

ДОНИШГОҲИ ТЕХНОЛОГИИ ТОҶИКИСТОН

М. ШОБЕКОВ, М.У. БОБОЕВ, Т.Т. ЧОНБЕКОВ

ҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ

**БО ҚАРОРИ МУШОВАРАИ ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА СИФАТИ КИТОБИ ДАРСӢ
БАРӢ ИҲТИСОСҲОИ ИҚТИСОДИИ МАКОТИБИ ОЛИИ
КАСБӢ-ТАҲАССУСҲОИ 25 01 03 - ИҚТИСОДИЁТИ ЧАҲОН,
25 01 04 - МОЛИЯ ВА ҚАРЗ, 25 01 05 - ОМОР, 25 01 07 -
ИҚТИСОДИЁТ ВА ИДОРАКУНӢ ДАР ҚОРҲОНАҲО
ТАВСИЯ ШУДААСТ**

Душанбе – 2014

УДК 657.7

ББК 65. 052я73(точ)

Ш-78

Шобеков М., Бобоев М.У., Чонбеков Т.Т. **Ҳисобгирии молиявӣ**. Китоби дарсӣ. Душанбе, ҶДММ «Дақиқӣ», 2014. - 400 с.-

Китоби дарсӣ аз тарафи муаллифон дар асоси талаботи Стандарти давлатии маълумоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва талаботи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) бо назардошти ниёзмандии донишҷӯён, муҳосибони муосир ва ҳамчунин барои баҳрабардориҳои толибилмони доираи васеи хонандагони макотиби олии кишвар пешниҳод шудааст.

Муқарризон:

С.Ф.Низомов, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори Донишқадаи соҳибкорӣ ва хизмат

А.А.Мирзоалиев, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, САР, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

А.Х.Менгниев

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, директори иҷроияи Институтуи ҷамъиятии бухгалтерон ва аудиторони касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон

М.Н.Тошматов, номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в.профессори Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Муҳаррир:

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон Ҷамшедов М.Ҷ.

ISBN 978-999-75-405-9-1

© Шобеков М., Бобоев М.У., Чонбеков Т.Т., 2014

Пешгуфтор

Дар чаҳони муосир, дар муносибатҳои иқтисодӣ ва молиявӣ қарзӣ тағйироти кулӣ ба амал омаданд. Дар сатҳи дунявӣ чунин муносибатҳо танзимшаванда, идора-шаванда шуда истодаанд ва ба ин мақсад Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ҳамчун забони муоширати иқтисодӣ қорӣ гардида истодаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як қисми таркибии иқтисодиёти чаҳонӣ рӯ ба рушди иқтисодӣ дошта, аз ҷониби Комиссияи Созмони Ҷаҳонӣ барои Таҷрибаҳои Савдо Гардид. Яке аз омилҳои судманде, ки кишварамонро ба чаҳониён муаррифӣ месозад, иттилооти ҳисоботи молиявӣ мебошад. Баланд бардоштани сифати иттилооти муҳосибӣ бо-варинокии истифодабарандагонӣ онро мукамал мегардонад. Дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ зарурӣ ташкили низомӣ ягонаи таҳияи ҳисоботи молиявӣ ба амал омад ва гузаронидани ислоҳоти ҳисобгирии муҳосибӣ пайдо гардид. Бо мақсади тайёр кардани мутахассисони дорои донишу малакаи касбӣ якҷанд оҷонсиро фондох ва созмонҳои ҷамъиятии хориҷӣ ба тариқи роӣгон кӯмак расонида, ба ин васила барои таҳияи ҷанде аз санадҳои ҳуқуқӣ меъёрӣ саҳми арзанда гузошанд. Бояд қайд кард, ки то ба имрӯз барномаҳои таълимӣ, маводи таълимӣ ва тарзи таълими фанҳои тахассусӣ дар мактабҳои олии ба талаботи стандартҳои таълимии касбӣ мувофиқат ва ҳамоҳангӣ надоранд. Солҳои охир ба забони давлатӣ «Баҳисобгирии молиявӣ: дастури таълимӣ», ИҶБАК ҚТ (2011), Раҳимов С.Х., Ҳусейнова Д.К. «Баҳисобгирии молиявӣ» (2012), Д. ӯроқов «Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ» (2012) аз ҷоп бароманд, ки дар онҳо истилоҳоти байналмилалӣ молиявӣ баъзан нодуруст тарҷума ва қабул шудаанд, ки боиси нодурустфаҳмӣ мегардад. Бо мақсади аз байн бурдани ҳаргуна нофаҳмиҳо қаблан мо барномаи фанни мазкурро таҳия намуда ва «Луғати тафсирии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ»-ро (2010) аз ҷоп баро-

вардем. Бо назардошти малакаю таҷрибаи омӯзгориамон ва ҳавасмандии донишҷуён оиди навоариҳо дар соҳаи илми муҳосибӣ мақсад гузоштем, ки китобе таҳия созем то ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ бошад.

Китобе, ки Шумо ҳоло мутолиа мекунед аз дигар китобҳои дарсии тахассусӣ чӣ тафовут дорад?

1. ба моҳияти иқтисодии мафҳумҳо бештар диққат дода шудааст;
2. ба саволҳои гузошта ҷавобҳои мукамал ва далелнок оварда шудааст;
3. ҷамъовардани баъзе аз мафҳумҳои ҳисобгирии муҳосибӣ ба забони англисӣ моро аз ҳар гуна иштибоҳот ва тарҷумаҳои таҳтуллафзӣ халос мекунад ва ҳамчунин барои таҳияи луғати ҳисобдорӣ ба забони тоҷикӣ замина мегузорад;
4. баланд бардоштани сатҳи айёнияти маводи пешкашгардида, ки тарзи мустақилона азхудкунии масоилро осон мегардонад;
5. таъя намудан ба консепсияи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ;
6. нигоҳи илмӣ ба баъзе масъалаҳои назариявӣ;
7. аз нуқтаи назари методӣ кӯшиш намудем, ки иқтисоддонҳои оянда бештар ба мазмун ва тарзи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои молиявӣ сарфаҳм раванд. Аз ин лиҳоз, дар вақти ба ҳисобҳои муҳосибӣ навиштани мазмуни амалиёти хоҷагӣ истифодабарии рамзҳои (кодҳои) ҳисобҳоро зарур нашуморидем.

Ҳангоми навиштани ин китоби дарсӣ бештар аз санадҳои ҳуқуқию меъёрӣ, асарҳои олимони соҳаи ҳисобгирии муҳосибии кишварҳои ИДМ ва олимони мамолики тараққикардаи Ғарб истифода намудем.

Китоби мазкур барои тахассусҳои иқтисодӣ аз рӯи самти 1-25-01- иқтисодиёт ва идора тавсия мешавад. Баъзе масъалаҳо ба монанди ҳисобгирии воситаҳои молиявӣ, тағйирёбии қурби мубодилаи асъор, ҳисобгирии моддаҳои фавқулодда, ҳодисаҳои шартӣ ва минбаъда,

муттаҳидшавии корхонаҳо бинобар норасогии миқдори соат ҳамчун мавзӯҳои алоҳида чудо карда нашудаанд. Дар барномаи фанни ҳисобгирии молиявӣ барои таҳассуси 1-25-01-06 - баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит омӯхтани мавзӯҳои дар боло зикргардида зарур аст.

Дар чараёни ба чоп омода сохтани ин дастовард бо душворихои забонӣ дучор гаштем ва дар баъзе маврид матни мавзӯӣ он қадар раво нест ва онро бештар мутахассисони соҳа фаҳмида метавонанд. Ин гуна норасогиҳоро дар оянда бартараф намудан аз имконот берун нест.

Китоби дарсии ҳисобгирии молиявӣ аз муҳокимаи омӯзгорони кафедраҳои иқтисодӣ ва идораи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон ва баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон гузашта ба чоп тавсия гардид.

Барои дастгирию кӯмакҳои беғаразонаи муҳаррир - н.и.и., дотсент Чамшедов М. ва ҳайати устодони кафедраи забони тоҷикӣ ва фалсафаи таълимоти Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (бо роҳбарии дотсент Ниёзов Ё.Н.) ва ҳамаи онҳое, ки барои ба чоп омода сохтани китоби дарсӣ саҳм гузоштанд, хеле сипосгузорем. Ҳамчунин ба тақризнависон, алалхусус, Шобеков Ш.Ф. барои ба чоп тайёр намудан ва ороиши компютери маводи таълимӣ изҳори миннатдории самимӣ менамоем. Аз мутахассисон ва тамоми хонандагони арҷманди китоби пешкашгардида хоҳиш дорем, ки фикру андешаҳо ва пешниҳодоти худро ба Донишгоҳи технологии Тоҷикистон (ДТТ) бо нишони 734055 ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев 63/3, телефон: +992 372 347987, сайти донишгоҳ www.tut.tj ирсол намоед.

“Ҳисобдорӣ - оинаи гузашта, ҳидоятгари оянда, низом дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагӣ, омор ва таърихи корхона аст”

Винченцо Читти-намояндаи назарияи муҳосиботи итолиёвӣ

МАВЗҶИ 1. ҲИСОБДОРӢ ҲАМЧУН НИЗОМИ ИТТИЛООТИИ ИДОРАКУНИ

1.1. ТАВСИФИ ФАРҚИЯТҲОИ АСОСИИ ДУ НАМУДИ ИҚТИСОДИЁТ

Ҳисобдорӣ бо пайдошавии хат алоқаманд аст ва яке аз талаботи асоситарини фаъолияти хоҷагидорини инсоният буда, ҳамчун қисми таркибии маданияти ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Маводи таърихӣ тамаддунҳои куҳан, ба монанди Мисри Қадим, Бобулистон, Юнон, Рим, Эрон ва ғ. тасдиқ мекунанд, ки ҳисобдорӣ зиёда аз панҷ ҳазор сол пеш ба вучуд омадааст. Ҳисобгирии муҳосибӣ (бухгалтерӣ) чун илми алоҳида дар асрҳои миёна дар Аврупо (Италия) ташаккул ёфтааст. Аввалин сарчашмаи тавсифи истифодаи амалии ҳисобгирии дутарафа «Рисола дар бобати ҳисобҳо ва сабтҳо» («Трактат о счётах и записях»), ки то имрӯз қимати худро гум накардааст, аз ҷониби риёзидони машҳур, олим ва файласуфи итолиёвӣ Лука Пачоли (1445-1517) дар соли 1494 кор карда баромада шудааст.

Файласуф ва фарҳангшиноси немис В. Зомбарт чунин мешуморад: “Се шахси бузург–Колумб, Коперник ва Пачоли ҷаҳонро тағйир доданд”. Худи Пачоли иқрор мешавад, ки ӯ тарзи навишти дутарафаро аз китобҳои тоҷирони асримиёнагӣ дарёфт намудааст. То ба асри мо ғояҳои илмӣ Л.Пачоли аҳамияти худро гум накардаанд. Ҷояи тасвири микроиқтисод бо усулҳои риёзӣ, ки онро мо имрӯзҳо амсиласозӣ (моделирование) меномем, аввалин маротиба муҳосибон дар амал истифода намудаанд. Ин

гуфтаҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бо назарияи кибернетикаи иқтисодӣ муҳосибон хеле пештар шинос буданд.

Мақом ва функцияҳои ҳисобгирӣ муҳосибӣ аз низоми иқтисодӣ низ вобастагӣ дорад. Аз фанҳои иқтисодӣ маълум аст, ки ҳоло, асосан ду намуди (типи) низомҳои иқтисодӣ вучуд доранд: нақшавӣ-марказонидашуда ва иқтисодиёти озоди бозорӣ. Дар ҷадвали 1.1. тавсифи фарқиятҳои асосии ин ду намуди низомҳои иқтисодӣ нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 1.1.

Тавсифи фарқиятҳои асосии ду намуди (типи) низомҳои иқтисодӣ

Аломати таснифотӣ	Иқтисодиёти нақшавӣ-марказонидашуда	Иқтисодиёти озоди бозорӣ
Мақсади иқтисодиёти амаликунӣ	Нишондиҳандаҳои ҳаҷмӣ ва суръати афзоиши онҳо	Ҷоида ва даромаднокӣ
Механизми ноил шудан ба мақсадҳо	Захиракунии маҳдудкардашуда	Муносибатҳои бозорӣ
Маҳдудият дар истеҳсоли неъматҳо	Захираҳо	Талабот
Бозори қоғазҳои киматнок	Мавҷуд нест	Ҷузъи муҳими низоми иқтисодӣ
Асоснокӣ (мотиватсия) фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ	Фармонҳо, дастурҳо, нақшаҳо ва нишондодҳо аз боло	Муносибатҳои озоди шартномавӣ
Асоснокӣ фаъолияти кормандон	Якҷоякунии омилҳои моддӣ ва ахлоқӣ	Омилҳои моддӣ
Алоқаҳои бартариш дошта дар муносибатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ	Амудӣ (вертикалӣ)	Уфуқӣ (горизонталӣ)
Мақоми ҳисобгирӣ муҳосибӣ	Ба амал баровардани вазифаҳои назоратӣ	Ба амал баровардани вазифаҳои ахборӣ-консалтингӣ (маслиҳатӣ)
Низоми назорати фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ	Шаклҳои назорати марказонидашуда: вазоратӣ, хизбӣ, халқӣ ва ғ.	Аудити мустақилона
Сарчашмаи асосии ахбор дар вақти муомилаҳо ва бастанӣ шартномаҳо	Нишондоди мақомоти болоии идоракуни	Ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ)

Новобаста аз он, ки низоми ҳисобдорӣ аз чузъҳои муайян иборат аст, хусусиятҳои ҳар як низоми иқтисодӣ ба ташкили ҳисобдорӣ назорат таъсир мерасонанд. Шумо фарқияти иқтисодии нақшавӣ –марказонидашударо бо хоҷагидорӣ озода бозорӣ муқоиса ва мутолиа кунед, хуб дарк мекунад, ки иқтисодии озода бозорӣ бартариҳои зиёдеро дорост. Мақоми ҳисобгирӣ муҳосибӣ дар иқтисодии озад аз таъмини маълумот ва гузаронидани консалтинг (фаъолияти машваратӣ) иборат аст.

1.2. МАҲУМИ ҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА НАМУДҲОИ ОН

Ҳисобгирӣ муҳосибӣ - ин низоми иттилоотие мебошад, ки ченкунӣ, коркард ва пешниҳод намудани ахбороти молиявиро оиди субъекти муайяни хоҷагидорӣ ба амал мебарорад. Он:

1) ахбороти фаъолияти хоҷагидориро бо роҳи қайдкунии нишондиҳандаҳо барои истифодабарии минбаъда чен мекунад;

2) нишондиҳандаҳоро коркард мекунад, то лаҳзаи лозимӣ онҳоро нигоҳ медорад, баъд дубора коркард намуда онҳоро ба ахбороти муҳим табдил медиҳад;

3) ба шахсоне, ки иттилоотро барои қабули қарорҳои дахлдор истифода мебаранд, бо воситаи ҳисобот пешкаш менамояд (ниг. ба расми 1.1.).

Аз мутолиаи расми 1.1. бармеояд, ки ҳисобгирӣ муҳосибӣ ҳамчун як низоми васеи иттилоотӣ фаҳмида мешавад. Агар ба ин низом боз ахбороти ғайримолиявӣ дохил карда шавад, онгоҳ низоми ягонаи иттилоотии идоракуни (НИИ) бунёд мегардад ва ҳама боз ба зернизомҳо (подсистемаҳо) тақсим мешавад. Иттилооти босифат фаъолияти кордонии қормандони идоракуниро беҳтар гардонидани, кордонии муҳосибон бошад, ба сифати ахборот таъсири мусбӣ мерасонад.

Мо бояд ду мафҳумро аз якдигараш фарқ карда тавонем: *ҳисобдорӣ* –счетоводство – (Bookkeeping) ва

ҳисобгирии муҳосибӣ – бухгалтерский учет – (Accounting). Нисбати хусусиятҳо, фарқиятҳои мафҳумҳои номбаршуда далелҳои зиёде мавҷуданд ва баъзе аз онҳоро дида мебароем:

а) «Баъзан одамон ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобдориро як хел мешуморанд, вале онҳо хато мекунанд» - менависанд Б. Нидлз, Х. Андерсон ва Д. Колдуэлл дар сах. 13 китоби дарсии машҳурашон «Принсипҳои ҳисобгирии муҳосибӣ» (Принципы бухгалтерского учета, 1997)

Расми 1.1. Ҳисобгирии муҳосибӣ-низоми иттилоотӣ барои қабули қарорҳои амалӣ

Ҳисобдорӣ - ин қисми техникӣ ё идоравии чараёни ҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Ҳисобдорҳо бо иҷрои навишти амалиёт ё муомилаҳои хоҷагӣ машғул мешаванд, хусусан, ҳуҷҷатҳои ибтидоиро тартиб медиҳанд, интиқоли маълумоти муҳосибиро ба дафтарҳо ё китобҳои муҳосибӣ мегузaronанд ва ҳисобҳоро тайёр мекунанд.

Муҳосибон бошанд, экспертизаи касбиро ба амал бароварда, таҳлил мекунанд. Дар тафовут аз ҳисобдор, муҳосиб бояд ҳодисаҳои мураккаб ва ғайриоддиро таҳлил кунад. Ба ғайр аз ин, муҳосиб бояд ба шарҳи ахбороти дар ҳисобот мавҷудбуда, ҳамеша омода бошад. Аз ин

гуфтаҳо бармеояд, ки доираи ҳисобгирии муҳосибӣ ва-сеътар буда, банақшагирӣ, бамеъёргирӣ, назорат, таҳлили иқтисодӣ, баҳодихӣ, идоракуни, аудит, андозбандӣ ва қабули қарордодҳои сармоягузорию дар бар мегирад.

Сараввал, барои омӯзиши ҳисобгирии муҳосибӣ баъзе усулҳои асосии ҳисобдориро бояд омӯхт. Донишҷӯи ҳисобдорӣ ба муҳосибон барои дарки тарзи ҷамъоварии нишондиҳандаҳои молиявӣ ва истифодабарии онҳо барои тартибдиҳии муҳосибот ёрӣ мерасонад.

б) Тараққиёти индустрияи компютерию муосир барои иҷрои сифатан ва фаврии бисёр вазифаҳои фаъолияти инсон мусоидат намуд ва аз даҳсолаи охири асри XX инҷониб компютерҳо дар соҳаи ҳисобгирии муҳосибӣ ва-сеъ истифода бурда мешаванд. Истифодабарии компютер якҷанд маротиба вақт ва хароҷотро барои коркарди ахбороти молиявӣ кам кунонид. Ба ҳамин тариқ, дар аксарияти ширкатҳои калон сафи муҳосибон ихтисор шуд, аммо ин маънои онро надорад, ки компютер ҷойи муҳосибонро иваз мекунад, зеро компютерҳо барои экспертизаи касбӣ, шарҳдиҳӣ ва таҳлили ҳодисаҳои мураккаб ва ғайриоддӣ қобилият надоранд.

в) Азбаски омилҳои барои ташаккули низоми ҳисобгирии муҳосибӣ таъсиррасонанда бо ҳам алоқаманданд, дар мамлакатҳои, ки шароити иҷтимоӣ-иқтисодии якхела доранд, принципҳои ҳисобгирии муҳосибӣ умумианд. Таснифоти аз ҳама маъмултарини моделҳои (амсилаҳои) ҳисобгирии муҳосибӣ (ҷадвали 1.2.) ба низоми ҳуқуқӣ ва таъсироти гуногуни ҷараёнҳои беқурбшавии пул (инфлятсия) асос ёфтааст.

Дар инкишофи модели бритони-америкой, давлатҳои Бритониёи Кабир, ИМА ва Голландия саҳми босазо доранд.

Тараққиёти фаъоли шакли саҳомии сармоягузори ба он оварда расонд, ки ҳисоботи муҳосибӣ ҳамчун манбаи асосии ахборот барои сармоягузорон ва кредиторон шуморида шуд. Қариб ҳамаи ширкатҳо дар бозори қоғазҳои

қиматнок иштирок доранд ва онҳо бевосита оиди пешниҳоди ахбороти объективона доир ба вазъи молиявӣ худ манфиатдоранд.

Ҷадвали 1.2

Моделҳои асосии ҳисобгирии муҳосибӣ

Номгӯи равияҳо	Истифодабарандагони моделҳо
<i>Моделҳои бритониё-америкӣ</i>	Австралия, Багама, Барабадос, Бенин, Бермуда, Ботсвана, Венесуэла, Гана, Голландия, Гонконг, Ҷумҳурии Доминикан, Замбия, Зимбабве, Исроил, Ҳиндустон, Индонезия, Ирландия, Қазираҳои Кайман, Канада, Кения, Кипр, Колумбия, Либерия, Малави, Малайзия, Мексика, Нигерия, Зеландияи Нав, Покистон, Панама, Папуа – Гвинеяи Нав, Пуэрто-Рико, Сингапур, Танзания, Тринидад ва Тобаго, Уганда, Фиджи, Филиппин, мамлакатҳои Америкаи Марказӣ, Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ, Ямайка.
<i>Моделҳои континенталӣ (Аврупоӣ)</i>	Австрия, Алҷазоир, Ангола, Белгия, Буркина-Фасо, Кот д'Ивуар, Гвинея, Олмон, Юнон, Дания, Миср, Заир, Испания, Италия, Камерун, Люксембург, Мали, Марокко, Норвегия, Португалия, ИДМ, Сенегал, Серра-Леоне, Того, Фаронса, Шветсария, Шветсия, Ҷопон.
<i>Моделҳои Амриқои Ҷанубӣ</i>	Аргентина, Боливия, Бразилия, Гайана, Парагвай, Перу, Уругвай, Чили, Эквадор.
<i>Моделҳои исломӣ</i>	Афғонистон, Эрон, Покистон ва мамлакатҳои Араб

Асосгузори модели континенталӣ (аврупоӣ) мамлакатҳои Аврупои континенталӣ ва Ҷопон ба ҳисоб мераванд.

Дар ин ҷо хусусияти ҳисобгирии муҳосибӣ ба ду омил вобаста аст: раванасозии соҳибкорӣ ба сармои қалони бонкӣ ва мувофиқсозӣ ба талаботи мақомотҳои фискалӣ (ҳазинаи давлатӣ). Ҷалби инвеститсияҳо (сармоягузориҳо) бо иштироки бевоситаи бонкҳо ба амал бароварда мешавад ва барои ҳамин ҳам ҳисоботи молиявӣ ширкатҳо дар навбати аввал ба онҳо муқаррар шудааст, на барои иштирокчиёни бозори қоғазҳои қиматнок.

Барои ташаккули ҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакатҳои Америкаи Ҷанубӣ чараёнҳои инфлятсионӣ таъсири асосӣ расониданд. Бинобар ин, хусусияти фарқкунандаи модели Амрикои ҷанубӣ дар тасхеҳи (корректировкаи) нишондиҳандаҳои ҳисобот бо назардошти баҳисобгирии тағйирёбии дараҷаи умумии нархҳо ба шумор меравад.

Дар чараёнҳои инфлятсионӣ ислоҳу иловаҳо барои таъмини дурустии ахбороти молиявӣ қорӣ зарурат дорад (хусусан, нисбати дороиҳои дарозмуддат). Тасхеҳи ҳисобот барои таъмини талаботи давлат оиди иҷроиши қисми даромади буҷет равона шудааст.

Сертификатсияи касбии муҳосибон дар мамлакатҳои иқтисодиётҳои тараққикарда. Дар мамлакатҳои тараққикардаи иқтисодиёти бозории озод дошта, ба монанди ИМА, Бритониёи Кабир, Канада, Олмон ва ғ. бо танзими ҳисобгирии муҳосибӣ ташкилотҳои ҷамъиятии касбии муҳосибон машғул мешаванд. Барои мисол, Донишқадаи америкоии муҳосибони ҷамъиятӣ (CPA), Ассотсиатсияи бритонии муҳосибони дипломдор (CIMA), Донишқадаи ҷамъиятии муҳосибон-менечерон (CACA), Ассотсиатсияи муҳосибони Канада (CGA), Ассотсиатсияи муҳосибони Олмон ва дигарҳо. Чунин ташкилотҳои ҷамъиятии муҳосибон бо тайёркунӣ, аз нав тайёркунӣ ва сертификатсияи муҳосибони ҷамъиятӣ (ғайриҳукуматӣ) машғуланд, ки дар аксар мамлакатҳои иқтисодиётҳои тараққикарда эътироф карда шудаанд.

Дар солҳои охир ба муносибати ислоҳоти ҳисобгирии муҳосибӣ ва гузариш ба Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар мамлакатҳои ИДМ (СНГ) ассотсиатсияҳои миллии ҷамъиятии муҳосибон ва аудиторон амал мекунанд, ки дар танзими ҳисобгирии муҳосибӣ, тайёркунӣ ва сертификатсияи касбии муҳосибони ҷамъиятӣ мақоми хоса доранд. Ҳоло хоҳишмандон бояд барои дарёфти CAP ва CPA аз санҷиши касбӣ гузаранд. Мувофиқи иттилооти мавҷуда ба 1.01. 2012 дар

ҷумҳуриамон 15 нафар дорои сертификати СІРА, зиёда аз 300 нафар дорои сертификати САР мебошанд.

Намудҳои ҳисобгирии муҳосибӣ. Чуноне ки дар боло қайд шуд, баҳисобгирии муҳосибӣ–ин низоми ҷамъкунӣ, ҷенкунӣ, коркард ва пешниҳоди ахборот оиди фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ барои қабули қарорҳои идоракунӣ аз тарафи истифодабарандагони ин ахборот ба ҳисоб мееравад. Дар амалияи ҳисобгирии байналхалқӣ, тибқи талабот ва эҳтиёҷоти гурӯҳҳои асосии истифодабарандагони ахборот оиди фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ, ҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низом аз се соҳаи асосӣ иборат аст: 1) баҳисобгирии молиявӣ; 2) баҳисобгирии идоракунӣ; 3) баҳисобгирии андозӣ.

Дар модели англисию амрикоӣ ҳисобгирии андозситонӣ аз ҳисобгирии муҳосибӣ алоҳида бурда мешавад, чунки зарурияти ҷудогонаи баҳисобгирии ғоидаи муҳосибӣ ва андозӣ ба амал омад. Дарачаи меҳнатпарастии самаранокии ҳисобгирии муҳосибиро ба назар гирифта, муҳосиб то ба ин рӯз майл ба ҳисобгирии андоз мекунад.

Ҷудо шудани ҳисобгирии идоракунӣ барои илму таҷрибаи ватанӣ чизи нав нест, чунки дар давраи Шӯравӣ ҳам як намуди хоси ҳисобгирии идоракунӣ бо номи «Баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот» вучуд дошт. Ин фанни алоҳида буда, методология ва хусусиятҳои соҳавии муайянкунии арзиши аслии маҳсулот (ҳадамот, кор)-ро дар бар мегирад. Фарқияташ дар он аст, ки ҳисобгирии идоракунӣ ба низоми ягонаи баҳисобгирии муҳосибӣ дохил мешавад, яъне алоҳида нест.

Дар расми 1.2 алоқамандии се намуди ҳисобгирӣ тасвир ёфтааст. Аз он бармеояд, ки асоси ахборотии ҳисобгирии молиявӣ ва ҳисобгирии идоракуниро ба ҳисобгирии истеҳсолӣ ташкил мекунад.

Дар ҷадвали 1.3. функсияҳои асосии соҳаҳои дар боло қайдшудаи ҳисобгирии муҳосибӣ аз нуқтаи назари муҳосибон ба таври зайл оварда шудааст: хусусӣ, ҷамъиятӣ ва ҳукуматӣ.

Расми 1.2. Алоқамандии ҳисобгирии молиявӣ, идоракунӣ ва истеҳсолӣ

Муҳосибони хусусӣ – ин шахсони бо тайёркунии ҳисоботи молиявӣ машғулбуда ба ҳисоб рафта, коркунони одии ширкатҳои хусусӣ мебошанд.

Муҳосибони ҷамъиятӣ (дар мамлақати мо аудиторон мегӯянд) – ин шахсоне мебошанд, ки сертификати (тасдиқномаи) мувофиқ доранд ва ба онҳо гузаронидани баҳодиҳии экспертии ҳисоботи молиявии аз тарафи ширкатҳои хусусӣ тартибдодашуда (инвесторон, кредиторон, мулкдорон ва ғайраҳо) бовар карда шудааст.

Муҳосибони ҳукумати - муҳосибони мақомоти

давлатӣ (ҳукумати) мебошанд, ки фаъолияти хоҷагидорӣ ширкатҳоро, ба монанди Вазорати молия, Агентии оморӣ, мақомоти андоз, хизмати гумрукӣ ва ғайраҳо ба танзим мебароранд.

Ҷадвали 1.3

Соҳаҳои ҳисобгирии муҳосибӣ

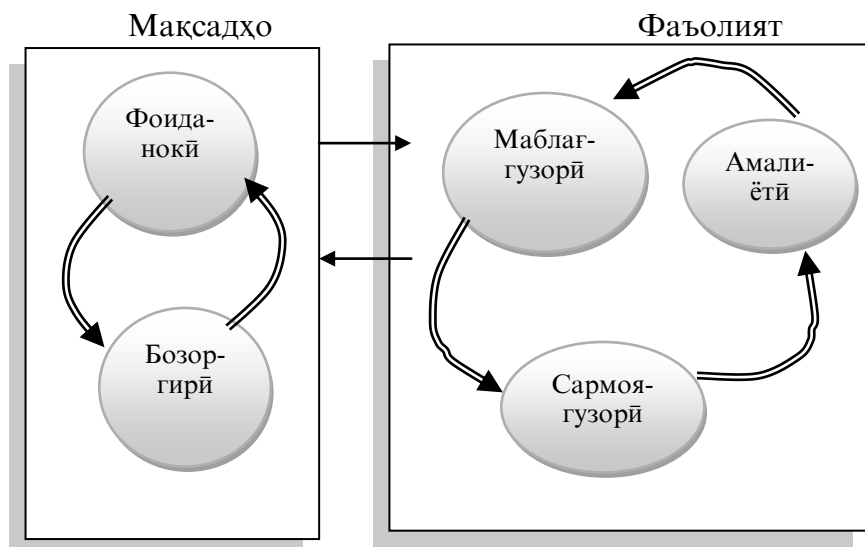
Намуди муҳосибон	Ҳисобгирии молиявӣ	Ҳисобгирии идоракуни	Ҳисобгирии андозӣ
Муҳосибони хусусӣ	Тайёркунии ҳисоботи молиявӣ	Ҳисобгирии умумӣ Ҳисобгирии истехсолӣ Бучетикунонӣ Назорати дохилӣ	Муқоисакунии андозҳо Банақшагирӣ
Муҳосибони ҷамъиятӣ	Аудити ҳисоботи молиявӣ	Таъмини идоракуни Хизматрасониҳои машваратӣ	Тайёркунии муқоисакунии андозҳо Банақшагирӣ
Муҳосибони ҳукумати	Тайёркунии ҳисоботи молиявӣ Тафтиши ҳисоботи молиявӣ Тайёркунии мактубҳо, дастурҳои барои ширкат муфид-буда Тадқиқи вайронкуниҳо	Ҳисобгирии умумӣ Ҳисобгирии истехсолӣ Бучетикунонӣ Назорати дохилӣ	Таҳқиқи муқоисакунии андозҳо Мададрасонӣ ба супоранда гони андоз Мактуби дастурҳо Тадқиқи вайронкуниҳо

1.3. ВАЗИФАҲОИ ҲИСОБДОРӢ ВА ЧЕНАКҲОИ ОН

Соҳибкорӣ (бизнес) ҳамчун як воҳиди алоҳидаи иқтисодӣ фаҳмида мешавад. Мақсади он аз истехсол ва фурӯши мол (хизматрасонӣ) ва ба даст овардани фоида барои васеъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ иборат аст. Корхонаҳо, ширкатҳо маҳсулоти гуногун истехсол намуда ба фурӯш мебароранд ва ё корҳою хизматрасониҳоро иҷро мекунанд. Масалан, корхонаи мошинсозӣ ва супермаркетро муқоиса мекунем: якеаш фаъолияти истехсолӣ, дигараш—соф тичоратӣ дорад, вале мақсадашон як хел аст: таъмини *фоиданокӣ* ва *бозоргирӣ*. Соҳибкор мақсад мегузорад, ки аз ҳисоби даромадаш хароҷотро пӯшонад ва аз фоидаи гирифтааш, ҳамчун манбаи сармояи худӣ, дар оянда фаъолиятро васеъ намояд. Ин маънои таъмини фоиданокиро дорад.

Бозоргирӣ қобилияти ба қадри кифоя мавҷуд будани воситаҳо барои пӯшонидани амонатҳои гирифташуда ва дигар уҳдадорихои кӯтоҳмуддати молиявиро дорад. Агар мафҳуми “бозоргирӣ” (liquidity) ба пардохти амонатҳои уҳдадорихои кӯтоҳмуддат дахл дошта бошад, пас “пардохтпазирӣ” (solvency) қобилияти аз тарафи ширкат иҷрои уҳдадорихои дарозмуддатро мефаҳмонад.¹ Барои он далел овардем, ки дар адабиёти соҳавӣ, баъзан ин ду истилоҳро фарқ намекунанд. Хулоса, мақсади соҳибкорӣ аз 1) таъмини фоиданокӣ ва 2) бозоргирии мол (хизматрасонӣ) иборат аст.

Ҳар як корхона ба се намуди фаъолият машғул мешавад: а) фаъолияти маблағгузорӣ, б) амалиётӣ, в) сармоягузорӣ (ниг. ба расми 1.3.).

Расми 1.3. Мақсад ва фаъолияти соҳибкорӣ²

¹ Ниг. Международный бухгалтерский учёт. GAAP и IAS. Справочник М.: Издательство “Дело и сервис”, 1998, с. 93, 136

² Нақша аз китоби С. Грей, Б. Нидлз. Финансовый учёт: глобальный подход. Душанбе 2004, с.5 иқтибос оварда шудааст.

Мо баъдтар ба омӯзиши мазмуни ҳар як давраи фаъолият бар мегардем. Ҳоло аз натиҷаи расми 1.3. ба осонӣ фаҳмида мешавад, ки барои фаъолияти амалиётӣ (асосӣ) сармоягузорӣ зарур аст ва як қисми фоидаи ба даст овардаи соҳибкор ба ин мақсад маблағгузорӣ мешавад.

Фаҳмидани ин амалиёти ҳаракати воситаҳои пулӣ барои дуруст тартиб додани ҳисобот оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ муфид аст.

Самаранок идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ (субъекти хоҷагидорӣ) аз сифати иттилооти ҳисоботи молиявӣ бевосита вобастагӣ дорад. Мақсади баҳисобгирии муҳосибӣ аз таҳлил, шарҳ ва истифодаи иттилоот бо мақсади таҳия ва қабули қарорҳои идорӣ иборат аст. Аз ин нуқтаи назар дар назди баҳисобгирии муҳосибӣ кадом вазифаҳо гузошта шудаанд? Моддаи 2, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 март соли 2011 № 702 “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” вазифаҳои зеринро тасдиқ намудааст:

1) ташаккули иттилооти пурра ва боэътимод оиди фаъолияти корхона ва ҳолати молу мулки он, ки ба истифодабарандагони дохилӣ ва берунии ҳисоботи молиявӣ заруранд;

2) таъмини иттилооти зарурӣ барои истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ бо мақсади назорати риоя намудани қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи амалиётҳои хоҷагӣ ва мақсаднок будани онҳо;

3) иттилооти зарурӣ оиди мавҷудият ва ҳаракати амвол ва уҳдадорихо, истифодабарии захираҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ мувофиқи меъёрҳо, нормативҳо ва харҷнома (сметаҳо);

4) пешгирӣ намудани натиҷаҳои манфӣ аз фаъолияти корхона, дарёфт намудани захираҳои дохили хоҷагӣ ва таъмини устувории ҳолати молиявӣ;

Ҳисобдорӣ табиатан бо ченкунии тавсифи миқдории амалиёти содиршуда бевосита вобастагӣ дорад. Корхона

дорои объектҳои гуногун аст ва дар давоми фаъолияти истехсолию молиявиаш дар таркиби воситаҳои хоҷагӣ тағйиротҳо ба амал меоянд. Дар мавриди ченкуни муҳосиб бояд ба чор саволи асосӣ ҷавоб диҳад:

1. Чӣ чен карда мешавад?
2. Ченкуниро кадом вақт бояд гузаронид?
3. Амалиёт бо кадом маблағи пулӣ чен карда мешавад?
4. Он чӣ ки чен карда шудааст, чӣ тавр таснифот карда мешавад?

Дар ҳисобдорӣ ченакҳои асли, меҳнатӣ ва бештар пулиро истифода мебаранд. Истифодабарии ченаки пулӣ имконият медиҳад, ки воситаҳои хоҷагии гуногун бо як андоза чен карда шаванд ва дар тавозуни муҳосибӣ ҷамъбасти худро ёбанд. Ба фаҳмиши муҳосиб корхона ин маҷмӯи амалиёти ба ҳам пайваста буда, ӯро (муҳосибро) водор месозад, ки таъсири ҳар як амалиётро ба вазъ ва натиҷаҳои молиявӣ омӯзад. Чи тавре ки қайд гардид, ҳар як объект ченакҳои гуногунро дорост, вале дар ҳисобгирии молиявӣ ченкунии пулӣ истифода мешавад. Ба сифати *объекти ченкуни* амалиёти хоҷагӣ баромад мекунад, ки ба ҳолати молиявии корхона таъсир мерасонад.

Таъриф: *“Амалиёти хоҷагӣ (business transactions)- ҳодисаҳои иқтисодие мебошанд, ки ба ҳолати молиявии субъекти хоҷагидорӣ таъсир мерасонанд”.*

Амалиёти хоҷагии ҳуҷчатикунонида ҳамчун ҳақиқат ё воқеияти ҳаёти хоҷагӣ фаҳмида мешавад. Дар ҳисобдорӣ се гурӯҳи ҳодисаҳои хоҷагиро фарқ мекунанд:

- 1) **Воқеияти ҳолат** (дар анбор 100 литр равған мавҷуд аст);
- 2) **Воқеияти амал** (60 литри равған фурӯхта шуд);
- 3) **Воқеияти ҳодиса** (20 литри равған дуздида шуд).

Дар ҳолати мавҷуд будани ҳуҷчатҳои аввала амалиёт дар ҳисоб дутарафа дарҷ карда мешавад. Ба амалиёти яктарафа талафот аз сӯхтор, обхезӣ, сел, заминларза, таркиш, фарсудашавии мошини таҷҳизот ва дигарон, ки тавсифи мубодилавӣ надоранд, дохил мешаванд.

1.4. ИСТИФОДАБРАНДАГОНИ ИТТИЛООТИ ҲИСОБДОРӢ

Иттилоот вобаста ба талаботи истифода-барандагонаш дар бозор чун мол баромад мекунад ва агар сифаташ хуб бошад, харидори зиёде пайдо мекунад. Манфиатнокии иттилоот чунин маъно дорад, ки вай бояд ба рушди фаъолияти хоҷагӣ таъсири мусбӣ расонад. Пешбарии фаъолияти бомуваффақияти соҳибкорӣ аз саривақт дастрас намудани ахбороти зарурӣ ва баъдан қабули қарорҳои самаранок вобастагӣ дорад.

Дар расми 1.4. калонтарин гурӯҳҳои истифодабарандагони иттилооти молиявӣ тасвир ёфтааст: роҳбарияти корхона, сармоягузoron, кредиторҳо, харидoron, мақомоти давлатӣ, тахвилгарон.

Расми 1.4. Истифодабарандагони иттилоотӣ ҳисобдорӣ

Ҳамаи истифодабарандагони иттилооти молиявӣ аввал ба 2 гурӯҳ тақсим мешаванд:

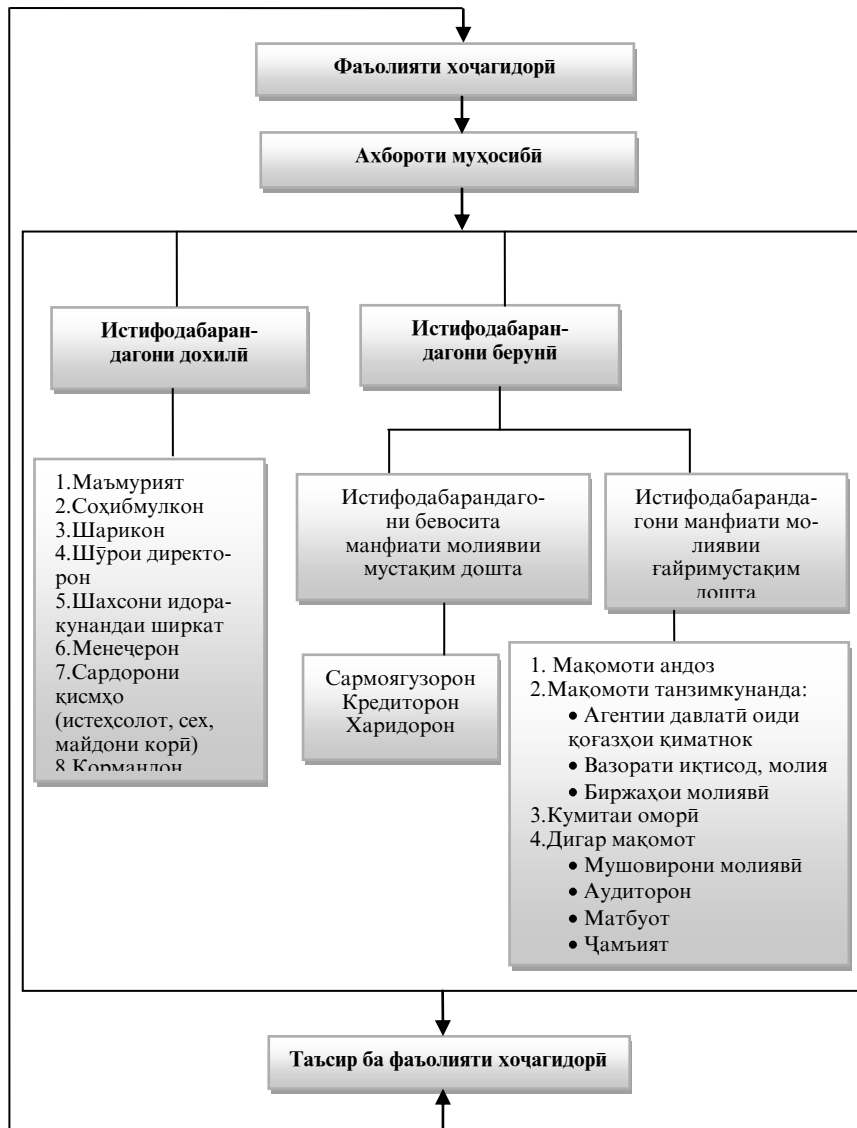
1) *Истифодабарандагони дохилӣ* - маъмурият, соҳибмулкон, шарикон, шӯрои директорон, менечерон ва дигар сардорони қисмҳои корхона (истехсолот, коргоҳ (сех), майдони корӣ).

2) *истифодабарандагони берунӣ* – саҳомон, сармоягузори воқеӣ, кредиторон, харидорон, мақомоти андоз, таъминкунандагон, иттифоқи касаба, матбуот ва умуман ҷамъият (ниг. ба расми 1.4.).

3) Истифодабарандагони иттилооти муҳосибӣ чӣ судмандӣ доранд ё аз он чӣ манфиатро интизоранд? Аз саҳомон то ҳар як қорманд, аз мақомоти давлатӣ то қормандони матбуот-ҳама ба саҳеҳию шаффофияти иттилоот ҳавасманд мебошанд.

4) Манфиати иттилооте, ки барои истифодабарандагон аз ҳисобгирии молиявӣ бармеояд, дар ҷадвали 1.4. ҷамъбаст гардидааст.

5) Муҳим он аст, ки иттилоот бояд барои қабули қарорҳо асос шуда тавонад. Агар иттилоот ба низоми ҳисобдорӣ дохил шуда бошад амалан истифода намешавад, аз чунин иттилоот суде нест ва он бояд аз система бароварда шавад. Ҳалли ин масъала бевосита ба оптимизатсияи (мувофиқгардонии) иттилоот вобаста аст. Аз ин лиҳоз, риоя намудани талаботи СБҲМ, тақмили барномаҳои қоркарди ахборот бо назардошти хусусиятҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва талаботи таҳлили молиявӣ аудити қорхона хеле зарур мебошад.

Расми 1.5. Истифодабарандагони иттилооти молиявӣ

Манфиати истифодабарандагони иттилооти молиявӣ

	Истифодабарандагон	Манфиатнокӣ	Манбаи иттилоот
1	Соҳибмулкони (саҳомон)	Гирифтани ҳаққи саҳм, зарурияти вақти харид, нигоҳ доштан ва фурӯхтани саҳмияҳо пайдо мегардад	Ҳисоботи молиявӣ ва андоз
2	Кредиторҳо	Оё фоизҳои қарз ва маблағи қарздорӣ пардохта мешаванд?	Ҳисоботи молиявӣ, ҳисоботи андоз ва маълумотномаҳои махсус
3	Сармоягузoron	Муайян кардани дараҷаи хавфнокӣ ва даромаднокӣ аз сармоягузориҳо, баҳодихӣ ба қобилияти пардохти дивиденд	Ҳисоботи молиявӣ ва андоз
4	Тахвилгарон (молтаъминкунандагон)	Боварӣ кардан барои пардохти ҳисобномаҳо ва иҷрои талаботи шартнома	Ҳисоботи молиявӣ ва андоз
5	Харидорон	Баҳодихӣ ба давомнокии фаъолияти корхона	Ҳисоботи молиявӣ ва андоз
6	Ташкилотҳои ҳукумати	Расондани кӯмаки зарурии ташкилӣ ва молиявӣ; тақсимои захираҳо; таҳия ва амалӣ гардонидани сиёсати умумидавлатӣ	Ҳисоботи оморӣ ва молиявӣ
7	Мақомоти андоз	Асоснокнамоии ҳисоббаробаркунӣ аз рӯи пардохти ҳар як намуди андоз	Ҳисоботи молиявӣ ва андоз
8	Кормандон	Оё кормандон бо ҷои қор ва музди меҳнати зарурӣ таъмин мешаванд	Ҳисоботи молиявӣ
9	Менечерони корхона	Баҳодихии фаъолияти истеҳсоли ва молиявӣ ва қабули қарорҳои идорӣ	Ҳисоботи дохилӣ ва молиявии корхона
10	Аудиторон	Санҷидани саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ ва мувофиқати он ба талаботи СБҲМ	Ҳисоботи молиявӣ ва ҳисоботи аудиторӣ

11	Иттифоқи касаба	Дараҷан шаффофияти тақсимои фоида ва имконияти баланд бардоштани музди меҳнати кор- мандон	Ҳисоботи молиявӣ
12	Чамъият	Фаҳмидани иттилоот оиди саҳми корхона чихати баланд бардош- тани неқӯаҳволии чамъият дар сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ ва ҷумҳурӣ	Ҳисоботи молиявӣ

1.5. ШАКЛҲОИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ СУБЪЕКТҲОИ ХОЧАГИДОРӢ

Мувофиқи Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” субъектҳои хоҷагидорӣ бояд ахборотро оиди фаъолияти хоҷагидориашон дар намуди ҳисоботи молиявӣ пешниҳод намоянд. Омӯхтани шаклҳои ташкилӣ – ҳуқуқи бизнес барои он муҳим аст, ки захираҳои субъекти иқтисодӣ аз захираҳои молик (моликияти) ҳатман алоҳида ба ҳисоб гирифта шаванд.

Тавре аз Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум аст, асосан чор шакли ташкилӣ - ҳуқуқи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ мавҷуд аст (ниг. ба расми 1.6):

- 1) ширкатҳои хоҷагидорӣ;
- 2) чамъиятҳои хоҷагидорӣ (чамъияти саҳомӣ, чамъияти дорои масъулияти маҳдуд ва иловагӣ);
- 3) кооперативҳо;
- 4) корхонаҳои воҳиди давлатӣ ва маҳаллӣ.

Ширкати хоҷагидорӣ – корхонае, ки аз ҷониби як шахс созмон дода шуда ба мулкдор имконияти бурдан ва назорати мустақили фаъолияти хоҷагидориро медиҳад, новобаста аз манфиатҳои шахсӣ фоида ба даст меорад ва ё зарар мебинад ва бо молумулки шахсиаш ба тамоми уҳдадорихояш ҷавобгӯ аст. Чунин шакли бизнес миқдоран зиёд, вале ҳаҷман хурдтар мебошад.

Ширкатҳои хоҷагидорикунанда шахси ҳуқуқи ҳисобида намешаванд ва онҳо дар асоси созишнома

фаъолият мекунад. Вобаста аз намуди масъулияти молу мулкиашон ширкатҳо пурра ва ба боварӣ асосёфта (коммандитӣ) мешаванд.

Ширкати комил шакли ҳуқуқӣ буда, дар бозор ҳамчун субъекти мустақил баромад мекунад ва дараҷаи баланди масъулияти молу мулкиро доро мебошад, бо пуррагӣ мувофиқи талаботи оиннома ва шартномаҳои ба имзорасонидаи тарафайн фаъолият мекунад. Моддаи 72.1 КГ ҚТ муқаррар кардааст: «Ширкате комил доништа мешавад, ки иштирокчиёни он (шарикони комил) мутобиқи шартномаи байнашон имзошуда аз номи ширкат бо фаъолияти соҳибкорӣ машғул шуда, аз рӯи уҳдадорихои он нисбати тамоми молу мулки ба онҳо таалуқдошта масъулият бар дӯш доранд».

Ширкати ба боварӣ асосёфта чун ширкати комил иттиҳоди шахсони воқеӣ ва ё ҳуқуқӣ мебошад. Фарқияти ин шакли соҳибкорӣ аз ширкати комил дар он аст, ки фақат як қисми иштирокчиёнаш аз рӯи уҳдадорихои ширкат бо молу мулки худ масъулияти пурра ва иловагӣ доранд. Қисми дигари иштирокчиён (коммандистон) аз рӯи уҳдадорихои ширкат танҳо дар доираи ҳиссаи гузоштаи худ масъулият доранду халос. Дар моддаи 87.1 КГ ҚТ таърифи ширкати ба боварӣ асосёфта ин зайл омадааст: «Ширкати ба бовари асосёфта (ширкати коммандитӣ) он ширкате доништа мешавад, ки дар он баробари иштирокчиёне, ки аз номи ширкат фаъолияти соҳибкориро ба амал бароварда, аз рӯи уҳдадорихои ширкат ба молу мулки худ масъулият доранд (шарикони комил), як ё якчанд иштирокчии саҳмгузоре (коммандистон) ҳастанд, ки таваккали зиёни марбут ба фаъолияти ширкатро дар доираи маблағи саҳмгузо-риашон бар уҳда дошта, дар татбиқи фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷонибӣ ширкат иштирок намекунад». Ширкати комил дар ширкати ба боварӣ асосёфта иштирокӣ буда наметавонад. Олимони ин соҳаи илми иқтисод ба он ақидаанд, ки чунин шакли фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба на-

зар намерасад.³

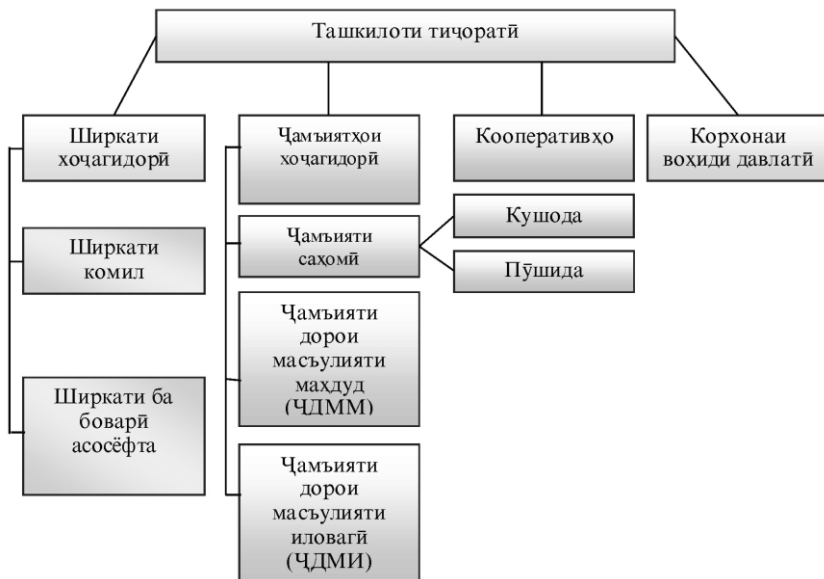
Чамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ)– корхонае, ки аз тарафи якчанд шарикмулкгон созмон гардида онҳо сармоя ва қобилияти истеъдоди худро муттаҳид месозанд. Иштирокчиён (шарикон) бевосита фаъолияти хоҷагидориро ба амал меоранд ва назорат мекунанд, ҳамфикрона фоида ё зарарро байни худ тақсим менамоянд ва ба ғайр аз ин аз рӯи тамоми уҳдадориҳои ширкат тибқи ҳиссаи пешакӣ гузошта масъулият надоранд. Ҳамчунин чамъият дар назди кредиторҳо бо тамоми дороиҳои масъулият дорад. Шумораи иштирокчиёни ЧДММ набояд аз сӣ нафар зиёд бошад (моддаи 95.1 КГ ҚТ).

Чамъияти дорои масъулияти иловагӣ (ЧДМИ) аксар хусусиятҳои ЧДММ-ро доро буда, фақат дар ҳолати муфлисшавии (банкрот) масъулияти ӯ аз рӯи уҳдадориҳои чамъият байни иштирокчиёни боқимонда мутаносибан ба саҳмҳои тақсим карда мешавад.

Чамъияти саҳомӣ– корхонаи ҳуқуқан аз мулкдорон новобаста, ки маблағгузори дар намуди саҳмияҳои оддӣ ё имтиёзнок пешниҳод шудаанд. Саҳомон бевосита фаъолияти хоҷагиро идора ва назорат намекунанд, онҳо шӯрои директорон, ки фаъолияти иттиҳодияро бо мақсади гирифтани фоида идора мекунад, интиҳоб менамоянд (ниг. ба расми 1.7). Шӯрои директорон ё шӯрои назорат дар чамъияте, ки шумораи саҳмдоронаш аз панҷоҳ нафар бештар аст, таъсис дода мешавад (КГ ҚТ моддаи 114 банди 2).

Саҳомон (аксионерон) метавонанд саҳмия-ҳояшонро ба таври озод фурӯшанд ва ё ба дигар фаъолияти фоидаовар гузоранд. *Дороиҳои корпоративӣ* (дороиҳои иттиҳодиявӣ) таърифаш чунин омадааст: «*дороиҳои, ки ғайр аз гудвил дар оянда воридшавии воситаҳои пулӣро таъмин намуда, ҳамчунин воҳиди ягона ва умуман ширкат баҳо дода мешаванд*».

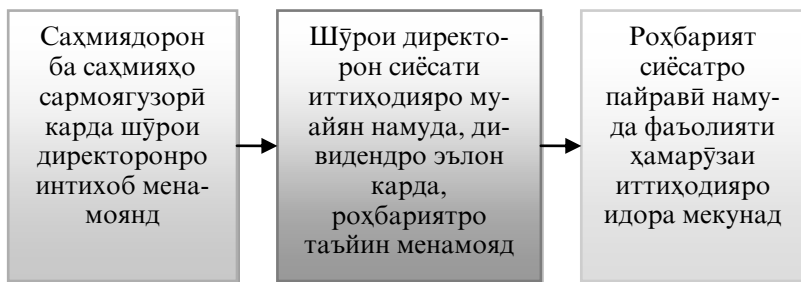
³ Ниг. С.Қ. Комилов, У. Давлатзод. Иқтисоди корхона. Душанбе.- Собириён. 2012, саҳ. 22

Расми 1.6. Шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои тичоратӣ

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» аз 05 мартӣ соли 2007 №237 ҷамъиятҳои саҳомии шакли кушода ва пӯшида мешаванд.

Дар ҷамъияти саҳомии кушода (моддаи 107) саҳмияҳо мувофиқи обунаи озод паҳн ва ё хариду фурӯш карда мешаванд.

Расми 1.7. Шакли соҳибкории иттиҳодӣ

Чамъияти саҳомии кушода бояд ҳар сол ҳисоботи молиявиашро ба маълумоти истифодабарандагони иттилоот нашр намояд ва ҳатман аз санчиши аудиторӣ гузаранд. Ҳадди ақалли оинномавии чамъиятҳои саҳомии кушода бояд аз 5 000 сомони камтар набошад.

Афзалияти шакли корпоративии соҳибкорӣ зиёданд ва шумораи онҳо кам бошад ҳам, вале арзиши бозориашон баланд аст. Даромади мегирифташон аз даромади якчанд давлатҳо зиёдтар аст. Масалан, ширкати трансмиллии GENERAL ELECTRIC- и ИМА ба 31 майи соли 1996 137, 34 млрд. доллар арзиши бозориро доро буд.⁴ Аз расми 1.7 бармеояд, ки саҳмиядорон шӯрои директоронро интихоб мекунанд ва он мувофиқи сиёсати иқтисодии иттиҳодия, қарорҳои мушаххасро оиди музди меҳнат, дивидендҳо, қарзҳои калон ва дигар чорабиниҳо қабул менамояд.

Кооперативҳои истехсолӣ – иттиҳоди ихтиёрии шаҳрвандон дар асоси узвият барои фаъолияти муштараки истехсолӣ ва дигар намудҳои хоҷагидорӣ фаҳмида мешавад. Шумораи аъзоёни кооператив набояд аз панҷ нафар кам бошад. Ҳамаи масъалаҳои ҳуқуқии кооперативҳо мувофиқи оинномашон ва талаботи қонунгузорӣ сурат мегирад.

Фоидаи кооператив гирифта ва маблағи дороиҳои пас аз барҳамдиҳӣ боқимонда байни аъзоёнаш мутобиқи саҳми меҳнати онҳо тақсим карда мешавад. Дигар масъалаҳои ташкилӣ, азнавташкилию барҳамдиҳии кооперативҳо мувофиқи Кодекси граждани Чумҳурии Тоҷикистон ҳаллу фасл меёбанд. Кооперативи истехсолӣ ташкилоти тичоратӣ мебошад.

Корхонаи воҳиди давлатӣ ҳамон субъекти хоҷагидорӣ эътироф карда мешавад, ки ҳуқуқи ба амволи вобастакардаи молик соҳиб шудан надорад ва байни кор-

⁴ Ниг. С. Грей, Б. Нидлз. Финансовый учет. Глобальный подход. Душанбе, 2004, сах. 13

гарони корхона ба ҳиссаҳо тақсим карда намешавад, яъне тахти моликияти давлатӣ аст.

Корхонаи фаръӣ дар дохили корхонаи воҳид таъсис дода мешавад.

Саволҳои санҷишӣ

1. Низоми иқтисодии нақшавӣ - марказонидашуда аз низоми иқтисодиёти озоди бозорӣ чӣ фарқият дорад?

2. Мафҳумҳои «ҳисобдорӣ» ва «ҳисобгирии муҳосибӣ» - ро маънидод кунед.

3. Чаро ҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилооти идоракуни фаҳмида мешавад?

4. Алоқамандии ҳисобгирии муҳосибиро бо соҳибкорӣ (бизнес) чӣ тавр мефаҳмед?

5. Хусусияту фарқиятҳои ҳисобгирии идоракуни ва ҳисобгирии молиявӣ дар чист?

6. Се намуди фаъолияти соҳибкорӣ кадомҳоянд?

7. Вазифаҳои ҳисобгирии муҳосибиро номбар кунед.

8. Таърифи мафҳуми «амалиёти хоҷагӣ» - ро маънидод намоед.

9. Ҳар як истифодабарандаи иттилооти молиявӣ аз он чӣ манфиатро интизор аст?

10. Шаклҳои ташкилӣ –ҳуқуқии (якҷаҳоҷагӣ, ширкатҳо, ҷамъиятҳои саҳомӣ) фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ аз якдигар бо кадом хусусиятҳо фарқ мекунанд?

“Ба роҳ мондани ҳисобдорӣ ва ташкили низоми бақайдгирии амалиёти хариду фурӯши молу хизматрасониҳо яке аз вазифаҳои муҳими Ҳукумат мебошад.”

*Аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Э. Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии
Тоҷикистон аз 23 апрели соли 2014*

МАВЗҶИ 2. КОНСЕПСИЯ ВА ПРИНЦИПҶОИ ҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ

2.1. КОНСЕПСИЯИ ҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ВА МЕЪЁРҶОИ АҲЛОҚИИ ПЕШНИҶОД НАМУДАНИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Концепсия (аз калимаи латинии *conception*-низоми ақидаҳо, нуқтаи назар, чараён) - маҷмӯи принципҳои тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ фаҳмида мешавад. Принцип (*principle*-шарт ё асос) бошад асоси муқарраротро муайян мекунад. Концепсияи байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ равона гардидааст ба:

- мақсади тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ корхона;
- тавсифи сифатии иттилооти молиявӣ;
- унсурҳои ҳисоботи молиявӣ;
- эътироф ва ченкунии моддаҳои ҳисоботи молиявӣ;
- дигар фарзияҳо, принципҳо ва маҳдудиятҳо.

Ҷузъҳои концепсия дар пайвастагӣ ва ҷамъбасти *манфиатнокӣ* ё *фоидабахшии* иттилооти молиявиро таъмин менамоянд. Ҳар яке аз ин принципҳо ва унсурҳои ҳисоботи молиявӣ дар расми 2.1. тасвир ёфтаанд. Барои мушаххастар гардонидани самтҳои асосии концепсияи ҳисоботи молиявӣ мо мақсад гузоштем, ки онҳоро ҳамчун масъалаҳои алоҳида омӯзем.

Муҳосиби ҳозиразамон, ки чараёни фаъолияти соҳибкории корхонаро зери назорат мегирад ва барои таъмини самаранокии корхона ҷидду ҷаҳд менамояд, ҳамчунин барои баланд бардоштани эътибори касбиаш бояд кӯшиш намояд ва дар сатҳи фаҳмиши байналмилалӣ донишу малакаи зеҳнию таҳассусӣ пайдо намояд.

Ҳоло дар сатҳи байналмилалӣ меъёрҳои асосии ахлоқи касбии муҳосибону аудиторон ҷамъбаст гардидаанд, ки мо онҳоро, баъдан дар мавзӯи 6 саволи 2 «Меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои рафтори муҳосибон» меомӯзем.

2.2. УНСУРҲОИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Аз нигоҳи соҳибкорӣ дар ҳар як корхона сарватҳои иқтисодӣ ба манбаи пайдоишашон бояд баробар бошад, яъне:

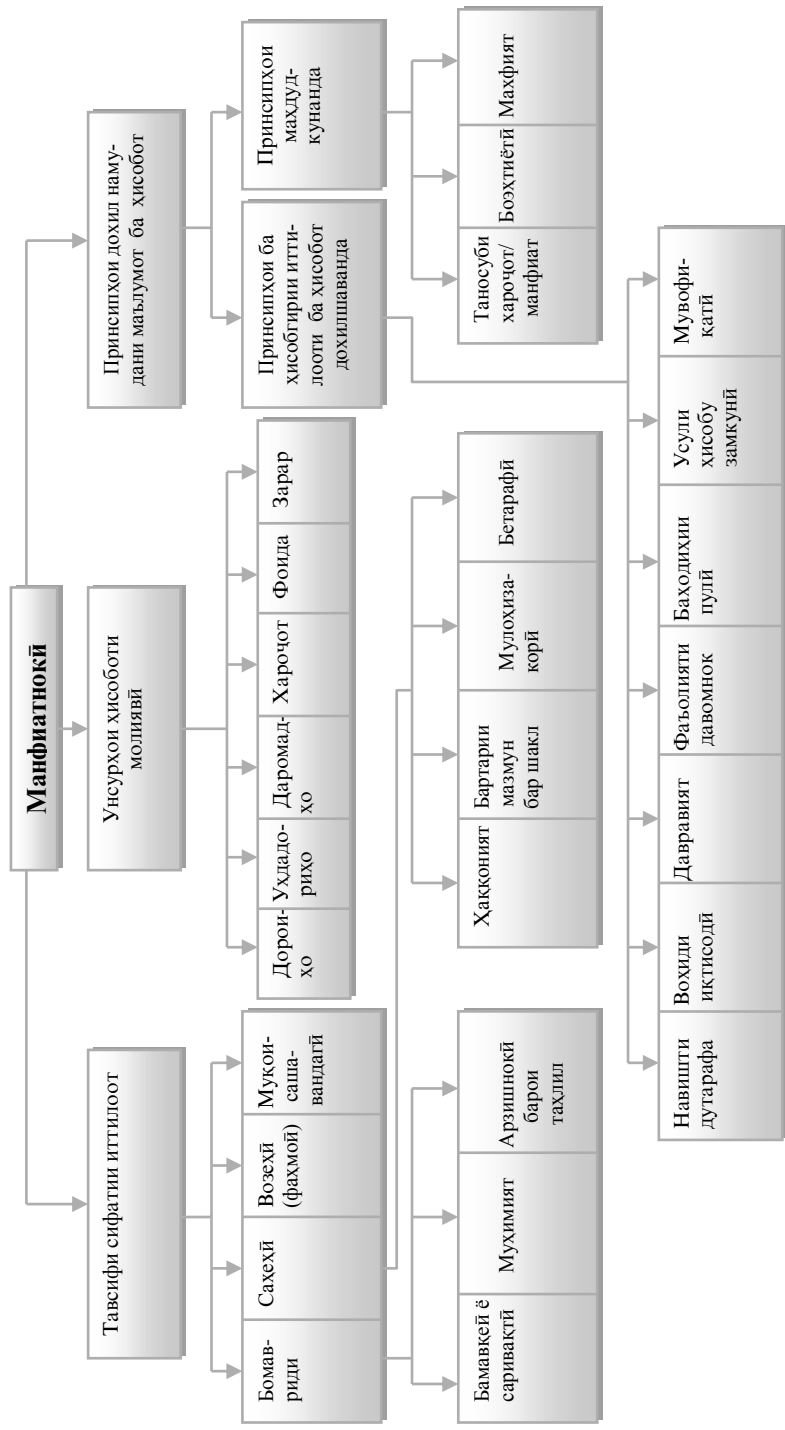
$$\text{Сарватҳои иқтисодӣ} = \text{Моликияти қарзӣ} + \text{Моликияти худӣ}$$

Бо ифодаи муҳосибӣ чунин баробариро ҳамчун тавозуни муҳосибӣ бо формулаи зерин тасвир мекунам:

$$\text{Дороиҳо} = \text{Уҳдадориҳо} + \text{Сармои худӣ}$$

Ин баробарӣ асоси концепсияи тавозуни муҳосибиро ташкил медиҳад ва се унсури номбаркарда барои дарки ҳолати молиявии корхона кӯмак мерасонад.

Ҳисоботи молиявӣ ҳамчун маҳсули фаъолияти муҳосибон ва монанди ҳамаи дигар маҳсулот қисматҳои худро дорад, ки онҳоро дар ҳисобгирӣ унсурҳои ҳисоботи молиявӣ ном мебаранд. *Унсурҳо*- ин гурӯҳи моддаҳое, ки ба ҳисоботи молиявӣ дохил мешаванд. СБҲМ №1 «Пешниҳодкунии ҳисоботи молиявӣ» чунин унсурҳоро пешаки муқаррар кардааст.

Расми 2.1. Концепсия ва принсипҳои ҳисоботи молиявӣ

Унсурҳои тавозуни муҳосибӣ:

1) *Дороиҳо (активҳо)*- ин ресурсҳои иқтисодии аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ назоратшаванда буда, дар натиҷаи амалиёт ё ҳодисаҳои пешин ба амал омада, эҳтимол дар оянда манфиати иқтисодӣ меоранд.

Дар назарияи илми иқтисод *манфиати иқтисодӣ* хеле васеътар фаҳмида мешавад, яъне ҳамчун натиҷаи охиринаи қабули қарордодҳо ба намуди зиёдшавии селайи воситаҳои пулӣ.

Уҳдадориҳо – ин қарздории субъекти хоҷагидорӣ буда, дар натиҷаи гузаронидани амалиёт ва ҳодисаҳои гузашта ба амал омада, танзими онҳо ба истифодабарӣ ё камшавии дороиҳо, пешниҳодкунии хизматҳо ё ин ки дар оянда пастгаштани ғоидаи иқтисодӣ оварда мерасонад. Уҳдадориҳо маънои «мо аз кӣ қарздорем»-ро мефаҳмонад ва пардохтани маблағи қарздорӣ ба камшавии захираҳои иқтисодии корхона сабаб мешавад.

2) *Сармояи худӣ* дар СБҲМ чунин таъриф ёфтааст: «Сармоя - ин дороиҳои ширкат, ки баъди тарҳи ҳамаи уҳдадориҳои он боқӣ мондааст». Сармояи хусусӣ ба худ мафҳумҳои (гурӯҳҳои) махсуси моддаҳоро дар бар мегирад, масалан, намудҳои сармояи саҳомӣ ва ғоидаи тақсимнашуда.

Унсурҳои ҳисобот оид ба натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ - хоҷагӣ:

3) *Даромад* – ин афзоиши манфиатҳои иқтисодӣ дар давоми давраи ҳисоботӣ аст, ки бо шакли дохилшавӣ ё афзоиши дороиҳо ё камшавии уҳдадориҳо ифода ёфта, аз афзуншавии сармояи пардохти соҳибони ширкат фарқ дорад. Мисол, даромад аз фурӯши молҳо, расонидани хизматҳо ё дар натиҷаи аз тарафи дигар шахсон истифодабарии захираҳои корхона, ки дар намуди рента, ғоиз, иҷорапулӣ, ҳаққулсаҳмия баромад мекунад.

4) *Хароҷот* – ин камшавии манфиатҳои иқтисодӣ бо воситаи хориҷ гаштан ё коҳиши дороиҳо ё афзудани уҳдадориҳо мебошанд, ки ба камшавии сармоя боис мегарданд ва ба бозгирифти соҳибмулкони алоқае надорад.

5) **Фоида** – ин афзоиши сармояи хусусӣ дар натиҷаи фаъолияти асосӣ ва ғайриасосӣ, ҳодисаҳо, ҳолатҳои ба субъекти хоҷагидорӣ таъсиррасонанда, ба ғайр аз ҳиссагузори ба сармояи хусусӣ, мебошад.

6) **Зарар** - ин камшавии сармояи хусусӣ дар натиҷаи фаъолияти асосӣ ва дигар амалиёт, ҳодисаҳо, ҳолатҳо мебошад, ба ғайр аз онҳое, ки натиҷаи хароҷот ё тақсимооти сармояи саҳомӣ ҳисобида мешаванд.

2.3. ТАВСИФИ СИФАТИИ УНСУРҲОИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

СБҲМ № 1 хусусиятҳои иттилоотии муҳосибиро, ки муфидии онҳоро дар чараёни қабули қарорҳо инъикос мекунад, муқаррар ва муайян менамояд. *Возеҳӣ* (фаҳмоӣ), *аҳамиятноки* (бамавридӣ), *саҳеҳӣ* ва *муқоисавӣ*–инҳо тавсифи асосии сифати иттилооти муҳосибӣ мебошанд (ниг. ба расми 2.1.).

Возеҳӣ (фаҳмоӣ)– дар вақти қабули қарорҳо иттилоот бояд, ки фаҳмо бошад, ба мақсади истифодаи ҳадди аксари онҳо.

Аҳамиятноки – маънои қобили қабул будани ахбороти муҳосибӣ барои дараҷаҳои гуногуни истифодабарандагонӣ берунӣ ва вақолати қабули қарорҳоро дорад. Истифодабарандагон ахбороти муҳосибиро ба чунин мақсадҳо истифода мебаранд:

➤ пешгӯии иқтисодӣ (ояндабинии иқтисодӣ);

➤ тасдиқи дурустии амалиёти гузашта ба мақсади тақмили усулҳои техникаи пешгӯии оянда.

Дараҷаи аҳамиятноки ахбороти муҳосибиро бо истифодаи се ҷиҳати сифатии зерин чен кардан мумкин аст:

➤ саривақтӣ;

➤ арзиши пешгӯӣ;

➤ робитаи баръакс.

Саҳеҳии (эътиборнокии) иттилооти муҳосибӣ - пеш аз ҳама, дар он мавҷуд набудани хатоӣ ва қостагӣҳоро дар бар мегирад. Он бояд моҳияти ахборотро дуруст ош-

кор кунад. Амикии иттилоотӣ мувофиқи чор меъёри зерин тафтиш карда мешавад:

1. инъикоси воқеӣ, ки баъзан дақиқ ном бурда мешавад;
2. бартарии мазмун бар шакл - иттилоот бояд мутобиқи мазмун ва воқеияти ҳақиқӣ ба ҳисоб гирифта шавад, на танҳо шакли ҳукукии он ва ин принцип бартарии фалсафии мазмунро бар шакл ифода мекунад;
3. мулоҳизакорӣ – дар вақти тартиб додани ҳисоботи молиявӣ муҳосиб бо амалиёти номуайян дучор мешавад;
4. бетарафӣ – ахборот ба мафҳуми бетарафӣ ё беғаразона бояд ҷавобгӯ бошад ва набояд ба қабули қарорҳо таъсир расонида барои мақсадҳои пешакӣ муайянгардидаи фақат як гурӯҳи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ муайян гардад.

Муқоисакунӣ (қиёспазири)- хусусияти мувофиқати муносибатҳои байни ду намуди ахборот мебошад, на дар дохили яке аз онҳо. Он ба истифодабарандагон имконияти муайян намудани монандӣҳо ва фарқиятҳои ахбороти дар ду пакети ҳисоботи молиявии пешниҳодшударо фароҳам месозад. Муқоисакунӣ дар вақти муқоисаи ҳисоботи молиявии ду субъекти гуногун ва ҳангоми муқоисаи ҳисоботи молиявии як субъект барои ду давра ё ин ки барои давраи муайян, хеле муҳим аст. Ба воситаи қиёспазирии ду ҳисобот ба тамоюли рушди иқтисодӣ ва ҳолати молиявии корхонаҳо баҳо дода мешавад.

2.4. ФАРЗИЯҲОИ АСОСӢ, ПРИНЦИПҲОИ ТАРТИБДИҲӢ ВА ПЕШНИҲОД НАМУДАНИ ҲИСБОТИ МОЛИЯВӢ

Принципҳои асосии ташаккули сиёсати ҳисобдорӣ корхона ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

- а) фарзияҳои асосӣ;
- б) талабот;
- в) тавсифи сифатии иттилоот.

Принципҳоро мувофиқи талаботи замон муҳосибони соҳибкасб таҳия менамоянд ва онҳоро Шӯрои стандартҳои

байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (ШСБҲМ) ҳамчун Принципҳои асосии умумикабулшудаи ҳисобгирии муҳосибӣ (GAAP) тасдиқ намудааст. Ҳар як мамлакати ба иқтисоди бозорӣ гузашта, метавонад принципҳои ҳисобдории миллиро дошта бошад. Масалан, тарзи навишти GAAP, USA чунин ҳонда мешавад: «Принципҳои ҳисобдории миллии ИМА». Бинобар гуногунии фарзияҳою принципҳо, зарурати таснифоти онҳо ба миён омад (ниг. ба расми 2.2.).

Барои он ки ҳисоботи молиявӣ тавсифи сифатӣ дошта бошад, СБҲМ №1 принципҳои тартибдиҳӣ ва пешниҳод намудани ҳисоботи молиявиро муайян мекунад. Ба инҳо дохил мешаванд: принципҳои муҳит (А), принципҳои баамалбарорӣ (Б), принципҳои маҳдудкунанда (В).

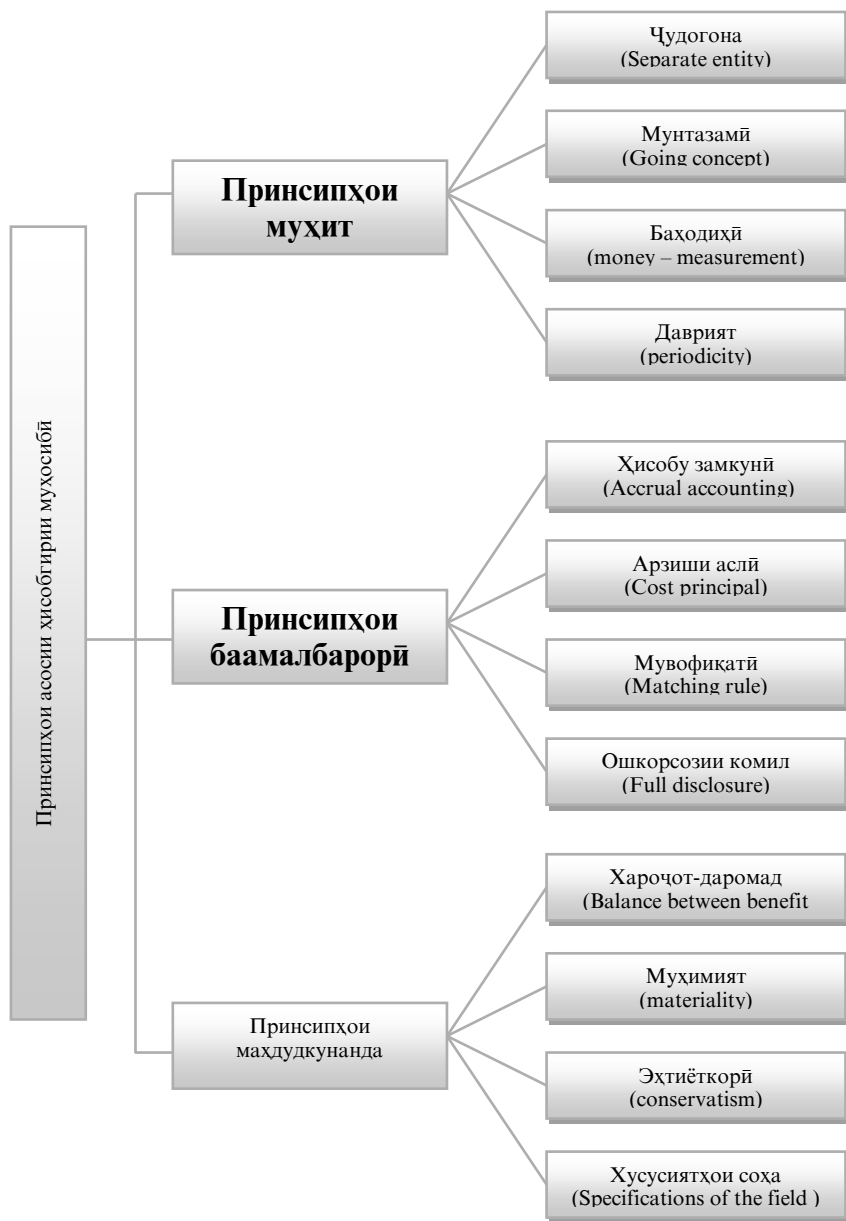
А. Принципҳои муҳит (фарзия).

Принсипи мустақил будан. Ҳисобгирии муҳосибӣ бо субъектҳои хоҷагидории аз ҳамдигар ҷудо ва махсус сару-кор дорад. Ҳар яки онҳо алоҳида ва новобаста ба соҳибонашон ва дигар ташкилотҳо фаъолият мекунанд. Масалан, ширкат ва саҳмгузори он воҳидҳои алоҳидаанд, яъне ҳисоби ширкат бояд аз ҳисоби соҳибонаш ё кормандонаш ҷудо бурда шавад.

Принсипи мунтазамӣ (пайдарҳамӣ)–бисёр вақт принсипи фаъолияти давомдор номида мешавад. Тибқи ин принсип барҳамдиҳии (қатъи) соҳибкорӣ дар ояндаи назаррас тахмин карда намешавад, корхона бояд доимо фаъолият кунад.

Принсипи баҳодихӣ. Мувофиқи ин принсип бояд баҳодихӣ гузаронида шуда, ҳисобот доир ба фаъолияти иқтисодии корхона бо ифодаи пулӣ тартиб дода шавад.

Принсипи давравият. Сарфи назар аз он, ки соҳибкорӣ кай ба итмом мерасад, ҳисоботи молиявӣ мунтазам заруранд, чунки шахсоне, ки онро истифода мекунанд ба ахбороти молиявӣ саривақтӣ эҳтиёҷ доранд, аз ин рӯ, корхона бояд дар фосилаҳои муайян ҳисоботро таҳия ва пешниҳод намояд. Натиҷаи фаъолияти корхонаи алоҳидаро ба таври мутлақи дақиқ пешгӯӣ намудан имконнопазир аст.

Расми 2.2. Принсипҳои асосии ҳисобгирии муҳосибӣ

Б. Принципҳои баамалбарорӣ

Принсипи арзиши асли - ҳамчун яке аз тарзҳои барои ифодаи меъёри баҳодихӣ аз рӯи арзиши аввала хизмат мекунад ва ишора ба он дорад, ки барои эътирофи хароҷот дар ҳисобгирӣ ифодаи пулӣ истифода бурда мешавад. Дар ҳисобгирии муҳосибӣ бештар ба арзиши асли такя мекунад, на ба арзиши бозории дорихо.

Принсипи ҳисобу замкунӣ – истифодаи усули ҳисобу замкунӣ барои ҳисобгирии даромадҳои зарур аст. Тибқи ин принсип, даромад аз ғуруши молҳои ҳамон вақт ба ҳисоб гирифта мешавад, ки харидор соҳиби моли мазкур шавад, яъне дар лаҳзае ки ҳамаи хавфҳои ва подошҳои бо ҳуқуқи моликият вобаста буда, ба он гузарад. Дар таҷрибаи корхонаҳои ин усулро «ҳамлу нақл» меноманд.

Принсипи мувофиқати даромадҳои ва хароҷот дар ҳисобгирии муҳосибӣ бо усули ҳисобу замкунӣ якҷоя баромад мекунад, аммо дар ин ҳолат давраи ҳисоботие, ки хароҷот дар ҳисоботи молиявӣ инъикос меёбад, муҳим мебошад. Хароҷоти дар ҷараёни ба даст овардани даромад ба вучудомада, бояд дар ҳамон давра инъикос ёбад. Агар даромадҳои аз давраи ҳисоботии гузашта гирифта шуда бошанд ва ё бояд дар оянда ба даст оварда шаванд, мувофиқан хароҷот ҳам бояд чунин ба ҳисоб гирифта шавад.

Принсипи ошкорсозии комил (пурра) талаб менамояд, ки ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ ҳамаи ахбороти зарурӣ оид ба вазъи иқтисодии корхона дошта бошад. Дар ин маврид истифодабарандагон берунӣ иттилоот бештар боварӣ изҳор мекунанд.

В. Принципҳои маҳдудкунанда

Хароҷот-даромад. Маҳдудияти бо хароҷоту даромадҳои алоқаманд ба нишондиҳандаҳои ҳисобгирии муҳосибӣ бисёр вақт таъсир мерасонанд. Ҳадафи асосӣ дар ин ҷо он аст, ки даромадҳои аз ахбороти махсус ба истифодабарандагон дастрасшуда, бояд аз хароҷоти ба

даст овардани ин ахборот зиёд бошад. Ин маҳдудият чунин маъно дорад, ки манфиати аз иттилооти ҳисобдорӣ гирифта аз хароҷоташ зиёдтар бошад.

Муҳимият. Ягон қисми ахборот ва ё ахбороти умумӣ муҳим шуморида мешавад, агар эҳтимолияти набудани ин ахборот ё шарҳи нодурусти он ба қабули қарорҳои истифодабарандагон таъсир расонад. Муҳимият камбудиро инъикос намуда тавсифи сифатии иттилоот шуда наметавонад. Дар фаъолияти аудиторӣ муҳимияти иттилоот ҳудуди муайян дорад-*ҳадди ниҳой* ва *ҳадди аксар* ва ҳеҷ гоҳ бо як меъёр барои ҳамаи корхонаҳо тасдиқ карда намешавад. Муҳимияти иттилоот ба ҳар як корхона дахл дорад ва алоҳида ҳисоб карда мешавад. Мисол, аз 5 то 10 % фоидаи то андозбандишуда ё уҳдадориҳои ҷорӣ; аз 3 то 6 % арзиши ҳамаи доройҳо ва ғайра.

Хусусияти соҳа. Аз сабаби он ки ҳисобгирии муҳосибӣ ба манфиатнокӣ асос ёфтааст, хусусияти қори соҳаҳо (ба монанди хизматҳои коммуналӣ, роҳи оҳан, хизматрасонии бонкӣ, фондҳо, суғурта ва саноати истихроҷ) бешубҳа, интихобро дар истифодабарии принципҳои ҳисоботи муҳосибӣ талаб менамояд. Ин маҳдудият имкон медиҳад, ки вобаста ба хусусиятҳои соҳа ҳисоботи махсус таҳия карда шавад.

Консерватизм (эҳтиёткорӣ). Маҳдудият аз рӯи принципи консерватизм (эҳтиёткорӣ)-ро дар назар дорад, яъне дар он ҷое ки ду алтернативаҳо (имкониятҳо) мавҷуданд, бояд ба ҳамонаш диққат дода шавад, ки аз ҳама мусоид ба фоидаи соф ё ин ки ба маблағи умумии доройҳо таъсир мерасонад. Масалан, баҳодиҳии доройҳо бо арзиши камтарин, яъне агар арзиши доройҳо аз арзиши аслӣ баланд бошад, дар ҳисобот ба арзиши аслӣ баҳо дода мешавад ва баръакс бошад-бо нархи бозорӣ. Ҳамин тавр, дар баҳодиҳии доройҳо ва ҳамчунин фоидаи ҳисобкардашуда эҳтиёткорона муносибат кардан зарур аст.

2.5. СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Таъмини устувории муносибатҳои иқтисодӣ байни ширкатҳои мамлакатҳо ва ба назар гирифтани тағйиротҳо дар чараёнҳои байналмилалӣ, ба монанди ҳамгирии иқтисодӣ, стандартикунонӣ, ҳамгунсозии ҳисобгирӣ (унификатсия), милликунонии фаъолияти хоҷагӣ ва ҷаҳонишавӣ, зарурияти таъмини ҳамоҳангии низомҳои гуногуни ҳисобдориро бо мақсади мувофиқаткунӣ ба миён овард. Зарурияти тартиб додан ва истифода намудани Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) маҳз аз талаботи истифодабарандагони иттилооти молиявӣ бармеояд.

Концепсияи СБҲМ-асосҳои назариявӣ, принсипҳо ва меъёрҳои методологӣ ташкили ҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ мебошад.

Аз давраи ташкили Кумитаи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (с.1973) то ба бунёди Шӯрои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (ШСБҲМ) дар соли 2001 ҳамагӣ 38 стандарт (29 IAS ва 9 IFRS) ва 26 - Шарҳи ҳисоботи молиявӣ (IFRIC) қабул гардидаанд (ниг. ба ҷадв. 2.1.).

Ҷадвали 2.1

Номгӯи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар санаи 01 январи соли 2009 тасдиқгардида

1	СБҲМ (IAS) 1	Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ
2	СБҲМ (IAS) 2	Захираҳо
3	СБҲМ (IAS) 7	Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ
4	СБҲМ (IAS) 8	Сиёсати ҳисобдорӣ, тағйирот дар баҳодихии муҳосибӣ ва хатогиҳо
5	СБҲМ (IAS) 10	Ҳодисаҳо пас аз санаи тартибдиҳии ҳисобот

Консенсия ва принципҳои ҳисобгирии молиявӣ

6	СБҲМ (IAS) 11	Шартномаҳо бо сохтмон
7	СБҲМ (IAS) 12	Андоз аз фоида
8	СБҲМ (IAS) 16	Воситаҳои асосӣ
9	СБҲМ (IAS) 17	Ичора
10	СБҲМ (IAS) 18	Даромад
11	СБҲМ (IAS) 19	Ҳавасмандгардонии кормандон
12	СБҲМ (IAS) 20	Ҳисобгирии кӯмакҳои давлатӣ ва ошкорсозии иттилоот оид ба ёрии давлатӣ
13	СБҲМ (IAS) 21	Таъсири тағйирёбии мубодилаи қурби арзҳо
14	СБҲМ (IAS) 23	Харочоти қарз
15	СБҲМ (IAS) 24	Ифшои иттилоот оид ба тарафҳои алоқаманд
16	СБҲМ (IAS) 26	Ҳисобгирӣ ва ҳисобот оид ба нақшаҳои нафақавӣ
17	СБҲМ (IAS) 27	Ҳисоботи молиявӣ муттаҳида ва алоҳида – IFRS-10
18	СБҲМ (IAS) 28	Сармоягузориҳо дар ширкатҳои вобаста
19	СБҲМ (IAS) 29	Ҳисоботи молиявӣ дар иқтисоди гиперинфлясионӣ (таварруми шадид)
20	СБҲМ (IAS) 31	Иштирок дар фаъолияти муштарак – IFRS-11
21	СБҲМ (IAS) 32	Воситаҳои молиявӣ: пешниҳоди иттилоот
22	СБҲМ (IAS) 33	Фоида аз саҳмияҳо
23	СБҲМ (IAS) 34	Ҳисоботи молиявӣ фосилавӣ
24	СБҲМ (IAS) 36	Камарзиши дорониҳо
25	СБҲМ (IAS) 37	Захираҳо, уҳдадориҳои шартӣ ва дорониҳои шартӣ

Консенсия ва принципҳои ҳисобгирии молиявӣ

26	СБҲМ (IAS) 38	Дороиҳои ғайримоддӣ
27	СБҲМ (IAS) 39	Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва баҳодиҳӣ – IFRS-9
28	СБҲМ (IAS) 40	Моликияти сармоягузорӣ
29	СБҲМ (IAS) 41	Хочагии қишлоқ (қишоварзӣ)
30	СБҲМ (IFRS) 1	Нахустин истифодабарии СБҲМ
31	СБҲМ (IFRS) 2	Пардохтҳо бо воситаҳои молиявӣ
32	СБҲМ (IFRS) 3	Муттаҳидкунии соҳибкорӣ
33	СБҲМ (IFRS) 4	Шартномаҳои сугуртавӣ
34	СБҲМ (IFRS) 5	Хориҷшавии дороиҳои ғайригардони барои фурӯш таъиншуда ва фаъолияти қатъгардида
35	СБҲМ (IFRS) 6	Иқтишоф (разведка) ва баҳодиҳии захираҳои маъданӣ
36	СБҲМ (IFRS) 7	Воситаҳои молиявӣ: шарҳ
37	СБҲМ (IFRS) 8	Банду басти (сегментҳои) амалиётӣ
38	СБҲМ (IFRS) 9	Воситаҳои молиявӣ (қисми 1).. таснифот ва баҳодиҳӣ
39	СБҲМ (IFRS) 10	Ҳисоботи молиявии муттаҳида
40	СБҲМ (IFRS) 11	Созишномаи муштарак
41	СБҲМ (IFRS) 12	Ошкорсозии маблағгузорӣ ба дигар ширкатҳо
42	СБҲМ (IFRS) 13	Ченкунии арзиши одилона (ҳаққонӣ)

Эзоҳ: КДШ (SIC) –Кумитаи доимоамалкунанда оид ба шарҳ (то моҳи март соли 2002); КШҲМБ (IFRIC)-Кумита оид ба шарҳи ҳисоботи молиявии байналмилалӣ (собиқ КДШ (SIC)).

Консенсия ва принципҳои ҳисобгирии молиявӣ

КДШ (SIC) 7	Чорикунии Евро (ба муомила баровардани Евро)
КДШ (SIC) 10	Ёрии далаатӣ–мавчуд набудани алоқамандии мушаххас бо фаъолияти амалиётӣ
КДШ (SIC) 12	Муттаҳидкунии корхонаи таъиноти махсусдошта
КДШ (SIC) 13	Корхонаҳои назорати муштаракдошта–саҳмҳои ғайримонетарӣ иштирокчиёни соҳибқори муштарак
КДШ (SIC) 15	Иҷрои амалиётӣ – ҳавасмандгардонихо
КДШ (SIC) 21	Андоз аз фоида – чуброни дороихои истехлокшавандаи аз навбаҳодода-шуда
КДШ (SIC) 25	Андоз аз фоида – тағйироти мақоми андозии корхона ё саҳомони он
КДШ (SIC) 27	Таҳлили моҳияти созишҳои (муомилаи) шакли иҷораи ҳуқукидошта
КДШ (SIC) 29	Ифшои иттилоот – созиши имтиёзҳо барои пешниҳоди ҳадамот
КДШ (SIC) 31	Даромад – аз амалиётҳои мубодилотие, ки хизматрасонии табиғотиро дар бар мегиранд
КДШ (SIC) 32	Дороихои ғайримоддӣ – хароҷоти Веб – Сайт
КШХМБ (IFRIC) 01	Тағйирот дар уҳдадориҳои мавчуда оид ба хориҷ кардани объектҳо аз истифода, барқарорсозии захираҳои табиӣ ва дигар уҳдадориҳои ҳаммонанд
КШХМБ (IFRIC) 02	Ҳиссаи иштирокчиён дар корхонаҳои кооперативӣ ва воситаҳои ҳаммонанд
КШХМБ (IFRIC) 04	Муайянкунии мавҷудияти эътирофи аломатҳои шартномаи иҷоравӣ дар созишнома
КШХМБ (IFRIC) 05	Ҳуқуқҳои иштирок дар бунёдҳои маблағгузории хориҷкунии объектҳо аз истифодабарӣ, азнавободонӣ ва барқарорсозии экологӣ (муҳити зист)
КШХМБ (IFRIC) 06	Уҳдадориҳои вобаста аз фаъолият дар бозори махсус – бозори партовҳои таҷҳизоти барқӣ ва электронӣ бавучудоянда
КШХМБ (IFRIC) 07	Татбиқи муносибат ба азнавҳисобкунии моддаҳои ҳисоботи молиявӣ мутобиқи СБХМ (IAS) 29 “Ҳисоботи моливи дар иқтисоди гиперинфлятсионӣ (таварруми шадид)”

Концепсия ва принципҳои ҳисобгирии молиявӣ

КШХМБ (IFRIC) 08	Доираи истифодаи СБХМ (IAS) 2
КШХМБ (IFRIC) 09	Баҳодиҳии такрорӣ воситаҳои истеҳсолии ҳосилавӣ
КШХМБ (IFRIC) 10	Ҳисоботи молиявӣ фосилавӣ ва камарзиш
КШХМБ (IFRIC) 11	СБХМ (IFRS) 2 – амалиёт бо саҳмияҳои хазинадорӣ ва ширкати гурӯҳҳо
КШХМБ (IFRIC) 12	Шартномаҳо оид ба концепсия (имтиёз)-ҳо ба-роӣ хизматрасонӣ
КШХМБ (IFRIC) 13	Барномаҳои таъмини дурусткории харидорон
КШХМБ (IFRIC) 14	СБХМ (IAS) 19 – маҳдуднамоии дороиҳо аз рӯи пардохтҳои муайян-шуда, талаботи ҳадди ақали маблағ-гузорӣ ва робитаи мутақобилаи онҳо
КШХМБ (IFRIC) 15	Шартномаи сохтмони амволи ғайриманқул
КШХМБ (IFRIC) 16	Ҳечинги сармоягузориҳои соф ба фаъолияти хориҷӣ
КШХМБ (IFRIC) 17	Тақсимои дороиҳои ғайрипулӣ

СБХМ аз тарафи тамоми ширкатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ эътироф гардидааст, аз он ҷумла:

- Бонки ҷаҳонӣ.
- Ташкилоти байналмилалии қоғазҳои қиматнок ва биржаҳо.
- Комиссияи Иттиҳоди Аврупо.
- Комиссияи қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои ИМА.
- Федератсияи байналмилалии муҳосибон (IFAC).
- Калонтарин ширкатҳои хориҷӣ ва дигар истифодабарандагони иттилооти молиявӣ.

Акнун стандартҳои нав бо рамзи IFRS (International Financial Reporting Standart) ифода карда шудааст.

Дар мамлакатҳои ИДМ ҷараёни гузаронидани ислоҳоти ҳисобгирии муҳосибӣ давомнок аст ва мақсадҳои стратегии тақмили ҳисобдорӣ ва

мувофиқатсозии он ба талаботи СБҲМ ва СБА ба анҷом нарасидааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба чорабиниҳои гузариш ба СБҲМ то ба имрӯз се қарор қабул кардааст.

Мувофиқи банди 7-и қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011 № 702 субъектҳои хоҷагидорӣ бояд баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявиро мувофиқи талаботи СБҲМ ба роҳ монанд.

Дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012 № 154 «Оиди чорабиниҳои иловагии танзими баҳисобгирии бухгалтерӣ ва ҳисоботи молиявӣ» якумин маротиба мафҳуми «субъектҳои манфиати умумидошта» (СПИ - субъекты публичного интереса) истифода шудааст, ки субъектҳо бояд ба чунин меъёрҳо ҷавобгӯ бошанд:

- ҳаҷми даромади умумӣ на камтар аз 30 миллион сомонӣ;

- ҳаҷми умумии дороиҳо на камтар аз 100 миллион сомонӣ;

- шумораи кормандон на камтар аз ҳазор нафар.

Аҳамияти СБҲМ:

1) шаффофияти иттилоот, фаҳмо ва муқоисашавии сифати ҳисоботи молиявӣ беҳтар гардида, қабули қарорҳои иқтисодӣ асоснок карда мешаванд;

2) эҳтимолияти дохилшавии сармоягузорӣ дар иқтисоди мамлакат меафзояд;

3) робитаи сармоягузoron, қарздиҳандагон ва дигар истифодабарандагони иттилооти молиявиро бо калонтарин корхонаҳои мамлакат устувортар мегардонад;

4) назоратро аз рӯи сифати фаъолияти аудиторӣ пузӯр мекунад.

Сохтори СБҲМ пай дар ҳам масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: мақсад, доираи истифодабарӣ, ченкунӣ, эътироф ва шарҳи иттилоот. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

СБҲМ бо забони русӣ соли 2009 аз чоп баромад ва нашри тоҷикии он ба нақша гирифта шудааст.

Саволҳои санҷишӣ

1. Мақсади концепсияи байналмилалии тартиб додани ҳисоботи молиявӣ аз чӣ иборат аст?

2. Принципҳои ахлоқи касбии муҳосибон ва аудиторро номбар карда, онҳоро тавсиф намоед.

3. Тавсифи унсурҳои (дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи хусусӣ) тавозуни муҳосибиро диҳед?

4. Қисматҳои даромад ва фоида, харочот ва зарар чӣ гуна фарқият доранд? Бо мисолҳо далелнок фаҳмонда диҳед.

5. Дараҷаи аҳамиятнокии ахбороти муҳосибиро чӣ тавр муайян мекунанд?

6. Принципи бамаврид (relevance) будани иттилоот чиро мефаҳмонад?

7. Моҳияти принципи ҳисобу замкунӣ дар чист?

8. Принципи ошкорсозии комил чӣ маъно ва аҳамият дорад?

9. Принципҳои маҳдудкунандаро номбар ва тавсиф намоед?

10. Консерватизм (эҳтиёткорӣ) чӣ маъно дорад?

11. GAAP – принципҳои умумии қабулшудаи ҳисобгирии муҳосибӣ чиро мефаҳмонад?

12. СБҲМ (IAS) бо кадом мақсад таҳия ва пешкаш гардидаанд?

13. Омилҳои ба стандартҳои ҳисоботи молиявӣ таъсир-расонандаро номбар кунед?

«Тавозун, суханварона гӯем, муқаррар мекунад, ки ширкат, шахс ё иқтисодиёти мамлакат дар ҳамин лаҳзаи вақт “чанд пул” меистад»

Пол А. Самуэлсон – иқтисоддони амрикоӣ, ҷоизадори мукофоти Нобелӣ дар соҳаи иқтисодиёт

МАВЗҶИ 3. ЧАМЪБАСТИ ТАВОЗУНИ (БАЛАНСИ) МУҲОСИБӢ

3.1. МАФҲУМ, СОХТОР ВА МАЗМУНИ ТАВОЗУНИ МУҲОСИБӢ

Ҳисобдорӣ дар давраҳои қадим аз тартиб додани рӯйхати молу мулк оғоз шуда буд ва онро барӯйхатгирӣ (инвентаризатсия, *inventarium*) номиданд. Барӯйхатгирӣ сараввал чун усули омӯри пайдо шуда, сониян, чун ҷузъи таркибии низоми ҳисобдорӣ бо мақсади саҳеҳ муайян кардани бақияи молу мулк истифода шуд. Дар натиҷа аз ҳисобгирии одӣ (униграфӣ – яктарафа, дахл ё харҷ) ба тарзи дутарафа (диграфӣ – дутарафа, дебет ва кредит), яъне ба навишти дутарафа гузаштан зарурияти тартиб додани тавозуни муҳосибӣ ба амал омад.

Таҳқиқи таърих ва назарияи тавозуни муҳосибӣ хеле диққатҷалбкунанда буда, тадқиқоти алоҳидаро талаб мекунад. Мо барои асоснок кардани тавозун аз назарияи иқтисодӣ, яъне аз тафсири воситаю манбаъҳо ва гирдгардиши сармоя, истифода мебарем.

Таърифҳои гуногуни асоснокнамоии тавозуни муҳосибӣ мавҷуданд, ки яке аз онҳоро мисол меорем.

«**Тавозун** амсилаест, ки ба воситаи он барои манфиати истифодабарандагон ба як лаҳзаи муайяни вақт ҳолати молиявии корхона (ташкilot) пешниҳод карда мешавад». Маънои таърифи мазкур шаш ҷузъиётро дар бар мегирад:

- 1) тавозун;
- 2) амсила (модел);
- 3) манфиати истифодабарандагон;
- 4) лаҳзаи муайяни вақт;
- 5) ҳолати молиявӣ;
- 6) корхона (ташкилот).

Муҳимтар он аст, ки дар тавозуни муҳосибӣ ҳолати молиявӣ ва натиҷаи молиявии корхона, вобаста ба мақсади истифодабарандагони иттилоот инъикос меёбад. Дар тавозун ҳолати дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоияи худӣ ба як даври муайян, одатан ба санаи якуми моҳ, семоҳаҳо ва сол ба ҳисоби пулӣ тасвир меёбад, ки онро тавозуни *статикӣ* меноманд.

Тавозуни муҳосибӣ аз се ҷузъи таркибии асосӣ иборат аст:

- 1) захираҳои иқтисодии корхона (*доруиҳо*);
- 2) даъвоҳои пешниҳодшуда ба захираҳо (*уҳдадориҳо*);
- 3) ҳиссаи соҳибмулкони дар дороиҳои корхона, пас аз пардохти ҳамаи уҳдадориҳо (*сармоияи худӣ*).

Амсилаи тавозуни муҳосибӣ:

$$\text{Доруиҳо} = \text{Уҳдадориҳо} + \text{Сармоияи худӣ}$$

Чунин ташбеҳ медиҳем: ин ҷузъҳо гӯё «ба хиштҳо» муносибатдоранд, ки аз онҳо бинои иттилоотии ҳолати молиявӣ бунёд гардидааст.

Таснифоти моддаҳои тавозуни муҳосибӣ - яке аз масъалаҳои бод, ки бояд талаботи истифодабарандагони иттилооти молиявиро ҳамеша қонеъ гардонида тавонад. Бо ин мақсад моддаҳои тавозун бояд чунин дарҷ ва алоҳида тасниф карда шаванд, ки таҳлили пешакии ҳолати молиявии корхонаро осон гардонанд, яъне маблағ, муҳлат ва номуайянии воридшавии селайи воситаҳои пулӣ, ҳамчунин бозорگیری, пардохтпазирӣ, устувории ҳолати

молиявӣ, даромаднокӣ ва эҳтимолияти таъсири хавфҳо (риск) ба ҳолату натиҷаҳои молиявӣ, исботи бевоситаи андешаҳои боло мебошад.

СБҲМ 1(банди 51) нишон медиҳад, ки корхонаҳо дар тавозунашон вазифадоранд, ки давомнокии муҳлати истифодабарии дороиҳо ва уҳдадориҳоро кӯтоҳмуддат (то 12 моҳ) ва дарозмуддат (зиёда аз 12 моҳ) чудо намо-янд. Дар ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ), ки 27 майи соли 2011 таҳти № 42 тасдиқ гардидааст, талаботи гурӯҳбандии дороиҳо ва уҳдадориҳо бо чунин тарз рӯя карда мешаванд:

Дороиҳои кӯтоҳмуддат (гардон):

- воситаҳои пулӣ;
- сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат;
- қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ;
- қарздорӣ муассисон;
- захираҳои моддию молӣ;
- хароҷоти пешпардохтшуда;
- дороиҳои ғайригардон барои фурӯш.

Дороиҳои дарозмуддат (ғайригардон):

- воситаҳои асосӣ;
- захираҳои табиӣ;
- дороиҳои ғайримоддӣ;
- дороиҳои биологӣ;
- сармоягузорӣ ба амволи ғайриманқул;
- сармоягузориҳои дарозмуддат;
- талаботи андозӣ мавқуфгузошта;
- дороиҳои дарозмуддати фаъолияти қатъшуда.

Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат:

- қарздорӣ кредиторӣ тичоратӣ;
- уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ;
- уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда;
- андозҳо барои пардохт;
- захираҳо барои хароҷот ва пардохти рухсатӣ;
- дигар уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат.

Уҳдадориҳои дарозмуддат:

- ✦ уҳдадориҳои дарозмуддат;
- ✦ даромадҳои мавқуфгузошта;
- ✦ уҳдадориҳои андозии мавқуфгузошта.

Пас, чунин саволҳо ба миён меоянд:

1. Таснифоти дороиҳо уҳдадориҳои зикргардида чӣ мушкилот доранд?

2. Чаро харочоти пешпардохтшуда дар таркиби дороиҳои кӯтоҳмуддат дарҷ ёфтааст?

3. Барои чӣ Лайд Хит ва баъзе аз олимони таснифоти гурӯҳҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддатро эътироф накарданд?

4. Оё дараҷаи ба зергурӯҳҳо ё моддаҳои алоҳида ҷудо кардани ахбороти тавозун, талаботи таҳлили молиявиро қонеъ карда метавонад?

Барои ба ин суолҳо ҷавоби дақиқ додан, тадқиқоти услубии алоҳида гузаронидан лозим аст.

Сармояи худӣ:

- ✦ сармояи ойнномавӣ;
- ✦ сармояи иловагӣ;
- ✦ фоидаи тақсимнашуда;
- ✦ сармояи захиравӣ;
- ✦ ҳиссаи ақалият.

Мазмуну муҳтавои тавозуни муҳосибӣ, ки амалӣ гардонидани он аз якуми январи соли 2012 муайян гардидааст, ба талаботи СБҲМ 1 мувофиқ қунонида шудааст. Ҳатто баъзе зергурӯҳҳои уҳдадориҳо хубтар таснифот шудаанд (ниг. ба ҷадвали 3.1.).

Аҳамияти тавозуни муҳосибӣ. Тавозуни муҳосибӣ манбаи асосии иттилоот оид ба ҳолати молиявии корхона маҳсуб мешавад. Бинобар ин тавозунро ҳамчун *ҳисобот оид ба ҳолати молиявии корхона* меноманд. Иттилооти тавозуни муҳосибӣ пояи устувори таҳлили молиявӣ ва менечменти молиявиро ташкил мекунад. Чунин иттилоот аз сатҳи корхона ва қисматҳои он то ба сатҳи соҳаи алоҳида, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва давлат чамъбаст гардида, барои таҳлили ҳолати макроиқтисодӣ васеъ истифода мешавад.

Таснифоти гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳои тавозуни муҳосибӣ ва мувофиқати он ба талаботи СБҲМ

Таснифоти гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳои тавозуни муҳосибӣ	Мувофиқи СБҲМ 1 банди 68	Мувофиқи Дастурамал оид ба пур кардани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ аз 27.05.2011 №42
Воситаҳои асосӣ	+	+
Сармоягузориҳо ба амволи ғайриманкул	+	+
Дорониҳои ғайримоддӣ	+	+
Дорониҳои молиявӣ	+	-
Сармоягузориҳо (бо тарзи ҳиссаӣ)	+	+
Дорониҳои биологӣ	+	+
Захираҳо	+	+
Қарздориҳои дебиториҳои тичоратӣ	+	+
Воситаҳои пулӣ ва ҳамарзишҳои онҳо	+	+
Андозҳои пешпардохтшуда	-	-
Дорониҳои дарозмуддати барои фурӯш таъиншуда ва фаъолияти қатъгардида	-	+
Қарздориҳои кредиторҳои тичоратӣ	+	+
Захираҳои баҳодихӣ	+	-
Уҳдадорониҳои молиявӣ	+	-
Уҳдадорониҳои ҳисобкардашуда	-	+
Уҳдадорониҳо аз рӯи андоз	-	+
Уҳдадорониҳои андози мавқуфгузошта	+	+
Даромадҳои мавқуфгузошта	-	+
Ҳиссаи ақаллият	+	+
Уҳдадорониҳои ҳисобкардашуда	-	+
Сармояи ойнномавӣ	+	+
Фоидаи тақсимнашуда	+	+
Дигар захираҳои мувофиқи қонунгузориҳои ҶТ	-	+

Тавозун чӣ аҳамият дорад?

1) Он бо мақсади баҳодихии бозоргирӣ, пардохтпазирӣ ва устувории ҳолати молиявӣ корхона истифода мешавад.

Бозоргирӣ (ликвидность) дар луғати тафсирии СБҲМ ин тавр шарҳ дода шудааст: «Ба қадри кифоя

мавҷуд будани воситаҳо барои пӯшонидани амонатҳои гирифташуда ва дигар уҳдадорихои молиявӣ хангоми расидани вақти пардохт. Имконияти тез харидан ва ё фурӯхтани дорой дар ҳаҷми бузург, ки сабаби тағйироти хеле зиёди нархи он шуда наметавонад. Истилоҳи «бозоргири» маънои қобилияти ба пули нақд бадал гардидани дороиро дорад.»⁵

Ин нишондиҳандаи муҳим мавқеи корхонаро дар бозор, қобилияти пардохти дивиденд ва музди меҳнати кормандонро муайян месозад. Тарзи ҳисобкунии нишондиҳандаҳо ва таҳлили ҳолати молиявии корхонаро дар мавзӯи 16 «Таҳлили ҳисоботи молиявӣ» ва аз фанни таҳлили молиявӣ баррасӣ хоҳем кард.

2) Барои баҳоидиҳӣ ба сохтори сармоияи корхона, яъне таносуби сармоияи қарзӣ ва сармоияи худӣ. Агар маблағи умумии қарздорӣ ба сармоияи худӣ корхона тақсим карда шавад, он гоҳ зареби ҳисобкардашуда аз як воҳид зиёд мегардад. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки корхона аз захираҳои қарзӣ бештар истифода мебарад. Таносуби сармоияи қарзӣ ва худӣ маъноӣ риояи тавозуни захираҳои қарзӣ ва худиро дорад. Бешубҳа, ҳар як соҳибкор ҳаракат мекунад, ки сармоияи қарзиро самаранок истифода барад. Ҳатто ширкатҳои калонтарини ҷаҳони муосир бештар аз ҳисоби сармоияи қарзӣ фаъолият менамоянд, ки инро «Қоидаи тиллоии тавозун» номгузори кардаанд.

3.2. НАМУДҲОИ ТАВОЗУНИ МУҲОСИБӢ

Дар назарияи илми муҳосибӣ ва адабиёти муосир соҳавӣ баъзан ба намудҳои гуногуни тавозуни муҳосибӣ ва мафҳумҳои ба он монанд дучор шудан мумкин аст. Суоле ба миён меояд, ки мақсади таҳияи чунин тавозун аз чӣ иборат аст ва онҳо бо кадом аломатҳои тавсиф карда мешаванд? Интиҳоби аломатҳои таснифкунанда низ хеле

⁵ Шобеков М. Лугати тафсирии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Нашри якум. Душанбе, Империл – Групп, 2010, с.56

гуногунанд ва баъзан аз рӯи як аломат унсурҳои тавозун (дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоя) ба гурӯҳҳои гуногун тақсим карда мешаванд. Оид ба ин масъала баҳсу мунозираҳои илмӣ давомдор мавҷуданд.⁶

Тасвири таснифоти намудҳои тавозун дар расми 3.1. оварда шудааст. Дар ин расм ҳафт аломати таснифоти тавозун пешниҳод гардидааст.

Аз рӯи аломати муҳлат тавозун ибтидоӣ, ҷудогона, маҷмӯӣ ва барҳамдиҳӣ мешавад.

Тавозуни ибтидоӣ тавозунест, ки таркиби моликияти корхонаро ҳангоми таъсисёбӣ тасвир мекунад.

Тавозуни ҷудогона таркиби дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи ҳар як субъекти хоҷагидориро дар алоҳидагӣ нишон медиҳад.

Тавозуни маҷмӯӣ ҳисоботи молиявӣ гурӯҳе мебошад, ки ҳамчун ҳисоботи ширкати ягона пешниҳод шудааст.

Тавозуни барҳамдиҳӣ барои тавсифи ҳолати молу мулки корхона ба санаи қатъи фаъолиятҳо ҳамчун шахси ҳуқуқӣ тартиб дода мешавад.

Мувофиқи вақти тартибдиҳӣ тавозун аввала, ҷорӣ ва солона мешавад.

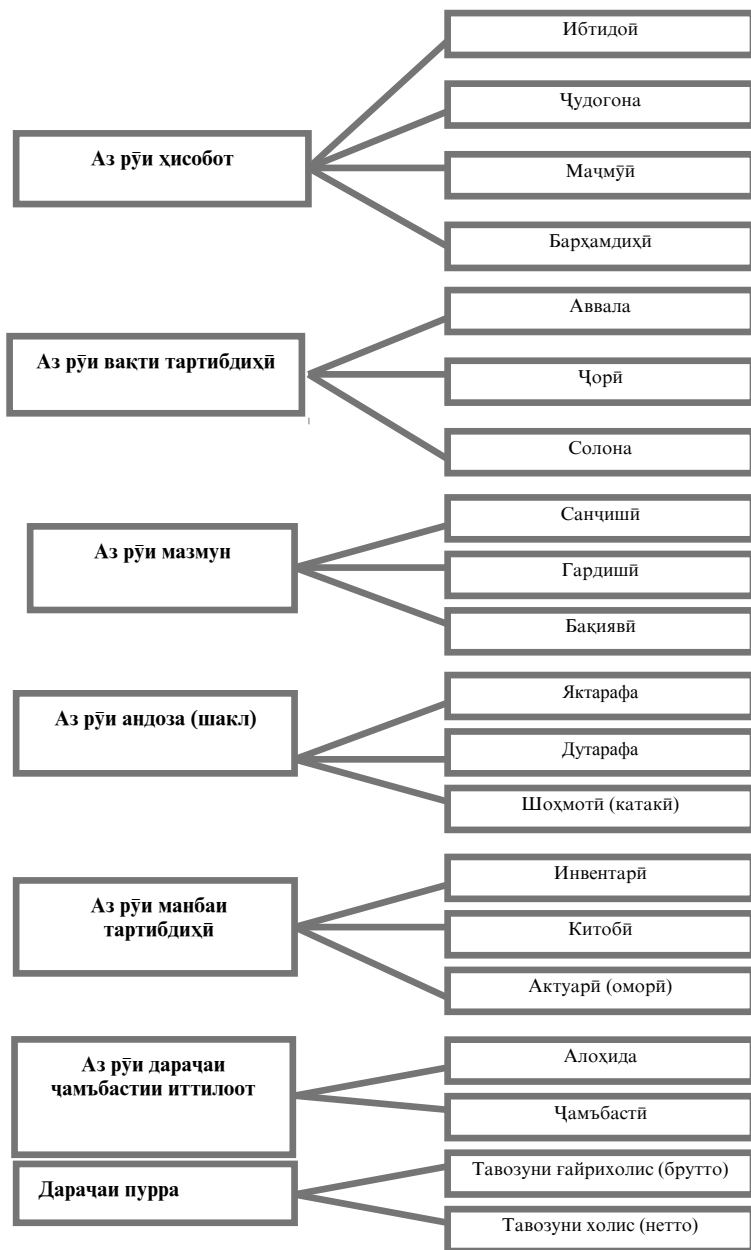
Тавозуни аввала дар ибтидои саршавии фаъолияти корхона ҳолати молу мулкашро дарҷ мекунад.

Тавозуни ҷорӣ дар шакли моҳона, семоҳа ва солона тартиб дода мешавад.

Аз рӯи мазмун тавозунро ба *санҷишӣ*, *гардишӣ* ва *бақиявӣ* ҷудо мекунанд. Ин се намуд вобаста ба талаботи шаклҳои ҳисобдорӣ вазифаи назоратии баробарии дебет ва кредити ҳисобҳоро иҷро мекунанд. Ҳоло дар тавозуни ҷараёни ҳисобдорӣ тавозуни санҷишӣ ва бақиявӣ дар ҷадвали кории давраи ҳисобдорӣ тартиб дода мешавад.

Бо истифодаи компютерҳои ҳозиразамон ва барномаҳои коркарди иттилоот шакли яктарафаи тартиб додани ҳисоботи молиявӣ қабул гардидааст.

⁶ Ниг. Я. В. Соколов. Основы теории бухгалтерского учёта. – М.: Финансы и статистика, 2003, с. 405-409

Расми 3.1. Намудҳои тавозуни муҳосибӣ

Аз рӯи манбаи тартибдихӣ, яъне тавозун дар асоси яке аз манбаи ахборот тартиб дода мешавад, ки чунин манбаъҳоро фарқ мекунамд:

○ маълумоти барӯйхатгирӣ (инвентаризатсия) – тавозуни инвентарӣ;

○ маълумоти ҳисобҳои Китоби асосӣ – тавозуни китобӣ;

○ маълумоти оморӣ – тавозуни актуарӣ.

Дар таҷриба тавозунро одатан дар асоси бақияи ҳисобҳои Сардафтар ё Китоби асосӣ тартиб медиҳанд, бинобар он *тавозуни китобӣ* номида мешавад. Агар тавозун дар асоси барӯйхатгирии дороиҳо тартиб дода шавад, он гоҳ *тавозуни инвентарӣ* ном мегирад.

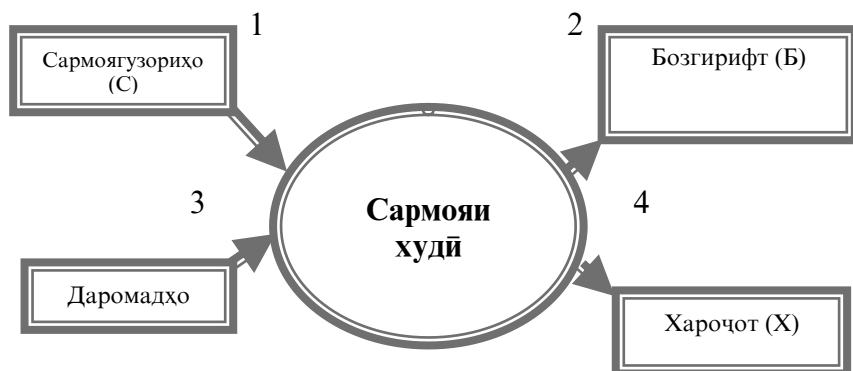
Воситаҳои хоҷагӣ ё дороиҳоро дар тавозун бо тарзи брутто (вазни ғайрихолис, яклухт) ва нетто (вазни холис) баҳо медиҳанд. Мисол, воситаҳои асосӣ дар тавозун ба истиснои маблағи фарсудашавиашон дарҷ меёбанд, ки онро тавозуни холис (баланс-нетто) меноманд.

3.3. ТАҒЙИРЁБИҲОИ ТАВОЗУН ДАР ЗЕРИ ТАЪСИРИ АМАЛИЁТИ ХОҶАГӢ

Тавозунро баъзан ба оина ташбеҳ медиҳанд, чунки ҳолати молиявии корхона дар он акс меёбад: дороиҳо ва манбаи пайдоиши онҳо ба як санаи муайян дарҷ мешаванд.

Амалиёти хоҷагӣ ба таркиби дороиҳо, уҳдадорихо ва сармояи худӣ таъсир мерасонад. Новобаста аз ҳаҷми корхона таъсири амалиёти хоҷагӣ ба сармояи худӣ чор намуд мешавад (ниг. ба расми 3.2).⁷ тадқиқоти назариявии солҳои охир гузаронида аз ҷониби В. Я. Соколов (Санкт - Петербург) нишон медиҳад, ки тағйирёбиҳои тавозуни муҳосибӣ вобаста ба назар гирифтани натиҷаҳои фаъолият ҳашт намуд мешаванд.

⁷ Тадқиқоти назариявии солҳои охир гузаронида аз ҷониби В.Я. Соколов (Санкт-Петербург) нишон медиҳад, ки тағйирёбиҳои тавозуни муҳосибӣ вобаста ба назардошти тағйирёбии натиҷаҳои фаъолият ҳашт намуд мешавад.

Расми 3.2. Чор намуди таъсири амалиёти хоҷагӣ ба сармояи худӣ

Бе душворӣ фаҳмида мешавад, ки сармоя-гузориҳо (1) даромадҳо (3) сармояи худиро зиёд мекунад, вале бозгирифтҳо (2) ва харочот (4) сармояи худиро кам мекунад. Ҳар як соҳибкори одӣ бо мақсади гирифтани фоида фаъолият менамояд, бинобар он ҳамеша бояд даромадаш (3) аз харочоташ (4) зиёд бошад, яъне $D > X$. Фарқи байни даромаду харочот фоидаи ё зарари соф ($X > D$) номида мешавад.

Гузaronидани таҳлили молиявии корхона фаҳмидани таъсири амалиётро ба моддаҳои тавозун дар назар дорад. Бо ин мақсад барои муфассалтар фаҳмидани мазмун ва тағйирёбиҳои тавозун якчанд амалиётро таҳлил мекунем ва мебинем, ки ҳолати ҷойгиршавии дороиҳо ва истифодабарии манбаъҳо чӣ гуна аст? Гарчанде дар таҷриба тавозунро ҳаррӯза тартиб додан душвортар бошад ҳам, вале таъсири амалиётро ба ҳолати молиявии корхона ба таври фаврӣ (ҳаррӯза) омӯхтан мумкин аст ва он чун услуби *тавозуни пайдарҳам* номида мешавад.

Якчанд амалиёти дар давоми як моҳ ба амаломадаро дида мебароем.

Амалиёти 1. Бо мақсади ташикли корхона 2,0 млн.в.ш.-ро ба суратҳисоб гузоштанд. Мувофиқи форму-

Чамъбасти тавозуни муҳосибӣ

лаи тавозуни муҳосибӣ дар суратҳисоб маблағ (пул) пайдо гардида, сармоия сахомӣ ба 2,0 млн баробар шуд.

Тавозуни санҷишӣ нишон медиҳад, ки ба ҳар як санаи фаъолияти истехсолӣ – молиявӣ маблағи дороиҳо бояд ба маблағи уҳдадориҳо ва сармоия худӣ ҳатман баробар бошад.

Дориҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармоия худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	2000	Сармоия оинномавӣ	2000

Амалиёти 2. *Корхона аз банк ба маблағи 50 000 в.ш. қарз гирифт.* Дар натиҷаи ин амалиёт дар суратҳисоб маблағ зиёд гардида, дар назди банк уҳдадориҳои қарзӣ пайдо шуд. Акнун воситаҳои пулӣ ба 2050 ҳазор в.ш. расида, дар қисми уҳдадориҳо моддаи «Қарзҳои банкӣ» пайдо гардид. Баъд аз ин амалиёти тавозун шакли зеринро мегирад:

Дориҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармоия худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	2050	Сармоия оинномавӣ	2000
		Қарзҳои банкӣ	50
Тавозун	2050	Тавозун	2050

Амалиёти 3. *Таҷҳизоти нави технологӣ бо арзиши 800 000 в.ш. харида шуд.* Дар натиҷа, тағйирёбӣ фақат дар дохили дороиҳо ба амал омад: воситаҳои пулӣ кам гардида, воситаҳои асосӣ (таҷҳизот) зиёд шуд. Амалиёт ба таркиби уҳдадориҳо ва сармоия худӣ таъсир нарасонид.

Дориҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармоия худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	1250	Сармоия оинномавӣ	2000
Таҷҳизот	800	Қарзҳои банкӣ	50
Тавозун	2050	Тавозун	2050

Ҷамъбасти тавозуни муҳосибӣ

Амалиёти 4. Барои харидани литсензия 150 000 в.ш. пардохта шуд. Агар ин маблағро ба хароҷот дохил кунем, фоида кам мешавад. Бинобар ин онро ҳамчун дороии ғайримоддӣ қабул карда, дар давоми истифодабариаиш истехлок ҳисоб мекунем. Дар тавозун моддаи «Дороиҳои ғайримоддӣ» пайдо гардида, маблағи пулӣ кам мешавад.

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармояи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	1100	Сармояи оинномавӣ	2000
Таҷҳизот	800	Қарзҳои бонкӣ	50
Дороиҳои ғайримоддӣ	150		
Тавозун	2050	Тавозун	2050

Амалиёти 5. Корхона ба маблағи як миллион в.ш. аз ҳисоби худ, 500 000 аз ҳисоби қарзи молтаъминкунандагон масолах харид кард. Дар натиҷа, дар таркиби дороиҳо зиёдшавии масолах ва дар таркиби уҳдадориҳо «Ҳисобҳои қобили пардохт» ба амал омад.

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармояи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	100	Сармояи оинномавӣ	2000
Масолах	1500	Қарзҳои бонкӣ	50
Таҷҳизот	800	Ҳисобҳои пардохтӣ	500
Дороиҳои ғайримоддӣ	150		
Тавозун	2550	Тавозун	2550

Амалиёти 6. Барои таъмири ҷориҳои бинои истеҳсоли 250 ҳазор в.ш. масолах сарф шуд.

Чамъбасти тавозуни муҳосибӣ

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармоҷи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	100	Сармоҷи оинномавӣ	2000
Масолеҳ	1250	Қарзҳои бонкӣ	50
Таҷҳизот	800	Ҳисобҳои пардохтӣ	500
Дороиҳои ғайримоддӣ	150		
Истеҳсолоти нотамоҷ	250		
Тавозун	2550	Тавозун	2550

Дар қисми дороиҳо моддаи «Истеҳсолоти нотамоҷ» пайдо гардида, масолеҳ ба маблағи 250 ҳазор сарф шуд ва баробарии тавозун таъмин гардид. Тағйирёбӣ дар қисми дороиҳо сурат гирифт.

Амалиёти 7. *Ба таҷҳизоти истеҳсоли истеҳлоқ ҳисоб карда шуд.* Дар назар дошта шудааст, ки таҷҳизот 10 сол хизмат мерасонад ва дар як моҳ истеҳлоқ 6667 в.ш. (800 000:10):12 мешавад. Маблағи истеҳлоқи дороиҳои ғайримоддӣ дар як моҳ ба 2500 (150 000:5 сол):12 баробар аст.

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармоҷи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	100	Сармоҷи оинномавӣ	2000
Масолеҳ	1250	Қарзҳои бонкӣ	50
Таҷҳизот	793	Ҳисобҳои пардохтӣ	500
Дороиҳои ғайримоддӣ	147		
Истеҳсолоти нотамоҷ	260		
Тавозун	2550	Тавозун	2550

Тағйирот фақат дар дохили дороиҳо сурат гирифт.

Чамъбасти тавозуни муҳосибӣ

Амалиёти 8. Ба кормандон музди меҳнат ба маблағи – 40 000 ҳисоб карда шуд, яъне хароҷоти музди меҳнат зиёд шуда, қарздорӣ (уҳдадорӣ) ҳам ба кормандон зиёд гардид. Ин амалиёт зиёдшавии хароҷоту уҳдадорихоро дар бар гирифт ва аз музди меҳнат андоз боз дошта шуд.

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармояи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	100	Сармояи оинномавӣ	2000
Масолах	1250	Қарзҳои бонкӣ	50
Таҷҳизот	793	Ҳисобҳои пардохтӣ	500
Дороиҳои ғайримоддӣ	147	Музди меҳнат барои пардохт	40
Истеҳсолоти нотамам	307	Андоз аз даро- мади шахсони воқеӣ	7
Тавозун	2597	Тавозун	2597

Амалиёти 9. Ба музди меҳнат 25 % сугуртаи иҷтимоӣ ҳисоб карда шуд, яъне 10 000 (40 000 x25% /100).

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармояи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	100	Сармояи оинномавӣ	2000
Масолах	1250	Қарзҳои бонкӣ	50
Таҷҳизот	793	Ҳисобҳои пардохтӣ	500
Дороиҳои ғайримоддӣ	147	Музди меҳнат барои пардохт	40
Истеҳсолоти нотамам	317	Андоз аз даро- мади шахсони воқеӣ	7
		Андози иҷтимоӣ	10
Тавозун	2607	Тавозун	2607

Чамъбасти тавозуни муҳосибӣ

Андози иҷтимоӣ, ҳамчун хароҷот ба арзиши аслии маҳсулот дохил карда мешавад.

Амалиёти 10. *Ба харидорон 550 000 в.ш. маҳсулот фурӯхта шуд, ки аз он 500 000 пули фурӯш ва 50 000 – қарздорӣ дебиторон (харидорон) аст.*

Дороиҳо	Маблағ, ҳазор в.ш.	Уҳдадориҳо ва сармояи худӣ	Маблағ, ҳазор в.ш.
Воситаҳои пулӣ	600	Сармояи оинномавӣ	2000
Масолеҳ	1250	Қарзҳои бонкӣ	50
Тачҳизот	793	Ҳисобҳои пардохтӣ	500
Дороиҳои ғайримоддӣ	147	Музди меҳнат барои пардохт	40
Истеҳсолоти нотамам	320	Андоз аз даро- мади шахсони воқеӣ	10
Ҳисобҳои дарёфтӣ	50	Даромад аз фурӯш	560
Тавозун	3160	Тавозун	3160

Амалиётро то охири давраи ҳисобдорӣ давом додан мумкин аст, вале мо мақсад гузошта будем, ки таъсири онҳоро ба ҳолати молиявӣ корхона нишон диҳем. Баъд аз амалиёти № 10 маблағи софи тавозун ба 3160 000 в.ш. баробар шуд ва дар давоми моҳ корхона аз фурӯши молҳо 560 000 даромад гирифт.

Мувофиқи формулаи тавозун ($D=U+CX$) таъсири ҳамаи амалиётро ба ҳолати молиявӣ чамъбаст намудем (ниг. ҷадвали 3.2). Чунин сохти ҷадвал аҳамияти таҳлилий дорад ва бо истифода аз компютер он корро осон мегардонад.

3.4. ТАВСИФИ ШАКЛҲОИ АСОСИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Дастурамал оид ба пур кардани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ки тибқи талаботи СБҲМ 27.05.2011 №42 аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст, тартиб додани шаклҳои зерини ҳисоботи молиявиро дар назар дорад:

- Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ (шакли №1);
- Ҳисобот оиди фоида ва зарар (шакли №2);
- Ҳисобот оиди маҷмӯи даромадҳо (шакли №3);
- Ҳисобот оиди тағйирёбии сармояи худӣ (шакли №4);
- Ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ (шакли №5);
- Таҳқиқи андозӣ (шакли №6).

Мувофиқи пайдарҳамии давраи ҳисобдорӣ ҳисобот оид ба фоида ва зарар сараввал тартиб дода мешавад. Тавозуни муҳосибӣ пас аз муайян намудани маблағи софи умумии давраи ҳисоботӣ пур карда мешавад.

Чӣ тавре, ки аз номаш бармеояд, ҳисобот оид ба фоида ва зарар, натиҷаи фаъолияти молиявиро хоҷагидориро баррасӣ менамояд. Дар ин ҳисобот маблағи *фоидаи соф* (сатри 210), вале дар тавозун бошад, *фоидаи тақсимнашуда* (сатри 320 тавозун) муайян карда мешавад. Баъзан ин ду намуди фоидаро ба як маъно ташбеҳ медиҳанд, ки нодуруст аст.

Фоидаи соф (net profit) – фарқи байни даромад ва харочот дар ҳолати зиёд будани даромад нисбат ба харочот.

$$\text{Фоидаи соф} = \text{Даромад} - \text{Харочот} + \text{Фоида} - \text{Зарар}$$

Цадвали 3.2.

Цамъбасти таъсири амалиёт ба ҳолати молиявӣ

		Дориҳо		=		Уҳдадориҳо		+		Сармои ҳудди			
	Воситаҳои пулӣ	Ҳисобҳои дарёфӣ	Масолах	Таъхизот	Дориҳои ғайримоддӣ	Истеҳсоли нотагом	Сармои оинномавӣ	Қараҳои бонкӣ	Музди меҳнат баён пардохт	Андози иҷтимоӣ	Даромад аз фурӯш		
1	2 000						2 000						
2	+ 50						-	+ 50					
Бақия	2 050						2 000	50					
3	- 800			+ 800			-	-					
Бақия	1 250			800			2 000	50					
4	- 150			-	+ 150		-	-					
Бақия	1 100			800	150		2 000	50					
5	- 1 000		+ 1 500	-	-		-	+ 500					
Бақия	100		1 500	800	150		2 000	550					
6	=		- 250	-	-	+ 250	-	-					
Бақия	100		1 250	800	150	250	2 000	550					
7	-		-	- 7	- 3	+ 10	-	-					
Бақия	100		1 250	793	147	260	2 000	550					
8	-		-	-	-	+ 40	-	-	+ 40				
Бақия	100		1 250	793	147	300	2 000	550	40				
9	-		-	-	-	+ 20	-	-	-	+ 10			
Бақия	100		1 250	793	147	320	2 000	550	40	10			
10	+ 500	+ 50	-	-	-	-	-	-	-	-			+ 560
Бақия	600	50	1 250	793	147	320	2 000	550	40	10			560
				3 160				2 000				1 160	

Фоидаи тақсимнашуда (retained earnings) талаботи саҳомон ба он дороиҳое, ки аз ҳисоби фоидаи ширкат ба амал омадаанд, мебошад. Дар назарияи илми иқтисод фоидаи тақсимнашударо «фоидаи ғуншуда» ҳам меноманд.

Бақияи фоидаи тақсимнашуда = Фоидаи тақсимнашуда + соф дар охири давра – Фоидаи тақсимнашуда + соф дар аввали давра – Дивиденди эълонишуда

Ҳисобот оид ба фоида ва зарар тағйироти ҳолати молиявии корхонаро, ки аз даромаду хароҷот вобастаанд, баррасӣ мекунад. Ин фикрро асоснок мекунем.

Ҳисоботи ҳолати молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2011	Ҳисоботи фоида ва зарар дар санаи 31 декабри соли 2012	Ҳисоботи ҳолати молиявӣ дар санаи 31 декабри соли 2012
Дороиҳо 2000000	Даромад 900000	Дороиҳо 2100000
Уҳдадориҳо 700000	Хароҷот 600000	Уҳдадориҳо 500000
Сармояи худӣ 1300000	Фоидаи соф 300000	Сармояи худӣ 1600000

Ин мисолро бо осонӣ дарк кардан мушкул аст: сармояи худӣ дар охири сол – 1 600 000 в.ш. нисбат ба аввали сол – 1 300 000 аз ҳисоби фоидаи соф 300 000 (1 600 000 – 1 300 000) зиёд шуд. Бинобар он таърифи мафҳуми фоида мувофиқи СБҲМ ҳамчун зиёдшавии сармоя маҳсуб мешавад.

Ҷамаи сармоягузoron, қарздиҳандагон, таҳлилгарони молиявӣ, менечерон барои фаҳмидани иттилооти ҳисобот оид ба фоида ва зарар ҳавасманд мебошанд ва онро дар таҷрибаи кор истифода мебаранд.

Таркиби ҳисоботи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ – хочагии корхона аз *даромад*, *хароҷот*, *фоида*, *зарар* иборат мебошад.

Даромад (income) афзоиши манфиатҳои давраи ҳисоботӣ мебошад, ки дар шакли воридшавӣ ё зиёдшавии дороиҳо ё худ камшавии уҳдадориҳо ба амал омада, ба афзудани сармоя оварда мерасонад. Амонатҳои соҳибмулкони корхона, ки ба зиёдшавии сармояи онҳо вобастагӣ дорад, ба даромади корхона алоқаманд нест.

Хотирнишон мекунем, ки на ҳамаи амалиёте, ки воситаҳои пулиро зиёд мегардонанд, даромад ҳисобида мешаванд. Масалан, гирифтани маблағи қарз аз бонк уҳдадориро зиёд мекунад, сармояи саҳомон ҳам даромадро намеафзояд.

Дар вақти мутолиаи мафҳуми «даромад» ба гуногунии онҳо диққати ҷиддӣ додан зарур аст: даромад аз *фурӯш* (*revenue*), яъне афзуншавии сармояи саҳомӣ дар натиҷаи фаъолияти асосии корхона; даромадҳо (*gains*) – афзоиши манфиатҳои иқтисодӣ, ки аз рӯи табиаташон аз даромадҳо фарқ намекунанд, аммо пайдоишашон маъмулан аз фаъолияти асосии корхона вобаста нест.

Харочот (*expenses*) ин камшавии манфиатҳои иқтисодии давраи ҳисоботӣ мебошад, ки дар шакли камшавии дороиҳо ва афзудани уҳдадориҳо ба амал омада, ба камшавии сармоя оварда мерасонад.

Бояд дар назар дошт, ки на ҳамаи пардохтҳои пулӣ ҳамчун хароҷот эътироф карда мешаванд. Мисол, пардохти уҳдадориҳо.

Ҷоида (*profit*), ҳамчун категорияи иқтисодӣ ба маъноӣ умумиаш фарқи болиғи даромад нисбат ба хароҷоти корхона фаҳмида мешавад. Ҷоида сармояи корхонаро афзун менамояд.

Зарар (*loss*) камшавии манфиатҳои иқтисодӣ мебошад, ки аз рӯи хусусиятҳои худ аз дигар хароҷот фарқ намекунад.

Эътирофи ҳар як ҷузъи номбаршудаи ҳисоботи ҷоида ва зарар, ҳамчунин маблағи дақиқшудаи он яке аз муҳимтарин масъалаи ҳисобгирии муҳосибӣ мебошад..

Дар банди 81 СБҲМ 1 қайд шудааст, ки корхона дар ҳисоботаш оид ба ҷоида ва зарар чунин моддаҳоро пешниҳод менамояд:

- ⊕ даромад аз фурӯш;
- ⊕ арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда;
- ⊕ хароҷот аз рӯи маблағгузорӣ;
- ⊕ ҳиссаи корхона дар ҷоида ва зарари дигар

корхонаҳо мувофиқи иштироқи ҳиссаи ба ҳисоб гирифта шудааст;

- ✚ харочот аз рӯи андоз аз ғоида;
- ✚ ғоида ва зарар аз ғайрияти қатъшуда ва аз рӯи натиҷаҳои баҳодихӣ;
- ✚ ғоида ва зарар;
- ✚ ғоида ва зарар барои давраи ҳисоботӣ;
- ✚ аз ҳиссаи иштироқи ғайриасосӣ;
- ✚ саҳомони корхонаи тавлидӣ (модарӣ).

Тавсифи ҳисоботи ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ). Дар саволи 3.1. «Мафҳум, сохтор ва мазмуни тавозуни муҳосибӣ» таснифоти гурӯҳҳо, зергурӯҳҳо ва баъзе моддаҳои тавозун қайд карда шуд! Ин ҷо мақсад гузоштем, ки мазмун ва хусусиятҳои муҳимтарин моддаҳои ҳисоботи мазкурро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Дороиҳои кӯтоҳмуддат (гардон) воситаҳои пулӣ, сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат, қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ, ЗММ ва дигар дороиҳоро дар бар мегирад, ки ба воситаҳои пулӣ тақдир дода, ғурӯхта мешаванд ва ё дар давраи муътадили амалиётҳои корхона ва ё дар давоми як сол харҷ карда мешаванд.

Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат то як сол аз қоғазҳои қиматноки қарзӣ, ҳиссаи, воситаҳои молиявии ҳосилшуда, қарзҳо ва вомҳои аз тарафи субъект пешниҳодшаванда, қисми ҷорӣ сармоягузориҳои дарозмуддат ва дигарҳо иборатанд. Қарздорҳои дебиторӣ ба гурӯҳҳо ва моддаҳои алоҳида ҷудо шудаанд, ки аҳамияти баланди назоратӣ таҳлилӣ доранд. Мисол, қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ дар тавозун ба се модда ҷудо шудааст:

Моддаи «Ҳисобҳои дарёфтӣ» - ин маблағи қарздорӣ тичоратӣ, ки хангоми ғурӯши молҳо ва пешниҳоди хизматҳо ба қарз пайдо гардидааст, яъне ин *қарздорӣ тичоратӣ харидорон* мебошад.

Захираҳои молияи моддӣ (ЗММ) аз рӯи ҳар як намуни захираҳо дар асоси талаботи СБҲМ (IAS) 2

«Захираҳо», СБХМ (IAS) 41 «Хочагии қишлоқ» эътироф ва инъикос карда мешаванд.

Захираҳои молику моддӣ, ки аз рӯи бузургии хурдтарин баҳо дода мешаванд, яъне аз рӯи арзиши асли (АА) ва арзиши софи фурӯш (АСФ). Илова бар ин, дар вақти муайянкунии арзиши асли корхонаи истехсолкунанда бояд марҳилаҳои анҷомдиҳиро нишон диҳад (ашёи хом, истехсолоти нотамам ва маҳсулоти тайёр).

Хароҷоти пешпардохтшуда (Prepaid expenses) ба таркиби воситаҳои гардон дохил шудааст, ба монанди иҷораи пешпардохтшуда, хароҷоти рекламаи пешпардохтшуда, полиси суғуртаи пешпардохташуда, захираҳои масолеҳи барои истифодабарӣ таъинотдошта, хизматрасонии пешпардохтшуда ва ғ. мебошад. Ин намудҳои дороиҳоро барои он дороиҳои кӯтоҳмуддат меҳисобанд, ки агар онҳо пешакӣ харида намешуданд, то ҳол барои дастрас карданишон воситаҳои пулиро сарф кардан лозим меомад.

Тадқиқоти олимони муҳосибии амрикоӣ нишон дод, ки аз 600 ҳисоботи солонаи тасдиқаштаи ширкатҳо 357 (59,5%) хароҷоти пешпардохтро дарҷ кардаанд.⁸ Гузаронидани чунин тадқиқот дар сатҳи вазорату корхонаҳои кишварамон барои санҷидани сифати ҳисоботи молиявӣ мувофиқи талаботи СБХМ ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии давлатӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Дороиҳои дарозмуддат (ғайригардон) дороиҳои мебошанд, ки дар корхона барои истифодабарӣ дар истехсолот, ба иҷора супоридан ва ба мақсадҳои маъмурий истифодабарии дарозмуддат (зиёда аз як сол) таъин гаштаанд. Ба гурӯҳҳои асосии дороиҳои дарозмуддат воситаҳои асосӣ, захираҳои табиӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, дороиҳои биологӣ, сармоягузориҳои дарозмуддат, қарздорӣ дебиторӣ дарозмуддат ва дигар гурӯҳҳо дохил мешаванд.

⁸ Ниг. Финансовый учёт. Промежуточный уровень. Част 1., с. 47

Воситаҳои асосӣ – ин дороиҳои дарозмуддате мебошанд, ки дар фаъолияти истеҳсоли ва маъмурии корхона истифода бурда мешаванд ва барои хариду фурӯш таъин нашудаанд. Ба воситаҳои асосии моддӣ дороиҳо ба монанди биноҳо, мошину таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар объектҳо дохиланд, ки истеҳлок мешаванд ва ҳамчунин дороиҳо ба монанди қитъаҳои замин дохиланд, ки истеҳлок намешаванд. Қитъаҳои замин бояд алоҳида ба қайд гирифта шаванд. Харочоти ба истифодабарии ободонии замин вобаста буда, капитализатсия карда мешаванд.

Капитализатсия маънои эътироф намудани харочот ҳамчун қисми арзиши дороиҳо фаҳмида мешавад.

Дороиҳои ғайримоддӣ дар тавозун бо сатри алоҳида (130) сабт мешаванд. Мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ маблағи истеҳлоки чамъшуда алоҳида дар тавозун нишон дода мешавад, аммо фарқи ҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ аз дигар дороиҳои дарозмуддат дар он аст, ки арзиши тавозунии дороиҳои ғайримоддӣ якбора аз маблағи истеҳлокшаванда кам карда мешаванд.

Сармоягузориҳои дарозмуддат ин инвеститсияҳои дарозмуддат буда, воситаҳои пулӣ дар фондҳои мутақобил барои истифодабарии дарозмуддатро дар бар мегиранд. Ба ин қисм дороиҳои дарозмуддати зерин ба таври зайл гурӯҳбандӣ мешаванд:

- ✎ қоғазҳои қиматноки қарзӣ;
- ✎ қарзҳо, вомҳои додашуда;
- ✎ сармоягузориҳо ба корхонаҳои фаръӣ;
- ✎ сармоягузориҳо ба фаъолияти корхонаҳои муштарақ;
- ✎ дигар сармоягузориҳои дарозмуддат;
- ✎ дисконт (тахфифҳо) аз рӯи сармоягузориҳо;
- ✎ подош (нархи иловагӣ) аз рӯи сармоягузориҳо.

Тартиби эътироф, баҳодихӣ ва шарҳи ахборот оид ба воситаҳои молиявӣ мувофиқи СБҲМ (IAS) 39 «Воситаҳои молиявӣ: эътироф ва ченкунӣ» ва СБҲМ

(IAS) 32 «Воситаҳои молиявӣ: пешниҳоди аҳборот» муайян карда шудааст.

Уҳдадорихо

Уҳдадорихои дарозмуддат-уҳдадорихое мебошанд, ки истифодабарии дороиҳои чориро барои пардохт дар муддати силсилаи (сикли) кории оянда ё ин ки дар муддати соли ҳисоботии оянда талаб карда мешавад ва зиёда аз як солро ташкил медиҳанд. Ба инҳо дохил мешаванд:

- вомбарғҳо барои пардохт;
- қарзҳои бонкӣ;
- васиқаҳо барои пардохт;
- уҳдадорихои шартномаи иҷораи молиявӣ;
- уҳдадорихои дарозмуддати фаъолияти қатъшуда;
- дигар уҳдадорихои дарозмуддат.

Уҳдадорихои кӯтоҳмуддат - қарздорихое мебошанд, ки бояд аз ҳисоби дороиҳои ҷорӣ ё бо дигар уҳдадорихои кӯтоҳмуддат дар давоми як сол ва ё давраи амалиётӣ рӯйпӯш карда шаванд. Ба уҳдадорихои кӯтоҳмуддат дохил мешаванд:

- ° қарздории кредиторӣ тижоратӣ;
- ° уҳдадорихои кӯтоҳмуддати қарзӣ;
- ° уҳдадорихои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда;
- ° андозҳо барои пардохт ва дигарҳо.

Тавсия: барои муфассалтар фаҳмидани мазмуни тавозуни муҳосибӣ нақшаи ҳисобҳои муҳосибиро бо тавозун муқоиса намоед.

Сармояи худӣ

Сармояи худӣ-ин ҳиссаи мулкдор дар корхона мебошад, яъне маблағи ҳиссаи боқимонда баъд аз дороиҳои корхона тарҳ намудани уҳдадорихо муайян карда мешавад.

Сармояи хусусӣ аз сармояи гузошташуда ва фоидаи тақсимнашуда иборат аст. Барои ширкатҳо сарчашмаҳои зерин хос аст:

- сармояи сахомӣ;
- сармояи иловагии гузошташуда;

- сармояи захиравӣ;
- фоидаи тақсимнашуда.

Сармояи саҳомӣ (гузошташуда). Ин модда ахборотро оид ба сармояи хусусӣ мувофиқи маблағи эмиссия (барориш) нишон медиҳад. Ҳар як намуди саҳмияҳо, ҳам одӣ ва ҳам имтиёзнок аз рӯи арзиши эълоншуда (номиналӣ) қайд мешаванд.

Сармояи иловагӣ гузошташуда оид ба арзиши дороиҳое, ки ширкат ба ҷои саҳмияҳои хусусӣ аз рӯи арзиши аз ибтидоӣ зиёд ба даст овардааст, маълумот медиҳад.

Сармояи захиравӣ ин сарчашмаи сармояи гузошташуда, натиҷаи ҷунин амалиёт ба ҳисоб меравад: дороиҳои ба ширкат тухфашуда ва сармояе, ки дар натиҷаи тағйири таркиби сармояи ширкат ба вучуд омадааст.

Ҳисобот оид ба маҷмӯи даромад (шакли №3) бо мақсади ҳисоб кардани маҷмӯи даромади ҳолис тартиб дода мешавад:

Маҷмӯи даромади ҳоли с=	Фоидаи (зарари) ҳолиси давраи ҳисоботи	Фоидаи (зарари) ҳолиси + бевосита дар сармоя этирофишуда
(сатри 100 ш. №3)	(сатри 230 ш. №2)	(сатри 090 ш. №3)

Борҳо зикр карда шуд, ки корхона фоидаи ҳолисро аз фаъолияти асосӣ ва дигар амалиёт (аз фурӯши саҳмияҳо, аз баҳодиҳии онҳо, фарқияти қурбӣ ва дигарҳо) ба даст меорад. Мафҳуми дигар маҷмӯи даромадҳо натиҷа аз даромаду харочоти фаъолияти ғайриамалиётиро дар назар дорад (қисми 6, нақшаи ҳисобҳо).

Дар ҳисоботи маҷмӯи даромадҳо бояд моддаҳои зерин нишон дода шаванд:

- чузъҳои алоҳидаи маҷмӯи даромадҳо;
- ҳиссаҳо дар маҷмӯи дигар даромадҳои корхонаҳои муштарақ ва муттаҳидкардашуда;
- ҷамъи маҷмӯи даромадҳо;
- ҳиссаи саҳомони корхонаи тавлидӣ ва ҳиссаи берун аз назоратмонда.

Ҳисоботи ҳаракати воситаҳои пулӣ (шакли № 5) аз он бармеояд, ки ҳар як намуди фаъолият аз рӯи вазъи маблағҳои пулӣ алоҳида ҳисоб карда мешавад (сатрҳои 190, 390, 590). Барои ёфтани тағйирёбии маблағи ҳолиси воситаҳои пулӣ ҳар се сатрҳоро чамъбаст мекунем.

Ба таври умумӣ шакли ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ дар қадвали 3.2. тасвир гардидааст.

Қадвали 3.2.

Соҳти ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулӣ

Номи ширкат Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулии давраи ҳисоботӣ		
1. Дохилшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ (номгӯи ҳамаи дохилшавиҳо аз фаъолияти амалиётӣ) чамъи дохилшавиҳо аз амалиёти хориҷшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ (номгӯи ҳамаи хориҷшавиҳо аз фаъолияти амалиётӣ) Чамъи хориҷшавӣ аз фаъолияти амалиётӣ	xx	
Вазъи воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	xx	xxx
2. Дохилшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ (номгӯи ҳамаи дохилшавиҳо аз фаъолияти сармоягузорӣ) чамъи дохилшавиҳо аз фаъолияти сармоягузорӣ хориҷшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ (номгӯи ҳамаи хориҷшавиҳо аз фаъолияти сармоягузорӣ) Чамъи хориҷшавӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ	xx	
Вазъи воситаҳои пулӣ аз фаъолияти сармоягузорӣ	xx	xxx
3. Дохилшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти молиявӣ (номгӯи ҳамаи дохилшавиҳо аз фаъолияти молиявӣ) чамъи дохилшавиҳо аз фаъолияти молиявӣ хориҷшавии маблағҳои пулӣ аз фаъолияти молиявӣ (номгӯи ҳамаи хориҷшавиҳо аз фаъолияти молиявӣ) Чамъи хориҷшавӣ аз фаъолияти молиявӣ	xx	
Вазъи воситаҳои пулӣ аз фаъолияти молиявӣ	xx	xxx
Тағйирёбии ҳолиси воситаҳои пулӣ		xxx
Маблағҳои пулӣ дар аввали давраи ҳисоботӣ		xxx
Маблағҳои пулӣ дар охири давраи ҳисоботӣ		xxx
Номгӯи амалиёти ғайрипулис, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ ва молиявӣ дахл надоранд		xxx

Чунин тарзи кушоди пешниҳод намудани ахборот дар ҳисоботи ҳаракати воситаҳои пулӣ ба мақсад

мувофиқ буда, таркиби тағйирёбии воситаҳои пулиро дар се самти фаъолият мушаххас нишон медиҳад.

Усули тартибдиҳии ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пул⁹

Ду тарзи тартибдиҳии ҳисоботи ҳаракати воситаҳои пулиро аз фаъолияти амалиётӣ банди 18-и СБҲМ 7 тавсия мекунад:

- а) *усули бевосита* (муस्ताқим);
- б) *усули бавосита* (ғайримустақим).

Усули бевосита аз тағйирдиҳии мунтазами ҳар як моддаи ҳисобот оид ба фоида ва зарар иборат аст. Дар ин ҳолат аз дохилшавии пул аз фурӯши мол ҳамаи пардохтҳои пулиро доир ба харидории молҳо, хароҷоти чорӣ, фоизи қарз ва пардохтҳои бучетӣ тарҳ карда, маблағи ҳолиси воситаҳои пулиро аз амалиёти асосӣ (чорӣ) муайян мекунанд.

Усули бавосита (ғайримустақим) тағйирёбии маблағи фоидаи ҳолисро аз фаъолияти амалиётӣ аз рӯи ҳар як моддаи ҳисобот оид ба фоида ва зарар дар назар надорад. Мувофиқи ин усул маблағи фоидаи ҳолис ба воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ яклухт тағйир дода мешавад, яъне ислоҳкунии ҳар як моддаи ҳисоботи фоида ва зарарро талаб намекунад.

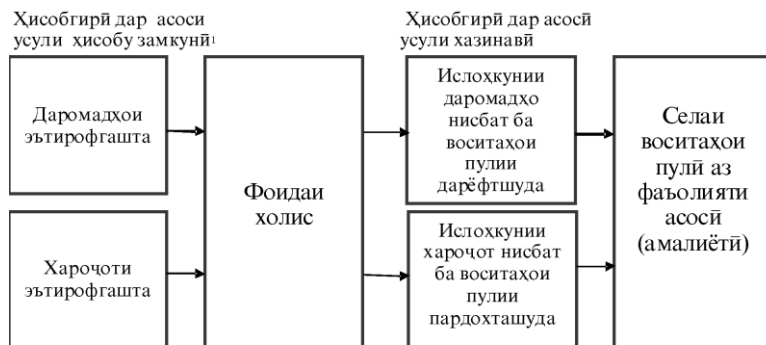
Селаи воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ

Фоидаи ҳолис	xxx
Тасҳеҳот барои мувофиқ гардонидани фоидаи ҳолис нисбат ба маблағи воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	xxx
Тағйирёбии ҳолиси воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	xxx

Ин ду тарзи тартибдиҳии ҳисоботи ҳаракати воситаҳои пулӣ аз ду низоми ҳисобгирии даромад ва

⁹ Пурратар бо мисолҳо дар «Ҳисобгирии молиявӣ», Душанбе, 2011, с. 234-250 метавонед шинос шавед.

харочот (усули ҳисобу замкунӣ ва усули хазинавӣ ё лаҳзаи фурӯш) вобастагӣ дорад.

Расми 3.3. Ду усули ҳисобгирии воситаҳои пулӣ

3.5. ШАРҲИ АХБОРОТИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Мувофиқи СБҲМ №1 «Пешниҳодкунии ҳисоботи молиявӣ» ба ғайр аз тартиб додани шаклҳои асосии ҳисоботи молиявӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ бояд ахбороти иловагиро дар намуди мактуби шарҳдиҳанда¹⁰ пешниҳод намоянд. Мактубҳои шарҳдиҳанда, қисми ҷудонашавандаи ҳисоботи молиявӣ ба шумор рафта, аз тарафи аудиторони берунӣ мавриди санҷиш қарор мегиранд. Онҳо баёни васеъро оид ба самтҳои гуногуни фаъолияти корхона, ки дар ҳисобот қайд шудаанд ё қайд нагардидаанд, дар бар мегиранд. Яъне дар ин ҷо санҷиши саҳеҳии ҳисобот ва ба талаботи СБҲМ ҷавоб додан дар назар аст.

Аввалин мактуби шарҳдиҳанда, ки одатан дар таркиби ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст, ошкорсозии умумии сиёсати ҳисобдорӣ ба шумор меравад. Дар мавзӯи 6.3. сиёсати ҳисобдорӣ корхона васеътар муҳокима карда мешавад.

¹⁰ Ин мафҳум дар адабиёти таълимии касбӣ ба маънои «ошкорсозӣ», «фош кардан», тавзеҳот, эзоҳот ва ғайра истифода мешавад.

Ҳар як СБҲМ бо шарҳи ахбороти ҳисоботи молиявӣ тамом мешавад. Худи субъектҳои хоҷагӣ дар асоси ба назар гирифтани хусусиятҳои соҳавӣ ва талаботи истифодабарандагони васеи иттилооти молиявӣ, дараҷаи шарҳи ахборотро метавонанд васеъ намоянд, то ин ки бештар дар назди сармоягузoron, кредиторон, харидорон ва дигарҳо мақоми баландро соҳиб шуда бошанд.

Шарҳи ахбороти ҳисоботи молиявӣ маънои ба истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ пешниҳод намудани иттилооти пурра, фаҳмо ва босифатро дорад. Чунин ахборот, албатта, таҳлили ҳолати молиявӣ, пардохтпазирӣ чорӣ ва дарозмуддат, даромаднокӣ ва фаъолияти кордонии мутахассисонро осон мегардонад. Донишмандони сиёсати дар ҳисоботи молиявӣ истифодашаванда барои фаҳмидани ахбороти мушаххаси ҳисоботи молиявӣ зарур аст. Масалан, аз тарафи корхона истифодабарии усули LIFO-ро доништа, мумкин аст барои шарҳи арзиши ЗММ ва арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда замина тайёр кунем. Умуман, ошкорсозӣ бояд аниқ бошад ва чунин принципҳо ва тарзу усулҳои ҳисобгирии муҳосибиро дар бар гирад:

- ✦ интихоби алтернативаҳои мувофиқи мавҷудбуда;
- ✦ принципҳо ва усулҳои барои соҳаи мазкур муҳимбуда;

Ширкатҳои гуногун метавонанд амалиёти хоҷагидорӣ худро дар ҳисобгирӣ ҳар хел инъикос намоянд. Ошкорсозии тамоми самтҳои сиёсати ҳисобгирӣ набояд фаромӯш кард, ки барои истифодабарандагон дар вақти шарҳи маблағҳои дар ҳисоботи молиявӣ омада, муҳим мебошад. Ошкорсозӣ бояд ба таври зерин ба амал бароварда шавад:

1. *Тамоми ҷузъиёти ҳисоботро пешниҳод кунед.*

Ҷузъиёти дар бораи ҳисобҳои қобили пардохт, ЗММ, воситаҳои асосӣ, уҳдадорӣҳои қарзӣ, сармояи сахомӣ одатан дар мактуб шарҳ дода мешаванд.

2. *Амалиётро шарҳ диҳед.*

Моҳияти дохилшавиҳо ё хориҷшавиҳо дар давраи ҳисоботӣ бояд дар мактуби эзоҳдиҳанда шарҳ дода шавад. Амалиёти бо истифодаи сармояи саҳомӣ ва дигар сармояҳо алоқаманд ҳам, тасвир карда мешаванд.

3. Моддаҳоро шарҳ диҳед.

Баъзе шартномаҳо дар ҳисоботи молиявӣ дарҷ наёфтаанд, ҳатто агар онҳо дар вақти баррасии ҳолати молиявии корхона ва ё натиҷаҳои амалиёти муҳим ҳам бошанд. Онҳо дар мактубҳои эзоҳдиҳанда интишор шудаанд. Ба ин мисол шуда метавонад, шартномаҳо оид ба фурӯш ё ин ки дар оянда харидан: ҳодисаҳои, ки дар давраи байни охири соли молиявӣ ва санаи супоридани ҳисоботи молиявӣ ба вуқӯъ омадаанд, бояд ҳамчун ҳодисаҳои минбаъда маънидод карда шаванд.

4. Ахбороти навро пешниҳод намоед.

Бисёр вақт ахбороти ниҳоят зарур ба қисми асосии ҳисоботи молиявӣ ҷойгир намешавад, аммо барои қабули қарорҳо муҳим аст. Масалан, дороиҳои, ки ба сифати таъмини иловагии уҳдадориҳои қарзӣ гузошта шудаанд, амалиётҳои бо тарафҳо алоқаманд, ҷузъиётҳои уҳдадориҳои қарзӣ, ҷузъиёти ставкаҳои фоизӣ ҳам аз рӯи уҳдадориҳои қарзӣ ва ҳам аз рӯи инвестицияҳо, мушоҳидаҳои иҷоравӣ, ошкорсозии арзиши воқеӣ бозори инвестицияҳо, ҷузъиёт аз рӯи молиякунонии тақрорӣ.

5. Дигар мактубҳои эзоҳдиҳанда.

Рӯйхати дар боло номбаршуда пурра ба ҳисоб намеравад. Мактубҳои эзоҳдиҳанда созишномаҳои тичорати ҷузъӣ ва мураккаб, кафолатҳо, уҳдадориҳо ва дигар моддаҳоро, ки барои пурра фаҳмидани ҳисоботи молиявӣ ба хонанда ёрӣ мерасонанд, бояд маънидод кунанд.

6. Шарҳи ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ.

Бисёр вақт дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ баррасии муфассали моддаҳои даромадҳо ва харочот имкон надорад.

Дар тартибдиҳии ҳисоботи фаҳмо ва пурмаъно тай-ёркунии нақшаҳои ёрирасон мумкин аст мадад расонанд, ки дар онҳо пурратар моддаҳои ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ дарҷ ёфтаанд.

Нақшаи хароҷоти умумӣ ва маъмури мисоли гуфтаҳои болост. Тибқи моддаҳои ҳисобот бояд бо нақшаи ишора карда шавад ва дар нақша бошад, шартҳои моддаҳои чамъбасти дода мешавад.

7. Баррасии тавозуни муҳосибӣ.

Чуноне ки дар навбати аввал тавозуни муҳосибӣ бо дарчи ҳисобҳо ва маблағҳои пулӣ вобаста аст, яққоя бо онҳо ахбороти молиявии муҳим хабар дода мешавад. Масалан, агар ба калимаи ЗММ ибораи дар ноҳунак «аз рӯйи арзиши хурдтарин ё ин ки арзиши бозорӣ» илова карда шавад, он вақт ин баррасии муносиб мешавад. Истифодабарии ҷумлаҳои баррасишуда дар ноҳунакҳо қобили қабуланд ва бисёртар истифода бурда мешаванд. Ҳисоби назоратӣ (Контр-счётҳои) ба мисоли истехлоки чамъшуда, ё захираҳо оид ба қарзҳои шубҳанок бисёр вақт дар сатри алоҳида нишон дода мешаванд. Ин маънои онро дорад, ки онҳо аз ҳисобҳои асосӣ тарҳ карда мешаванд.

Саволҳои санҷишӣ

1. Таърифи тавозунро гӯед ва муодилаи онро нависед.
2. Тавозуни муҳосибӣ чӣ аҳамият дорад?
3. Чаро тавозуни муҳосибиро баъзан ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ низ меноманд?
4. Ҳолати молиявии корхона чист?
5. Мувофиқи СБҲМ 1 таснифоти тавозуни муҳосибӣ бояд аз кадом қисмҳо иборат бошад?
6. Оё мумкин аст, ки дар сатҳи дунявӣ сохту мазмуни моддаҳои тавозун (баланс) яққела бошад?
7. Таърифи дороиҳои ҷорӣ (кӯтоҳмуддат) ва дарозмуддатро гӯед.

8. Чор намуди таъсири ҳодисаҳои иқтисодиро ба ҳолати молиявии корхона дар асоси амалиёти хоҷагӣ нишон диҳед.

9. Намудҳои сармояи худиро номбар кунед.

10. Муҳимияти ҳисобот оид ба фоида ва зарар дар чист?

11. Фарқияти асосии байни даромад аз фурӯш ва дигар даромад (фоида)-ро муайян кунед.

12. Байни тавозун ва ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ чӣ пайвастагиро мебинед?

“Навишти дутарафа дар ҳаёт ба мисли системаҳои Галилей ва Нютон дохил шуд”

*В. Зомбарт - иқтисоддони
маиҳури олмонӣ*

МАВЗҶИ 4. НИЗОМИ ҲИСОБҲОИ МУҲОСИБӢ ВА НАВИШТИ ДУТАРАФА

4.1. ҲИСОБҲОИ МУҲОСИБӢ, СОҲТ ВА МАЗМУНИ ОНҲО

Ҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун илм оид ба таҷрибаи муназзам ва низоми ахборотӣ, ки бевосита доир ба фаъолияти ченкунӣ, коркард ва пешкаш намудани ахбороти молиявӣ ба истифодабарандагони мушаххас фаҳмида мешавад. Дар луғати энциклопедӣ чунин таърифи низом оварда шудааст: «Низом (система) - ҷузъҳои бисёре, ки ба якдигар вобастагӣ дошта, яклухтӣ, ягонагиро ташкил мекунанд»¹¹.

Система дар назар дорад, ки кадом объектҳо ба ҳисоб гирифта мешаванд ва онҳо чӣ гуна чен карда мешаванд. Фақат ба воситаи ченаки пулӣ дараҷаи таъсири амалиёти хоҷагӣ ба натиҷаи фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ (business intities) муайян карда мешавад.

Дар ҳисоби муҳосибӣ объекти ченкунӣ амалиёти хоҷагӣ фаҳмида мешавад. *Амалиёти хоҷагӣ* - ҳодисаҳои иқтисодӣ ва ё хоҷагию ҳуқуқие, ки ба натиҷаҳои фаъолияти молиявии корхона таъсир мерасонанд. Мисол, сарфи масолах, ҳисобкунии музди меҳнат, фурӯши молҳо, гирифтани даромад ва ғайра, вале на ҳамаи ҳодисаҳо ва воқеаҳо ҳамчун амалиёти хоҷагӣ фаҳмида мешаванд. Ба-

¹¹ Новый энциклопедический словарь.- М.: Наука, 2006, С.96

рои мисол, талафот дар натиҷаи ҳодисаҳои фавқуллода, камомади захираҳои молияю моддӣ, истехлоки воситаҳои асосӣ ва ба он монандро ба гурӯҳи амалиёти хоҷагӣ дохил кардан мумкин аст? Онҳоро далели фаъолияти хоҷагӣ меноманд. Бинобар он, дар ҳисобгирии муҳосибӣ мафҳуми «воқеаи фаъолияти хоҷагӣ»-ро истифода мебаранд (амалиёти хоҷагиро ҳам ба воқеаҳо дохил мекунад). Аз ин нуқтаи назар, тадқиқоти гуногуни воқеаҳои фаъолияти иқтисодии корхонаҳо гузаронида мешаванд ва ин доираи тафаккури фаъолият барои муносибати муназзам ва ҳалли муаммоҳои идоракунии самараноки фаъолияти корхона аҳамияти муҳим дорад.

Аломатҳои гуногуни воқеаҳо чудо карда мешаванд, ки дорои таъиноти аниқ мебошанд:

- 1) *нисбати ҳуди корхона* - беруна ва дохилӣ;
- 2) *мувофиқи мазмун* - иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, омехта;
- 3) *аз рӯи вақти содиришуда* - гузашта, ҳозир, оянда;
- 4) *нисбати воситаҳои корхона* - пермутатсия (*тағйирёбии дороиҳо ва ё уҳдадориҳо*) ва модификатсия (*тағйирёбии якбораи дороиҳо ва уҳдадориҳо*).

Воқеаҳои содиришуда ба ҳолати молиявии ширкат таъсир мерасонанд. Бинобар ин, онҳоро ба ҳисоб мегиранд ва таҳлил менамоянд.

Дар таҷриба муҳосиб бояд ба се саволи анъанавӣ ҷавоби саҳеҳ дода тавонад:

1. *амалиёти хоҷагӣ кай ба амал меояд (масъалаи аниқгардонӣ – recognition issue);*
2. *қимати амалиёти хоҷагӣ чӣ қадар арзиш дорад (масъалаи бағузори – valuation issue);*
3. *амалиёти хоҷагӣ чӣ тавр бояд тасниф гардад (масъалаи таснифот – classification issue).*

Ҳисобгирии муҳосибӣ бояд ҳатман воқеаҳои фаъолияти хоҷагиро дуруст ва дар айни вақт шинохта, чен ва ҳисоб карда, мувофиқи мазмуни амалиёти хоҷагӣ маънидод кунад. Аз давраи бақайдгирии амалиёти хоҷагӣ андозаи натиҷаи молиявӣ вобастагӣ дорад.

Дар ҳисобгирии муҳосибии анъанавӣ арзиши аслии маҳсулот (кор, хадамот) дарч, чамъбаст ва ҳисоб карда мешавад. Дороиҳои гардон дар тавозуни муҳосибии ширкат бо арзиши асли баҳо дода мешаванд. Мувофиқи қоидаи баҳодихӣ ҳисоби муҳосибии амвол, уҳдадориҳо ва амалиёти хоҷагӣ аз рӯи ченаки пулӣ бурда мешавад. Пас аз ченкунӣ ва баҳодихӣ амалиёти хоҷагиро дар низоми ҳисоб менависанд. Ҳар як ҳисоб - соҳиби ахборот, чузъ ё зернизомии ахборотӣ мебошад. Аз ин нигоҳ интиҳоб намудани микдори зарурии ҳисоби куллӣ, асоснок кардани аломатҳои таснифоти онҳо ва ба қисмҳо тақсим намудани ахбороти бадастоварда, муҳимтарин масъалаҳои методологии баҳисобгирии муҳосибӣ ба шумор меравад. Аз ҳалли дурусти ин масъалаҳо сифати ахборот ва андозаи натиҷаҳои молиявӣ вобастагӣ доранд. Мисол, хариди асбобҳои махсусро ҳамчун хароҷоти таъмир ва хизматрасонии воситаҳои асосӣ (1) ё ҳамчун харидкунии воситаҳои асосӣ (2) фаҳмидан мумкин аст. Дар мавриди якум манбаи хариди асбобҳои махсус арзиши асли мебошад, мавриди дуюм - сармояи худӣ ва ё қарзӣ аст. Агар арзиши асбобҳои махсуси сарфшударо ба арзиши асли гузаронем, пас аён мегардад, ки фоида кам мешавад. Аз ин ҷо, интиҳоби ҳисоб ба натиҷаҳои молиявӣ таъсир мерасонад.

Дар аввалин асари чопшуда оид ба ҳисобгирии муҳосибӣ (муаллифаш Л.Пачоли) чунин таърифи ҳисоби муҳосибӣ оварда шудааст: «Ҳисобҳо моҳияти на бештар аз тартиби даркориро доранд, ки худӣ тоҷир муқаррар кардааст, балки дар ҳолати дуруст истифодабарии онҳо вай дар бораи ҳамаи корхояш, ки бомуваффақият рафта истодааст ё не маълумот мегирад»¹². Ин таърифи моҳияти ҳисоб ба давраи Эҳё тааллуқ дорад. Таърифҳои ҳозиразамони моҳияти ҳисобҳои муҳосибӣ аз ақидаи дар асари Л.Пачоли «Рисола дар бобати ҳисобҳо ва сабтҳо»

¹² Л. Пачоли. Трактат о счётах и записях.-М.: «Финансы и статистика», 2001, с.75

пешниҳод карда он қадар фарқе надоранд. Ғояи асосӣ аз он иборат аст, ки ҳисобҳодар бораи ғайрифаъолияти хоҷагии субъект маълумот пешниҳод мекунанд ва дар асоси он маълумот баҳо дода, қарорҳои зарурии идоракунии қабул карда мешаванд.

Ҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилоотии таъмини идоракунии бо ахбороти ғайрифаъолияти хоҷагии меъшавад. Бо мақсади дастрас намудани ахбороти зарурии низоми ҳисобҳои муҳосибӣ истифода бурда мешаванд.

Нисбати муайян намудани моҳияти ҳисобҳои муҳосибӣ ду нуқтаи назар вучуд дорад:

1. Ҳисоб ҳамчун тарзи гурӯҳбандии иқтисодӣ, назорати ҷорӣ ва инъикос намудани тағйирёбиҳои воқиғаҳои хоҷагии корхона фаҳмида мешавад. Муҳимтаринаш дар ин ақида он аст, ки ҳисоб ҳамчун тарзи гурӯҳбандӣ, инъикос ва ҷамъбастунии ахбороти якхелаи ҳисобгирӣ фаҳмида мешавад.

2. Ҳисобҳои муҳосибӣ - ин ҷузъи таркибии низоми ахборотии идоракунии ё дорандаи ахборот мебошад. Таърифи дуҷуми моҳияти ҳисобҳо хеле ҳозиразамон, васеътар ва пурмазмун мебошанд.

Ҳисобҳои муҳосибӣ - тарзи таснифот, инъикос ва муқоисакунии ахборот бо мақсади ҷамъбастунии нишондиҳандаҳои ғайрифаъолияти хоҷагии таъриф дода мешавад.

Ба воқиғаи низоми ҳисобҳо мушоҳидакунии бефосилаи ҷорӣ ва назорат аз рӯи ҳолат ва ҳаракати воқиғаҳои хоҷагии субъекти хоҷагидорӣ гузаронида мешавад.

4.2. НАМУДҲОИ ҲИСОБ: ҒАЪОЛ, ҒАЙРИҒАЪОЛ, АСОСИ (ДОИМИ) ВА МУВАҚҚАТИ

Ҳисоб ба тасвири графии шакли «Т» монандӣ дошта, ба намуди ҷадвали дутарафа дар китобҳо, дафтарҳо ва варақаҳои ҷудоғона тасвир карда шудааст. Ҳар як намуди ҳисоб аз ду қисм иборат аст: ҷап - дебет (лот. debere - вай қарздор), рост - кредит (лот. credere - вай

бовар мекунад). Ин калимаҳо фақат маънои ифодаи техникӣ тарафҳои чапу рости ҳисобро доранд.

Нисбати тавозуни муҳосибӣ ҳисоби дорой, уҳдадорӣ (пассивӣ) ва ҳисоби сармоя фарқ карда мешавад (ҳисоби активию пассивӣ эътироф карда намешавад).

Ҳисоби дорой – чунин тарзи ҳисобест, ки дар он таркиб ва ҳаракати ҳар гуна намудҳои амвол ба ҳисоб гирифта мешавад, онҳо бақияи дебетӣ доранд.

Дар ҳисоби дорой зиёдшавӣ (+) дар дебет ва камшавӣ (-) дар кредит тасвир карда мешавад. Чунин маънидод кардани тағйирёбии амалиёт (+,-) дар ҳисобҳо мушкил нест, вале барои дуруст дарк кардани моҳияти ахбороти ҳисоби алоҳида нокифоя мебошад. Ин ҳолатро дар мисоли ҳисоби «Воситаҳои асосӣ» дида мебароем.

Ҳисоби дорой (активӣ)

Ҳисоби «Воситаҳои асосӣ»

Дебет_(ДТ)	Кредит_(КТ)	Дебет_(ДТ)	Кредит_(КТ)
<i>Бақия дар аввали давраи воситаҳои асосии хориҷшуда (фурӯи, барҳамдиҳӣ, бекоршавӣ, мубодила)</i>		<i>Бақия-арзиши воситаҳои асосӣ дар аввали давраи ҳисоботӣ 500 000</i>	
<i>Амалиёти зиёдшавӣ (+)</i>	<i>Амалиёти камшавӣ (-)</i>	<i>Гардиши-арзиши воситаҳои асосии дохилишуда 120 000</i> <i>Бақия дар охири давраи ҳисоботӣ 565 000</i>	<i>Гардиши – арзиши ҳисоботӣ 55000</i>
<i>Бақия дар охири давраи ҳисоботӣ</i>			

Аз рӯи мазмуни ҳисоби дорой дида мешавад, ки ахбороти мусбат (+) дар қисми дебетӣ, вале ахбороти манфӣ (-) - дар қисми кредитии ҳисоб навишта мешавад. Маблағи умумии амалиёти хоҷагӣ *гардиши* номида мешавад, ки он метавонад дебетӣ ва кредитӣ бошад. Бақияи охир (saldo-ҳисоб кардан) аз рӯи ҳисоби дорой бо формулаи зерин муайян карда мешавад:

$$B_0 = B_a + G_d - G_k = 500\,000 + 120\,000 - 55\,000 = 565\,000,$$

ки дар ин чо:

B_a ва B_0 - бақияи аввал ва охири давраи ҳисоботӣ;

G_d - гардиши дебетӣ;

G_k - гардиши кредитӣ.

Нақшаи ҳисоби «Воситаҳои асосӣ»-и овардашуда нишон медиҳад, ки ҳисоб мазмуни аниқи иқтисодӣ дорад. Мисол, ҳисоби «Воситаҳои асосӣ» нишон медиҳад, ки арзиши воситаҳои асосӣ 65 000 в.ш. зиёд шуданд (565 000 - 500 000), дохилшавии воситаҳои асосӣ (120 000) нисбати хоричшавӣ (55 000) 65 000 зиёд шудааст (120 000 - 55 000)

Ҳисоби пассивӣ - ин ҳисоби муҳосибиест, ки манбаҳои қарзии пайдоиши моликияти корхонаро ба ҳисоб мегирад. Мувофиқи нишондоди СБҲМ (Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ) пассиви баланс аз уҳдадорӣ ва сармояи худӣ иборат аст. Бақия дар ҳисоби пассивӣ кредитӣ мешавад. Бақияи охириро дар ҳисоби пассив чунин муайян мекунанд:

$$B_0 = B_a + G_k - G_d = 800 + 30\,200 - 30\,000 = 1000$$

Ахбороти «Ҳисоби пардохт»-ро, ки ҳолати ҳисоббаробаркуниро бо молтаъминкунандагон нишон медиҳад, дида мебароем.

Ҳисоби уҳдадориҳо

Ҳисоби пардохтӣ

Дебет(Дт)	Кредит(Кт)	Дебет(Дт)	Кредит(Кт)
3) Амалиёти камшавӣ (-)	1) Бақия дар аввал 2) Зиёдшавии амалиёт (+) 3) Бақия дар охири давраи ҳисоботӣ	Гардиш – пардохти ҳисоби молтаъминкунандагон барои молу масолах, воситаҳои асосӣ ва хадамот...30000	Бақия – қарздорӣ ба молтаъминкунандагон аз рӯи талабномаҳои пардохтнашуда...800 Гардиш – аксепти ҳисоби молтаъминкунандагон барои молу масолах, қорҳо ва хадамот...30200 Бақия – қарздорӣ ба молтаъминкунандагон дар охири давра...1000

Мо нақшаҳои умумии ҳисоби дорой ва уҳдадориро муқоиса намудем. Агар аз баробарии математикии ҳодисаҳои иқтисодӣ ва тасвири тағйирёбии онҳо дар ҳисоби муҳосибӣ нигоҳ кунем, пас маълум мешавад, ки ҳисоби дорой сохтори якхела дорад. **Барои тақомулоти касбии муҳосиб зарур аст, ки вай мазмуни иттилоотии дебетӣ ва кредитиро хонда тавонад**, яъне бидонад, ки кадом ахборот дар дебет ва кредити ҳисоб дақиқ акс меёбад ва кӣ истифодабарандаи чунин ахбороти баҳисобгирӣ аст.

Ахбороти аз ҳисоб гирифташуда барои тартиб додани ҳисоботи молиявӣ зарур аст. Ба ҷузъҳои ҳисоботи молиявӣ дохил мешаванд:

- дороиҳо - активҳо (ҳисоби доимӣ);
- уҳдадориҳо (ҳисоби доимӣ);
- сармоияи худӣ (ҳисоби доимӣ);
- даромадҳо (ҳисоби муваққатӣ);
- хароҷот (ҳисоби муваққатӣ);
- фоида (ҳисоби муваққатӣ);
- зарар (ҳисоби муваққатӣ).

Бақияи ҳисоби доимӣ ба тавозуни муҳосибӣ гузаронида мешавад, вале ҳисоби тағйирёбанда дар охири давраи ҳисоботӣ пӯшида мешавад.

Қоидаи навишти дутарафа

	Дебет	Кредит	Бақия
Дороиҳо	Зиёдшавӣ	Камшавӣ	Дебетӣ
Уҳдадориҳо	Камшавӣ	Зиёдшавӣ	Кредитӣ
Сармоияи худӣ	Камшавӣ	Зиёдшавӣ	Кредитӣ
Даромад	Камшавӣ	Зиёдшавӣ	Надорад
Хароҷот	Зиёдшавӣ	Камшавӣ	Надорад
Фоида	Камшавӣ	Зиёдшавӣ	Кредитӣ
Зарар	Зиёдшавӣ	Камшавӣ	Дебетӣ

Намудҳои тағйирёбиро дар ҳисоби доимӣ ва тағйирёбанда чунин тасвир мекунем.

Низоми ҳисобҳои муҳосибӣ ва навишти дутарафа

Дороиҳо		=	Уҳдадориҳо		+	Сармояи худӣ	
Дебет	Кредит		Дебет	Кредит		Дебет	Кредит
На вишти зиёдшавии дороиҳо	На вишти камшавии дориҳо		На вишти камшавии уҳдадориҳо	На вишти зиёдшавии уҳдадориҳо		На вишти камшавии сармояи худӣ	На вишти зиёдшавии сармояи худӣ
<i>Бақия</i>				<i>Бақия</i>			<i>Бақия</i>

Даромад		-	Хароҷот	
Дебет	Кредит		Дебет	Кредит
На вишти камшавии даромадҳо	На вишти зиёдшавии даромадҳо		На вишти зиёдшавии хароҷот	На вишти камшавии хароҷот
	<i>Бақия</i>		<i>Бақия</i>	

=	Ғоида		ё	Зарар	
	Дебет	Кредит		Дебет	Кредит
	На вишти камшавии ғоида	На вишти зиёдшавии ғоида		На вишти зиёдшавии зарар	На вишти камшавии зарар
		<i>Бақия</i>		<i>Бақия</i>	

4.3. МОҲИЯТИ НАВИШТИ ДУТАРАФАИ АМАЛИЁТ. МУРОСИЛОТИ (АЛОҚАМАНДИИ) ҲИСОБ

Ҳисобгирии муҳосибӣ ҳислати муназзам дорад. Ин чунин маъно дорад, ки объектҳои аз рӯи мазмуни иқтисодӣ ва таъинот гуногун (дориҳо ва уҳдадориҳо) бо ченаки ягонаи пулӣ ба ҳисоб гирифта шуда, дараҷаи таъсири амалиёти хоҷагӣ ба ҳисоб ва тавозуни муҳосибӣ муайян карда мешавад.

Ба ақидаи мутахассисони соҳаи илми муҳосибӣ «навишти дутарафа ба фаъолияти ҳисобгирӣ ҳислати муназзам мебахшад, ҳисобгирии муҳосибиро ба низоми пайвастаи ахборотӣ мубаддал мегардонад, то ки он ба гирдгардиши ҳақиқии воситаҳо ва захираҳои хоҷагӣ мувофиқат кунад»¹³

Тарзи навишти дутарафа аллақай ба мардумони давраи антиқа маълум буд, вале чун низоми навишти ду-

¹³ Палий В.Ф., Соколов Я.В. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учёта. – М.: Финансы и статистика, 1981, с.64

Низоми ҳисобҳои муҳосибӣ ва навишти дутарафа

тарафа ва тартиб додани тавозуни муҳосибӣ дар таҷриба дар миёнаи асри сенздаҳум амалӣ шуда буд, ки дар натиҷаи пайдо шудани ширкатҳо, кредит ва тараққиёти савдои ҷаҳонӣ ба амал омадааст.

Моҳияти низоми навишти дутарафа дар он аст, ки воқеаҳои фаъолияти хоҷагӣ бояд ду маротиба ба қайд гирифта шаванд: аз рӯи дебети як ҳисоб кредити дигар ҳисоб ва бо маблағи баробар.

Мисоли 1. 1-уми январи соли 2012 ширкати «Рустам» мувофиқи шартнома ба маблағи 5 000 в.ш. молхоро харид кард. Ин амалиётро дар ҳисоби муҳосибӣ ин тавр дарҷ мекунем:

Молҳо	5 000
Ҳисоби пардохт	5 000

Мисоли 2. *Маблағи қарздорӣ ба молтаъминкунандагон пардохта шуд:*

Ҳисоби пардохт	5 000
Ҳазина (воситаҳои пулӣ)	5 000

Дар модели Т-ҳисоб алоқамандии ҳарду амалиёт бо тарзи зерин тасвир карда мешавад.

Дт	Ҳазина	Кт	→	Дт	Ҳисоби пардохт	Кт	→	Дт	Молҳо	Кт
<i>Бақия дар аввали давраи ҳисоботӣ</i> 40 000	(2) 5 000			<i>Бақия дар аввали давраи ҳисоботӣ</i>		(1) 5 000		<i>Бақия дар аввали давраи ҳисоботӣ</i> (1) 5 000		
<i>Гардиш -</i>	<i>Гардиш -</i> 5 000			<i>Гардиш -</i> 5 000		<i>Гардиш -</i> 5000		<i>Гардиш -</i>		<i>Гардиш -</i>
<i>Бақия дар охири давраи ҳисоботӣ</i> 35 000				<i>Бақия дар охири давраи ҳисоботӣ</i>				<i>Бақия дар охири давраи ҳисоботӣ</i> 5 000		

Аз муросилоти ҳисоб дида мешавад: маблағи молҳои ба қарз харида (1) ва пардохти онҳо (2), бақияи охир ба сифр баробар, қарздорӣ нест, яъне уҳдадорӣ пурра пардохта шуд.

Қоидаи навишти дутарафа имкон медиҳад, ки:

- дуруст сабт намудани ҳодисаҳо дар низоми ҳисоб зери назорат гирифта шавад;
- таҳлили қорӣ ва баҳои тағйиротҳо дар таркиби молу мулки корхона, уҳдадориҳо ва сармояи корхона ба роҳ монда шавад;
- баробарии тавозунӣ: **дороиҳо = уҳдадориҳо + сармоя** таъмин гардад;
- тарҳрезӣ намудани ахбороти баҳисобгирӣ ва ҳалли масоили интиҳоби самаранокии ахбороти зарурӣ ба роҳ монда шавад.

Ба ақидаи Б. Нидлз ва дигар муаллифони китоби машҳури «Принсипҳои ҳисобгирии муҳосибӣ» «яке аз душвортарин лаҳза дар фаҳмиши навишти дутарафа дар истифодабарии ин қоида барои дарҷ намудани чунин қисматҳои сармоя, ба монанди даромад, хароҷот ва бозгирифтҳои сармоя мебошад. Азбаски даромад сармояро зиёд мекунад, вале хароҷот ва бозгирифтҳои сармоя онро кам мекунад, бинобар он чунин алокамандӣ ҷой дорад»

Сармоя											
Камшавӣ (дебет)		Зиёдшавӣ (кредит)									
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center; border-bottom: 1px solid black;">Хароҷот</td> <td colspan="2" style="text-align: center; border-bottom: 1px solid black;">Даромад</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; border-right: 1px solid black; padding: 2px;">Зиёдшавӣ (дебет)</td> <td style="text-align: center; padding: 2px;">Камшавӣ (кредит)</td> <td style="text-align: center; border-right: 1px solid black; padding: 2px;">Камшавӣ (дебет)</td> <td style="text-align: center; padding: 2px;">Зиёдшавӣ (кредит)</td> </tr> </table>				Хароҷот		Даромад		Зиёдшавӣ (дебет)	Камшавӣ (кредит)	Камшавӣ (дебет)	Зиёдшавӣ (кредит)
Хароҷот		Даромад									
Зиёдшавӣ (дебет)	Камшавӣ (кредит)	Камшавӣ (дебет)	Зиёдшавӣ (кредит)								
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center; border-bottom: 1px solid black;">Бозгирифтҳои сармоя</td> <td colspan="2"></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; border-right: 1px solid black; padding: 2px;">Зиёдшавӣ (дебет)</td> <td style="text-align: center; padding: 2px;">Камшавӣ (кредит)</td> <td colspan="2"></td> </tr> </table>				Бозгирифтҳои сармоя				Зиёдшавӣ (дебет)	Камшавӣ (кредит)		
Бозгирифтҳои сармоя											
Зиёдшавӣ (дебет)	Камшавӣ (кредит)										

Муҳосибӣ таҷрибаомӯз аксар вақт нисбати ба ҳисоб гирифтани амалиёти даромад, хароҷот ва истифодабарии сармоя ба душвориҳо дучор мегардад. Тарҳи дар боло овардашудаи ҳисоби сармоя нишон медиҳад, ки зиёдшавии даромад ва сармоя дар кредит, камшавиаш - дар дебет сабт мешавад. Зиёдшавии хароҷот ва камшавии сармоя маблағи худи сармояро кам мекунад (маънои дебетро дорад).

Хулоса: амалиёти хоҷагӣ, ки бо усули навишти дутафа дар ҳисоб сабт мешавад, бевосита ба зиёдшавӣ (кредит) ва камшавии (дебет) сармоя таъсир мерасонад. Агар амалиёт бо сармоя ба ҳолати молиявии субъекти хоҷагидорӣ таъсир нарасонад, он гоҳ чунин ҳодисаҳо амалиёти хоҷагӣ ҳисобида намешаванд.

4.4. ҲИСОБГИРИИ ҶУЗЪӢ (АНАЛИТИКӢ) ВА КУЛӢ (СИНТЕТИКӢ)

Маълумоти ҳисоби дорой ва уҳдадорӣ вобаста ба дараҷаи ҷамъбасткунии ахборот кулӣ, мобайнӣ (ёрирасон) ва ҷузъӣ мешаванд. Аз ин ҷост, ки се дараҷаи таснифи ахборот дар ҳисобҳо вучуд дорад:

- ✚ *дараҷаи 1 – ҳисоби кулӣ;*
- ✚ *дараҷаи 2 – ҳисоби мобайнӣ (ёрирасон);*
- ✚ *дараҷаи 3 – ҳисоби ҷузъӣ.*

Ҳисоби кулӣ (ҷамъбасткунанда) - ин тарзи таснифот ва батартиб даровардани ахборот мувофиқи давраҳои гирдгардиши воситаҳо ва уҳдадорихо мебошад.

Ҳисоби ҷузъӣ дар дохили ҳисоби кулӣ, вобаста ба мазмуни амалиёти хоҷагӣ, вазифаҳои назорат ва таҳлил, талаботи истифодабарандагони дохилӣ ва берунаи ахборот кушода мешавад.

Дар низоми ахбороти ҳисобгирии муҳосибӣ ҳисоби кулӣ дар бораи динамикаи (ҷараёни инкишофи) дороиҳои корхона ба ҳисоби пулӣ маълумот медиҳад (алоқаҳои уфуқӣ) ва ҳисоби ҷузъӣ дар дохили ҳисоби кулӣ (амудӣ) навишта мешавад (ниг. ба расми 4.1).

Аз тарзи дуруст интиҳоб намудани ҳисоби кулӣ вобастагӣ доранд:

- ◆ *ҳисобгирии аналитикии арзишҳои молино моддӣ, воситаҳои асосӣ ва дигар объектҳои муҳосибӣ;*
- ◆ *асоснок намудан ва зарурияти нишондиҳандаҳое, ки аз низоми ҳисобгирии муҳосибӣ бармеояд;*
- ◆ *ҳаҷми ахбороти низом аз қобилияти таъмини талаботи идорақунӣ бо ахбороти зарурӣ.*

Расми 4.1. Алоқамандии ҳисобҳои кулӣ ва чузъӣ

Қоидаи умумии бурдани ҳисоб чунин аст: маблағи ҳамаи ҳисоби чузъӣ ба кулӣ баробар аст.:

$$A = \sum a_1 + a_2 + \dots + a_n$$

4.5. ТАСНИФОТ ВА НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ МУҲОСИБӢ

Таснифоти ҳисобҳо ба саволҳои зерин ҷавоб медиҳанд: чӣ тавр ва дар кучо ахбороти ҳисобгирии муҳосибӣ ҷамъбаст карда мешавад. Бо ин мақсад ҳисоби муҳосибиро аз рӯи аломатҳои муайян таснифот мекунанд. Интихоби аломатҳои таснифот гуногунанд ва дар назари муҳосибӣ ин масъала ҳоло ҳалли худро наёфтааст.

Аз ҳама бештар аломатҳои хоси таснифоти ҳисоби муҳосибӣ инҳоянд:

- а) нисбати тавозун - тавозунӣ ва ғайритавозунӣ;
- б) аз рӯи дараҷаи ҷамъбасткунии ахборот - кулӣ ва чузъӣ;
- в) аз рӯи ҳислати бақия (saldo) - доимӣ (тавозунӣ) ва муваққатӣ (пӯшида мешавад ва бақия надорад);
- г) аз рӯи мазмуни иқтисодӣ - ҳисоби дорой (ҷорӣ ва дарозмуддат), ҳисоби пасивӣ (ухдадорихо) ва сармои худӣ.

Интихоби дурусти аломати иқтисодии таснифоти ҳисоб аз ҳама муҳимтар аст: вай имконият медиҳад, ки

ахборот дар бораи ҳолати молиявии корхона аниқ ва ба шакли муайян дароварда шавад.

Дар асоси таснифоти иқтисодии ҳисоб нақшаи ҳисоби муҳосибӣ тартиб дода мешавад, яъне номгӯи ба низом даровардашудаи ҳамаи ҳисоби муҳосибӣ бо нишондоди рамзҳо ва номҳояшон ҷудо карда мешавад.

Ислоҳоти низоми ҳисобгирии муҳосибӣ зарурият ба миён овард, ки мувофиқи нақшаи намунаи ҳисоби муҳосибии аз тарафи Федератсияи байналмилалии муҳосибон (IFAC) тасдиқгардида, нақшаи миллии ҳисоб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб дода шуд.

Мувофиқи талаботи СБҲМ риоя кардани тарзи рақамгузории ҳисоб, ҳисоби мобайнӣ (субсчет) он қадар муҳим нест. Худи корхонаҳо тартиби истифодабарии ҳисобро мувофиқи сиёсати муҳосибиашон муайян мекунанд. Ин қоидаи демократӣ имкон медиҳад, ки ҷасеҳӣ ва бо зудӣ мувофиқ кунонидани талаботи ахборотии корхонаҳо ба даст оварда шавад.

Нақшаи нави ҳисоб аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз 27 майи соли 2011 таҳти № 41 тасдиқ гардидааст, ҷавобгӯи Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ буда, аз 6 қисм иборат аст: қисми 1-3-мувофиқи тарҳи тавозун, қисми 4-6- мувофиқи тарҳи ҳисоботи ғоида ва зарар мебошад.

Таснифоти ҳисоб мувофиқи мазмуни иқтисодиаҷ ба тамсилаи (моделӣ) «Захираҳо - Натиҷаҳо» наздиктар аст, ки дар тарҳи № 5 тасвир карда шудааст.

Хусусиятҳои сохти нақшаи ҳисобҳои муҳосибии ғаъолияти молиявӣ –ҳочагии субъектҳои ҳочагидорӣ мувофиқи талаботи СБҲМ тартибдодашударо ба таври мухтасар дида мебароем.

Ҳисоб рамзҳои панҷ гурӯҳиро дорад, ки онро ҷунин ифода кардаанд:

С ММ РР

С - категорияи ҳисоб;

ММ - ҳисоби асосӣ (ҳисоби дараҷаи якум);

РР - ҳисоби гузарониш (проводка) ва навишт (ҳисоби дараҷаи дуҷум)

Категорияи ҳисоб - ин сохтори хеле калоншудаи ҳисоб аст, ки ба дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоя тақсим мешавад. Чунин нигоҳ ба таснифоти ҳисоб имкон медиҳад, ки ба кадом қисмати тавозун тааллуқ доштани онро муайян кунем.

Мисол, рамзи ҳисоби 10760 чунин хонда мешавад:

1 - категорияи ҳисоби дороиҳо;

07 – захираҳои моддию молӣ;

60 - сӯзишворӣ.

Таснифи ҳисобро дар асоси талаботи таҳияи ҳисоботи молиявӣ бо тариқи зайл ба амал мебароранд:

1. А - Дороиҳо (активҳо)

2. У - Уҳдадориҳо

3. С - Сармоя

4. Д - Даромад

5. Х - Харочот

6. Ғ - Даромад ва харочот аз ғаёлияти ғайри-амалиётӣ.

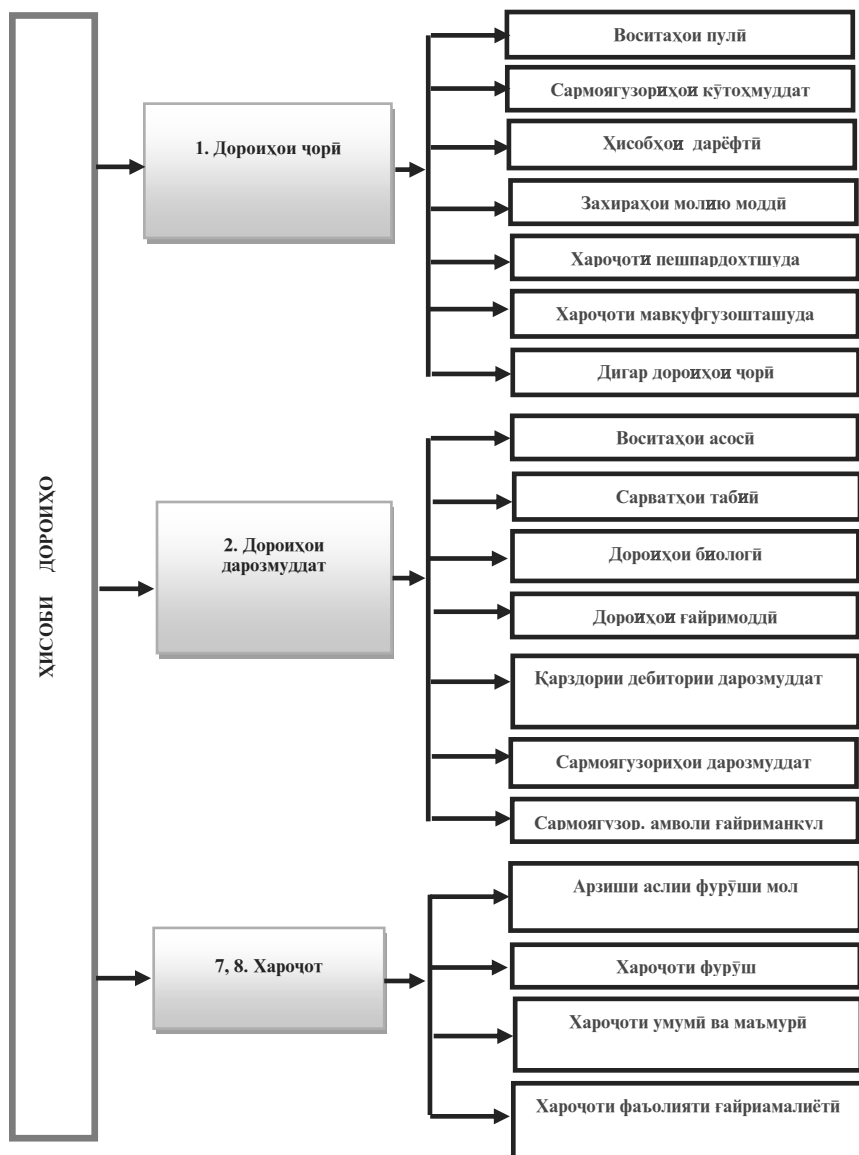
Хусусиятҳо:

1. Ҳисоби дороиҳо бо тартиби пастшавии сатҳи бозоргирӣ ҷойгиронида мешаванд, ҳисоби баҳисобгирии уҳдадориҳо бошанд, мувофиқи муҳлати фарорасии пардохти уҳдадориҳоянд.

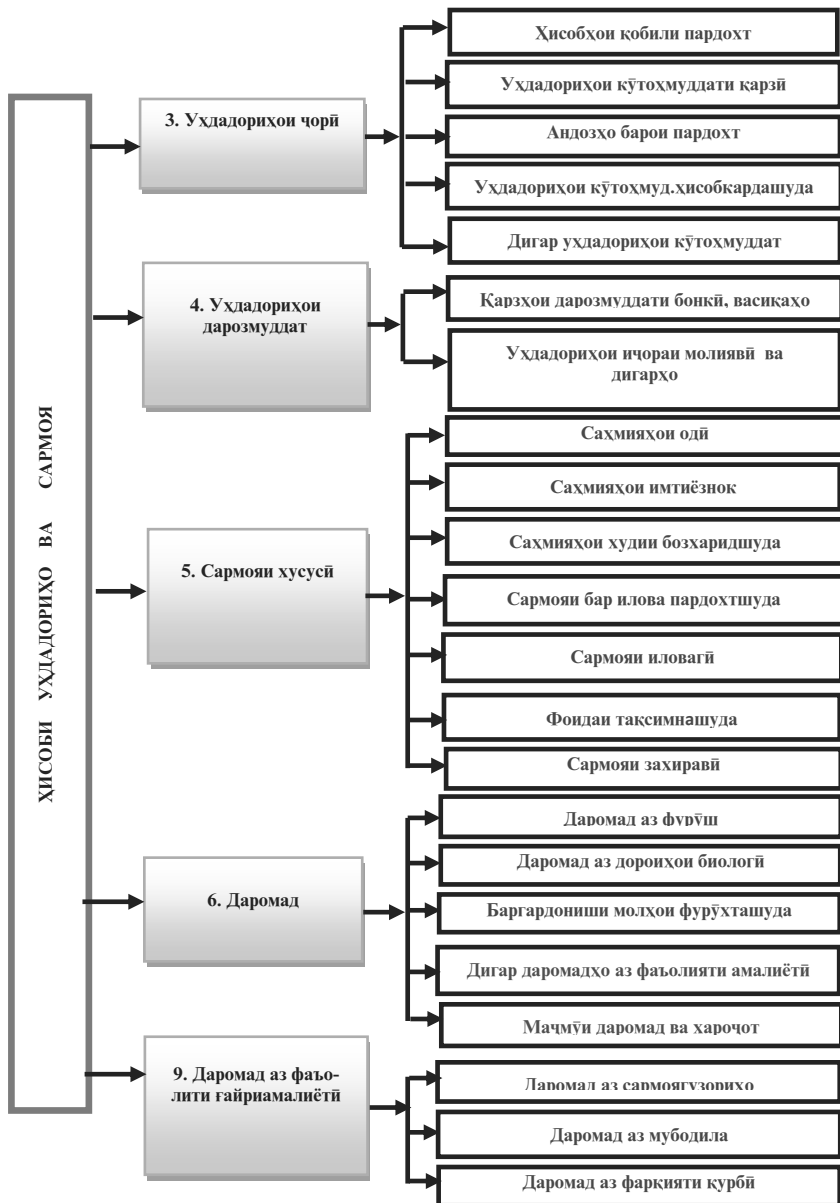
2. Ҳисоби кулӣ мавриди истифода қарор намегиранд. Равиши оморасозӣ ва тақомулоти нақшаи ҳисоби муҳосибӣ равангаи минбаъдаи ҳисоби таҳлилии дороиҳо, уҳдадориҳо, сармоя, даромад ва харочотро мадди назар дорад.

3. Умуман, ҳисобро минбаъд ба активию пассивӣ ҷудо намудан то андозае ғайриимкон аст, зеро қисми зиёди ҳисобҳо метавонанд мавқеи худро тағйир диҳанд. Дар таҷрибаи хоричӣ ҳисоби активию пассивӣ вучуд надорад.

Ҳамин тавр, *нақшаи ҳисоб* - ин як навъ таснифоти номгуӣ умумии нишондиҳандаҳои гурӯҳбандишудаи ҳисоботи молиявӣ дар ҳамбастагии бевоситаи равишҳои таҳлилий мебошад.

Расми 4.2. Таснифоти ҳисоби дороиҳо (активҳо)

Расми 4.3. Таснифоти уҳдадориҳо ва сармоия

Саволҳои санҷишӣ

1. Амалиёти хоҷагӣ чист ва кадом рӯйдодҳо ё воқеаҳо ба он дохил намешаванд?
2. Нисбати ҳар як амалиёти хоҷагӣ муҳосиб бояд ба се савол ҷавоб диҳад ва онҳо кадомҳоянд?
3. Барои чӣ ба объектҳои ҳисобгирии муҳосибӣ нарх мондан зарур аст?
4. Ҳисоб чист ва таърифи муосири он аз анъанавӣ чӣ фарқият дорад?
5. Оё мафҳуми дахл ва харҷи ҳисоб бо «дебет» ва «кредит» ҳаммаъноянд?
6. Ҳисобҳои дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоёҳо кадомҳоянд?
7. Чаро СБҲМ ҳисобҳои активу пассивро эътироф намекунад?
8. Барои чи бақияи ҳисобҳои дороиҳо фақат дебетӣ мешавад ва ҳисобҳои даромаду хароҷот дар охири давраи ҳисоботӣ бақия надоранд?
9. Моҳияти низоми навишти дутарафа аз чӣ борат аст?
10. Таърихан кадом омилҳо ба пайдо гардидани навишти дутарафа сабаб шуданд?
11. Муросилот ва муқотиботи ҳисоб чист?
12. Навишти дутарафа кай пайдо шуд ва оё дуруст аст, ки Лука Пачоли онро кашф намудааст?
13. Аҳамияти ҳисобҳои ҷузъӣ (аналитикӣ) дар чист?
14. Нақшаи ҳисобҳои миллии субъектҳои хоҷагидорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз чанд қисм иборат аст?
15. Аломатҳои таснифоти ҳисобҳо кадомҳоянд?
16. Ҳисобҳои муҳосибӣ мувофиқи мазмуни иқтисодиашон чӣ тавр тасниф карда мешаванд?

“Онро, ки ҳисоб пок аст,
ба муҳосаба чӣ бок”
Саъдии Шерозӣ

МАВЗҶИ 5. БААНҶОМРАСИИ ДАВРАИ ҲИСОБДОРӢ

5.1. МОҲИЯТИ ДАВРАИ ҲИСОБДОРӢ

Шумо аз мавзӯи гузашта оид ба инъикоси амалиёти хоҷагӣ ва муомилаҳои бо ифодаи пулӣ ба амаломата дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо ёрии усули навишти дугарафа маълумот пайдо кардед. Вобаста ба ин донишҷӯён мумкин аст дар ҷараёни мутолиа чунин саволҳо ба миён гузоранд:

а) Интиқоли муҳосибиро (мукотиботро) дар кучо бояд қайд кард?

б) Амалиёти содиршударо қай ба қайд гирифтани мумкин аст?

в) Минбаъд бо ин интиқолиятҳои муҳосибӣ чӣ бояд кард?

г) Дар асоси интиқоли муҳосибӣ чӣ тавр бояд ҳисоботи молиявиро тартиб дод?

Барои ба ин саволҳо ҷавоб додан, сараввал бояд моҳияти давраи ҳисобдориро дида бароем.

Давраи (сикли) ҳисобдорӣ - ин пайдарпайии марҳилаҳои ҷараёни ҳисобдорӣ аз таҳлили амалиёти хоҷагӣ то ба тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ва пӯшидани ҳисобҳо мебошад. Бо ибораи дигар давраи ҳисобдорӣ, аз назари мо, гӯё технологияи низоми ҳисобдорӣ бошад.

Аксари муҳосибоне, ки дар иқтисоди нақшавӣ фаъолият доштанд, бо чунин тарзи нави тасхеҳи хатогиҳои ҷойдошта шинос набуданд. Акнун зарур меояд, ки моҳияти таъиноти тартиб додани ҷадвали кориро ҳаммаи муҳосибон, аудиторон ва дигар менечерони молиявӣ бифаҳманд.

Дар ҷадвали корӣ ба таври шаффоф саҳеҳнокии хатогиҳо дида мешавад, яъне дуруст будани тарзи ислоҳкунии костагиҳо санҷида мешавад.

Бинобар он тарзи «қалами сурх» (сторно), ки онро муҳосибон то ҳол истифода мебаранд, иҷозат дода намешавад.

Чадвали корӣ (work sheet) ва ё «чадвали табдилгардонӣ (трансформатсионӣ) «ҳеч вақт чоп карда намешавад ва аз чашми маъмурият дур аст».¹⁴ Истифодабарии чадвали табдилгардонӣ (трансформатсионӣ) имконият медиҳад, ки натиҷаи фаъолияти молиявӣ - фоида то гузаронидани навиштҳо ба Дафтари асосӣ пешакӣ муайян карда шавад ва мумкин аст сирри корхона дар он маҳфуз нигоҳ дошта шавад.

Чадвали корӣ - воситаи кори муҳосиб буда, сифати ҳисоботи молиявиро таъмин менамояд, саривақт тартиб додани ҳисоботро осон мегардонад ва бо мақсади гузаронидани аудит васеъ истифода мешавад.

Барои тартибдиҳӣ ва пешниҳодкунии ҳисоботи молиявӣ муҳосибон бояд кори басо меҳнатгалаби давраи ҳисобдориро анҷом диҳанд, ки он якчанд марҳиларо дарбар мегирад.

5.2. МАРҲИЛАҲОИ ДАВРАИ ҲИСОБДОРӢ

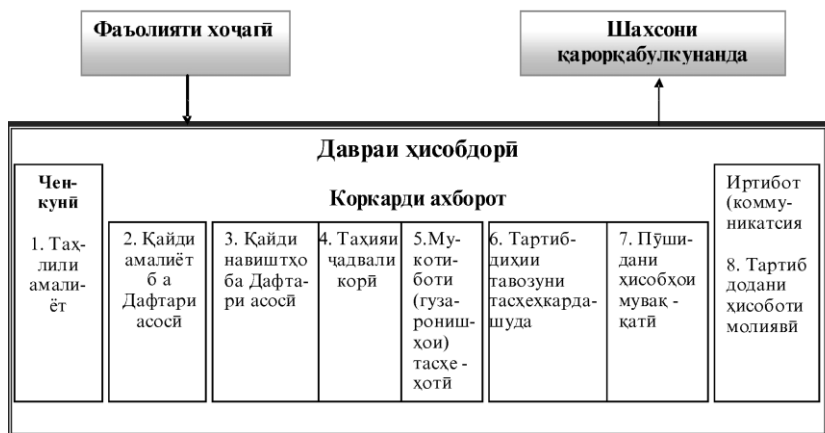
Давраи ҳисобдорӣ асосан аз марҳилаҳои зерин иборат аст:

Дар давоми давраи ҳисоботӣ	1. Таҳлили амалиёти хоҷагӣ ва ҳодисаҳо дар асоси ҳуҷҷатҳои аввала 2. Сабткунии амалиёт ба Дафтари асосӣ ва дигар дафтарҳо 3. Сабти навиштҳо ба Дафтари асосӣ ва дафтарҳои ёрирасон (одатан ҳармоҳа)
Дар охири давраи ҳисоботӣ	4. Таҳияи чадвали корӣ 5. Иҷрои мукотиботи тасҳеҳӣ 6. Тартибдиҳии тавозуни санчишии тасҳеҳшуда ва чадвали корӣ 7. Пӯшидани ҳисобҳои муваққатӣ дар охири давраи ҳисоботӣ ва тайёр намудан ба аввали соли нав. 8. Тартиб додани ҳисоботи молиявӣ дар асоси чадвали корӣ

Расми 5.1. Давраи асосии ҳисобдорӣ

¹⁴ Ниг. Нидлз Б. ва диг. «Принципы бухгалтерского учета. –М: Финансы и статистика, 1997, с. 62

Пайдарҳамии марҳилаҳо аз ченкунӣ то ба иртибот (коммуникатсия) ва истифодабарии иттилооти ҳисоботи молиявӣ дар расми 5.2. тасвир гардидааст.

Расми 5.2 Тасвири давраи ҳисобдорӣ

Дар марҳилаи якум, дар асоси ҳуҷҷатҳои аввалии тасдиқкунанда, ки воқеияти рӯй додани амалиёти хоҷагиро тасдиқ мекунанд, ба монанди ҳисоб-фактура, ордери даромади ҳазинавӣ, супоришномаи пулдиҳӣ, санади қабули масолах, ҳисобкунҳои андозҳо ва ғайраҳо муҳосиб амалиёти хоҷагии ба амал омадари таҳлил менамояд, яъне муайян мекунад, ки кадом ҳисобҳо ба дебет ва кадомаш ба кредит навишта мешаванд. Ин давра таҳлили амалиёт ном дорад ва барои муайян кардани таъсири амалиёт ба доруҳо, уҳдадоруҳо ва сармояи хусусии сахомон равона гардидааст.

Дар марҳилаи дуюм амалиёти хоҷагии таҳлилкардашуда бо тартиби хронологӣ (тақвимӣ) ба Дафтари асосӣ ва дигар дафтарҳо оид ба ҳисобгирии амалиёти асосӣ, ба монанди дафтари ҳисобгирии харид, дафтари ҳисобгирии фурӯш ва дигар дафтарҳо қайд карда мешаванд.

Дар *марҳилаи сеюм* мукотибот ба Дафтари асосӣ сабт карда шуда, бо тартиби мунтазам ба Дафтари асосӣ (регистри синтетикӣ) ва дафтарҳои ёрирасони таҳлилий (регистрҳои аналитикӣ) мувофиқи номгуӣ ҳисобҳои асосӣ гузаронида мешаванд. Мақсади ин марҳила – нигоҳ доштани иттилооти дарҷёфта дар ҳисобҳо барои тайёр намудани тавозуни санҷишӣ мебошад.

Дар *марҳилаи чорум* дар охири давраи ҳисоботӣ тавозуни санҷишӣ тартиб дода мешавад. Аз рӯйи ҳисобҳои дороӣ, уҳдадорӣ ва сармоӣ, бақияҳои пешакӣ ва аз рӯйи ҳисобҳои даромад, хароҷот, фоида (зарар) гардишҳои дебетӣ ва кредитӣ ҳисоб карда мешаванд. Чамъи маблағҳои дебетӣ аз рӯйи ҳамаи ҳисобҳо бояд ба чамъи маблағҳои кредитӣ аз рӯйи ҳисобҳои боқимонда баробар шавад, яъне мувофиқи усули навишти дутарафа дар дебити як ҳисоб ва кредити ҳисоби дигар ҳамон як маблағ бояд қайд карда шавад.

Дар *марҳилаи панҷум* мукотиботи тасҳеҳӣ гузаронида шуда, баъдан ҳисоботи молиявӣ тартиб дода мешавад. Ба ин ҳел мукотибот мисол шуда метавонанд мукотиботи пештар хатошуда (масалан, ба ҷои қайдкунӣ ба ҳисоби хароҷот муҳосиб он маблағро ба ҳисоби дорӣ сабт намудааст), давом додани мукотиботи пештар овардашуда (масалан, маблағи пешакӣ додашудаи иҷорапулӣ дар ҳисоби дорӣ қайдшударо баъдан аз ҳисоби хароҷот хориҷ кунем), ҳисобкунии амалиёти инъикоснашуда (мисол, ҳисобкунии фоизҳо аз рӯйи вомҳо, ҳисобкунии музди меҳнат, истироҳатпулӣ, мукофотҳо ва ғайра).

Дар *марҳилаи шашум*, тавозуни санҷишӣ тасҳеҳшуда тайёр карда мешавад. Тайёр кардани тавозуни санҷишӣ то ислоҳкунӣ, инъикоси мукотиботи тасҳеҳӣ ва ҳисобкунии тавозуни санҷишӣ баъди ислохро бо ёрии ҷадвали корӣ ба амал баровардан мумкин аст. Мақсади марҳилаи шашум:

а) санҷидани баробарии дебет бо кредит дар китоби асосӣ барои осон гардонидани тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ;

б) пешниҳод намудани иттилоот оид ба ҳамаи ҳисобҳои кушода ва бақияи онҳо.

Дар *марҳилаи ҳафтум* бошад, ҳисобҳои муваққатӣ (номиналӣ) пӯшида мешаванд. Ин маросим дар сутуни «Ҳисобот оид ба фоида (зарар)» бо мақсади пурра ба ҳисоб гирифтани даромад (кредити ҳисоб) ва харочот (дебити ҳисоб), ҳамзамон муайян намудани фоида ё зарари ҳолис зарур аст.

Марҳилаи ҳаштум аз тартиб додани ҳисоботи молиявӣ дар асоси ҷадвали корӣ ва пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ ба истифодабарандагони иттилооти молиявӣ иборат аст.

5.3 ТАРЗИ ТАРТИБДИҲИИ ҶАДВАЛИ КОРӢ

Ҷадвали корӣ - ин воситаи баҳисобгириест, ки барои осонкунӣ ва ҷамъбасти иттилоот истифода бурда мешавад. Таҳияи он қисми давраи ҳисобдорӣ набуда, истифодабарии он тайёркунии тавозуни санчиши тасҳеҳшуда, ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ, ҳисобот оид ба фоидаи тақсимнашуда ва тавозуни муҳосибиро осонтар мекунад.

Тавозуни санчишӣ то тасҳеҳот. Тавозуни санчишӣ дар сутуни «тавозуни санчишӣ то тасҳеҳот» нишон дода мешавад. Сутунҳои дебетӣ ва кредитии тавозуни санчишӣ барои тафтиш таъинот доранд, то ки маблағҳо аз рӯйи дебет ва кредит баробар бошанд.

Ҷадвали кории ширкати «Сино» (ниг. ба ҷадв. 5.2.) мувофиқи нақшаи нави ҳисобҳои муҳосибии фаъолияти молиявӣ - хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ аз 31 - уми декабри соли 2012 тартиб дода шудааст. Бақияҳои дебетӣ ва кредитии сутуни ибтидоӣ асоси тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ба шумор мераванд. Тавозуни санчишӣ то тасҳеҳот ба 877 560 баробар шуд, лекин хатогиҳои ҷойдошта ҳоло ислоҳ карда нашудаанд.

Фарз кардем, ки дар давоми фаъолияти ширкати «Сино» ба 31 декабри соли 2011 иттилооти иловагӣ мавҷуд гар-

дид, ки зарурияти гузаронидани навиштҳои тасҳеҳотиро талаб менамояд (ниг. ба чадв. 5.1. «Дафтари асосӣ»).

Дар ин маврид *тартиби кор чунин сурат мегирад:*

1) мазмуни амалиётро таҳлил намуда таъсири онҳоро ба тағйирёбии ҳисобҳо ва ҳолати молиявии ширкат меомӯзем;

2) бақияҳои ҳисобҳои тавозуни санчишӣ, муҳлату санаи содиршавии амалиёт, меъёрҳоро истифода карда бодикқат маблағи тасҳеҳотиро ҳисоб мекунем;

3) ҳисобҳои дебетшаванда ва кредитшавандаро ба Дафтари асосӣ интиқол медиҳем;

4) мукотиботро аз Дафтари асосӣ ба чадвали корӣ мегузаронем.

Аҳамияти чадвали кории муҳосиб.

✍ эҳтимолияти роҳ додани навиштҳои тасҳеҳиро кам мекунад;

✍ санчидани ҳисобкуниҳои арифметикӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявиро осон мегардонад;

✍ барои чамъбасткунии амалиёти хоҷагӣ пас аз тартиб додани тавозуни санчишӣ, кӯмак мерасонад;

✍ дуруст гузаронидани навиштҳои тасҳеҳӣ сифати иттилоотро баланд мебардорад;

✍ барои гузаронидани аудит ва натиҷаи фаъолияти кории кормандон муфид аст.

5.4. БАҚАЙДГИРИИ МУКОТИБОТИ ТАСҲЕҲОТӢ ДАР ЧАДВАЛИ КОРИӢ

Навиштҳои тасҳеҳотӣ (adjusting entries). Ҳамаи мукотиботи Дафтари асосӣ мувофиқан ба дебет ва кредити сутуни «Навиштҳои тасҳеҳӣ» гузаронида мешаванд.

Чор намуди навиштҳои тасҳеҳӣ мавҷуданд:

1. *Хароҷоти давраи оянда (нешпардохтшуда)*, яъне воситаҳои пулии пешакӣ пардохташуда, ки хангоми истифодабарӣ ҳамчун хароҷот эътироф карда мешаванд: пешпардохти иҷора, суғурта, хизматрасонӣ, хариди масолеҳи харчшаванда ва ба инҳо монанд.

✦ харочоти давраҳои оянда бо гузаштани вақти муайян ва ё дар мавриди истифодабариашон кам карда мешаванд;

✦ дар мавриди харочоти давраҳои оянда мукотиботи дороиҳо ва харочот истифода мешавад.

✦ то тасҳеҳот дороиҳои зиёдшудаи харочот кам мешавад;

✦ навишти тасҳеҳӣ аз рӯйи дебети харочот ва кредити дороиҳо гузаронида мешавад.

Амалиёт: ҳисобкунии маблағи моҳонаи суғурта

Хароҷоти суғурта **400**

Хароҷоти суғуртаи пешпардохтишуда **400**

2. *Даромадҳои давраҳои оянда* – инҳо воситаҳои пули пешакӣ гирифташуда, ки ҳоло дар таркиби уҳдадориҳо то эътироф гаштанашон ба ҳисоб гирифта мешаванд, ба монанди даромад аз иҷора, обунапулӣ, пешпардохти молу хизматҳо, фоизи қарзҳои пешниҳодгардида.

Хусусиятҳои баҳисобгирии даромадҳои давраҳои оянда:

☞ даромадҳои давраҳои оянда баъд аз тахвили молҳо ё хизматрасониҳо ба харидорон ё супоришдиҳандагон гирифта мешаванд;

☞ дар мавриди гирифтани даромади давраҳои оянда алоқамандии ҳисобҳои *уҳдадориҳо* ва *даромадҳо* истифода мешаванд;

☞ то тасҳеҳот уҳдадориҳо зиёд, вале даромадҳо кам мешаванд;

☞ навишти тасҳеҳӣ ба дебети ҳисоби уҳдадориҳо ва кредити ҳисоби даромадҳо гузаронида мешавад.

Амалиёт: инъикоси даромад аз иҷораи моҳи ҷорӣ

Даромад аз иҷораи давраҳои оянда **900**

Даромад аз иҷора **900**

3. *Даромадҳои ҳисобкардашуда* – даромадҳои бадастомада, вале ҳоло бо арзиши пулӣ гирифта нашудаанд ва ё ҳисоб пешниҳод нагардидааст.

☞ Даромадҳои ҳисобкардашуда дар натиҷаи гузаштани муҳлат ё нагирифтани пул, пешниҳод накардани ҳисоб ба амал меоянд.

☞ Дар вақти ҳисобкунии даромадҳо алоқамандии *ҳисобҳои дороиҳо* ва *даромадҳо* ба амал меояд.

☞ То ислоҳкуниҳо ҳам дороиҳо ва ҳам даромадҳо кам мешаванд.

☞ Навишти тасҳеҳӣ аз рӯи *дебети ҳисоби дороиҳо* ва *кредити даромадҳо* гузаронида мешавад.

Амалиёт: ба маблағи хизмати расонида талабномаи пардохтӣ пешниҳод карда шуд.

<i>Қарздорӣ дебиторӣ</i>	3 000	
<i>Даромад аз фурӯш</i>		3 000

4. *Хароҷоти ҳисобкардашуда* – хароҷоти ҷойдошта, ки барояшон воситаҳои пулӣ ҳоло пардохта нашудааст, масалан, ичорапулӣ, фоизҳо, хизматрасониҳо, музди меҳнат.

☞ Сабабҳои пайдо гардидани хароҷоти ҳисобкардашуда ва даромадҳои ҳисобкардашуда тафовуте надоранд.

☞ Дар ҳолати ҳисобкунии хароҷот байни ҳисобҳои уҳдадориҳо ва хароҷот алоқамандӣ пайдо мегардад.

☞ То навишти тасҳеҳӣ уҳдадориҳо ва хароҷот кам мешаванд.

☞ Навишти тасҳеҳӣ *дебети ҳисоби хароҷот* ва *кредити ҳисоби уҳдадориҳоро* дар бар мегирад.

Амалиёт: ҳисобкунии сарфи қувваи барқ барои моҳи май ба маблағи 2 500 в.ш. Муҳлати пардохташ 6 июни соли 2012.

<i>Хароҷоти қувваи барқ</i>	2 500	
<i>Ҳисобҳои пардохтӣ</i>		2 500

Ширкати «СИНО»

Ахбороти иловагӣ барои гузаронидани навиштҳои тасҳеҳӣ

1. Фоизи ҳисобкунии зарарҳо аз қарзҳои безътимод 0,5 % аз ҳаҷми фурӯш ба қарз мебошад. Дар соли 2012 10

% ҳаҷми фурӯш ба қарз. Мувофиқи Кодекси андоз хароҷоти қарзҳои бештимода дар давоми 3 сол аз даромад тарҳ карда намешаванд.

2. Ширкат усули даврии ҳисобгирии ЗММ –ро истифода мебарад. ЗММ дар охири 31 декабри соли 2012 70 ҳазор в.ш.-ро ташкил медиҳад.

3. Фоизи векселҳои дарозмуддати гирифта охирина маротиба 30 сентябри соли 2012 гирифта шудаанд.

4. Муҳлати хизмати бино 20 сол; арзиши бақиявиаш 40 000 в.ш., 10 % хароҷоти истеҳлокро ба хароҷоти маъмурий, боқимондаашро ба хароҷоти фурӯш мегузаронем. Усули ростхатаи ҳисобкунии истеҳлокро истифода мебарем.

5. Муҳлати хизмати таҷҳизот 10 сол, он арзиши бақиявӣ надорад. 10 % хароҷоти истеҳлокро ба хароҷоти маъмурий гузаронида, бақияашро ба хароҷоти фурӯш зам мекунад. Ҳангоми ҳалли масъалаи мазкур усули ростхатаро истифода баред.

6. Музди меҳнати ҳисобнакардаи фурӯшандагон 31 декабр 7 500 в.ш.-ро ташкил намуд.

7. Фоизи векселҳои дарозмуддат барои пардохт охирина маротиба 31 июли соли 2012 пардохта шуда буданд.

8. 1-уми августи соли 2012 ширкат як қисми бинояшро ба ичора супорид ва ба шакли пешмузд 6 00 в.ш. –ро ба муддати 12 моҳ қабул намуд; ин маблағ ба кредити дигар даромад сабт гардид.

9. Аз рӯйи суғуртаи муҳлаташ гузаштаи соли 2012 навишти тасхеҳӣ тартиб дода, онро ҳамчун хароҷоти фурӯш тасниф гардонед. Муҳлати суғурта 1 январӣ соли 2012 аз 15 моҳ иборат аст.

10. Меъёри андоз аз фоида 25% аз рӯйи ҳамаи моддаҳо бо назардошти зарарҳои фавқулодда.

11. Мувофиқи талаботи Кодекси андози чумхурӣ чаримаҳо аз даромад тарҳ карда намешаванд.

Тавозуни санҷиши баъди тасхехот. Маблағҳои дар сутуни тасхехот буда бо бақияи сутуни тавозуни тасхехшуда чамъ карда мешаванд.

Бақиябарорӣ мувофиқи қоидаи ҳисобҳои актив ($Bo = Ba + Gd - Gk$) ва пассив ($Bo = Ba + Gk - Gd$) амалӣ мегардад. Масалан, бақияи ҳисоби ЗММ - 70 000 баробар шуд ($62\,000 + 8\,000$), натиҷаи тавозуни санҷишӣ бо назардошти тағйирёбиҳо - 907 953 в.ш. баробар шуд.

Дар Дафтари асосӣ (ҷадв. 5.1) 11 навишти тасхехиро гузаронидем. Тарзи ҳисобкунии маблағ, мукотиботи ҳисобро аз рӯи баъзе амалиёт дида мебароем.

Амалиёти 1. Фоизи зарар аз қарздориҳои безътимод 0,5 % аз фурӯши қарз ва дар соли чорӣ 10 % - ҳаҷми фурӯшро ташкил намуд.

Аз ҷадвали корӣ истифода мебарем: маблағи даромад аз фурӯш 300 000 в.ш. ва вобаста ба ин маблағ захираи пӯшонидани қарзҳои шубҳанокро муайян мекунем:

$$300\,000 \times 10\% \times 0,5\% = 150$$

Ба андозаи 150 в.ш. хароҷоти қарзҳои безътимод зиёд гардида худи захира ҳам зиёд мешавад, яъне дар ду намунаи ҳисоб мукотибот зиёдшавиро дарҷ мекунад:

Хароҷот аз рӯи қарзҳои шубҳанок 150

Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок 150

Ҳамин тавр, ҳамаи мукотиботро дар Дафтари асосӣ тартиб дода, баъд ба ҷадвали корӣ интиқол мекунем.

Тарзи ҳисобкунии маблағ аз рӯи ҳар як амалиёт дар Дафтари асосӣ (ҷадв. 5.1) сабт гардидааст. Шумо мустақилона аз калкулятор истифода намуда метавонед дуруст будани ҷавобҳоро санҷида бароед.

**Ширкати «Сино»
ДАҲТАРИ АСОСӢ**

Амалиёт	Муқотибот	Қайдҳо	Дебет	Кредит
1.	300 000 x 10% x 0,5=150 Хароҷоти қарзҳои беъътимод Захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок	66 130 10 430	150	150
2.	70 000-62 000=8 000 ЗММ Тасхеҳи ЗММ Тасхеҳи ЗММ Баргардонии молҳо Арзиши аслии молҳои фурӯхташуда Хариди захираҳо	10 700 55 020 55 020 44 090 55 010 55 050	8 000 8 000 4 000 152 000	8 000 164 000
3.	12 000 x 14% / 12 x 3=420 Ҷоизҳо барои қабул Даромад аз ҷоизҳо	10 550 66 010	420	420
4.	(240 000- 40 000)/20 x 10%=10 000 Хароҷоти истеҳлоки биноии маъмури Хароҷоти истеҳлоки биноии савдо Фарсудаҳои бино	55 321 55 321 11 110	1 000 9 000	10 000
5.	(90 000 - 0)/10 x 10%=9 000 Хароҷоти истеҳлоки таҷҳизот Хароҷоти истеҳлоки биноии савдо Фарсудаҳои таҷҳизот	55 321 11 110 11 120	900 8 100	9 000
6.	Хароҷоти музди меҳнат Музди меҳнати пардохтшаванда	55 220 22 210	7 500	7 500
7.	120 000 x 10/365 x 153=5 030 Хароҷоти ҷоизҳо Ҷоизҳо барои пардохт	66 110 22 260	5 030	5 030
8.	6 000- (6 000/12 x 5)=3 500 Даромад аз иҷора Пешпардохти гирифта	44 020 22 030	3 500	3 500
9.	600/15 x 12=480 Дигар хароҷоти фурӯш Сугуртаи пешпардохтшуда	55 290 10 830	480	480
10.	(304 180- 278 160)+1 150 x 25%= 6 793 Хароҷот аз рӯйи андоз аз Ҷоизҳо Андоз аз Ҷоизҳо барои пардохт	66 200 22 310	6 793	6 793

5.5. ТАРТИБДИҲИИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ БО ЁРИИ ЧАДВАЛИ КОРИӢ

Ҳисобот оиди фоида ва зарар (шакли №2). Маблағи даромадҳо ва харочот ба сутунҳои дебетӣ ва кредитии қисми ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ гузаронида мешаванд. Дар чадвали кории 5.2. маблағҳои дебетӣ ва кредитии ин сутун баробар нестанд, чунки даромад аз харочот баробар намешавад. Фарқият байни даромадҳо (304 180 в.ш.) ва харочоти умумӣ (278 160 в.ш.) фоидаи то андозбандиро (26020 в.ш.) ташкил медиҳад.

Вақте ки фоидаи соф то пардохти андозҳо ба харочот ҳам карда мешавад, баъд маблағи умумии сутунҳои дебетӣ ва кредитӣ ба ҳам баробар мешаванд. Дар ширкати «Сино» маблағи умумии даромад 304 180 в.ш. буда, фоидаи соф ба 8 727 в.ш. (304 180-10 500-6793) баробар шуд.

Қадами дигар дар тайёркунии ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ, ин ҳисобкунӣ ва инъикоси харочот оид ба андоз аз фоида мебошад. Фоидаи соф то пардохти андозҳо дар сутуни кредитӣ навишта мешавад, ҳамзамон дар мукотиботи дафтарӣ барои пӯшидани фоидаи соф дар ҳисоби «Натиҷаи молиявии ниҳой» андоз аз фоида ба 25% баробар аст ва ин маблағ, мувофиқи амалиёти №10 б 793 в.ш. - ро ташкил намуд. Ҳисобкунии маблағи андоз бо назардошти «Таҳқиқи андоз» (шакли № 6) амалӣ мегардад:

$304\ 180 - 278\ 160 + 1\ 000$ (ҷарима, пеня) $+ 150$
(харочоти қарзҳои шубҳанок) $\times 25\% = 6\ 793$.

Харочоти андоз аз фоида (66200) 6 793

Андоз аз фоида (22310) 6 793

Фарқият байни фоидаи то пардохти андозҳо ва харочот оид ба андоз ҳамчун дебет дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ ва ҳамчун кредит дар сутуни фоидаи тақсимнашуда инъикос карда мешавад. Ин мукотибот фоидаи софи баъди пардохти андозҳоро ба фоидаи тақсимнашуда (8727 в.ш.) мегузаронад ва бо ин бақияҳои

дебетӣ ва кредитии ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявиро баробар мекунад.

Ҳисобот оид ба фоидаи тақсимнашуда. Фоидаи тақсимнашуда як қисми сармояи худӣ буда, байни саҳомон ба сифати ҳаққулсаҳмия (дивиденд) тақсим карда нашудааст.

Ҳисоботи фоидаи тақсимнашуда як қисми ҳисоботи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ ба ҳисоб меравад ва дар он сабабҳои тағйирёбии фоидаи тақсимнашуда дарҷ гардидаанд. Дар субъектҳои хоҷагидорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додани ҳисоботи фоидаи тақсимнашуда тасдиқ нагардидааст.

Фоидаи тақсимнашуда дар аввали давраи ҳисоботӣ (27 900 в.ш.) ва дивидендҳо аз тавозуни санчишии ислоҳкардашуда ба сутунҳои дебетӣ ва кредитии ҳисобот оид ба фоидаи тақсимнашуда дар ҷадвали корӣ гузаронида мешаванд. Фоидаи соф (8 727 в.ш.) баъд аз пардохти андозҳо ҳам ба сутуни кредитии ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ ва ба сутуни кредитии ҳисобот оид ба фоидаи тақсимнашуда гузаронида мешавад.

Ҳамаи ин мукотибот ба Дафтари асосӣ, ба дебет ва кредити сутуни тасҳеҳотии ҷадвали корӣ гузаронида шудаанд. Дебет ва кредит алоҳида ҷамъ карда мешаванд, барои он ки мувозинаи ҳамаи мукотиботи дафтар санчида (дар мисоли мо оварда 219 373 в.ш.) шавад. Вақте ки ҳамаи мукотибот гузаронида мешаванд, баъд мумкин аст ба тайёркунии тавозуни санчишӣ шуруъ кунем.

Ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ дар санаи
31 декабри соли 2012

Ширкати «Сино»

Соҳаи _____

Мақоми идоракуни _____ Шакли моликият _____

Суроға _____

Воҳиди ченак _____ Мухлати пешниҳод _____

		Оғози давраи ҳисоботӣ	Анҷоми давраи ҳисоботӣ
ДОРОИҲО			
Дороиҳои кӯтоҳмуддат			
Воситаҳои пулӣ дар ҳазина	10100		138 960
Воситаҳои пулӣ дар банк	10200		
Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат	10300	-	-
Ҳисобҳои дарёфтӣ	10410		34 000
ЗММ	10700		70 000
Суғуртаи пешпардохтшуда	10830		120
Ҳароҷоти мавқуфгузошта			-
Дигар дороиҳои ҷорӣ	10550		420
Чамъ дороиҳои ҷорӣ:			243 500
Дороиҳои дарозмуддат			
Замин, таҷҳизот, бино	11010		357 000
Ҳисоб. истехлок	11120		(199 000)
Арзиши тавозунии воситаи асосӣ			158 000
Васиқаҳои гирифта	11820		12 000
Чамъ дороиҳои дарозмуддат			170 000
Чамъ дороиҳо			413 500

Баанҷомраси давраи ҳисобдорӣ

УХДАДОРИҶО			
Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат			
Ҳисобҳои пардохтӣ	22010		23 000
Пешпардохти гирифта	22030		3 500
Андоз аз фоида	22310		2 293
Ҷоиҳои барои пардохт (7 500+5 30)	22260		12 530
Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок	22440		5 550
Ҷамъи уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат			46 873
Уҳдадориҳои дарозмуддат			
Вексел барои пардохт	22 640		120 000
Ҷамъи уҳдадориҳои дарозмуддат			
САРМОЯИ ХУДӢ	33000		
Сармоияи оинномавӣ			
Саҳмияҳои одӣ	33010		210 000
Саҳмияҳои имтиёзнок			
Сармоияи иловагӣ	33100		
Ҷоиҳои тақсимишуда	33200		36 627
Сармоияи захиравӣ	33300		
Ҷамъи сармоияи худӣ			246 627
Ҷамағи уҳдадориҳо ва сармоияи худӣ			413 500

**Ҳисобот оид ба фоида ва зарар дар санаи
аз 01.01.2011 то 31.12.2012**

Ширкати «Сино»

	Рамзи сатрҳо	Маблағи соли ҳисоботӣ
Даромади соф аз фурӯш	010	300 000
Арзиши аслии фурӯш	020	(152 000)
Маҷмӯи фоида (010-020)	030	148 000
Харочоти амалиётӣ (150+51 000+480+7 500)		
Аз ҷумла; фарсудашавӣ (17 100+1000+900)	040	19 000
Харочоти фурӯш	041	78 130
Харочоти умумӣ ва маъмурӣ	050	35 000
Аз ҷумла; фарсудашавӣ	051	-
Чамъ, харочоти амалиётӣ (040+050)	060	113 130
Фоида (зарар)-и амалиётӣ (030-060+070)	080	34 870
Даромад ва харочоти ғайриамалиётӣ	090	-
Даромад (харочот) аз рӯйи фоиз	100	10 350
Даромад (зарар) аз сармоягузорӣ	110	-
Даромад (зарар) аз фарқияти курбӣ	120	-
Даромад (зарар) аз рӯйи мубодилаи асъор (2500-1000)	130	1 500
Даромад (зарар) аз хоричшавии дороиҳо дарозмуддат	140	
Чамъ, даромад (харочот)-и ғайриамалиётӣ (100 + 110 + 120 + 130 + 140 – 150 + 160)	170	(8 850)
Фоидаи то андозбандӣ (080+170+180)	190	26 020
Андоз аз фоида (26 020+1 150)=27170x25%	200	6 793
Фоида бе ҳисобгирии моддаҳои фавқуллода		19 227
Моддаҳои фавқуллода		(10 500)
Фоидаи соф аз ғаёлияти давомнок (190-200)	210	8 727

Саволҳои санҷишӣ

1. Давраи (сикли) ҳисобдорӣ чист?
2. Марҳилаҳои давраи ҳисобдориро номбар кунед.
3. Чадвали корӣ (чадвали трансформатсионӣ) ҳамчун воситаи кории муҳосиб бо кадом мақсад тартиб дода мешавад?
4. Оё тартиб додани чадвали корӣ барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ҳатмист?
5. Дар корхонаҳое, ки чадвали кориро тартиб намедиҳанд ба чояш кадом регистри ҳисобдориро истифода мебаранд?
6. Дар кадом маврид мукотиботи тасҳеҳӣ тартиб дода мешавад?
7. Аҳамияти мукотиботи тасҳеҳӣ дар чист?
8. Мукотиботи тасҳеҳиро тартиб диҳед. Амалиёт: иҷораи пешпардохтшуда.
9. Баробарии дебет ва кредити тавозуни санҷишӣ аз чӣ бармеояд?
10. Агар дар тавозуни санҷишӣ дебет ва кредит баробар бошанд оё ин маънои набудани хатогиҳоро дорад?
11. Таърифи мукотиботи пӯшидашавандаро оваред ва фаҳмонед, ки барои чӣ ҳисобҳои даромад, харочот, дивидендҳо дар охири давраи ҳисоботӣ пӯшида мешаванд?
12. Таъиноти ҳисоби 70 000 «Маҷмӯи даромадҳо ва харочот» дебетӣ шуд, ба он шумо чӣ гуна мукотибот тартиб медиҳед?
13. Агар бақияи ҳисоби «Маҷмӯи даромадҳо ва харочот» кредитӣ бошад, дар охири давра чӣ тавр пӯшида мешавад?
14. Фоидаи тақсимнашуда аз фоидаи соф чӣ фарқият дорад?

«Ташкили кор амалест, ки метаво-над ширкатро дар фазои рақобат муваффақ гардонад».

*А.Файол-олими Фаронса,
яке аз асосгузори илми
назарияи идоракунӣ*

МАВЗҶИ 6. АСОСҶОИ ТАШКИЛИ ҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБӢ ДАР КОРҶОНАҶО

6.1. ХУСУСИЯТҶОИ АСОСИИ ТАШКИЛИ ҶИСОБГИРИИ МУҶОСИБӢ

Дар мавзӯи 1, саволи 1.2 мо дар хусуси ҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми иттилоотии идоракунӣ ба таври муфассал гуфта гузаштем. Мафҳуми “ташкили ҳисобгирии муҳосибӣ” тақмили тарзу технология, ҳамчунин усулҳои чамъоварии иттилоот, коркард ва чамъбасткунии онро дар назар дорад. Аз ин ҷост, ки ин низоми ҳисобдорӣ ду ҷанба дорад:

- 1) ташкили низоми ҳисобдорӣ ҳамчун ҷараён;
- 2) ташкили фаъолияти иҷрокунандагони ҷараёни ҳисобдорӣ, яъне кӣ кадом амалиётро иҷро мекунад.

Ташкили фаъолияти кори муҳосибон бо мақсади ба даст овардани иттилооти саҳеҳ ва саривақт гузаронидани назорати ҷорӣ оид ба фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ равона карда шудааст.

Ҷузъиёти асосии низоми ташкили ҳисобдорӣ иборатанд аз: ҳисобгирии аввала, гардиши ҳуҷҷатҳо, барӯйхатгирӣ, нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ, шаклҳои ҳисобдорӣ, ҳаҷму мазмуни ҳисобот, ташкили коркарди ахборот, сиёсати ҳисобдорӣ, ҷавобгариӣ моддии шахсони ҳисоботдеҳ ва дигарҳо.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ташкили ҳисобгирии муҳосибӣ масъалаҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки ҳалли онҳо сифати иттилооти молиявиро баланд бардошта, талаботи истифодабарандагони онро қонеъ мегардонад.

Яке аз масъалаи умдатарини ташкили ҳисобдорӣ- ин дуруст муайян намудани *объекти ташкилӣ – шӯъбаи муҳосиба* мебошад. Субъектҳои хоҷагидорӣ худашон мустақилона сохтори ташкилии муҳосиботро муайян мекунанд. Онҳо метавонанд баъзе аз истехсолот ва хоҷагӣҳоро ба тавозуни алоҳида гузаронанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 март соли 2011 № 702 “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” тасдиқ кардааст, ки роҳбарияти корхона мустақилона низоми ҳисобдорӣ ва ташкили ҳисобгирии муҳосибиро бояд такмил намояд.

Вобаста ба ҳаҷми корҳои ҳисобдорӣ роҳбарият метавонад:

- 1) шӯъбаи муҳосиботро чун қисми сохтори аз тарафи сармуҳосиб идоракунанда таъсис намояд;
- 2) ба штат вазифаи сармуҳосибро дохил кунад;
- 3) дар асоси шартнома ташкили ҳисобгирии муҳосибиро ба ягон ширкати махсусгардонида ё муҳосиб- мутахассис супорад;
- 4) ҳисобгирии муҳосибиро шахсан худаш барад.

Ташкили фаъолияти кории муҳосибон, яъне сохтори шӯъбаи муҳосибот ва алоқамандии бахшҳои он, бо роҳи марказонида ва ғайримарказонидаи дастгоҳ амалӣ мешавад.

Ба тарзи *мутамарказонии* дастгоҳ ҳуҷҷатҳои аввала ва ҷамъбасти, ки аз дигар бахшҳои корхона ба шӯъбаи муҳосибот оварда шудаанд, дар як ҷо коркард мешаванд.

Дар бахшҳои поёни (коргоҳ, ҷузъу томҳои корӣ) фақат амалиёти хоҷагӣ ба қайд гирифта мешавад.

Бо тарзи *ғайримарказонидашуда* кормандони ҳисобдорӣ дар бахшҳои истехсолӣ фаъолият мебаранд.

Дар ин маврид шуъбаи муҳосиботи асосӣ тавозуни чамъбасти ва ҳисоботро тартиб дода, ҳамчунин аз болои ташкили дурустии ҳисобдорӣ дар қисматҳои дохилии сохторӣ назорат мебаранд. Ин тарз барои корхонаҳои калон тавсия карда мешавад.

Дар баъзе корхонаю, ташкилотҳо ҳисобдории қисман гайримарказонидашуда истифода мешавад. Моҳияти он дар бахшҳои истехсолӣ аз тартиб додани ҳуҷҷатҳо аз рӯи баъзе ҳисобҳо ҳисобгирии чузъиро мебаранд.

Сохтори фаъолияти кори муҳосибон аз шароити ташкилӣ, ҳаҷми кор ва мавҷуд будани воситаҳои техникӣ вобаста аст. Ҳоло дар соҳаҳои гуногуни ҷумҳуриамон се намуди ташкилии сохтори муҳосибот (бухгалтерия) вуҷуд дорад:

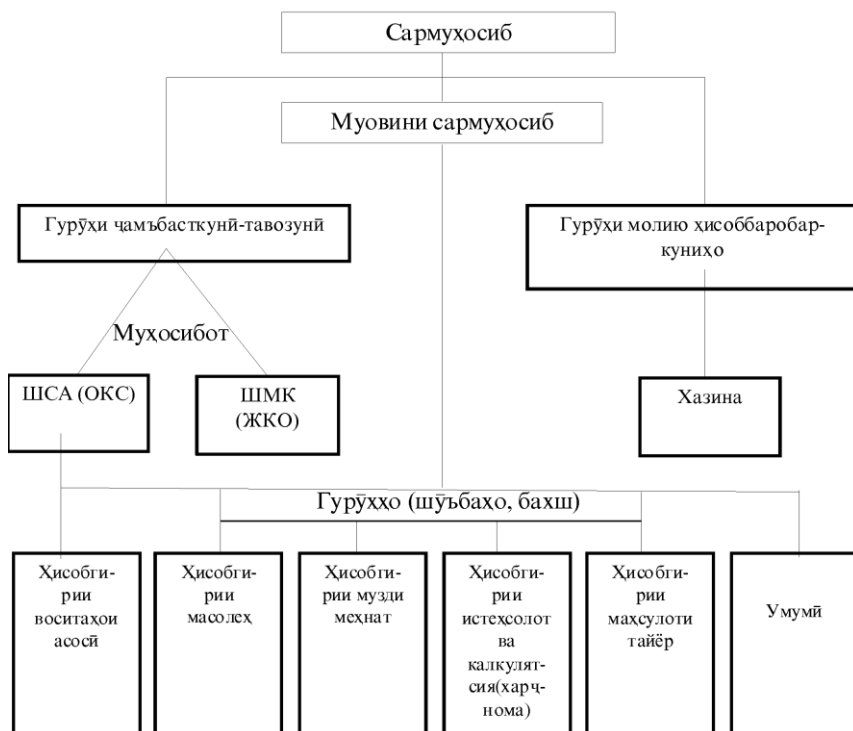
1) ростхата- ҳамаи корҳои муҳосибӣ бевосита ба сармуҳосиб тобеият доранд;

2) амудӣ- корҳои ҳисобдорӣ ба воситаи зинаҳои миёнаи идоракунӣ аз тарафи муҳосибон амалӣ мегарданд (ниг. ба расми 6.1.);

3) комбинатсия (мураккаб) кардашуда. Мисол, дар иттиходияи насочӣ, ки аз истехсолоти ресандагӣ, бофандагӣ ва пардоздиҳию, рангубордиҳӣ иборат аст, се шуъбаи муҳосибот мавҷуд аст.

Сохтори дар расми 6.1. овардашуда нишон медиҳад, ки дар он функцияҳои идоракунӣ (нақшагирӣ, назоратӣ, таҳлилӣ, ҳисобгирии молиявӣ, аудит) ҷудо нашудаанд.

Дар таъмини иттилооти муфид, ки талаботи истифодабарандагони берунӣ ва дохилиро қонеъ мегардонад, мавқеи сармуҳосиб хеле баланд аст. Сатҳи маълумотнокӣ, соҳибкасбӣ ва таҷрибаи кофӣ доштани муҳосиб ба сифати ҷараёни ҳисобдории ҳар як корхона таъсир мерасонад. Шумо метавонед мустақилона барои фаҳмидани дараҷаи соҳибкасбии сармуҳосиб тестҳо тартиб диҳед.

Расми 6.1. Сохтори идораи муҳосибот

6.2. МЕЪЁРҲОИ АҲЛОҚӢ ВА ҚОИДАҲОИ РАФТОРИ МУҲОСИБОН

Этика- илм дар бораи ахлоқ, одобу рафтор ва вичдон, яъне кодекси ахлоқии ҳаррӯзаи ҳаёти инсон аст. Мо ҳамарӯза мушоҳида мекунем, ки оё рафтори ин ё он шахс дуруст аст ё нодуруст?

Аз асрҳои қадим одобу рафтори касбии муҳосибон ривочу раванқ ёфта, меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои одобу рафтори муҳосибон дар сатҳи байналмилалӣ ҷамъбаст гардидааст. Дар мамлакатҳои гуногун ташкилотҳои кас-

бии муҳосибони касбу кордон пайдо гардидаанд, ки онҳо дар танзими методологияи илму амали ҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи меъёрҳои соҳавӣ саҳми босазое гузоштаанд. Кодекси ахлоқи касбии муҳосибон аз тарафи Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон (ФБМ) 30-юми юни соли 2006 таҳия ва барои истифодабарӣ тавсия гардидааст. Дар ИДМ низ Кодекси ахлоқи касбии муҳосибонро қабул кардаанд ва маълум гардид, ки муҳосибон бояд бевосита дар танзими ҳуқуқи масоили ҳисобдорӣ ҳисобот ширкат варзанд. Ин тақозои замон ва ба назар гирифтани талаботу хусусиятҳои низомӣ иқтисодӣ бозорӣ мебошад. Мақсад аз эътирофи меъёрҳои ахлоқӣ ва одоби рафтори касбии муҳосибон аз чӣ иборат аст? - Устувор гардонидани боварии мутақобила, аз байн бурдани нобоварӣ, фиребу қаллобӣ.

Хусусияти фарқкунандаи касби муҳосиб – ин пеш аз ҳама, дарки ҷавобгарӣ дар назди ҷомеа, роҳбарият ва ҳамкорон ба ҳисоб меравад. Чуноне, ки як муҳосибӣ пуртаҷриба гуфта буд: “Ман се сарҳадро ҳифз мекунам: ҷамъият, корхона ва кормандро”.

Меъёрҳои ахлоқи муҳосиб аз тарафи Институти америкоӣ муҳосибони ҷамъиятии савгандёдкарда (AICPA) бароварда шудааст:

✓ аъзои ташкилот бояд дар иҷро намудани уҳдадорӣҳои хизматиаш ҳолисона ва мустақил рафтор кунад;

✓ пуштибонӣ, маҷбуркунӣ, сӯйистеъмоли вазифаҳо ва рекламаи бевиҷдонона, ҳамкорӣ ва тамаъҷӯӣ тамоман манъ аст;

✓ машварат иҷозат аст;

✓ иштирок намудан дар комиссияҳои фурӯш, ба гайр аз баъзе намудҳои фаъолият иҷозат дода нашудааст.

Дар вақти ба қор қабул кардани муҳосиб бояд қоидаҳои зерин риоя шавад:

➤ муҳосиб пеш аз сар кардани кораш бояд бодикқат фаъолияти пешинаро омӯзад;

➤ агар муҳосиби пешина ҳоло кор накунад, бояд ба вай бо тарзи хатгӣ мурочиат кард то аз вай ҷавоби пурра ва ҳақиқӣ бигирад;

➤ дар мавриди аз тарафи корфармо ба қонуншиканӣ роҳ додан муҳосиб бояд аз кори пешниҳодкардааш рӯй гардонад;

➤ маблағи подоши хизматиашро пешакӣ гуфтугӯ кунад;

➤ муҳосиб метавонад шартномаи меҳнатиро бо корфармо дар ҳама вақт қатъ намояд;

➤ дар корхона мавҷуд набудани ивази ҷои кор наметавонад асоси давомнокии шартнома бошад.

Зиёда аз яксаду даҳ сол сипарӣ шуд, вале то ҳол ин меъёрҳои ахлоқӣ- одоби касбӣ тағйир наёфтаанд. Кодекси ахлоқӣ вобаста ба тағйирёбии шароитҳои муҳити беруна тараққӣ меёбад. Ташкилотҳои танзимкунандаи касбии муҳосибон барои ҳалли проблемаҳои ахлоқи касбӣ тадқиқотҳо мегузаронанд.

Принсипҳои асосии ахлоқи касбии муҳосибони муосирро тавсиф мекунем.¹⁵

★ **Мустақилият.** Моҳияти мустақилият дар он аст, ки муҳосиб бояд аз ҳар гуна муносибатҳои аудитшаванда (санҷидашаванда) ягон ҳавасмандии молиявӣ надошта бошад (ба монанди хариди саҳмияҳо ва маблағгузориҳо)

★ **Мустақилият ва бовиқдонӣ.** Муҳосиб бояд дар тамоми фаъолияти корӣ ва касбиаш ҳақгӯ, беғараз буда, хизматрасонии софдилона ва боварии ҷамъиятиро аз манфиатҳои шахсиаш болотар донад.

★ **Объективӣ.** Муҳосиб бояд шахси холис (беғараз) бошад, ба тағйирёбии далелҳо (воқеият) манфиатдор бошад.

★ **Салоҳияти касбӣ.** Дар вақти хизматрасонии касбӣ муҳосиб ба дараҷаи дониш ва малакаи касбиаш бештар

¹⁵Бо меъёрҳои ахлоқии АІСРА муфассалтар аз китоби Аренс Э. А. ва Лоббек Дж. К “Аудит”, 2003 метавонед шинос шавед.

таъя намуда аз иҷрои корҳое, ки аз уҳдааш баромада наметавонад, худдорӣ кунад. Вай бояд талаботи стандартҳои ҳисобгирӣ ва аудитор хатман риоя намояд. Агар муҳосиб салоҳиятноқ набошад, метавонад барои машварат ба ҳуқуқшинос, эксперт, адвокат ва дигар мутахассисони соҳибкасб муроҷиат кунад.

★ *Махфият.* Муҳосиб бояд махфияти иттилооти корхонаро нигоҳ дорад ва набояд ба шахси сеюм бе салоҳияти муносиби дахлдор иттилоотро ошкор созад.

★ *Ахлоқи касбӣ* чунин маъно дорад: муҳосиби соҳибкасб уҳдадор аст аз амалҳое, ки касбашро бадном мекунанд даст кашад ва мувофиқи дастурамалҳои мизоч ё кордеҳ, ҳамчунин ҳуҷҷатҳои қонунгузор фаъолият дошта бошад.

Ташкилотҳои танзимкунандаи ҳисобдорӣ, ки ба ҳалли проблемаҳои ахлоқи касбии муҳосибон машғуланд, ин принципҳоро чӣ гуна эътироф мекунанд? (ниг. ба ҷадвали 6.1.).

Эзоҳи ибораҳои кӯтоҳкардашуда:

AICPA- Институти америкоии муҳосибони ҷамъиятии савгандёдкарада (соли 1887);

IFA- Институти муҳосибони молиявии ИМА;

ICAS- Институти муҳосибони савгандёдкарадаи Шотландия (с. 1854);

ISAA- Институти муҳосибони савгандёдкарадаи Австралия (с. 1887)

IIA- Институти аудиторони дохилии ИМА;

ACCA- Ассотсиатсияи муҳосибони савгандёдкарадаи Англия ва Уэлс (с. 1870).

Аз ҷадв. 6.1. бармеояд, ки принципҳои воқеият, мустақилият ва ҳолатҳои ҳавасмандгардонӣ ҳадамоти касбиро бештари институтҳои касбӣ эътироф мекунанд.

Дар мамлакатҳои тараққиқардаи Ғарб барои баланд бардоштани меъёрҳои ахлоқи роҳбарону кормандони қаторӣ чораҳои аниқро меандешанд, ба монанди таҳияи меъёрҳои ахлоқӣ, ташкили кумитаи ахлоқ, гузаронидани таълимҳои ахлоқӣ барои роҳбарону кормандон.

Ҷадвали 6.1.

Таркиби талаботи ахлоқи иттиҳодияҳои касбии муҳосибон ва аудиторони мамлакатҳои англисзабон.¹⁶

Талабот	AICPA	IFA	ICAS	ISAA	IIA	ACCA
<i>Принсипҳо:</i>						
ҳақиқӣ(объективӣ),	х	х	х	х	х	х
мустақилият,	х	х	х	х	х	х
бовиҷдонӣ,	-	-	х	-	х	х
маҳфият,	-	х	-	-	х	х
<i>Ҳолатҳо:</i>						
пуштибонӣ,	х	-	-	х	-	х
ҷавобгарӣ,	-	-	х	-	-	-
этимоднокӣ,	-	-	х	-	-	-
ҳавасмандгардонӣ,	х	х	х	х	-	х
ҳадамоти касбӣ,	х	х	х	х	х	-
ошкорбаёнӣ,	-	-	-	х	-	-
сахехӣ,	-	-	-	-	-	-

Ақидаи мутахассисони соҳа ҳақ бар он аст, ки дар ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон ба тақмили ахлоқи касбии муҳосибон чандон диққат дода намешуд. Айни замон бошад дар курсҳои тайёрии касбии муҳосибон барои гирифтани сертификати дараҷаи САР ахлоқи касбӣ омӯхта мешавад.

6.3. СИЁСАТИ ҲИСОБДОРИИ СУБЪЕКТҲОИ ҲОҶАГИДОРӢ

Сиёсат- ин санъати идоракунии давлат, доираи фаъолияти инсон аст, ки ба воситаи сохторҳои ҳокимият идоракунии ҷамъият ва иқтисоди он амалӣ мегардад. Сиёсат, аз ҷумла доираи фаъолияти васеи ҷамъиятро дар

¹⁶Ниг Сейдахметова Ф.С. Основные правила организации бухгалтерского учёта. Алматы, 2001, с. 34

бар мегирад, ба монанди сиёсати илмӣ, маданӣ, иқтисодӣ (ҳисобдорӣ, андозбандӣ, тарифа). *Сиёсати иқтисодӣ* бошад, дар навбати худ, аз чорабиниҳои сохторӣ, сармоягузорӣ, иҷтимоӣ, молиявӣ-қарзӣ, буҷавӣ, ҳисобдорӣ, андозбандӣ ва ғ. иборат аст.

Мафҳуми *сиёсати ҳисобдорӣ* дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ бевосита вобаста буда, танзими давлатии чараёни иқтисодиро бо мустақилияти корхонаҳо оид ба ташкили ҳисобгирии муҳосибӣ дар назар дорад.

Мувофиқи СБҲМ якчанд усулҳо, қоидаҳо ё роҳҳои дар ҳисобот инъикос намудани объектҳои мушаххаси ҳисобгирӣ мавҷуданд. Масалан, се усули баҳодихии захираҳои молию моддӣ (ЗММ), чор усули истехлоки воситаҳои асосӣ, се сиёсати баҳогузорию инвестицияҳо ва ғайраҳо. Субъектҳои хоҷагидорӣ бояд яке аз ин усулҳо, қоидаҳо ё роҳҳо барои инъикоси объектҳои мушаххаси ҳисобгирӣ дар ҳисобот интихоб намоянд. Барои ноил шудан ба ин мақсад субъектҳои хоҷагидорӣ (СХ) бояд сиёсати ҳисобдории худро қарор карда бароянд, тасдиқ ва пешакӣ эълон намоянд.

Мафҳуми «сиёсати ҳисобдорӣ» дар СБҲМ (IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» ва нисбатан дақиқтар дар СБҲМ (IAS) 8 «Сиёсати ҳисобдорӣ, тағйирот дар баҳодихии муҳосибӣ ва хатогиҳо» банди 5 чунин омадааст:

«*Сиёсати ҳисобдорӣ*- ин принципҳои мушаххас, асосҳо, созишҳо, қоидаҳо ва амалияи аз тарафи корхона барои тайёркунии ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ қабул шуда мебошад».

Сиёсати ҳисобдорӣ тарафҳои назариявӣ, методӣ, техникаӣ ва ташкилии ҳисобгирии муҳосибиро дар бар мегирад.

Ба қисмати *назариявӣ* қоидаҳои асосӣ, қонунгузорӣ, бахшҳои илмии низоми ҳисобгирии муҳосибӣ дохил мешаванд.

Тарафҳои *методи* сиёсати ҳисобдорӣ усулҳои баҳогузори моликият ва уҳдадориҳо, тарзи ҳисоби истехлоки дороиҳои дарозмуддат, ҳамчунин усулҳои ҳисобу китоби даромадҳо ва ҳисобкунии фоида ва ғайраро дар бар мегирад.

Қабҳаҳои *техникии* сиёсати ҳисобдорӣ иборатанд аз:

- ✓ шаклҳои бурдани ҳисобгирии муҳосибӣ;
- ✓ чорабиниҳои ташкилии шубҳаҳои муҳосибот;
- ✓ мавқеи ҳисобгирии муҳосибӣ ва алоқамандии он бо низоми идоракунӣ.

Ба тарзҳои бурдани ҳисобгирии муҳосибӣ усулҳои гурӯҳбандӣ ва баҳодихии ҳодисаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, тарзи ташкили ҳуҷҷатнигории муҳосибӣ, барқарор намудани арзиши дороиҳо, барӯйхатгирӣ, тарзи истифодаи ҳисобҳои муҳосибӣ, низоми сабти асноди ҳисобдорӣ, коркарди ахборот ва дигар тарзу усулҳо дохил мешаванд.

Хулоса, корхона дар гузаронидани сиёсати ҳисобдорӣ мустақил буда, тарзу усулҳои номбаршударо озод интихоб мекунад ва 1 январи соли оянда бо фармоишаш тасдиқ менамояд.

«Таҳкурсии» сиёсати ҳисобдориро фарзия ё принципҳои ҳисобгирии молиявӣ ташкил медиҳанд, ки бештари онҳоро дар мавзӯи 2 параграфи 2.4. омӯхта будем. Бо мақсади мушаххастар гардонидани моҳияту фарқиати фарзияҳо, талабот ва тавсифи сифатии иттилооти ҳисобгирии муҳосибӣ расми 6.2.-ро тартиб медиҳем.

Муҳимтарин масъалаи гузаронидани сиёсати ҳисобдории субъектҳои хоҷагидорӣ - ин таъмини сифати

иттилоот мебошад. Барои он ки иттилоот босифат бошад, вай бояд ба чор принцип (шарт) ҷавоб дода тавонад:

1) *Возеҳӣ (фаҳмогӣ)*- ин сифати асосии иттилооти ҳисоботи молиявӣ буда, маънои бо тезӣ аз тарафи истифодабарандагон фаҳмидани онро дорад. Дар ин самт бояд корҳои зиёдеро ба анҷом расонид, чунки на ҳар мутахассис ба иттилооти тавозун сарфаҳм меравад ва онро «хонда» метавонад.

2) *Аҳамиятнокӣ* аз тарафи ҳамаи истифодабарандагони иттилоот эътироф карда мешавад. Принципи аҳамиятнок чунин маъно дорад: имконияти таъсири амалиёт ба қабули қарорҳои идоракунии ва фаврӣ. Барои аҳамият пайдо кардан дараҷаи баланди иттилоотро таъмин кардан лозим меояд. Мисол, як объект, аз ҷумла (дрелро) соҳибмулк метавонад ба гурӯҳи воситаҳои асосӣ дохил кунад ё якбора ба хароҷот гузаронад- ин аз сиёсати ҳисобдорӣ феълӣ вобастагӣ дорад.

3) *Саҳеҳии* сифати иттилоот аз эътимоднокӣ ва озод будани он аз хатогиҳо, норасогиҳо ифода меёбад. Бо мақсади таъмини саҳеҳнокии иттилоот бояд, дар навбати худ, ба талаботи зерин ҷавоб дода тавонад:

а) пешниҳоди пурраи маълумот;

б) бетарафӣ, яъне ҳаққонӣ будани он;

в) мукамалӣ –иттилооти ҳисоботи молиявӣ бояд комил бошад ва бо назардошти муҳимият ва хароҷот ба даст оварда шавад.

4) *Муқоисашавандагӣ* иттилоот таъмини ягонагии методологияи ҳисобдорӣ, таҳлил ва аудитро осон мегардонад.

Ҳар як СБҲМ бо шарҳи (ошкорсозии) иттилооти ҳисоботи молиявӣ хотима меёбад. Ҳадаф аз ошкор сохта-

ни иттилоот оид ба вазъи моливӣ, натиҷаҳои фаъолият, гардиши воситаҳои гардон ва сармои хусусӣ маълумоти муфид дарҷ кардан ва ба истифодабарандагони иттилооти ҳисобдорӣ пешниҳод кардан аст.

Ошкор сохтан дар ҳисоботи молиявӣ- ин пешниҳод кардани ҳамаи ахбороти пурра ва фаҳмо барои истифодабарандагони иттилооти молиявӣ оид ба натиҷаи фаъолияти субъекти хочагидорӣ мебошад.

Ошкор намудани сиёсати ҳисобдорӣ аз се ҷузъиёти асосӣ иборат мебошад;

1) *Объектҳои ошкорсозӣ:*

• усулҳои ҳисобкунии истехлок ба воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ;

• усулҳои баҳогузорию ЗММ, истехсолоти нотамоҷ ва маҳсулоти тайёр;

• усулҳои хоричкунӣ хароҷот ба натиҷаҳои молиявии давраи ҳисоботӣ;

• дигар тарзу усулҳои бурдани ҳисобгирии муҳосибӣ.

2) *Талабот ба ошкорсозӣ:*

✓ ошкорсозии қисми таркибии ҳисоботи молиявӣ;

✓ ҳисоботи молиявӣ ошкорсозиро талаб намекунад.

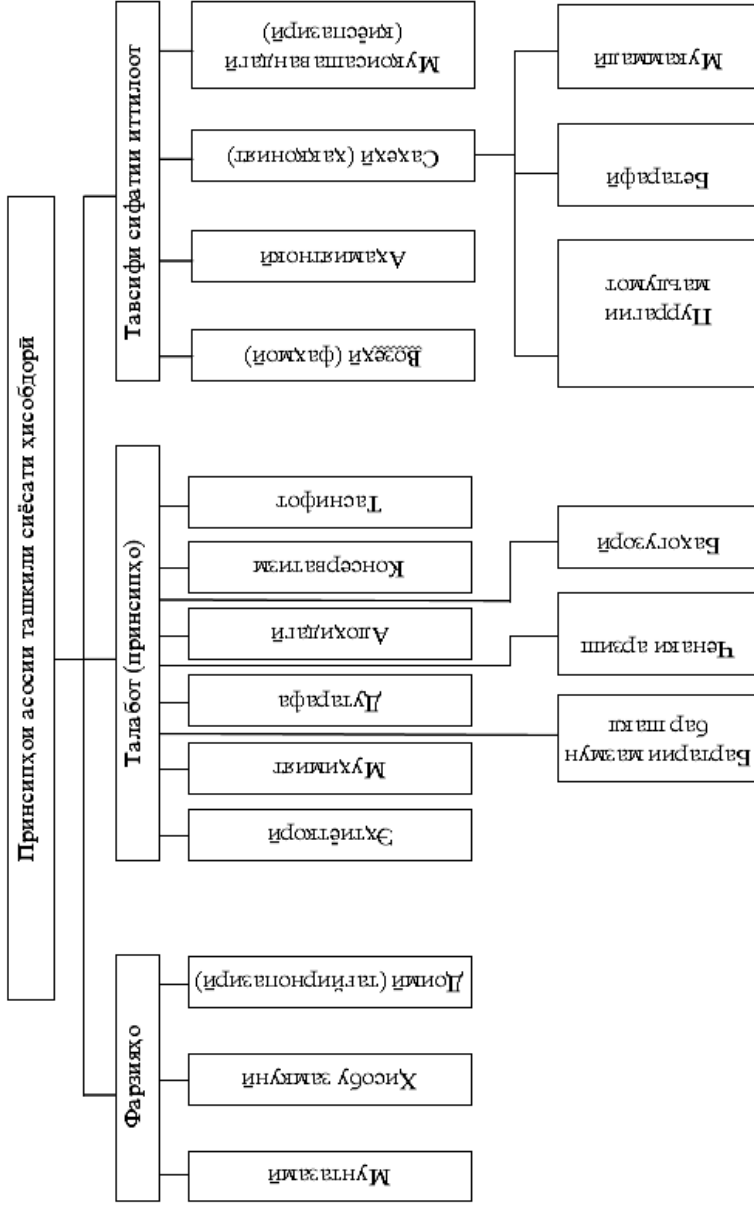
3) *Шартҳои ошкорсозӣ:*

➤ аз нав ташкилкунӣ, ивазшавии соҳибмулк, тағйирёбии қонунгузорӣ, таҳияи усулҳои нав;

➤ риояи принципҳо, ҳисоботи молиявии ошкоро;

➤ принципҳо дар ҳисоботи молиявӣ риоя нашуда, балки ошкор мешаванд;

➤ дар ҳисоботи молиявӣ чопи нопурра ошкор мебардад.

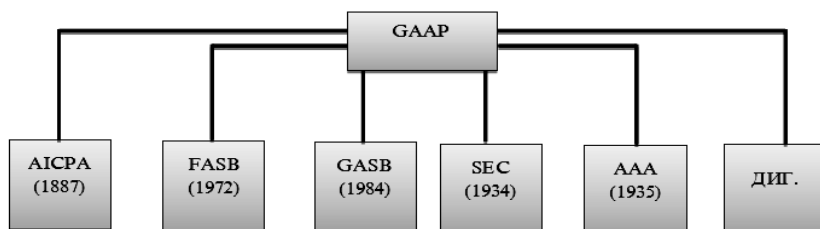

Расми 6.2. Истифодабарии параметрҳои асосии ташкили сӯёсаги ҳисобдорӣ

6.4. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мавзӯи якум мо тавсифи ду намуди иқтисодро мисол оварда будем ба он мақсад, ки таъсири онро дар ташкили ҳисобдорӣ, таъмини ҳуқуқии сиёсати ҳисобгирии муҳосибии корхона муайян намоем. Дар иқтисоди нақшавӣ-марказонидашуда ҳама масъалаҳои ташкили ҳисобдорӣ аз марказ ба воситаи санадҳои қонунгузорӣ, низомномаҳою дастурамалҳо таъин карда мешуд.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ масъалаи иштироки соҳибкасбонро дар танзими ҳуқуқии ҳисобдорӣ гузошт. Бе иштироки институтҳои ҷамъиятии муҳосибони соҳибкасб ҳалли масъалаҳои ислоҳоти ҳисобдорӣ аз имкон берун аст. Оид ба ин масъала мо бояд аз таҷрибаи муҳосибони амрикоӣ хуб истифода барем. Дар ин мамлакат дар давоми садсолаҳо дахҳо ташкилотҳои касбӣ бунёд гардида барои ҳалли проблемаҳои ҳисобдорӣ ва аудит саҳми сазовор гузоштанд. Дар охир як низоми муайяни сиёсати ҳисобдорӣ бо номи Принципҳои умумӣ қабулшудаи ҳисобгирии муҳосибӣ (GAAP-Generally accepted accounting principles) ташкил ёфт. GAAP- ин низоми стандартҳои ҳисобгирии муҳосибӣ ва маросимҳои ҳисобдорӣ мебошад, ки аз чор дараҷаи таҳияи ҳуҷҷатҳои аз тарафи ташкилотҳои намояндашуда иборат аст (ниг. ба расми 6.3.)

Расми 6.3. Ташкилотҳои таҳиякунандаи стандартҳои ҳисобдории ИМА.

AICPA-Институти америкоии муҳосибони чамъиятии савгандёдкара.

FASB- Комитет оид ба стандартҳои ҳисобгирии молиявӣ.

GASB- Комитет оид ба стандартҳои ҳисобдорӣ барои ташкилотҳои давлатӣ.

SEC- Комиссия оид ба қоғазҳои қиматнок ва биржаҳо.

AAA- Ассотсиатсияи (ширкати) америкоии муҳосибон.

Ҳар яке аз ин ташкилоти дар расми 6.3 тасвирёфта вазифаҳои аниқро иҷро мекунанд, функцияҳои якдигарро тақрор намекунанд. Мо мақсад гузоштем, ки мақеи ташкилотҳои касбии муҳосибонро дар танзими ҳуқуқи ҳисобдорӣ баён кунем ва бинобар он хотима мегузорем.

Дар ҷумҳуриямон шумораи ками институтҳои чамъиятии муҳосибон фаъолият доранд ва ҳоло саҳми онҳо дар ҳалли мушкилоти ислоҳоти ҳисобгирии муҳосибӣ андаке назаррас аст.

Танзими давлатии ҳисобгирии муҳосибӣ зери назорати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад (ниг. ба расми 6.4.). Муҳимтарин санади меъёрӣ- қонун «Дар бораи ҳисобгирии молиявӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011 таҳти рақами 702 ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010 № 231 «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид. Комиссияи ҳукуматӣ оид ба татбиқи СБҲМ бунёд гардида, фаъолиятро барои ҳалли барномаи ҳукуматӣ оид ба ислоҳоти ҳисобгирии муҳосибӣ равона намудааст.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии таъмини ҳуқуқи ҳисобгирии молиявӣ, ҳисоботи молиявӣ ва аудит ягона ташкилоти танзимкунанда дар сатҳи мамлакат мебошад.

Шӯрои методологии назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит корҳои хеле назаррасро амалӣ гардонида талаботи СБҲМ-ро ба анҷом расонид:

1) Нашри Стандартҳои ҳисоботи молиявӣ (бо забони русӣ) иборат аз ду ҷилд. Душанбе, 2009.

2) Нишондоҳои методӣ барои истифодабарии Стандартҳои ҳисоботи молиявӣ (бо забони русӣ) иборат аз 2 ҷилд. Душанбе, 2009

3) Нақшаи ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ аз 27.05.2011 № 41

4) Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ аз 27.05.2011. № 41

5) Дастурамал оид ба низоми пур кардани шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки тибқи талаботи Стандартҳои миллии ва байналмилалии ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудаанд.

6.5. БАҶҶҲАТГИРИИ АМВОЛ ВА УҲДАДОРИҲОИ МОЛИЯВӢ

БаҷҶҲатгирӣ яке аз қадимтарин ҷузъҳои методи ҳисобдорӣ мебошад. БаҷҶҲатгириро барои он мегузаронанд, ки дар амал вазъи воқеият ба нишондиҳандаҳои ахбороти ҳисобдорӣ мувофиқат намекунад. Барои фаҳмидани ҳолати хоҷагидорӣ бақияҳои ашёвии (натуралии) амволи корхонаро ҳисоб намуда ба бӯйхат мегузаронанд.

БаҷҶҲатгирӣ (инвентаризатсия) - ҳуҷҷати аввалаест, ки вазъи муайяни мавҷудияти воқеии воситаҳои хоҷагиро асоснок мекунад.

Мақсади асосии гузаронидани баҷҶҲатгирӣ иборат аст аз:

- муайян намудани ҳолати нақдии дороиҳо;
- муқоисаи мавҷудияти ҳақиқии дороиҳо;
- тафтиши (санҷиши) пурраи ба ҳисоб гирифтани ҳамаи уҳдадориҳо бо қайди санаи ба вучуд омаданашон.

Мувофиқи санадҳои меъёрии аз тарафи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқгардида, барӯйхатгирӣ бо мақсади таъмини саҳеҳии маълумоти низоми ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар асоси фармоиши роҳбари корхона гузаронида мешавад. Дар фармоиши тасдиқшуда хатман рекузитҳои зерин оварда мешаванд:

- ✚ таъиноти раис ва ҳайати комиссияи барӯйхатгирӣ;
- ✚ кадом объектҳо бояд ба рӯйхат гирифта шаванд;
- ✚ муҳлати саршавӣ ва ба итмом расидани барӯйхатгирӣ;
- ✚ сабабҳои барӯйхатгирӣ;
- ✚ муҳлати супоридани санад - акти барӯй-хатгирӣ ба шӯъбаи муҳосибот;
- ✚ имзои директор (роҳбар)

Барӯйхатгирӣ ҳамаи намудҳои амвол ва уҳдадорҳои молиявии субъектҳои хоҷагидориро новобаста аз мавқеи ҷойгиршавиашон дар бар мегирад. Захираҳои истехсолӣ ва дигар намудҳои молу мулкӣ ба корхона вобаста набуда ва бо сабабҳои номалум ба ҳисоб гирифтанишуда низ ба рӯйхат гузаронида мешаванд.

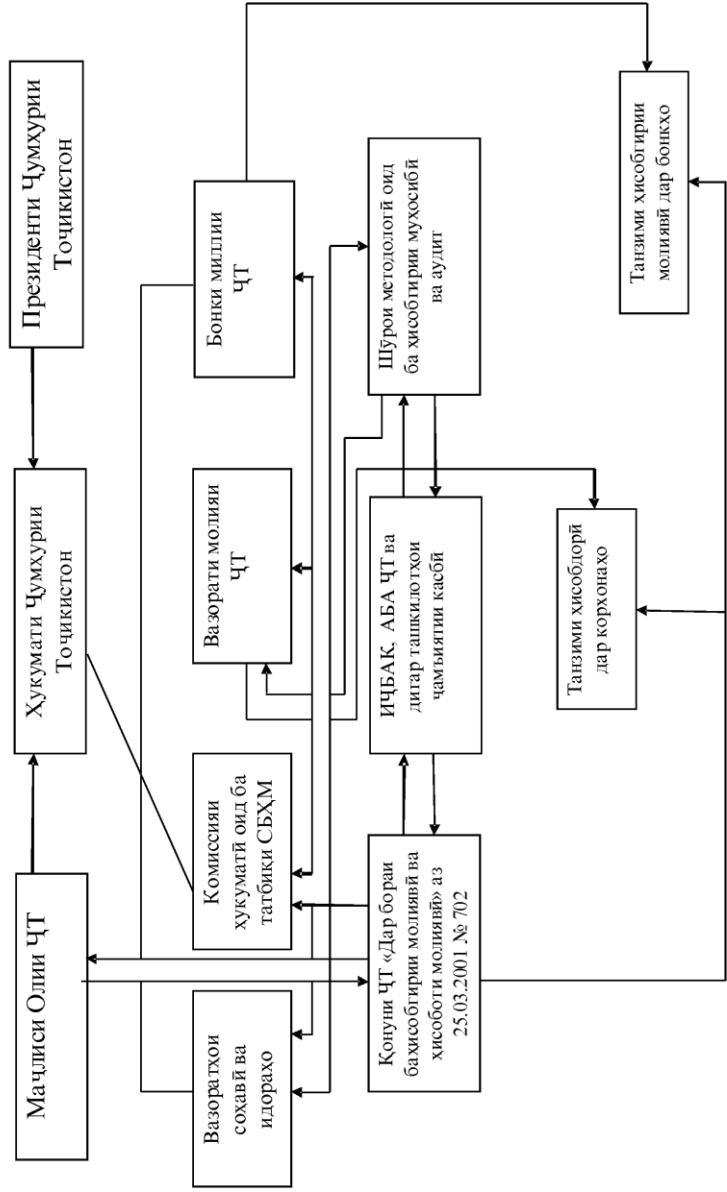
Тартиби гузаронидани барӯйхатгирӣ:

* бақияҳои ЗММ-и дар анбор мавҷудбуда, то моҳи декабр ба рӯйхат гирифта мешаванд;

* хазина на кам аз як маротиба дар семоҳа (квартал), ҳамчунин дар ҳолати ба дигар шахси ҷавобгариӣ моддӣ супоридани воситаҳои пули нақд ба рӯйхат гузаронида мешавад;

* барӯйхатгирии ногаҳонии хазина дар асоси фармоиши роҳбари корхона;

* барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ дар се сол як маротиба гузаронида мешаванд.

Расми 6.4. Танзими давлатии ҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Барӯйхатгирӣ ба чорабиниҳои ташкилӣ- методии сиёсати ҳисобдорӣ мансуб аст. Бинобар он дар раванди гузаронидани барӯйхатгирӣ ба фармоиш ҳуччатҳои зерин замима карда мешаванд:

° китоби назорати иҷроии фармоишҳо оид ба гузаронидани барӯйхатгирӣ;

° акти санҷишӣ - назоратии дуруст гузаронидани барӯйхатгирӣ;

° китоби баҳисобгирии санҷиши дуруст гузаронидани барӯйхатгирӣ;

° варақаи муайян намудани натиҷаҳои барӯйхатгирӣ;

° барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳои дарозмуддат, ЗММ;

° ярлиқи (тамғаи бор);

° рӯйхати ЗММ барои нигоҳдорӣ супоридашуда;

° акти барӯйхатгирии молу маводи дар роҳ буда;

° акти барӯйхатгирии воситаҳои пулии нақдӣ;

° акти барӯйхатгирии коғазҳои қиматнок ва баргаҳои ҳисоботи аниқ;

° акти барӯйхатгирии ҳисоббаробаркуниҳо бо харидорон, таҳвилгарон ва ҳар гуна дебитору кредиторон;

° варақаи муқоисавии натиҷаҳои барӯйхатгирии воситаҳои асосӣ.

Чунин номгӯи ҳуччатҳои барӯйхатгирӣ аз давраи собиқ Ҳукумати Шӯравӣ мерос боқӣ мондаанд, вале ҳоло роҳбарият ҳуқуқи такмили онҳоро дорад.

Дар асоси санади ҷамъбасти комиссияи барӯйхатгирӣ тартибдода натиҷаҳои барӯйхатгирӣ (зиёдомад ё камомад) муайян карда мешаванд.

Вобаста ба мазмун ва сабабҳои пайдоиши фарқиятҳои барӯйхатгирӣ дар ҳисобҳои муҳосибӣ навиштҳои иловагӣ гузаронида мешаванд. Бояд қайд

кард, ки дигар ҳисоби «Камомад ва талафот аз вайроншавии арзишҳо» истифода намешавад. Барои аниқтар фаҳмонидани ин хусусияти танзими натиҷаҳои барӯйхатгирӣ як мисоли одиро дида мебароем.

1. Мудири анбори №1 дар охири сол ба маблағи 20 000 в.ш. молро камомад кард. Ин воқеият дар ҳисобҳо бояд чунин сабт карда шавад:

<i>Қарздории шахсони ҷавобгариӣ моддидошта</i>	20 000
<i>Захираҳои молиқо моддӣ</i>	20 000

2. Пардохти қисми маблағи камомад аз ҳисоби шахси ҷавобгар:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	15 000
<i>Қарздории шахсони ҷавобгариӣ моддидошта</i>	15000

3. Боқимондаи маблағи камомад мувофиқи сиёсати ҳисобдорӣ корхона ба дигар харочоти умумӣ ва маъмури гузаронида шуд.

<i>Дигар харочоти умумӣ</i>	5 000
<i>Қарздории шахсони ҷавобгариӣ моддидошта</i>	5 000

Дар ин ҳолат зурурияти дар дохили гурӯҳи ҳисобҳои «Дигар қарздории дебиторӣ» кушодани ҳисоби алоҳидаи «Қарздории шахсони ҷавобгариӣ моддидошта»-ро зарур медонем.

6.6. ШАКЛҲОИ ҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, СОҲТОР ВА МАЗМУНИ ОНҲО

Шаклҳои ҳисобгирии муҳосибӣ гуногунанд ва таърихан асрҳои зиёд тақомул ёфта, аз як мамлакат ба дигар мамлакат чун маданияти ҳисобдорӣ паҳн шудаанд. Самараноктарин шаклҳои ҳисобдорӣ эътироф гардида дар таҷриба қобили қабул мегарданд.

Дар назарияи илми муҳосибӣ се мафҳум - шакл, система (низом) ва давраи (сикли) ҳисобдорӣ хеле баҳсталабанд. Солҳои охир ба назар мерасад, ки дар адабиёти хориҷӣ ба ҷои мафҳуми шакл «давраи ҳисобдорӣ» истифода мешавад.

Профессор Я. В. Соколов ба ақидаи композитор М.И. Глинка, ки гуфта буд: «Мусиқиро мардум эҷод мекунад, вале мо, композиторон танҳо онро аранжировка мекунем» ҳамфикр аст. Дар ин ҷо аранжировка маънои «хусну кубҳи тоза пӯшонидан»-ро дорад.

Шакл - ин «аранжировка»- и ҳисобдорӣ, вале бе аранжировка мусиқӣ ҳам намешавад, ҳамчунин бе шакл низ ҳисобдорӣ вучуд надорад.

Таърифиҳои гуногуни шаклҳои ҳисобдорӣ мавҷуданд. Ҳар як шакли ҳисобдорӣ бояд масъалаҳои зеринро дар бар гирад:

- дастрас намудани иттилооти зарурӣ оид ба чараёнҳои хоҷагӣ;
- гурӯҳбандӣ ва бақайдгирии ҳуҷҷатҳои аввала;
- баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати кормандони ҳисобдорӣ дар
 - вақти тайёр кардан, коркард ва навиштани онҳо ба рӯйхатҳои ҳисобдорӣ;
 - кам кардани миқдори хатогиҳо;
 - нигоҳ доштани фонди иттилоотие, ки барои қабули қарорҳои идорӣ муфиданд.

Шакл бояд чузъҳои парокандаи ҳисобдориро бо ҳам пайваст намояд, то, ки истифодабарандагон аз ҳисоботи молиявӣ иттилооти заруриро гирифта тавонанд. Аз ин лиҳоз, таърифи шакли ҳисобдориро ин тавр баён мекунем:

«*Шакл* –низомии чузъҳои сохторӣ ва алоқамандии байни онҳо мебошад, ки тартиби истифодабарии маълумоти ҳуҷҷатҳои авваларо муайян карда, усулҳои пешниҳод намудани иттилооти натиҷавиро ифода мекунад». Чунин таъриф се тарафи мусбатро ҷудо мекунад: а) чузъҳои сохторӣ; б) алоқамандӣ байни чузъҳо; в) дастрас намудани иттилооти натиҷавӣ.

Фалсафаи шаклу мазмун дар ҳисобдорӣ чунин маъно дорад, ки дар дохили шакл зиддият пайдо мешавад, норасогиҳои он шакл муайян гардида ба талаботи таъми-

ни иттилоотии идоракуни ва пурзӯр гардонидани назорати қорӣ дигар ҷавоб дода наметавонад. Бинобар он корхона, мисол аз шакли журнал-ордерӣ баргашта ба мемориал-ордер ва ё шакли автоматикунонида дар асоси барномаи 1-С «Корхона» мегузарад.

Ҳар як шакли ҳисобдорӣ хусусиятҳо, тарафҳои мусбату манфӣ дорад ва бояд онҳоро мавриди омӯзиш ва муҳокима қарор диҳем.¹⁷

Дар таҷрибаи корхонаҳо, ташкилотҳо ҳоло се шакли ҳисобдорӣ бештар истифода бурда мешавад: шакли мемориалӣ-ордерӣ, шакли журнал-ордерӣ ва шакли худкори (автоматикунонидаи) ҳисобдорӣ (1-С «Корхона»)

Мемориал-ордер - ин ҳуҷҷати муҳосибиест, ки тарзи навиштани амалиёти хоҷагиро ба ҳисобҳои муҳосибӣ нишон медиҳад. (ниг. ба расми 6.5.)

Расми 6.5. Шакли мемориалӣ-ордерӣ

¹⁷ Ниг. пурратар ба китоби дарсии Д.Ҷуроқов «Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ». - Душанбе: «ЭР-граф», 2012 с.181-214

Аломатҳои шартӣ:

- Навишт
- Тартибдиҳии ҳисобот
- Муқоисаи навиштҳо

Хусусиятҳои асосии шакли мемориал-ордерии ҳисобдорӣ:

- ◆ бақайдгирии амалиёт дар китобҳо (Китоби хазина, Китоби асосӣ ва Дафтари бақайдгири);
- ◆ ҳатман тартиб додани мемориал- ордерҳо;
- ◆ бурдани Китоби асосӣ бо нишон додани ҳисобҳои алоқаманд (мукотибот).

Бартариҳо:

- пайдарҳамии ҷиддии чараёни ҳисобдорӣ;
- одӣ ва дастрас будани техникаи ҳисобдорӣ;
- истифода бурдани шаклҳои стандартии сабткунаҳо;
- имконияти тақсимои ҳаҷми кори ҳисобдорӣ байни муҳосибон.

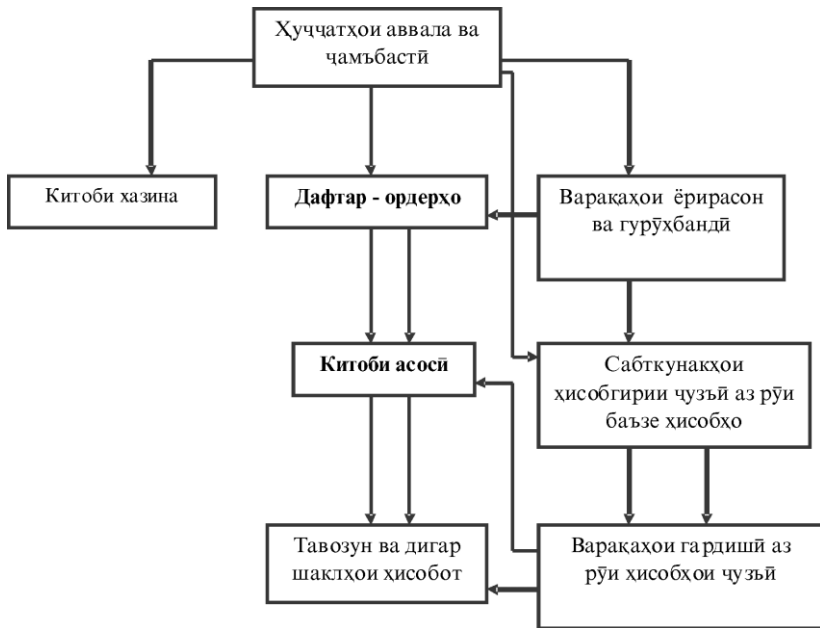
Камбудӣҳо:

- гузаронидани навиштаҳои бисёрқарата ғайриҷадидии ҳисобдориро гарон (қиммат) намуда, меҳнатталабии ҳисобгирии муҳосибиро афзун мегардонад;
- ҷудо будани ҳисобгирии ҷузъӣ аз кулӣ функцияи назорати ҷориро паст мегардонад.

Журнал (дафтар) – ордер - ин сабткунаки муҳосибест, ки мувофиқи хусусияти кредитии ҳисоб дар варақаҳои озод бурда мешавад. (Ниг. расми 6.6.)

Хусусиятҳои хоси шакли журнал-ордерии ҳисобгирии муҳосибӣ иборатанд аз:

- * истифодабарии варақаҳо ва журнал-ордерҳо аз рӯйи принципи ғункунии ахборот ҳисобгириро ҳубтар ба тартиб мебарорад;
- * сохти шохмотии журнал- ордерҳо мувофиқи хусусияти кредитии ҳисоб имконияти муқаррар намудани сабабҳои ба амал омадани ҳодисаҳои мефаҳмонад;

Расми 6.6. Шакли журнал-ордерии ҳисобгирии муҳосибӣ

* дар журнал - ордер мувофиқатсозии навишти низомнок аз рӯи тақвими муайян;

* якҷоягии ҳисобгирии мураббабсозӣ (синтетикӣ) бо чузъӣ;

* дар сабткунакҳо пешниҳод кардани амсилаҳои муқотиботи ҳисобҳо.

Камбудиҳо:

° мураккабӣ ва ноҳинҷорӣ сохти журнал –ордерҳо;

° бо тарзи дастӣ пур кардани сабткунакҳо мутобиқ гардидааст;

° ба коркарди мошинӣ (компютери) иттилоот ҷавоб дода наметавонад;

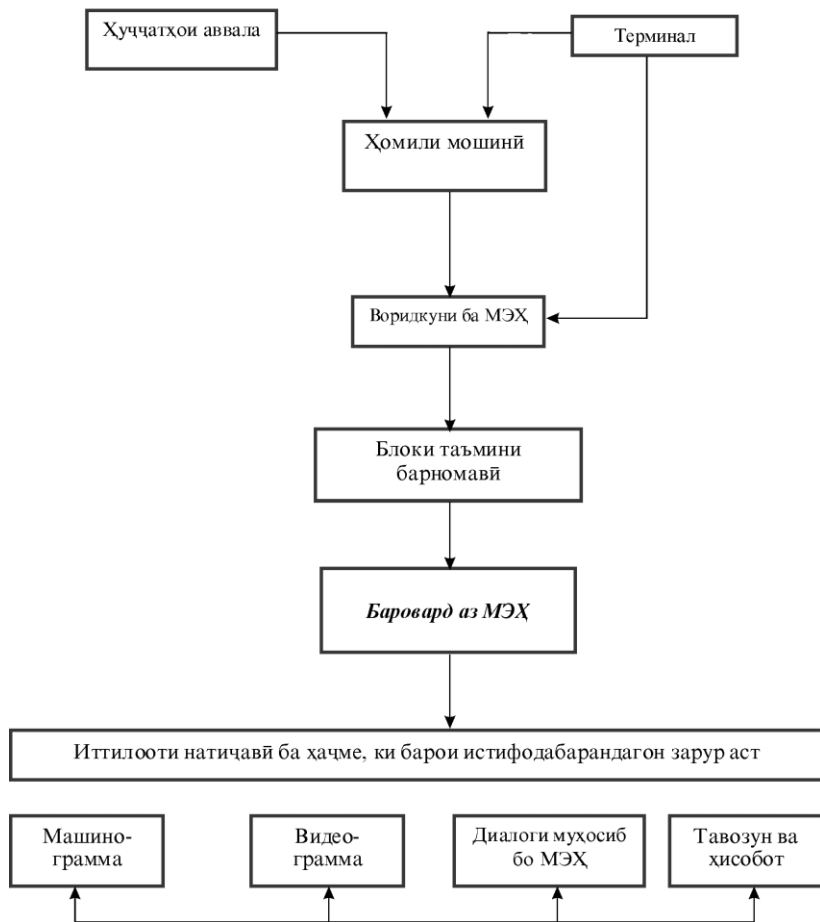
° дараҷаи баланди савияи касбии муҳосибонро талаб мекунад.

Аксари мутахассисону олимони соҳаи илми ҳисобгирии муҳосибӣ ба он ақидаанд, ки шакли журнал-ордерӣ, чун маҳсули давраи гузашта дар шароити имрӯза (зиёд будани корхонаҳои хурд) қобили истифодабарӣ нашоёд, бинобар ин шакл ба бойгонии таърих меравад.

Шакли худкори (автоматикунонидашудаи) ҳисобгирии муҳосибӣ ба воситаи истифодабарии компютерҳои ҳозиразамон амалӣ мегардад. Акнун кори техникиро, ки пештар муҳосибон ба таври дастӣ иҷро менамуданд, пурра компютерҳо иҷро мекунанд. Чунин ҳолат ҳеҷ гоҳ маъноӣ аз байн рафтани касби муҳосибиро надорад, фақат вазифаи муҳосиб васеътар шуда вай ба муҳосиби назоратчӣ ё муҳосиби таҳлилгар мубаддал мешавад. Компютерҳои пуриқтидор имконияти ба тарзи фаврӣ коркард ва пешниҳод намудани ахборотро доранд, ки он самаранокӣ идоракуниро баланд мебардорад.

Дар расми 6.7. технологияи коркарди мошинии ахборот мисол оварда шудааст, ки аз рӯи пайваस्ताгии чузъҳо куллан аз дигар шаклҳои ҳисобгирии муҳосибӣ фарқ мекунанд. Ҳоло дар таҷрибаи корхонаҳо зиёда аз 20 барномаҳои худкори ҳисобдорӣ бо номи 1-С «Корхона», «Бест», Комтех, Компас, Монолит, Супер-Менечер, Инфософт ва диг. васеъ истифода шуда истодаанд. Афзалиятнокии ин барномаҳо аз он иборат аст, ки онҳо барои муҳосибони замони нав- муҳосиби таҳлилгар таҳия шудаанд. Маълум аст, ки агар ҳамаи корҳои техникиро компютер иҷро кунад, пас барои муҳосиб вазифаи гузаронидани таҳлилу назорат ва қабули қарорҳои самаранок дар мадди аввал меистад.

Таъмини босифати барномавии коркарди иттилоот аз ҳамкориҳои муҳосиб ва барномасоз бевосита вобастагӣ дорад.

Расми 6.7. Шакли автоматизатсияшудаи (худкори) ҳисобдорӣ

Саволҳои санҷишӣ

1. Ташкили ҳисобдорӣ аз кадом чузъҳои чараёни ҳисобгирӣ (чорабиниҳо) иборат аст?
2. Шаклҳои ташкили ҳисобдорӣ дар корхонаҳо кадом хусусиятҳоро дорост?

3. Се шартӣ қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молияви»-ро номбар ва маънидод намоед?

4. Меъёрҳои асосии (принсипҳои) ахлоқии муҳосибонро тавсиф диҳед?

5. Оё муҳосибони Ҷумҳурии Тоҷикистон Кодекси ахлоқии тасдиқшударо дороянд?

6. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кадом ташкилотҳои ҷамъиятии муҳосибон фаъолият доранд? Саҳми онҳо дар танзими боварии ҷамъият ба соҳибкасбии муҳосибон чӣ гуна аст?

7. Сиёсати ҳисобдорӣ чист?

8. Самтҳои асосии сиёсати ҳисобдорӣ кадомҳоянд?

9. Кадом санадҳои танзими ҳуқуқии ҳисобдориро медонед?

10. Барӯйхатгирии амвол бо сиёсати ҳисобдорӣ чӣ алоқамандӣ дорад?

11. Кадом шаклҳои муосири ҳисобдорӣ самаранок ҳисобида мешаванд?

12. Ҳолати истифодабарии барномаи 1-С дар субъектҳои хоҷагидорӣ ҷумҳуриамон чӣ тавр аст?

13. Афзалиятҳои шакли худкори коркарди ахборот кадомҳоянд?

«Пули зиёд ғундоштан-
часорат, нигоҳ доштани он-
хирадмандӣ, аммо оқилона
сарф кардан-санъат аст»

*Бартолд Авербах
нависандаи олмонӣ*

МАВЗҶИ 7. БАҲИСОБГИРИИ ВОСИТАҶОИ ПУЛӢ ВА АРЗИШИ МУВАҚҚАТИИ ПУЛ

7.1. НАМУДҶОИ АСОСИИ ВОСИТАҶОИ БОЗОРГИР

Корхона бояд дороиҳояшро бо мақсади гирифтани
фоида самаранок истифода бурда тавонад ва бозоргирии
дориҳояшро таъмин намояд. Ҷараёни идоракунии
дориҳои бозоргир аз се қисм иборат аст:

1) Идоракунии талабот ба воситаҳои пулӣ вобаста
ба тамоюлу (калавиши) давраҳои мавсимияти ғаёолияти
хоҷагидорӣ, яъне дар кадом давра зиёдтар ва ё камтар пул
лозим аст.

2) Муқаррар кардани сиёсати қарзӣ, фурӯхтани мол
ба қарзе, ки аз рӯйи ду нишондиҳанда баҳо дода мешавад:

а) гардишнокии қарздорӣ дебиторӣ, яъне дар дав-
раи ҳисоботӣ ба ҳисоби миёна чанд маротиба чунин
қарздорӣ бо пул мубаддал мешавад;

б) муҳлати миёнаи фурӯши пардохтнашуда.

3) Маблағгузори қарздорӣ дебиторӣ ба воситаи
ширкатҳои факторингӣ ва ё бо усули арзиши дисконтӣ
(тахфифшуда) ё фурӯши васиқаҳои одӣ барои қабул.

Бозоргирии дороиҳо - ин қобилияти корхона оид ба
пардохти қарзҳои кӯтоҳмуддат бо дороиҳои ҷорӣ худ
мебошад.

Аз рӯйи муҳлати гардиш дороиҳо ба ду гурӯҳ тақсим
мешаванд:

а) дороиҳои дарозмуддат (зиёда аз як сол).

б) дороиҳои кӯтоҳмуддат ё қорӣ (то як сол).

Дороиҳои қорӣ бо тартиби камшавии бозорگیری аз таркиби зайл иборат мебошанд:

1. воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо;
2. сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат;
3. ҳисоб барои қабул¹⁸;
4. захираҳои молию моддӣ;
5. хароҷоти пешпардохташуда.

7.2. ТАВСИФИ ВОСИТАҲОИ ПУЛӢ ВА МУОДИЛИ ОНҲО

Бо ҳамин гурӯҳбандии мувофиқ ҳисобҳои алоҳида пешниҳод гардидаанд, ки маълумоти заруриро оид ба ҳолат ва ҳаракати воситаҳои пулӣ ва дигар дороиҳои бозорگیر таъмин менамоянд. Ҳисобгирии воситаҳои пулӣ танҳо он номгӯи ҳисобҳоеро дар бар мегирад, ки барои пардохти фаврии уҳдадориҳо истифода бурда мешаванд. Ба воситаҳои пулӣ дохил мешаванд: бақияи ҳисобҳои қорӣ дар муассисаҳои молиявӣ мавҷудбуда, пулҳои сиккагии нақдӣ, тангаҳо, арзҳо, маблағҳои нақда ва ҳуҷҷатҳои пулии дар ҳазинаи корхона будаи муассисаҳои молиявӣ, ки барои депозитҳои фаврӣ ва бекоркунӣ (истисно) қабул шудаанд. Ин ҳуҷҷатҳои пулии додешаванда чекҳои одӣ, ордериҳои ҳазинавӣ, чекҳои муштариён, варақаи пулфиристонӣ ва дигар воситаҳои ҳисоббаробаркуниро дар бар мегирад. Бақия дар моддаи тавозунии «Воситаҳои пулӣ» ҳамаи номгӯи ҳисобҳои пулиро инъикос менамояд.

Муодили пулӣ – ин дороиҳои ба воситаҳои пулӣ монанд мебошанд, аммо дигар ҳел тасниф мешаванд. Онҳо аз васиқаҳои ҳазинадорӣ, қоғазҳои тичоратӣ ва сертификатҳои депозитӣ иборатанд. Андармони ҷаримаҳо мумкин ки ба ивази (конверсияи) баробарарзиши пулӣ ба

¹⁸ Мо «Ҳисобҳои дарёфтӣ» ном гузоштем, ки мазмуни қарздорӣ харидоронро ифода мекунад.

воситаҳои пулӣ таъсир расонад. Барои ҳамин ҳам муодил аз ҳисоби хазина хорич карда мешавад. Муодили пулӣ одатан ба ҳисоби сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат дохил мешавад, агар муҳлати пардохти он аз рӯзи харидкунӣ 90 рӯз камтар бошад.

7.3. ХУСУСИЯТҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ХАЗИНА

*Хазинаи хурд*¹⁹ - яке аз намудҳои фонди пешпардохт ба шумор меравад, ки пули нақдро барои хароҷоти ҳамаҷуз медиҳад. Фонди пешпардохтӣ ин фонди барои мақсадҳои махсус мебошад ва маблағҳои харҷшударо ҷуброн намуда, такроран пур мекунад. Хазинаи хурд барои идоракунии бисёр намудҳои пардохтҳои майда: пардохти арзиши хароҷоти нақлиёти кормандон, хароҷоти почтавӣ, таъмири ҷорӣ, лавозимоти дафтардорӣ, хароҷот оиди бурда расонидан ва дигар таъинот равона шудааст.

Нигоҳдории пули нақд ва бурдани амалиёти хазинавӣ бо ҳуҷҷати меъёрии Бонки Миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тартиби бурдани амалиётҳои меъёрӣ дар хоҷагии халқ» ба тартиб дароварда шудааст. Мувофиқи ин санад:

➤ корхонаю ташкилотҳо вазифадоранд маблағҳои озодашонро дар бонкҳо нигоҳдоранд;

➤ меъёри (лимити) пули нақди дар хазина нигоҳдошташавандаро бонк бо розигии роҳбарияти корхона муқаррар мекунад;

➤ Бонки Миллӣ муайян намудааст, ки маблағи ҳисоббаробаркунӣ бо пули нақд аз ҷониби Бонки Миллӣ муайян карда мешавад;

➤ маблағи нигоҳдоштани пули нақд барои пардохти музди меҳнат, нафақаю идрорпулӣ на зиёда аз се рӯзи қорӣ муқаррар гардидааст.

Ҳуҷҷатҳои асосии хазина:

¹⁹ Дар таҷрибаи корхонаҳоямон ин мафҳум истифода бурда намешавад.

- * ордерҳои қабул ва сарфи маблағ;
- * дафтари бақайдгирии ҳуччатҳои қабул ва сарфи пули ҳазина;
- * китоби ҳазинадорӣ;
- * ҳисоботи ҳазинадор.

Бақияи ҳисоби ҳазинаҳои хурд як қисми бақияи умумии воситаҳои пулӣ ба ҳисоб меравад.

1. Фарз мекунем, ба маблағи 3000 в.ш. ҳазинаи хурд дар ҷои мушаххас сохта шуд. Ин маблағ ба хароҷоти маъмури таъинот дорад. Ҳазинаи хурд ба маблағи 3000 в.ш. кушода мешавад.

<i>Ҳазинаи хурд</i>	3000	
<i>Воситаҳои пулӣ дар банк</i>		3000

2. Ҳазинадор иҷозатнома ро дар ордери (расиди) хароҷоти ҳазинавӣ барои гирифтани пули нақд дида менамояд ва пули нақди нишондодашударо медиҳад.

Ордерҳои ҳазинавӣ бо пулҳои нақди ҳазинаи хурд якҷоя нигоҳ дошта мешаванд. Пули нақд ва пардохтҳои бояд ба 3000 в.ш. баробар бошад.

3. Дар охири моҳи яқум дар ҳазина маблағи 560 в.ш. боқӣ монд, ки маблағи 2440 в.ш. дар муддати як моҳ сарф карда шудааст ($3000 - 560 = 2440$). Ин амал маъноӣ онро дорад, ки ҳазинадор бояд ба маблағи 2440 в.ш. ордерҳои сарфи ҳазинавии тасдиқкунанда дошта бошад.

Ордерҳои ҳазинавии дигар якҷоя бо ҳуччатҳои ҳазина пешниҳод карда мешаванд:

хизмати почта	900 в.ш.
молҳои дафтардорӣ (канселярӣ)	700 в.ш.
<u>пардохти хизмати нақлиётӣ</u>	<u>800 в.ш.</u>
ҷамъ:	2400 в.ш.

Камомад дар ҳазина 40 в.ш.- ро ташкил медиҳад. Эҳтимол дар расиди ҳазинавии пешниҳодшуда маблағ кам нишон дода шудааст. Камомад бо чунин мукотибот кайд карда мешавад:

<i>Хароҷоти пуштавӣ</i>	900
<i>Хароҷот барои молҳои дафтардорӣ</i>	700
<i>Хароҷоти нақлиётӣ</i>	800
<i>Камомад ва барзиёдии воситаҳои пулӣ</i>	40
<i>Хазинаи хурд</i>	2440

3. Дар ҳолати пурра намудани хазинаи хурд бо пули нақд, мукотибот байни ҳисобҳои хазинаи хурд ва бонкро дарбаргиранда дода мешавад. Масалан, агар хазинаи хурд то 5000 в.ш., аз сабаби зиёдшавии эҳтиёҷоти пулии корхона зиёд карда шавад, он вақт чунин навишта мешавад:

<i>Хазинаи хурд</i>	2000
<i>Воситаҳои пулӣ дар бонк</i>	2000

7.4. БАҲИСОБГИРИИ АМАЛИЁТИ СУРАТҲИСОБ

Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ мувофиқи мазмуни амалиёти молӣ ва ғайримолӣ гузаронида мешаванд.

Ба *амалиёти молӣ* хариду фурӯши ашёи хом, масолеҳ, маҳсулоти тайёр ва дигарҳо дохил карда мешаванд. Чунин амалиёт, ки тавсифи муносибатҳои молиқу қарзиро нишон медиҳад, дар ҳисобҳои «Ҳисобҳои барои пардохт», «Ҳисобҳои барои қабул» ва дигарҳо ба ҳисоб дарҷ меёбанд.

Ба *амалиёти ғайримолӣ* ҳисоббаробаркунӣ бо дигар ташкилоту муассисаҳои рифоҳӣ, тадқиқотӣ – илмӣ, мактаби олии ва дигарҳо мансубанд.

Корхона метавонад дар бонк якчанд ҳисобҳои ҷорӣ ва суратҳисобро кушояд.

Дар асоси Дастурамали БМ ҶТ аз 1 марти соли 2001 «Оид ба ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (бо тағйиру иловаҳо аз 26 марти соли 2002 №1) барои ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ кушодани суратҳисоб ҳуҷжатҳои зерин зарур аст:

- Ариза барои кушодани суратҳисоб.
- Ҳуҷҷати қонунӣ будани ташкили корхона.

▪ Нусхаи оинномаи корхона бо тасдиқи идораи нотариалӣ.

▪ Маълумоти нозироти андоз дар бораи ба сифати андоздиханда ба ҳисоб гирифтани корхона.

▪ Маълумотномаи фонди ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба-рои баҳисобгириӣ.

▪ Ду нусха барга (карточка) бо намунаи имзоҳо ва нақши муҳри корхона бо тасдиқи нотариус.

Дахлу харчи пул аз суратҳисоб²⁰ дар асоси ҳуҷҷатҳои бонкӣ сурат мегирад, ба монанди:

◦ *дафтарчаи чекҳо* барои аз бонк гирифтани маблағи нақд;

◦ *фармоиши пардохтӣ* – фармоиши хаттии қарздор ба ташкилоти бонкӣ барои аз суратҳисобаш ба дигар ташкилот гузаронидани маблағи муайяни пул;

талабнома–фармоишҳои пардохтӣ барои пардохти арзишҳои молию моддӣ, корҳои иҷрокарда ва хизматрасониҳо, ки бо усули розигӣ ва берозигии қарздор гузаронида мешавад;

◦ *аккредитив* – ин фармоиши шуъбаи бонки харидор ба бонки молтаъминкунанда оид ба кушодани ҳисоби махсуси аккредитивӣ барои пардохти қарздорӣ ба молтаъминкунанда;

◦ *чеки ҳисоббаробаркунӣ* – фармоиши хаттии соҳиби ҳисоб (чекдиханда) ба бонки хизматрасон оид ба гузаронидани маблағи муайяни пул ба ҳисоби гирандаи пул (чекгиранда);

◦ *эълонномаи супоридани нақдина.*

Мувофиқи СБҲМ (IAS) – 7 «Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ» селани воситаҳои пулӣ ин дахл ва харчи воситаҳои пулӣ аз ҷаъолияти асосӣ, сармоягузорӣ ва молиявӣ. Ҳамаи амалиёти ба ҳаракати воситаҳои пулӣ вобастабуда ба се гурӯҳ чудо карда мешаванд.

²⁰ Суратҳисоб фақат бо «Ҳисобҳо бо асбӯри милли» муродиф аст.

Доҳилшавии воситаҳои пулӣ ба суратҳисоб тавассути амалиёти зерин ба ҳисоб гирифта мешаванд:

❖ қабули даромад аз фурӯши молу маҳсулот, иҷрои кору хадамот;

❖ пардохти уҳдадориҳои қарздорон;

❖ қабули қарзҳои бонкӣ ва вомҳо;

❖ баргардонидани воситаҳои пулӣ аз ҳазина ба бонк;

❖ қабули ҳар гуна даромадҳо аз натиҷаҳои молиявӣ (фоиз аз сармоягузорӣ, дивидендҳо, фарқиятҳои курбӣ);

❖ даромадҳо аз ширкатҳои ҷамъиятӣ ва харидуфурӯши байналхалқӣ;

❖ дигар амалиёт.

Пардохти (камшавии) воситаҳои пулии дар суратҳисоббуда дар зерин таъсири амалиёти зерин ба амал меояд.

➤ пардохти қарзи қарздеҳон барои дар муҳлат иҷро намудани уҳдадориҳо.,

➤ пардохти хароҷоти тайёркунӣ ва харидани масолеҳ аз молтаъминкунандагон.,

➤ пардохти арзиши қарзҳо ва вомҳои пештар гирифташуда.,

➤ гирифтани пули қарз ба ҳазина.,

➤ гузаронидани пул ва ё додани пешпардохт (аванс).,

➤ пешниҳод намудани қарзҳо ва вомҳо ба дигар ташкилот.,

➤ гузаронидани воситаҳои пулӣ бо тарзи маблағгузориҳо.,

➤ додани маблағи пешпардохт (аванс) ба шахсони ҳисоботдеҳ.,

➤ гузаронидани воситаҳои пулӣ бо тарзи ҳисоббаробаркуниҳои дохилиширкатӣ.

Корхона дар муҳлатҳои муқарраргардида оид ба ҳолат ва ҳаракати воситаҳои пулиаш аз бонк *нусха аз суратҳисоб* (нусха аз ҳисоби бонк) мегирад, ки ҳамчун

нусхаи дуҷуми ҳисоби шахсии корхона ба ҳисоб меравад. Ба ҳар як гурӯҳи амалиёти молиявӣ рамзҳои рақамӣ гузошта мешаванд, аз ҷумла фармоиши пардохтӣ, талабнома- фармоиши пардохтӣ, чекҳои пулӣ, аккредитив, мемориал-ордер, пардохти қарз, додани дафтарчаҳои чеки лимитикунонида, аз ҳисоб баровардани фоизҳои қарзи гирифта ва ғайраҳо.

Нусха аз ҳисоби бонкӣ ҳуҷҷати муҳим буда, аз рӯйи он назорати қорӣ барои дуруст гузаронидани амалиёт бурда мешавад.

Дар вақти коркарди нусха аз суратҳисоб бояд дар назар дошт, ки бонк пули корхонаро нигоҳ дошта худашро дар назди корхона уҳдадор меҳисобад. Бинобар он бақия ва даخلي пул дар кредит ва пардохту маблағ дар дебити суратҳисоб навишта мешавад.

Фарз мекунем, ки бақияи воситаҳои пулӣ дар бонк 10 ноябри соли 201X 25 650, сарфи пул (дебити нусха аз суратҳисоб)- 160 000, даخلي пул 310 000 (кредити нусхаи суратҳисоб) аст.

Дар ин ҳолат бақияи пул ба охири санаи 10 ноябр баробар ба 175 650 сомонӣ (25 650+310 000-160 000) мешавад.

Ба нусха аз суратҳисоб ҳуҷҷатҳои ибтидоии тасдиқунанда замима гузошта мешаванд.

Дар нақшаи ҳисоб ҳолат ва ҳаракати воситаҳои пулӣ дар мафҳуми зерҳисобҳо дарҷ меёбад:

10210 - ҳисобҳо бо асъори миллӣ;

10220 - ҳисобҳо бо асъори хориҷӣ дар бонкҳои маҳаллӣ;

10230 - ҳисобҳо дар бонкҳои хориҷӣ;

10240 - воситаҳои пулӣ барои истифодабарии маҳдуд дар бонкҳо;

10250 - воситаҳои пулии дар роҳ буда.

Дар мавриди дохилшавии воситаҳои пулӣ бо арзи миллӣ ё хориҷӣ ҳисобҳои номбурда дебет шуда, ҳисобҳои, ки манбаи пайдоиши пулро нишон медиҳанд кредит карда мешаванд:

1. Дохилшавии пули фурӯши мол, маҳсулот, (қору хизматрасонӣ), масолех, воситаҳои асосӣ ва дигар дорoiҳо:

<i>Ҳисобҳо бо асъори миллӣ</i>	<i>95 000</i>
<i>Даромад аз фурӯш</i>	<i>70 000</i>
<i>Дигар даромадҳо аз фаъолияти амалиётӣ 250 00</i>	

2. Пардохти уҳдадориҳои қарздорон

<i>Ҳисобҳо бо асъори миллӣ</i>	<i>46 000</i>
<i>Ҳисобҳо барои қабул</i>	<i>46 000</i>

3. Ба суратҳисоб гузаронидани қарзҳои бонкӣ

<i>Ҳисобҳо бо асъори миллӣ</i>	<i>250 000</i>
<i>Қарзҳои бонкӣ</i>	<i>250 000</i>

4. Воридшавии пул аз амалиёти сармоягузориҳо

<i>Ҳисобҳо бо асъори миллӣ</i>	<i>950 000</i>
<i>Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат</i>	<i>150 000</i>
<i>Сармоягузориҳои дарозмуддат</i>	<i>800 000</i>

5. Сармоягузории саҳомони хориҷӣ ба корхона

<i>Ҳисобҳо бо асъори хориҷӣ</i>	<i>500 000</i>
<i>Саҳмияҳои имтиёзнok</i>	<i>500 000</i>

6. Пардохти маблағи қарзи бонкӣ

<i>Қарзҳои бонкӣ</i>	<i>200 000</i>
<i>Ҳисобҳо бо асъори миллӣ</i>	<i>200 000</i>

7. Сармоягузории кӯтоҳмуддат бо арзиши асли

<i>Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат</i>	<i>95 000</i>
<i>Ҳисобҳо бо асъори миллӣ</i>	<i>95 000</i>

8. Ҳисобкунии фоизи даромад аз сармоягузорӣ

<i>Воситаҳои пулӣ дар хазина</i>	<i>100 00</i>
<i>Даромад дар намуди фоизҳо</i>	<i>5 00</i>
<i>Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат</i>	<i>95 00</i>

7.5. МОҲИЯТИ АРЗИШИ МУВАҚҚАТИИ ПУЛ, ФОИЗҲОИ ОДӢ ВА МУРАККАБ

Ба назар гирифтани омили вақт муҳимтарин масъалаест, ки бо самаранок истифодабарии пул вобастааст. Қимати як доллари имрӯза нисбат ба фардо баландтар аст, барои он ки имконияти чунин маблағро сармоя-

гузорӣ кардан ва аз он даромад гирифтан мавҷуд аст. Бинобар он дар ҳисобгирии муҳосибӣ консепсияи арзиши муваққатии пул (time value of money) истифода мешавад. Алоқамандии мутақобилаи вақт бо пул дар он ифода меёбад, ки:

а) пул ба мақсади гирифтани фоида сарф карда мешавад;

б) сармоягузориҳои молиявӣ бояд фоидаи иловагӣ оваранд;

в) сармоягузориҳо ҳамон вақт самаранок ҳисобида мешаванд, ки агар онҳо ҳадди ақал фоида ё даромадро дар муҳлати гузошта таъмин намоянд.

Дар СБҲМ, ки масъалаҳои ҳисобгирии дороиҳо ва уҳдадориҳои зиёда аз як солро дида мебароянд, масалан, дар молиякунони иҷора, вомбаргҳо, заёмҳои дарозмуддат, васиқаҳои гирифташуда ва пешниҳодшуда, қабули қарорҳои оид ба сармоягузориҳо ва дар дигар ҳолатҳо дар муддати муайяни вақт фоизҳои мураккаб истифода бурда мешаванд. Дар ин ҳолат чунин мафҳум истифода мешавад: селай (поток) пулҳои дисконтшуда (тахфифшуда), яъне *консепсияи арзиши муваққатии пулҳо* истифода мешавад.

Моҳияти арзиши муваққатии пул дар он аст, ки пул дар фосилаи муайяни вақт арзиши гуногун дорад ва чи тавре, ки дар боло қайд кардем маънои арзиши муваққатии пулро чунин ифода кардан мумкин аст: *«як доллари имрӯза аз як доллари фардо дида зиёдтар аст»*. Сабаб дар он аст, ки агар як доллари имрӯзро сармоя мегузоштем, оянда метавонем аз як доллар маблағи зиёд ба даст орем, яъне арзиши ояндаи маблағи дар дастбуда баъди як рӯз (одатан сол ё моҳ) ба арзиши номиналии имрӯза чамъ даромади он, ки бо фоиз ифода шудааст, баробар мешавад. Мисол, банкноти 100 доллараи мо аз рӯи арзишаш баъди як сол ба 100 доллар чамъ боз якчанд доллари иловагӣ баробар аст. Андозаи ин якчанд долларҳои иловагӣ бо меъёри фоизӣ муайян карда мешавад.

Фоиз - ин арзиши истифодабарии пул аст ва даромад аз рӯи сармоягузориҳои истеҳсолию молиявӣ. Дар муайянкунии арзиши пул, дар амалия мутахассисон ду намуди фоизхоро истифода мебаранд: одӣ ва мураккаб.

Фоизи одӣ- ин меъёри фоизии ба маблағи ибтидоӣ зарбкардашуда мебошад.

Фоизи мураккаб - ин меъёри фоизии ба маблағи ибтидоии дигаргуншаванда зарбкардашуда мебошад, яъне фоизи пардохта-шавандаи қарз ё маблағгузорӣ ба маблағи асосӣ зам карда мешавад.

Маблағи асосӣ- ин маблағи воситаҳои сармоягузошта, гирифташуда ва ё истифодакардашуда мебошад, ки ба он фоиз ҳисоб карда мешавад. Маблағи асосӣ дар ҳар як давраи пардохти фоизҳо ба андозаи маблағҳои фоизии дар пеш андӯхташуда (сармоягузориҳои такрорӣ) тағйир меёбад.

Дар вақти истифодабарии фоизҳои одӣ маблағи онҳо давра ба давра тағйир намеёбад, яъне маблағи асосӣ бетағйир мемонад. Чунончи, дар вақти гирифтани вом ба андозаи 1000 в.ш. барои се сол аз рӯи 10%-и солони қарзгир соли якум –100 в.ш., соли дуюм –100 в.ш., соли сеюм бошад, боз 100 в.ш. ва маблағи асосии қарзро мебарозад.

Фоизҳои одӣ фақат аз маблағи асосӣ ҳисоб карда мешаванд.

Маблағи умумии пардохтҳои фоизиро бо формулаи зерин ҳисоб қадан мумкин аст:

$$FV = PV * i * n,$$

ки дар ин ҷо PV - маблағи асосӣ, i - меъёри фоиз ва n - шумораи даврахоро муайян мекунанд.

Ҳисобкунии фоизҳои мураккаб дар ҳолатҳое ба вучуд меоянд, ки бо гузариши як давра пардохтҳои гуншудаи фоизӣ бо маблағҳои асосӣ ҳамҷо карда мешаванд ва натиҷаи ҳосилшуда барои ҳисобкунии фоизҳои давраи оянда асос ҳисоб мешавад.

Фоизҳои мураккаб ду ва ё зиёда аз он давраро дар бар мегиранд.

Бояд дар назар дошт, ки истифодаи «фоизи мураккаб» аз беқурбшавӣ вобаста нест. Бо ибораи дигар, ҳатто агар беқурбшавӣ ба сифр баробар бошад ҳам, пул арзиши муваққатӣ дорад ва истифодаи фоизи мураккабро зарур менамояд.

Мисоли 1. Фарз мекунем, ки Шахло 1000 в.ш. ро ба бонки «Д» аз рӯйи 10%- и солона, ки як маротиба дар як сол пардохта мешавад, мегузорад, он вақт дар охири соли якум Шахло соҳиби 1100 в.ш. мешавад. Ин маблағ ба таври зерин ҳисоб карда мешавад:

$$1000 + 10\%(1000) = 1000 * (1 + 10\%) = 1000 * (1,10) = 1100.$$

Фоизи дар соли якум гирифташуда ба 100 в.ш. (1100-1000) баробар аст.

Дар охири соли дуюм Шахло соҳиби 1210 в.ш. мегадад, яъне:

$$1100 + 10\%(1100) = 1100(1 + 10\%) = 1100 * (1,10) = 1210.$$

Ифодаи додашуда барои соли дуюм бо роҳи дигар ҳам ҳисоб карда мешавад, ки ҳисобкунии фоиз барои ду сол ба маблағи сармоягузории авваларо нишон медиҳад:

$$1\ 000 \times (1,10) \times (1,10) = 1\ 000 \times (1,10)^2 = 1\ 210$$

Фоизи барои соли дуюм гирифташуда ба 110 в.ш. баробар аст (1210-1100=110).

Дар ҳолате, ки Шахло нигоҳдории пулро дар бонк идома медиҳад, он гоҳ дар соли оянда маблағи андӯхташуда ба таври зерин ҳисоб карда мешавад:

$$1\ 000 \times (1,10) \times (1,10) \times (1,10) = 1\ 000 \times (1,10)^3 = 331$$

Фоизи барои соли сеюм гирифташуда ба 121 в.ш. баробар аст (1331-1210=121).

Дар натиҷаи муқоисаи ҳисобкунии фоизи одӣ бо фоизи мураккаб маълум гардид, ки дар охири соли сеюм бақияи гуншудаи фоизи мураккаб ба 31 в.ш. (1331-1300) зиёд гардидааст (ниг. ба чадв. 7.1), ки маънои даромади иловагиро дорад.

Муқоисаи тарзи ҳисобкунии фоизи одӣ бо фоизи мураккаб²¹

Бонки «С»			Бонки «Д»		
Ҳисобкунии фоизи одӣ	Фоизи одӣ	Бақияи ғуншуда дар охири сол	Ҳисобкунии фоизи мураккаб	Фоизи мураккаб	Бақияи ғуншуда дар охири сол
Соли 1 1000x10%	100	1 000	Соли 1 1000x10%	100	1100
Соли 2 1000x10%	100	1 200	Соли 2 1100x10%	110	1210
Соли 3 1000x10%	100	1 300	Соли 3 1210x10%	121	1331
	300		Фарқият	331	
			31		

Дар бонки «Д» тарзи ҳисобкунии фоизи мураккаб истифода мешавад, яъне маблағи ғуншуда иборат аст аз маблағи асосӣ чамъ фоизи ҳисобкардашуда.

7.6. АРЗИШИ ОЯНДА ВА ҶОРИИ (ДИСКОНТИИ) ПАРДОҲТИ ЯКВАҚТА

Арзиши оянда - ин арзиши воситаҳои пулии ҳозир сармоягузоришуда дар оянда мебошад. Дар намуди умумӣ арзиши оянда аз рӯйи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$FV = PV(1+R)^n,$$

ки дар ин ҷо: FV- арзиши ояндаи сармоягузорӣ n-сол;
 PV- арзиши ҷорӣ сармоягузорӣ дар аввали давраи ҳисоботӣ;
 R – меъёри фоизи дар намуди касри даҳӣ (10%=0,1);
 n- адади сол дар давраи ҳисоботӣ мебошад.

Монанди он ки арзиши ҳозираи пул мумкин аст бо пулҳои оянда ифода ёбад, арзиши пулҳои оянда ҳам мумкин аст бо пулҳои ҳозира ҳамчун арзиши ҷорӣ (дисконтии) онҳо ифода карда шавад.

²¹.Методика аз китоби «Финансовый учёт. Промежуточный уровень», сах. 130 иқтибос шудааст.

Аз мисоле, ки дар боло оварда шудааст арзиши ояндаи сармоя ба андозаи 1000 в.ш. ба муддати се сол ҳисоб карда шуд. Зариби $(1 + R)^n$ аз рӯи ҷадвали С-3 муайян карда мешавад.

Мисоли 2. Собир маблағи 2000 в.ш.- ро ба 8%- и солна сармоягузори намуд. Арзиши инвеститсия баъди 5 сол ба чӣ баробар аст?

Арзиши ояндаро баъди n -сол аз рӯи меъёри 8%- и солна бо истифодабарии ҷадвали С-3 муайян мекунем:

$$\text{Баъди 5 сол: } C=2000*1,4693=2938,60$$

$$\text{Баъди 8 сол: } C=2000*1,8509=3701,80$$

Арзиши ҷорӣ (дисконтишуда). Арзиши ҷорӣ- ин арзиши ҳозираи дохилшавӣ ё хоричшавии ояндаи воситаҳои пулӣ мебошад.

Дар луғати тафсирии СБҲМ мафҳуми арзиши дисконтӣ (тахфифшуда) чунин омадааст: «Баҳои ҷорӣ арзиши дисконтии селай пули соф ё воситаи молиявӣ ё худ уҳдадорӣ дар рафти кори муқаррарӣ».

Ин он маблағе, ки бояд ҳозир инвеститсия шавад бо меъёри фоизии муайян барои гирифтани ва ё пардохти маблағи муайян дар муддати вақти оянда мебошад. Усули дисконтиро истифода намуда мо метавонем арзиши ҷорӣ селай пулҳои ояндаро ҳисоб кунем. Бо ин мақсад аз формулаи арзиши оянда ($FV = PV * (1 + R)^n$) истифода мекунем. Аз ин формула арзиши ҷорӣ дохилшавии ояндаи воситаҳои пулӣ ҳосил мешавад:

$$PV = FV / (1 + R)^n = FV * [1 / (1 + R)^n]$$

Мисоли 3. Ҳукумати шаҳри Душанбе васиқаҳои бефоизаи сесолаи арзишаш 1000 в.ш.-ро бо пардохт намудан баъди се сол мекунанд. Шумо мехоҳед 6 %- и зарии хароҷотбарориро аз рӯи инвеститсияи худ бо фоизи мураккаб ба даст оред. Шумо чӣ қадар ба ин васиқа пул мекунед?

Арзиши ҷорӣ векселро баъди n сол аз рӯи меъёри 6 % - и солна бо ёрии ҷадвали С-1 бо осонӣ муайян мекунем:

Арзиши чорӣ ($1000, n=3, i=6\%$) = $0,8396 \cdot 1000 = 839,60$

Баъд метавонед тафтиш намоед: ин он маблағе мебошад, ки шумо ба истифодабарии усули арзиши оянда мепардозед:

$$839,60 \times (1,06)^3 = 1\ 000$$

Ин чунин маъно дорад, ки $839,60$ в.ш.-ро, ки шумо имрӯз сармоя мегузored, баъди се сол ба 1000 в.ш. баробар мешавад.

7.7. АРЗИШИ ОЯНДА ВА ҚОРИИ АННУИТЕТҲО

Аннуитет (annuity) - ин силсилаи чараёнҳои пулии баробар мебошад, ки пас аз фосилаи баробари вақт ба амал меоянд. Пардохтҳо аз рӯйи фоизҳои вомбаргӣ ва пардохтҳо аз рӯйи ичораи молиявӣ, шартномаи ҳаёт, сармоягузориҳои қисман барқароршаванда ва дигарҳо ба аннуитетҳо мисол шуда метавонанд. Онҳо ба пардохтҳо ё дохилшавиҳои даврагии якхела оварда мерасонанд, ки пас аз давраҳои мунтазами вақт ба амал меоянд. Мувофиқи таърифи мафҳум аннуитет талаб мекунад, ки: 1) пардохтҳои даврагӣ ё дохилшавиҳо (рентаҳо) ҳамеша баробар бошанд; 2) фосилаҳо байни рентаҳо баробар бошанд; 3) фоиз ба ҳар фосила як маротиба ҳисоб карда мешавад.

Арзиши ояндаи аннуитет – ин маблағи ҳамаи рентаҳо чамъи фоизи мураккаби гуншудаи онҳо. Аннуитети одӣ дар охири давра (постнумерандо) ва дар як вақт ҳамчун аннуитет дар аввали давра (пронумерандо) пардохта мешаванд.

Таърифҳо:

Аннуитети пронумерандо (annuity due) - ҳар як рента дар давраи аввал пардохта мешавад:

$$FVA = \sum_{i=1}^n PV(1+r)^{n-i+1}$$

Аннуитет постнумерандо (ordinary **annuity**) – ҳар як рента дар охири давра пардохта мешавад:

$$FVA = \sum_{i=1}^n PV(1+r)^{n-1}$$

Арзиши ҷории аннуитети одӣ. Арзиши ҷории аннуитети одӣ - ин арзиши ҷории як миқдор пардохтҳои даврагии якхела, ки бояд дар оянда ба амал бароварда шаванд, ба ҳисоб меравад.

Мисоли 4. Ширкати «Гулдаста» барои иҷораи коргоҳ ба муддати 5 сол шартнома мебандад. Шартномаи мазкур пардохти 100 000 в.ш.-ро дар охири сол ба муддати 5 соли оянда талаб менамояд. Меъёри ширкати «Гулдаста» аз рӯйи қарз ба 10% баробар аст. Арзиши ҷории пардохти иҷорапулӣ чӣ қадар мешавад?

Арзиши ҷории аннуитети одӣ баъди n - сол аз рӯйи меъёри даҳ фоиза дар ҷадвали С-2 «Арзиши ҷории аннуитети \$1 ба давра» оварда шудааст:

Арзиши ҷории аннуитети одӣ (100 000, $n=5$, $i=10\%$) = $100\,000 * 3,7908 = 379\,080$.

Бо ибораи дигар, агар ширкати «Гулдаста» маблағи 3,79080 в.ш.-ро имрӯз аз рӯйи меъёри даҳ фоиза сармоягузорӣ мекард, он вақт иҷорапулиро ҳар сол дар муддати панҷ сол аз ин маблағ пардохта метавонист.

Аннуитет барои пардохт ин вазъиятро дигаргун мекунад, яъне муддати пардохтро барои рӯзи якуми давра тағйир медиҳад. Ҳамин тавр, ҳисобкуниҳо баъди чор сол чунин сурат мегиранд:

Арзиши ҷории аннуитет барои пардохт (100 000, $n=(4+1)$, $i=10\%$) = $100\,000 * (3,1699+1) = 416\,990$.

Агар ба таври одӣ фаҳмонем, ширкати «Гулдаста» имрӯз 416 990 в.ш.-ро аз рӯйи меъёри даҳ фоиза сармоягузорӣ кунад, он гоҳ вай метавонад иҷорапулиро дар аввали ҳар як сол дар муддати 5 сол аз ин маблағҳо пардохт намояд.

Арзиши ояндаи аннуитети одӣ. Арзиши ояндаи аннуитети одӣ- ин гирифтани маблағи арзишҳои ояндаи ба пардохтҳои якхелаи ба аннуитет мансуббуда мебошад.

Мисоли 5. Дилбар барои дар оянда маълумоти оліи гирифтани писари 12- солаи худ пулро пасандоз мекунад. Агар вай дар охири ҳар як солҳои минбаъда бо гирифтани даҳ фоизи мураккаб ҳар як сол маблағи 5000 в.ш.-ро пасандоз кунад, он вақт дар ҳисоби амонатии писари вай дар охири панҷ сол чӣ қадар маблағ чамъ мешавад?

Арзиши ояндаи аннуитети одӣ баъди n - сол аз рӯи меъёри 10% дар ҷадвали C-4 «Арзиши ояндаи аннуитети \$1 ба давра» оварда шудааст:

$$\text{Арзиши ояндаи аннуитети одӣ} \\ (5\ 000, n=5, i=10\%)=5000*6,1051=30525,5.$$

Маълум гардид, ки дар охири панҷ сол дар ҳисоби амонатӣ 30525,5 в.ш. маблағ чамъ мешавад.

Аннуитет барои пардохт муддати пардохтро дар рӯзи якуми ин давра тағйир дода истода, ҳолатро дигаргун месозад, он вақт ҳисобкуниҳо барои шаш сол чунин бурда мешаванд:

$$\text{Арзиши ояндаи аннуитет барои пардохт} \\ (5000, n=(6-1), i=10\%)=5000*(7,7156-1)=33578.$$

Бо ибораи дигар, агар Дилбар 5000 в.ш. ба ҳисоби амонатӣ дар аввали ҳар як соли минбаъда гузорад, он дар ҳисоби он дар охири панҷ сол маблағи 33578 в.ш. чамъ мешавад.

7.8. ҲИСОБОТ ОИДИ ҲАРАКАТИ ВОСИТАҲОИ ПУЛӢ

Ба шумо маълум аст, ки аз ҳисоботи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ ва тавозуни муҳосибӣ на ҳамеша тамоми иттилооти заруриро дастрас кардан мумкин аст. Масалан, аз тавозун мо мебинем, ки воситаҳои пулӣ дар охири давра нисбати аввали он чигуна тағйир ёфтаанд, вале чӣ қадар маблағ ба кучо ва мақсаднок сарф шуданашро намедонем. Бинобар он, селай воситаҳои пулӣ бояд зерин назорат ва таҳлили молиявӣ қарор гирад.

Дар банди 7 СБҲМ (IAS) 1 қайд гардидааст, ки мақсади тартиб додани ҳисоботи молиявӣ аз пешниҳоди иттилоот оид ба ҳолати молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулии корхона иборат аст.

Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ (шакли №5) таъсири фаъолияти амалиётӣ (асосӣ), сармоягузорӣ ва молиявино ба тағйирёбии ҳолиси воситаҳои пулӣ маънидод мекунад. Дар ҳисоботи шакли № 5 селай воситаҳои пулӣ ба се гурӯҳ таснифот карда мешаванд:

а) *фаъолияти амалиётӣ* – ин намуди асосии фаъолияти корхона оид ба гирифтани даромад ва харгуна фаъолиятест, ки аз манбаи сармоягузорӣ ва молиявӣ фарқ мекунад;

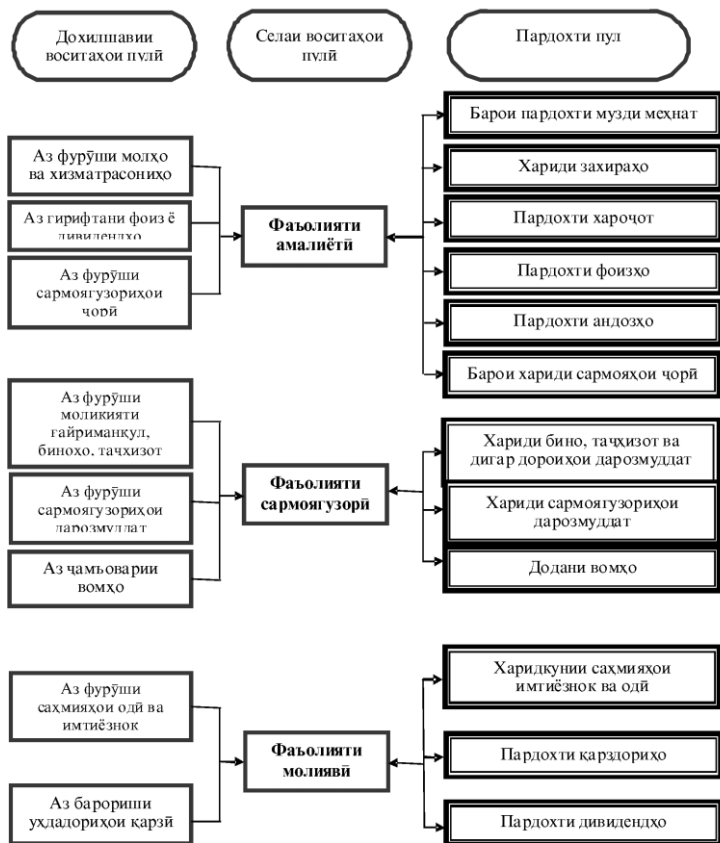
б) *фаъолияти сармоягузорӣ* – харидкунӣ ва хориҷкунӣ дороиҳои дарозмуддат ва дигар сармоягузориҳои мебошад, ки ба муодилоҳои ғайрипулӣ дахл надорад;

в) *фаъолияти молиявӣ* – ин намуди фаъолиятест, ки ба тағйирёбии ҳаҷм ва таркиби сармояи худӣ ва қарзӣ оварда мерасонад.

Дар расми 7.2 зиёдшавии воситаҳои пулӣ аз тарафи чап ва пардохташон дар тарафи рост тасвир ёфтааст, ки он ба талаботи СБҲМ (IAS) 7 мувофиқат дорад.

Роҳбарияти корхона ин ҳисоботро барои баҳо додан ба ҳолати бозорگیرӣ, гузаронидани сиёсати дивидендӣ, ҳалли масъалаҳои сармоягузорӣ, таҳияи нақшаҳои сармоягузорӣ ва маблағгузорӣ барои қонеъ гардидани талабот ба маблағҳои муайяни воситаҳои пулӣ истифода мебарад.

Берун аз корхона сармоягузорону қарздохон ҳисоботи мазкурро бо мақсади фаҳмидани қобилияти ширкат барои идора намудани селай воситаҳои пулӣ, таъмини селай мусбати воридшавӣ, пардохти уҳдадорӣҳо, фоизҳо, дивидендҳо ва муайян кардани таъсири пулӣ ва ғайрипулӣ фаъолияти сармоягузорӣ ва молиявӣ истифода мебаранд.

Расми 7.2. Чузъҳои селai vositaҳои пулӣ аз рӯйи намудҳои фаъолияти корхона

Фаҳмидани амалиёти ғайрипулӣ ниҳоят муҳим аст, чунки онҳо аз ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ ё муодили (ҳамарзишҳои) онҳо бароварда мешаванд. Бештари амалиёти сармоягузори ва молияvӣ ба гурӯҳи амалиёти ғайрипулӣ оид ба сармоягузори ва маблағгузори дохил мешаванд, ба монанди:

➤ хариди дорoihoи дарозмуддат аз ҳисоби қарзҳои дарозмуддат;

➤ хариди дороиҳои дарозмуддат бо ёрии интишороти саҳмияҳо;

➤ бақияи уҳдадориҳои қарзӣ аз ҳисоби саҳмияҳои қарздор.

Хулоса, амалиёти ғайрипулӣ ба дороиҳои дарозмуддат, уҳдадориҳои дарозмуддат ва сармояи худии саҳомон тааллуқ дорад.

Саволҳои санҷишӣ

1. Таърифи дороиҳои кӯтоҳмуддати бозоргирро гӯед ва онҳоро номбар кунед.

2. Мафҳуми «воситаҳои пулӣ» ва таркиби онҳоро муайян намоед.

3. Муодилҳои (ҳамарзишҳои) молиявӣ аз воситаҳои пулӣ чӣ фарқият доранд?

4. Таърифи сармоягузориҳои кӯтоҳмуддатро баён намоед ва фарқияти онҳоро аз воситаҳои пулӣ муайян кунед.

4. Мафҳуми «селаи воситаҳои пулӣ» чиро мефаҳмонад?

5. Мақсади ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ аз чӣ иборат аст?

6. Фарқияти маблағи фоидаи ҳолис (ҳисоботи фоида ва зарар) аз маблағи воситаҳои пулии тавозуни муҳосибӣ дар чист?

7. Се гурӯҳи таснифотии селаи воситаҳои пулиро номбар ва бо мисолҳо асоснок кунед.

8. Амалиёти ғайрипулӣ кадомҳоянд?

9. Фарқи байни усулҳои бевосита (муस्ताқим) ва ба-воситаи (ғайримустақим) муайянкунии селаи воситаҳои пулӣ аз ҷиҳати амалиётӣ дар чист?

10. Маблағи зиёдшавии (камшавии) ҳолиси воситаҳои пулиро чӣ гуна ҳисоб мекунанд?

11. Аз ҳисоботи ҳаракати воситаҳои пулӣ оид ба ҷиҳати асосӣ қарздорон бояд ба кадом саволҳои ҷавоб ёбанд?

12. Арзиши дисконтии (тахфифшудаи) воситаҳои пулӣ чист?

13. Моҳияти категорияҳои фоизи одӣ ва мураккабро маънидод кунед.

14. Ҷузъҳои формулаи арзиши ояндаи аннуитетро тавсиф намоед.

15. Аннуитет (рентаи молиявӣ) чист ва дар кадом маврид истифода бурда мешавад?

«Нодорӣ айб нест, аммо қарздорӣ аз бетадбирист»

Муҳаммади Ҳичозӣ
нависандаи нозукбаёни Эрон

МАВЗҶИ 8. ҲИСОБГИРИИ ҚАРЗДОРИҲОИ ДЕБИТОРӢ

8.1. МАФҲУМ, ТАСНИФОТ ВА ЭЪТИРОФИ ҚАРЗДОРИИ ДЕБИТОРӢ

Дебитор маънои қарздорро дорад, яъне ташкилотҳо ва шахсон, ки аз ҳамин корхона қарздоранд. Чунин қарздориҳо дар натиҷаи фаъолияти ҳисоббаробаркуниҳои муттақобилаи харидорону фурӯшандагон ба амал меоянд. Аз нигоҳи муҳосиб қарздории дебиторӣ -ин дороиҳои бозоргири корхона ба ҳисоб меравад.

Азбаски корхона кӯшиш мекунад, ки молашро тезтар фурӯхта фоида ба даст орад, бинобар он дар натиҷаи ба қарз баровардани мол қарздории дебиторӣ ба вучуд меояд. Агар харидорон маблағи қарздориашонро тезтар баргардонанд, бозоргирии тавозуни муҳосибӣ баланд мешавад ва ҳолати молиявии корхона устувор мегардад. Идоракунии қарздориҳои дебиторӣ яке аз самтҳои стратегии таъмини устувории вазъи молиявии субъекти хоҷагидорӣ мебошад.

Муҳимтарин масъалаи идоракунии қарздории дебиторӣ-ин маблағгузорию чунин қарздорӣ мебошад. Дар мамлакатҳои тараққиқарда тарзи ҳалли ин проблемаро ёфтаанд, аз ҷумла:

а) фурӯши қарздории дебиторӣ ба дигар корхонаҳо ба воситаи ширкатҳои молиявии факторинг-факторинг (factoring) номида мешавад;

б) усули дисконтӣ (discounting) ё фурӯши векселҳои одӣ.

Қарздориҳои дебиторӣ (receivables) – ин дороиҳои гардони ширкат, ки дар раванди фаъолияти молиявӣ – хоҷагӣ ба вучуд омада, ҳуқуқ ва даъвоҳои ширкатро ба дороиҳо ва дигар захираҳои ширкатҳои қарздор ифода мекунанд. СБХМ қарздориҳои дебиториро ҳамчун талаботи ба харидорон ва дигар шахсон барои гирифтани воситаҳои пулӣ, молҳо ё хизматрасониҳо пешниҳод карда, тавсиф намудааст.

Қарздориҳои дебиториро аз рӯйи чунин аломатҳо муайян мекунанд:

- бозоргирӣ;
- таҷассуми фоидаи оянда;
- тасвири захираҳое, ки ширкат ба онҳо ҳуқуқ дорад;
- пешниҳоди даъво ба дороиҳои ширкати дигар;
- таснифбандӣ вобаста ба муҳлат ё санаи интизории

пардохт ба ду намуд:

- а) кӯтоҳмуддат (ҷорӣ);
- б) дарозмуддат (ғайригардон).

Қарздориҳои дебиторие, ки дар давоми сол ё дар давоми давраи амалиётӣ пардохт мегардад, қарздориҳои кӯтоҳмуддат (ҷорӣ) номида мешавад.

Ҳамаи дигар намудҳои боқимондаи қарздорӣ ба гурӯҳи қарздориҳои дарозмуддат дохил карда мешаванд.

Дар тавозуни нави муҳосибӣ қарздориҳои дебиторӣ ба ду гурӯҳ ҷудо шудаанд:

➤ қарздориҳои дебиторие тижоратӣ (trade receivables): ҳисобҳои дарёфтӣ барои молҳо ва хизматрасонӣ, васикаҳо барои қабул, захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок;

➤ дигар қарздориҳои дебиторӣ (ғайритижоратӣ-nontrade receivable): пешпардохт ба таъминкунандагон, қарздориҳои кормандон, андозҳои пешпардохтшуда, фоизҳо ва ҳаққулсаҳмия барои қабул, даъвоҳои судии пешниҳодшуда, товони суғуртавӣ ва дигар талабот.

Эътирофи қарздориҳои дебиторӣ. Бештари амалиёти бо қарздориҳои дебиторие тижоратӣ алоқамандбуда, дар асоси

нархи мубодилавии ҳарду тарафҳо муқарраргардида, эътироф карда мешаванд. Нархи мубодилавӣ чист? *Нархи мубодилавӣ* – ин маблағест, ки онро қарздор (дебитор) бо ҳисоби борхати пешниҳодкардааш тасдиқ кардааст.

Баҳисобгирии қарздории дебиторӣ аз қоидаҳои зерин асос меёбад: ҳисобкунӣ, мувофиқории даромаду хароҷот, мувофиқатсозӣ.

Мувофиқи санадҳои меъёрии баҳисобгирии муҳосибӣ муҳлати умумии даъво ба қарзҳои дебиторӣ се сол муқаррар гардидааст, вале барои баъзе намудҳои талабот қонун метавонад муҳлатҳои махсус таъин намояд.

Пас аз гузаштани ин муҳлат қарздории дебиторӣ аз ҳисоб хориҷ карда мешавад. Зарари аз қарзҳои шубҳанок (безътимод) ба амал омада, дар асоси фармоиши роҳбарияти корхона ба камшавии ғоида ва ё аз ҳисоби «Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок» (ҳисоби 10430) пӯшонида мешавад.

8.2. ҲИСОБҲОИ ҚОБИЛИ ДАРЁФТӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОНҲО БО СИЁСАТИ ҚАРЗӢ, ФУРӯШҲО ВА ҚАРЗҲОИ ШУБҲАНОК

Мафҳуми «accounts receivable» «Ҳисобҳо барои қабул», «Ҳисобҳо барои гирифтани» нодуруст тарҷума шуда, маънои аслиашро гум кардааст. Бо назардошти он, ки харидор молро насия гирифта пулашро то ҳол барнагардонидааст ва он маблағро рӯёнида гирифтани лозим меояд, мо зарур меҳисобем, ки онҳоро «Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ» ном гузорем.

Беҳтар аст агар «ҳисобҳои қобили дарёфт», яъне ҳоло дарёфт нашудааст, бояд дарёфт шавад номгузорӣ шавад. *Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ* – дороиҳои кӯтоҳмуддати бозоргирианд, ки бо худ даъвоҳои оид ба воситаҳои пулӣ, молҳо, хизматҳо ва дороиҳои ғайрипулии дигар харидоронро дарбар мегирад.

Амалиёти асосии муҳосибӣ бо қарздории дебиторӣ алоқаманд, эътироф ва баҳогузорӣ карда мешавад. Даро-

мад ва қарздории дебитории бо он алоқаманд фақат дар ҳолати мавҷудияти эҳтимолияти пардохти он инъикос мешавад.

Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ маблағи қарздории муштариён барои молҳо ва хизматҳоро, ки дар муддати фаъолияти истехсолии ширкат ба вуқӯъ омадаанд, дар бар мегиранд. Ин ҳисобҳо, ки қарздории дебитории тичоратӣ (trade credit) номида мешаванд бо ҳисоб - фактура ё дигар ҳуҷҷатҳо тасдиқ карда мешаванд. Ин ҳисоб аз маблағҳои иборат аст, ки дар давоми сол ё дар муддати даври истехсолии ширкат ситонида мешаванд. Одатан муҳлати пардохт аз 30 то 90 рӯз қабул шудааст. Агар аз муҳлатҳои зикргардида гузарад, ин ҳисобҳо муҳлаташон гузашта доништа мешаванд.

Қарздории дебиторӣ аз рӯйи арзиши аввала бо тарҳкунии ислоҳкунии қарздории безътимод, тахфифҳои пулӣ, баргардониши молҳои фурӯхташуда баҳо дода мешавад. Дар натиҷа арзиши аслии софи ҳисобҳои дарёфтӣ барои гирифтани муайян карда мешавад:

Арзиши софи ҳисобҳои дарёфтӣ = Ҳисобҳои захираҳои тахфифи Молҳои ҳисобҳои дарёфтӣ - қарзҳои (скидка) -баргардонида шубҳанок

Ҷоизҳо одатан аз сабаби кӯтоҳ будани муҳлати байни фурӯш ва пардохт ба инобат гирифта намешаванд.

Тахфифи пулӣ. Аксар вақт ширкатҳо тахфифи пулӣ пешниҳод мекунанд, яъне нархи умумии дар ҳисоб - фактура бударо паст мекунанд, агар арзиши пешниҳодшуда дар муддати муайяни вақт пардохта шавад. Тахфифҳои пулӣ барои зиёдкунии ҳаҷми фурӯш ва ҳавасмандкунии муштариён аз пардохтҳои мавҷудбуда истифода бурда мешаванд. Онҳо барои кам кардани қарздориҳои безътимодӣ ёри мерасонанд.

Тахфифи савдо. Ҳавасмандии ҳам харидор ва ҳам фурӯшандаро усули ҳисобгирии қарздории дебиторӣ ва ҳаҷми пурраи фурӯш таъмин менамояд. Моҳияти ин усул

дар он аст, ки тахфиф аз нархи фурӯш дар ҳамон ҳолат эътироф карда мешавад, ки маблағ дар давраи амали тахфифҳо пардохтшуда бошад. Тахфифҳо аз нархи фурӯш дар ҳисоботи фоида ва зарар аз ҳаҷми фурӯш кам карда мешаванд.

Тахфифи савдо тарзи самараноки таблиғи нархҳо барои ҳаҷми хархелаи маҳсулоти гурӯҳҳои гуногуни муштариён ба ҳисоб меравад. Одатан дар феҳристи савдои яклухт нархи ягонаи ҳисоб-фактура интишор мешавад. Баъдан вобаста ба муштариён ва ҳаҷми супориши маҳсулот тахфифҳои гуногун эълон мешаванд. Чунин тахфифҳои савдо нархи ниҳиии фурӯшро кам мекунанд. Масалан, ба номгӯи маҳсулоти нархаш 50 в.ш. дошта дар вақти харидани зиёда аз 1000 дона 40% тахфиф эълон шудааст. Ҳамин тариқ, нархи як адад маҳсулот ба 30 в.ш. (50 x 0,6) баробар аст. Фоизи тахфиф мумкин аст вобаста ба ҳаҷми супориш бетағйир додани нархи аввала, яъне 50 в.ш. иваз карда шавад. Нархи умумӣ, ки тахфифи пулӣ истифода мешавад-ин нархи ҳисоб-фактура тарҳи тахфифи савдо мебошад.

Баргардонидани молҳои фурӯхташуда. Ҳуқуқи кафолатноки баргардонидани молҳо дар муҳлати оқилона - ин қисми барномаи васеи маркетинг ба шумор меравад, ки барои ҳимояи рақобат дар соҳаҳои муайян зарур аст. Баргардонидан дар ҳолати мавҷудияти ноқисӣ ё дигар сифатҳои номақбули маҳсулот ба амал меояд. Баргардонидани молҳои фурӯхташуда ва ҷуброни он, на танҳо қарзи дебитории соф, балки фурӯши софро низ кам мекунад. Масалан, маблағи молҳои баргардонидашудаи ширкат дар соли 201X (соли якуми фаъолияти ширкат) 26 000 в.ш.-ро ташкил дод. Муқотиботи муҳосибӣ барои инъикоси маблағи ҳақиқии баргардонидашуда дар муддати сол чунин намуд дорад:

Баргардонидани молҳои фурӯхташуда ва тахфиф 26 000
Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ 26 000

Фарқияти мукотиботи усули умумӣ аз усули ҳолиси ҳисобгирии тахфифҳо барои пардохти саривақтии маблағ дар чадв. 8.1 тасвир ёфтааст.

Чадвали 8.1

**Муқоисаи мукотиботи усули ноҳолис ва ҳолиси
баҳисобгирии тахфифҳо**

Усули ноҳолис (умумӣ)	Усули ҳолис	
1. Ҳаҷми фурӯш 100 000	Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ	98 000
шарти пардохт 2/10, n/30:	Даромад аз фурӯш	98 000
Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ 100 000		
Даромад аз фурӯш 100 000		
2. Пардохти 40 000, ки дар давоми амали муҳлати тахфиф гирифта шудааст:	Воситаҳои пулӣ	39 200
Воситаҳои пулӣ 39 200	Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ	39 200
Тахфиф аз нархи фурӯш 800		
Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ 40 000	Ҳисобҳои дарёфтӣ	1 200
3. Пардохти 60 000 бо гузаштани амали муҳлати тахфиф:	Тахфифи бойдода аз нархи фурӯш	1 200
Воситаҳои пулӣ 60 000	Воситаҳои пулӣ	60 000
Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ 60 000	Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ	60 000

Усули ҳолис (нетто) таҳлили иловагӣ ва навиштҳои чунин ҳисобдориро талаб намуда, ҳаҷми корро зиёд мегардонад. Бинобар он, усули ҳолисро дар таҷриба хеле камтар истифода мебаранд, чунки ҳаҷми қори муҳосибонро зиёд мекунад.

Аз маълумоти чадв. 8.1. бармеояд, ки дар мавриди истифода бурдани усули ноҳолис (умумӣ) дар асоси принципи мувофиқати даромаду хароҷот, маблағи тахфиф аз ҳаҷми фурӯш тарҳ карда мешавад.

8.3. БАҲИСОБГИРИИ ҚАРЗДОРИҲОИ ДЕБИТОРИИ ШУБҲАНОК

Новобаста аз он, ки низоми назорати қобилияти пардохтпазирӣ дуруст ва босамар аст, дар ширкат ҳамавақт харидороне пайдо мешаванд, ки маблағи молҳои гирифтаашонро наменпардозанд. Дар вақти бо қарз фуруҳтан пайдошавии қарздории дебитории безъти-

мод ногузир аст. Агар қарздории дебитории безътимод эҳтимол дорад ва баҳоидиҳӣ карда мешавад, дар ҳисобҳои қарздории дебитории безътимодро зарур аст инъикос кунем.

Мувофиқи шартҳои мувофиқатӣ зарарҳо аз қарзи дебитории безътимод дар ҳамон давра бояд эътироф шаванд, ки агар дар ин давра фурӯш ба вучуд омада бошад. Қарздории дебитории тахминшаванда ҳамчун хароҷот ба қарзҳои безътимод–хароҷот аз фаъолияти фаври инъикос карда мешавад.

Агар қарздории дебитории безътимод мавҷуд набояд, он вақт ягон ҳел ислоҳкунӣ, даромад ё ки ҳисобҳои дарёфтӣ талаб карда намешавад. Қарздории дебиторӣ бошад дар вақти безътимод эътироф шуданаш хориҷ карда мешавад. Чунин нуқтаи назар усули *хориҷкунӣ мустақим* ном дорад.

Агар қарзи дебитории безътимод эҳтимол дорад ва мумкин, ки ҳисоб карда шавад, он вақт дар охири давраи ҳисоботӣ навишти ислоҳкунанда гузаронида мешавад. Масалан, ширкат қарздории дебитории безътимодро ба маблағи 3 000 в.ш. дар назар дорад, мукотиботи ислоҳкунандаи зерин дода мешавад:

Хароҷот аз рӯйи қарзҳои шубҳанок 3 000

Захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок 3 000

Захираҳо барои қарзҳои шубҳанок нисбат ба ҳисобҳои дарёфтӣ ҳисоби баҳоидиҳӣ (контрактӣ) ба ҳисоб меравад ва барои он истифода мешавад, ки сарчашмаи қарздории дебитории безътимодро дар ҳолати мукотиботи пешина муқаррар намудан душвор аст. Қарздории дебитории соф (бо тарҳкунӣ захира барои қарзҳои безътимод) арзиши аслии софи ҳисобҳои дарёфтӣ ба шумор меравад. Зарур аст, ки ин ду далели дигарро ҳам ба инобат гирем:

- 1) хориҷкунӣ қарздории дебитории мушаххас;
- 2) дохилшавии қарздории дебитории пештар хориҷкардашуда.

Мукотибот оид ба ислоҳкунии қарзҳои беътимод барои қарздории дебитории беътимоди оянда ба амал меомада зарурияти захира барои пӯшонидани қарзҳои беътимод ба вуҷуд меорад. Вақте ки баъзе ҳисобҳои дарёфтӣ ҳамчун қарзи дебитории беътимод муайян карда мешаванд, он вақт ин қисми захира дигар лозим нест. Хориҷкунӣ дар ҳамон вақт ба амал меояд, ки эҳтимолияти гирифтани қарздории дебиторӣ мавҷуд нест.

Масалан, аз тарафи ширкат хориҷкунии қарздории дебитории ҚСШК «Абрешим» ба маблағи 4 000 в.ш. бо чунин навишт ба амал бароварда мешавад:

Захираҳо оид ба қарзҳои шубҳанок 4 000
Қарзи дебитории ҚСШК «Абрешим» 4 000

Мукотиботи мисоли оварда на ба даромад ва на ба маблағи софи қарзи дебитории пардохтанашуда таъсир намерасонад. Балки мукотибот оид ба хориҷкунӣ баъд аз он ки корхона қарзи дебиториро ҳамчун қарзи беътимод ҳисоб мекунад, ба амал бароварда мешавад. Бо мурури вақт баъди хориҷкунӣ ба ҳисоб мумкин, ки маблағҳо дохил шаванд. Чунин ҳолат дар натиҷаи бехтар шудани вазъи молиявии муштарӣ (мизоч) ба вуқӯ меояд. Дар ин ҳолат мукотиботи баръакс оид ба барқароркунии қарздорӣ дода мешавад, ки ҳамчун дохилшавии воситаҳои пулӣ инъикос меёбад.

Мисол, фарз кунем, ки ҚСШК «Абрешим» қобилияти пардохти 4 800 в.ш. қарздории дебиториро дорад (баъди чанд вақте ки мукотиботи дар боло қайдшуда оид ба хориҷкунӣ дода шуда буд).

Мукотибот оид ба барқароркунӣ (а) ва пардохти қарзи дебитории хориҷкардашуда(б):

а) Қарзи дебитории ҚСШК «Абрешим» 4 000
Захираҳо оид ба қарзҳои шубҳанок 4 000

б) Воситаҳои пулӣ 4 000
Қарзи дебитории ҚСШК «Абрешим» 4 000

Усулҳои ҳисобии бузургиҳои хароҷоти қарзҳои шубҳанок.

Азбаски пешгӯӣ намудани баъзе аз ҳисобҳои пардохтанашаванда дар санаи ҳисоботи молиявӣ ғайриимкон аст, ҳисобкунии маблағҳое, ки зарари интизориро мепӯшонанд, зарур мебошад. Муҳосиби ширкат ба амалияи солҳои пешин тақия намуда, захираи пӯшонидани қарзҳои шубҳанокро бунёд менамояд.

Ду усули умумӣ оид ба баҳодиҳии қарзҳои безътимод мавҷуд аст:

1. усули фоизи фурӯши соф аз қарз (ҳисобот оид ба натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ);
2. усули ҳисобгирии қарздории дебиторӣ аз рӯйи муҳлати пардохт (тавозуни муҳосибӣ).

Ҳарду усул ҳам мувофиқи СБҲМ (IAS) қобили қабул мебошанд.

а) *Усули фоизи фурӯши соф аз қарз*. Мақсади усули мазкур–ин аниқ ҳисобкунии хароҷот дар натиҷаи ба амал омадани қарздории дебитории безътимод мебошад. Ин усул ба шарти мувофиқатӣ наздик аст ва ба саволи «*Қадам қисми фурӯши софи давраи мазкур ба даст оварда намешавад?*» ҷавоб медиҳад. Ба таҷриба тақия намуда, фоизи миёнаи таҷносуби зарарҳои ҳақиқӣ аз ҳисоби қарзҳои безътимод ва фурӯши соф аз қарз ҳисоб карда мешавад. Баъд ин фоизи фурӯши софи ҳақиқии давраи ҳисоботӣ барои муайянкунии андозаи қарзи безътимод истифода бурда мешавад. Масалан, дар поён ҳисоби корхонаи «Ҳаёт» бо бақия дар охири соли 2013 нишон дода шудааст:

Фурӯш	645 000
Баргардондан ва арзонсозии молҳои фурӯхташуда	40 000
Тахфифҳо аз фурӯш	5 000
Захираҳо барои қарзҳои безътимод	3 600

Ҳисобгирии қарздориҳои дебиторӣ

Фарз кардем, ки талафот аз рӯи қарзҳои шубҳанок барои се соли охир чунинанд, в.ш.²²

Солҳо	Фурӯш	Талафот аз рӯи қарзҳои шубҳанок	Ғоиз, маротиба
2009	520 000	10 200	1.96
2010	595 000	13 900	2.34
2011	<u>585 000</u>	<u>9 900</u>	<u>1.69</u>
Чамъ:	<u>1 700 000</u>	<u>34 000</u>	<u>2.00</u>

Роҳбарияти корхона тахмин мекунад, ки ҳиссаи қарзҳои безътимод дар фурӯш, ба ҳисоби миёна ба андозаи 2% боқӣ мемонад. Ҳамин тавр, маблағи қарзҳои шубҳанок барои соли 2012 ҳисоб карда мешавад:

$$0,02 \times (645000 - 5000 - 40000) = 0,02 \times 600000 = 12000.$$

Натиҷаи ҳисобкуниҳо ба таври муқотиботи зерин кайд карда мешавад:

31 декабр:

Ҳароҷот аз рӯи қарзҳои шубҳанок 12 000
Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок 12 000

Бо ҳамин тариқ, бақияи ҳисоби «Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок» ба 15 600 в.ш. (3 600+12 000) баробар аст. Ин адад дар натиҷаи чамъкунии бақияи ҳисобҳои пардохтанашудаи солҳои пешина – 3 600 в.ш. ва қарзи шубҳаноки соли 2013 – 12 000 в.ш. ҳосил шудааст.

б) *Усули ҳисобгирии қарзҳои дебиторӣ аз рӯи муҳлати пардохт.* Мақсади усули номбурда аз саҳеҳ ченкунии арзиши аслии қарздории дебиторӣ иборат аст. Моҳияти ин усул аз саволи зерин бармеояд: «*Қадам қисми ҳисобҳои дарёфтӣ дар охири сол пардохта намешаванд?*». Ин усул ба бақияи муҳосибии қарзи дебитории соф асос ёфтааст. Он нишондиҳандаҳои пешинаро барои муайян намудани ғоизи қарзи дебитории безътимодӣ муқаррар мешуда истифода мебарад. Асоси усул аз баҳодихии арзиши аслии қарздории

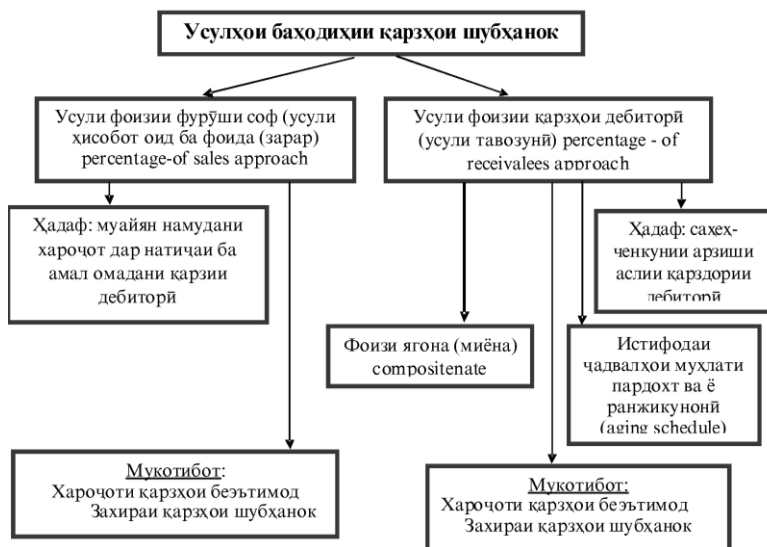
²² Мавод аз китоби Нидлз Б. ва диг. «Принципы бухгалтерского учета» саҳ. 140 истифода шудааст

дебитории соф - маблағи пулие, ки гирифта мешавад, иборат аст. Дар муқоиса бо усули фоизи фурӯши соф аз қарз ин усул имконияти ҳисобкунии бақияи охиринаи захираҳоро аз рӯйи қарзҳои шубҳанок дорад. Бақияи ҷорӣ захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок баъд бо ёрии муқотиботи ислоҳкунанда дигар карда мешавад.

Дар расми 8.1. тавсифи ду тарзи ҳисоби бузургҳои харочоти қарзҳои шубҳанок нишон дода шудааст. Қарзи безътимод ба маблағи ислоҳкунанда дебет карда мешавад. Барои он ки бақияи талабкардашавандаи захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок ҳисоб шавад, зарур аст:

➤ меъёри ягонаи мураккаб, ки ба қарзи дебитории умумӣ асос ёфтааст;

➤ якчанд меъёр, ки ба муҳлати ҳар як ҳисоби дарёфтӣ алоҳида асос ёфтааст.

Расми 8.1. Ду усули баҳодиҳии қарзҳои шубҳанок

Мувофиқи талаботи ин усул ҳисобҳои дарёфтӣ аз рӯйи тартиби муайян, яъне муҳлати пардохт ба гурӯҳҳо тақсим

Ҳисобгирии қарздориҳои дебиторӣ

карда мешаванд. Дар ҳолати зиёд гаштани муҳлати пардохт, албатта, напардохтани ҳисобҳо меафзояд.

Тарзи ранжикунонии ҳисобҳои дарёфтӣ барои ҳисобкунии бақияи ҳисоби «Захираи қарзҳои шубҳанок» зарур аст (ниг. ба чадв. 8.2 ва 8.3).

Мутахассисони соҳаи ҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар он ақидаанд, ки усули фоиз аз қарздории дебиторӣ баҳодихии қарзи дебиториро дар тавозуни муҳосибӣ нисбатан аниқтар баҳо медиҳад. Аз рӯи принципи мувофиқатнокӣ усули фоизи фурӯш аз қарз натиҷаи хубтарро дорост.²³

Ба мисолҳои далелнок рӯ меоварем.

Ширкати «Машина».

Чадвали 8.2

Таҳлили ҳисобҳои дарёфтӣ аз рӯи муҳлатҳои пардохт дар санаи 31 декабри соли 201X (в.ш.)

Харидор	Ҳамагӣ аз рӯи ҳисобҳои пардохтӣ	Муҳлати пардохташон нарасида	Муҳлати гузашта аз 1 то 30 рӯз	Муҳлати гузашта аз 31 то 60 рӯз	Муҳлати гузашта аз 61 то 90 рӯз	Муҳлати гузашта зиёда аз 90 рӯз.
КВД«Очил»	150		150			
ЧДММ «Фаҳр»	400			400		
КМ«Осим»	1.000	900	100			
ЧСК «Сабр»	250				250	
Дигарҳо	<u>42 600</u>	<u>21 000</u>	<u>14 000</u>	<u>3 800</u>	<u>2 200</u>	<u>1 600</u>
Ҷамъ	<u>44 400</u>	<u>21 900</u>	<u>14 250</u>	<u>4 200</u>	<u>2 450</u>	<u>1 600</u>
Фоизи қарзҳои безътимод		1.0	2.0	10.0	30.0	50.0

Дар мисоли чадв. 8.2 ҳисобҳои ширкат мувофиқи муҳлатҳои пардохт оварда шудаанд. Ҳар як ҳисоби дарёфтӣ ба гурӯҳҳо таснифот мешавад: муҳлати пардох-

²³ Ниг. Дональд И. Кизо Финансовый учет. Промежуточный уровень. часть 1, стр. 182

Ҳисобгирии қарздориҳои дебиторӣ

таш нарасида, гузаштани муҳлатҳо аз 1 то 30 рӯз, аз 31 то 60 рӯз, аз 61 то 90 рӯз ва зиёда аз 90 рӯз. Барои ҳар як гуруҳҳо фоизи пешгуишудаи қарзҳои беъътимод нишон дода шудааст.

Ширкати «Маҳина»

Чадвали 8.3

Қарзҳои беъътимоди тахминшаванда дар санаи 31 декабри соли 201X (в.ш.)

	Маблағ	Фоизи қарзҳои беъътимод ҳисобшуда	Захираҳо аз рӯи қарзҳои беъътимод
Муҳлати пардохташон нарасида	21 900	1	219
01 – 30 рӯз	14 250	2	285
31 – 60 рӯз	4 200	10	420
61 – 90 рӯз	2 450	30	735
Зиёда 90 рӯз	<u>1 600</u>	50	<u>800</u>
Чамъ:	<u>44 400</u>	X	<u>2 459</u>

Фарз кунем, ки бақияи кредитии ҷорӣ дар ҳисоби «Захираҳо оид ба қарзҳои шубҳанок» 800 в.ш.-ро ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, маблағи тахминшавандаи хароҷот аз рӯи қарзҳои шубҳанок дар як сол ба 1 659 в.ш. баробар аст. Ҳисобу китоб ба таври зерин ба амал бароварда мешавад:

1. Қарзҳои беъътимоди тахминшаванда 2 459

Тарҳ:

2. Бақияи кредитии ҳисоби «Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок» 800

3. Хароҷот оид ба қарзҳои шубҳанок 1 659

Агар ҳисоби «Захираҳо аз рӯи қарзҳои шубҳанок» бақияи дебетӣ (300 в.ш.) дошта бошад, он вақт маблағаш бояд ба қарзи дебитории тахминшаванда чамъ карда шавад.

Хароҷот аз рӯи қарзҳои шубҳанок дар ҳисобгирӣ ба таври зерин инъикос мешаванд:

31 декабр:

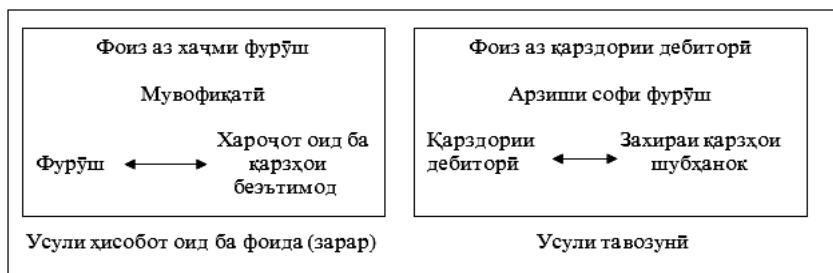
Хароҷот аз рӯйи қарзҳои шубҳанок 1 959

Захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок 1 959

Ҳарду усул, яъне усули фоизи фурӯши соф аз қарз ва усули қарздории дебиторӣ аз рӯйи муҳлати пардохт метавонанд якҷоя истифода шаванд. Ҳар яки онҳо барои тасдиқи ҳамдигар истифода мешаванд. Маблағи умумии қарздории дебитории хориҷкардашуда барои ҳар як сол ба маблағи тахминшавандаи кредити ҳисоби «Захираҳо аз рӯйи қарзҳои шубҳанок» инъикосшуда баробар мешаванд.

Новобаста аз он ки кадом усули баҳодихии қарзҳои безътимод истифода мешавад, мақсад ягона аст: саҳеҳ дарҷ намудани маблағи қарздории дебиторӣ дар ҳисоботи молиявӣ.

Диаграммаи дар расми 8.2. тасвиршуда мувофиқати ҳарду усулро бо асоси назариявии онҳо нишон медиҳад.

Расми 8.2. Муқоисаи ду тарзи баҳодихии қарзҳои безътимод²⁴

8.4. ИНЪИКОС ВА ЧЕНКУНИИ ВАСИҚАҲОИ ДАРЁФТӢ

Васиқаи (вексели) дарёфтӣ - ин уҳдадорӣ ҳатти бечунучаро оид ба пардохти маблағи муайян дар муҳлати муқарраргардида мебошад. Агар муҳлати пардохти

²⁴ Ниг. Дональд И. Кизо и др. Финансовый учет, часть 1, стр. 182

васиқа аз як сол кам бошад, ремитент (векселгиранда) бояд онро дар тавозун ҳамчун васиқаҳои қабулшуда дар боби дороиҳои бозоргир инъикос намояд. Васиқадиҳанда бошад, дар навбати худ онро ҳамчун васиқаҳои додашуда дар боби уҳдадориҳои ҷорӣ инъикос менамояд.

Муҳлати пардохт- ин ба охир расидани муҳлати гардиши васиқа мебошад, ки ба он пардохти охирин ба амал бароварда мешавад. Одатан васиқаҳои дарёфтӣ аз рӯйи як ё якчанд сабабҳои дар поён номбаршуда истифода бурда мешаванд:

☞ пардохтҳои муҳлаташ дарозкардашуда (барои пӯшонидани қарздории дебитории муҳлаташ гузашта);

☞ далелҳои асосноки қарздорӣ нисбат ба ҳисоб - фактура ва дигар ҳуччатҳои тичоратӣ;

☞ асоси расмӣ барои ситонидани фоизҳо;

☞ имконияти барориш ба муомилот.

Амалиёти қарзӣ манбаи аввалини васиқаҳои қабулшуда ба шумор меравад. Васиқаҳои қабулшуда дар натиҷаи фуруши одӣ, дарозкунии муҳлати пардохти қарзи дебиторӣ, ивази дороиҳои дарозмуддат, ба ғайр аз ин пешпардохтҳо ба кормандон баҳисоб гирифта мешаванд. Дар вақти додани қарз қарздиханда (васиқадиҳанда) ва қарзгиранда (васиқадор) ремитент номида мешавад. Вақте ки мол аз фурушанда ба харидор, дар вақти додани васиқа мегузарад, харидор-васиқадиҳанда ва фурушанда – васиқадор ном бурда мешавад. Муҳлати амали васиқа ба рӯзҳо, яъне аз рӯзи санаи ба расмият даровардани он муайян карда мешавад.

Бо мақсади ҳисобгирии муҳосибӣ маблағи асосии васиқа бо арзиши ҳаққонии бозорӣ ва ё ҳамарзиши пулии мол ва хизматҳои фурухташуда чен карда мешавад, агар ки арзиши онҳо маълум бошад.

Маблағи умумӣ- ин маблағе, ки ба он фоиз ҳисоб карда мешавад. Ҳар як маблағи аз арзиши умумӣ зиёд нишондодашуда фоиз ба шумор меравад.

Арзиши номиналии васиқа - ин маблағи пулии дар

васиқа нишондодашуда мебошад, ки фоизи ба он ҳисобкардашуда дохил намешавад. Даромади умумии фоизӣ, дар муддати гардиши васиқа, ба маблағи умумии дохилшавиҳои пулӣ тарҳи маблағи номиналӣ баробар аст.

Васиқаҳо ба даромаднок ва бедаромад ҷудо карда мешаванд. Васиқаҳои даромаднок меъёри фоизӣ доранд, дар вақти ҳисобкунии пардохтҳои фоизӣ ба арзиши номиналӣ истифода бурда мешаванд. Васиқаҳои бедаромад ё бефоиз меъёри фоизӣ надоранд, аммо онҳо тавассути арзиши номиналӣ дар назар дошта шудаанд.

Дар вақти ҳисобгирии васиқаҳои одӣ дониستاني моҳияти нишондиҳандаҳои зерин муҳим аст:

- ✓ санаи пардохт;
- ✓ муҳлати васиқа;
- ✓ фоизи қарзӣ ва меъёри қарзӣ;
- ✓ маблағи пардохт;
- ✓ ҳисобгирии васиқа ва меъёри он;
- ✓ пардохтҳо аз рӯи васиқаҳои ба ҳисоб гирифташуда.

Санаи пардохт- ин санаи додани васиқа аст. Он ё дар васиқа нишон дода мешавад, ё ки бо тарзи дигар муайян карда мешавад. Бисёр вақт муҳлатҳои пардохти зерин нишон дода мешавад:

1) санаи мушаххас, рӯзи муайяни моҳ аз санаи ба расмият даровардани васиқа;

2) шумораи муайяни рӯзҳо аз санаи ба расмият даровардани васиқа.

Муҳлати васиқа бо рӯзҳо муайян карда мешавад. Масалан, муҳлати васиқаи аз 10 май то 10 август навишташуда 93 рӯзро ташкил медиҳад.

Фоизи қарзӣ ва меъёри фоизӣ ин маблағи барои истифодабарии қарз, ё мукофоти барои қарзи додашуда гирифтামешуда ба ҳисоб меравад. Андозаи фоизи қарзӣ аз омилҳои зерин вобастааст: номинали васиқа, меъёри фоизӣ ва муҳлате, ки воситаҳо ба қарз дода мешаванд.

Барои ҳисобу китоби фоиз формулаи зерин истифода бурда мешавад:

Номинали васиқа * Меъёри фоизӣ * Вақт = Фоизи қарз.

Меъёри фоизӣ одатан солона эълон карда мешавад. Масалан, фоизи қарзии васиқаи 1 000 в.ш. баъди 1 сол бо пардохт намудан аз рӯи меъёри 8% ба таври зерин ҳисоб карда мешавад:

$$1\ 000\ \text{в.ш.} * 8/100 * 1 = 80\ \text{в.ш.}$$

Агар васиқа на барои як сол, балки барои 3 моҳ навишта шавад, он вақт фоизи қарзӣ ба 20 в.ш. баробар мешавад:

$$1\ 000\ \text{в.ш.} * 8/100 * 3/12 = 20\ \text{в.ш.}$$

Вобаста ба мазмуни амалиёт мукотиботи ҳисобгирии муҳосибии васиқаҳои одӣ ба панҷ гурӯҳ тақсим мешаванд: 1) гирифтани васиқа (receipt of a note); 2) пардохтани васиқа (collection on a note), 3) рад кардани васиқа (dishonoured note); 4) ҳисобгирии васиқа (discounting a note); 5) навиштҳои тақдирӣ (worksheet).

Навиштҳои муҳосибӣ оиди ҳисобгирии муҳосибии васиқаҳо:

1. Қабули васиқа. Аз харидорон ба муҳлати 30 рӯз васиқаи 60 000 в.ш. арзишдошта аз рӯи меъёри 12% барои пӯшонидани қарзи дебиторӣ гирифта шуд:

<i>Васиқаҳои дарёфтӣ (қабулшуда)</i>	<i>60 000</i>
<i>Ҳисобҳои дарёфтӣ</i>	<i>60 000</i>

2. Баъд аз пардохтан якҷоя бо фоизи қарз:

<i>Воситаҳои нулӣ</i>	<i>60 600</i>
<i>Васиқаҳои дарёфтӣ</i>	<i>60 000</i>
<i>Даромад дар намуди фоиз</i>	<i>600</i>

3. Ҳисобгирии васиқаҳои радкардашуда. Дар муҳлати муқарраршуда аз тарафи васиқадиҳанда напардохтани васиқа маънои даст кашидани пардохтро дорад:

<i>Ҳисобҳои дарёфтӣ</i>	<i>60 600</i>
<i>Васиқаҳои дарёфтӣ</i>	<i>60 000</i>
<i>Даромадҳо дар намуди фоиз</i>	<i>600</i>

4. Навиштҳо оид ба ҳисобгирии васиқаҳо: корхона 31 август васиқаи 2 000 в.ш.-ро аз рӯи меъёри 8% ва ба муҳлати 60 рӯз гирифт. Барои он ки маблағ дар намуди фоизҳо барои моҳи сентябр инъикос карда шавад, 30 сентябр навишти ислоҳкунанда гузарони-да мешавад: (тарзи ҳисоб: $2\,000 \times 8\% : 365 \times 31$ рӯз)

Фоизҳои дарёфтӣ (фоизҳо барои қабул) 13,60

Даромад дар намуди фоиз 13,60

5. Ҳангоми пардохти васиқа ба маблағи пардохташаванда ва фоизҳо 31 октябр чунин навишти муҳосибӣ сабт мешавад:

Воситаҳои пулӣ 2 027,20

Ҳисобҳои дарёфтӣ 2 000

Фоизҳои дарёфтӣ 13,60

Даромад дар намуд фоиз 13,60

Муқоисакунии васиқаҳои дарёфтӣ ва қарздориҳои дебиторӣ. Омилҳои, ки ба васиқаҳои дарёфтӣ ва қарздориҳои дебиторӣ таъсир мерасонанд, ба ҳам шабоҳат доранд. Эътироф ва баҳодихии векселҳои гирифташуда аз имконияти пардохти онҳо вобаста аст. Агар гузаронида ни баҳодихии векселҳои гирифташуда имкон дошта бошад, он вақт истифодабарии маросимҳои, ки дар баҳогузори қарзҳои дебиторӣ истифода мешаванд, мумкин аст. Агар гузаронидани баҳодихии имкон надорад, он вақт усули хориҷкунии мустақим истифода мешавад.

Ҳисобот оид ба васиқаҳои гирифташудаи дарозмуддат ба худ ду самти иловагии дар қарзи дебиторӣ истифода нашавандаро дарбар мегирад: арзиши муваққатии воситаҳои пулӣ ва эътирофи даромади фоизӣ. Мувофиқи СБҲМ (IAS) васиқаҳои дарозмуддат бояд аз рӯи арзиши аслии худ инъикос шаванд. Дар асоси бақияи маблағи асосии пардохтанашуда дар аввали давраи ҳисоботӣ даромади фоизӣ аз рӯи меъёри бозорӣ ҳисоб карда мешавад. Бо мақсади ҳисобгирии муҳосибӣ ин меъёр дар муддати тамоми муҳлати гардиш тағйир намеёбад.

Саволҳои санҷишӣ

1. Қарздории дебитории шубҳанок аз қарздории безътимод чӣ фарқият дорад?
2. Кадом ҳисобҳо шубҳанок ва ё безътимод номида мешаванд?
3. Таърифи «қарздории дебиторӣ»-ро гӯед.
4. Таърифи мафҳуми «Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ» (Ҳисобҳои барои қабул)-ро диҳед.
5. Дебиторҳои чӣ гуна таснифот карда мешаванд?
6. Факторинг чист?
7. Арзиши софи ҳисобҳои дарёфтӣ чӣ тавр муайян карда мешавад?
8. Тахфиф (скидка) чист ва аз кадом намудҳои иборат аст?
9. Таъиноти ҳисоби «Захираҳои барои қарзҳои шубҳанок»-ро оваред?
 - а. Ду усули ҳисобгирии амалиёт бо қарзҳои дебиториро маънидод кунед ва гӯед, ки дар таҷриба кадомашро бештар истифода мекунанд?
 - б. Асоснокномаҳои назариявии усули захирасозӣ дар муқоиса бо усули мустақими азҳисоббарории ҳисобгирии қарзҳои безътимодро шарҳ диҳед?
 - с. Чаро усули ҳисобгирии муҳосибии фоизи фурӯши соф аз рӯйи муҳлатҳои пардохт тарафдорони зиёд дорад?
 - д. Чаро ҳисоби шубҳаноки азҳисоббароварда бояд дар ҳолати баргардонидани қарз барқарор карда шавад? Мукотиботи баргардониро тартиб диҳед.
10. Васиқадиҳанда ва ремитент кист?
11. Васиқаи одӣ чист ва кадом реквизитҳои ҳатмиро дарбар мегирад?
12. Васиқаи радгардида дар ҳисоб чӣ тавр инъикос меёбад?

«Бо талаботи ҳисобдорӣ ва назорати аниқ аз рӯйи ҳамаи маводҳо ва ҳосилнокии меҳнат ба сарфаи бисёр калони ашё ва меҳнат бояд комёб шуд ва мумкин комёб шудан»

В.И. Ленин

МАВЗҶИ 9. ҲИСОБГИРИИ ЗАХИРАҶОИ МОЛИЮ МОДДӢ

9.1. МАФҶУМИ ЗАХИРАҶОИ МОЛИЮ МОДДӢ (ЗММ) ВА ТАСНИФОТИ ОНҶО

Аҳамияти сарфаю сариштакорӣ новобаста аз низоми иқтисодӣ, аз байн нарафтааст. Дар давраи шуравӣ як фоиз паст кардани масолехталабии маҳсулот даромади миллиро 3-4 млрд. рубл афзун мегардонид ва дар охири панҷсолаи нухум ин нишондиҳанда ба 20 млрд. рубл расид. Ҳоло дар ҷумҳуриамон паст гардонидани сатҳи масолехталабии маҳсулот чӣ қадар мешавад? Ҷавоби ин савол тадқиқоти таҳлилии алоҳидаро талаб менамояд (Шумо метавонед мустақилона сарфи хароҷоти моддиро ба назар гирифта дараҷаи зиёдшавии даромади миллиро аз ин ҳисоб муайян намоед).

Дар адабиёти таълимии таҳассусӣ бо мафҳумҳои захираҳо, захираҳои молию моддӣ (ЗММ), захираҳои моддӣ-истеҳсолӣ (ЗМИ) ва арзишҳои молию моддӣ (АММ) вомехӯрем, ки мавқеи истифодабарии онҳо ба субъекти хоҷагидорӣ вобаста аст: ЗММ дар тиҷорат, ЗМИ дар истеҳсолот ва АММ ҳамаи намудҳои арзишҳои молию моддиро дар бар мегирад.

Ҳамчунин муҳим аст, ки моҳияти баъзе мафҳумҳои асосиро, ки дар ҷараёни омӯхтани ин мавзӯ вомехӯранд, мушаххастар намоем.

Мазмуну мухтавои ин мафҳумҳоро дида мебароем:

1) Низоми ҳисоби захираҳо ду намуд мешаванд:

а) ҳисоби даврии ЗММ – дар давоми соли амалиётӣ ҳисобгирии муфассали захираҳои молию моддӣ бурда намешавад, арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда фақат дар сурати гузаронидани барӯйхатгирӣ муайян карда мешавад;

б) ҳисоби доимии ЗММ – ин низоми ҳисобгирии доимии миқдор ва арзиши аслии харид ва фурӯши молҳо мебошад.

2) Усулҳои баҳогузори арзиши аслии ЗММ: ҳамгунсозии маҳсус, арзиши миёнаи баркашидашуда, усулҳои ФИФО ва ЛИФО. Ҳар яке аз ин усулҳои номбаршудаи баҳогузори арзиши аслии захираҳо алоҳида омӯхта мешаванд.

3) Усулҳои баҳогузори захираҳо аз рӯи арзиши асли ва бозорӣ тибқи нишондоди СБҲМ (IAS) № 2 «Захираҳо» банди 6 ЗММ дороиҳо (активҳо) чунин тақсим мешаванд:

а) барои фурӯш дар рафти фаъолияти муқаррарӣ таъиндошта;

б) дар чараёни истехсолот барои чунин фурӯш; ё

в) дар шакли ашёи хом ва масолеҳ барои истифодабарӣ дар раванди истехсолот ё дар вақти хизматрасонӣ таъинотдошта мебошанд.

Ҳамаи ин дороиҳои номбаршуда ба воситаҳои гардон дохиланд, чунки онҳо одатан дар давоми як сол ба пул мубаддал мегарданд.

Ҳолатҳои хориҷ намудани молҳои мавҷудбуда аз таркиби захираҳои моддӣ. Мувофиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011 №702, захираҳои молию моддӣ бояд дар ҳисоботи молиявӣ баъд аз гузаронидани барӯйхатгирӣ дарҷ карда шаванд.

Таснифоти ЗММ асоси илмии ҳисобгирӣ ва назорату таҳлили дохилихоҷагӣ мебошад.

Дар расми 9.1. таснифоти комили гурӯҳҳои ЗММ тасвир ёфтааст. Вобаста ба талаботи таъмини иттилоотии идоракунии захираҳои молию моддӣ дар ҳисобҳои алоҳида гурӯҳбандӣ карда мешаванд.

Дар СБҲМ (IAS) 2 «Захираҳо» омадааст, ки масъалаи асосии ҳисобгирии захираҳо - муайян намудани харочотест, ки ҳамчун доройҳо эътироф шуда ба даромад аз фурӯш бояд мувофиқат кунад.

Расми 9.1. Таркиби ҳисобҳои захираҳои молию моддӣ

Аниқтараш мақсади ҳисобгирии захираҳо аз *саҳеҳтар муайян намудани фоида* дар асоси мувофиқати харочот ва даромад аст.

Дар вақти гузаронидани барӯйхатгирӣ мумкин аст молҳое ошкор шаванд, ки ширкат ба онҳо ҳукуки соҳибмолкӣ надорад. Ин молҳои аз рӯи дархости муштариён тайёр ва пардохташуда (тибқи санади хариду фурӯш) мебошанд, ки ба он дахл дошта ҳамлу нақлро интизоранд. Дигар мафҳуми молҳое, ки ба таркиби ЗММ дохил намешаванд, ин молҳои дар консигнатсия (шакли амонатфурӯшӣ) буда мебошанд.

Консигнатсия (consignment)²⁵ – ин ҷойгиркунии

²⁵ Ин мафҳум маънои амонатфиреҳтӣ дорад.

молҳо аз тарафи консигнант (амонатфирист) дар анборҳои дигар ширкат (консигнатор) мебошад. Ширкате, ки соҳиби мол аст- консигнант ва ширкате, ки молро қабул кардааст- консигнатор номида мешавад.

Консигнатор набояд чунин молҳоро ба таркиби захираҳои моддии худ дохил кунад. Зеро то вақти фурӯш ин молҳо моликияти корхонаи гуселкунанда- консигнант ба ҳисоб мераванд.

9.2. ҚОИДАҲОИ БАҲОДИҲИИ ЗММ

Захираҳои молию моддӣ аз рӯйи:

а) арзиши асли;

б) арзиши софи фурӯш баҳогузорӣ карда мешаванд.

Дар баъзе корхонаҳои савдои ҚТ молҳо дар ҳисобҳои муҳосибӣ ба таври зерин ба ҳисоб гирифта мешаванд:

а) дар корхонаҳои савдои яклухт - аз рӯйи нархи яклухти корхона (арзиши харид);

б) дар корхонаҳои савдои чакана - аз рӯйи чакана, аммо дар тавозун бо арзиши асли инъикос меёбанд.

Баҳодихии ЗММ бо арзиши асли. Арзиши аслии захираҳои молию моддӣ аз инҳо иборат аст:

а) хароҷот оид ба хариди (қабули) захираҳои молию моддӣ, ки ба худ арзиши харид, бочҳои гумрукии воридотӣ, хароҷот оид ба сертификатонии маҳсулот, подошҳои комисионии аз тарафи ташкилотҳои таъминотӣ ва миёнарав додашуда, андозҳо (ба ғайр аз онҳое, ки корхона минбаъд баргашта мегирад дар намуди ба ҳисоб гирифташуда, масалан ААИ), ба ғайр аз ин хароҷоти нақлиётӣ-тайёркунӣ, хароҷоти бевосита бо хариди захираҳо алоқамандро дарбар мегиранд;

б) хароҷот оид ба коркард, яъне хароҷоти бевосита бо истехсоли маҳсулоти тайёр алоқаманд:

1. *Хароҷоти бевосита (муस्ताқим)* - ин хароҷоти бо истехсоли воҳиди маҳсулот бевосита алоқаманд, ба монанди:

➤ хароҷоти моддии истехсолӣ;

➤ харочот оид ба музди меҳнат (коргарони истеҳсолоти асосӣ);

➤ ҳиссачудокунӣ ба суғуртаи иҷтимоии ба истеҳсолот мансубдошта.

2. Харочоти бавосита (ғайримустақим) – ин харочоти таъиноти истеҳсолидошта, ки бо хизматрасонии чараёни истеҳсолӣ алоқаманданд:

- музди меҳнати вақтбайъи коргарони ёрирасон;
- фарсудашавии воситаҳои асосии истеҳсолӣ;
- таъмири қорӣ ва асосии воситаҳои истеҳсолӣ;
- дигар хароҷоте, ки новобаста аз тағйирёбии ҳаҷми маҳсулот доимӣ мемонанд.

в) дигар харочот-ин харочоти бо кашонидани ЗММ ба ҷои ҷойгиршавиашон алоқаманд, ба монанди: кашонидани маҳсулоти тайёр ба анбор; хароҷот оид ба ташкили (тартибдиҳии) мол аз рӯйи супоришҳои инфиродӣ. Тасвири таркиби арзиши аслии ЗММ, ки дар расми 9.2. инъикос ёфтааст.

Арзиши аслии ЗММ корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ иборат аст, аз:

а) харочоти музди меҳнат ва ҳиссачудокунӣ ба суғуртаи иҷтимоии кормандоне, ки бевосита бо расонидани хизматҳо машғуанд;

б) харочоти маводи ёрирасон;

в) изофахарҷие, ки бевосита дар чараёни расонидани хизматҳо ба амал омадаанд.

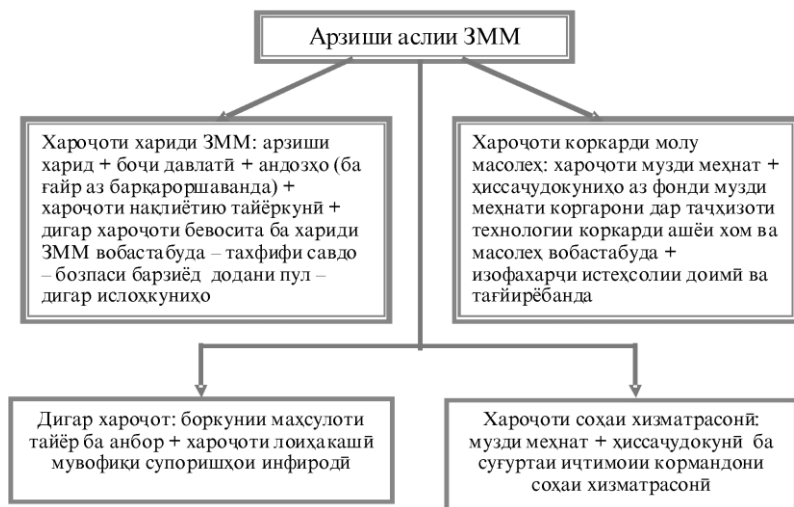
Таркиби хароҷоте, ки ба арзиши аслии ЗММ дохил намешаванд (ба ҳамаи соҳаҳо мувофиқ аст):

а) харочоти зиёда аз меъёри масолах, қувваи қорӣ ва дигар харочоти истеҳсолии ба нақша гирифта нашуда;

б) хароҷот оид ба нигоҳдории ЗММ байни давраҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, агар он дар чараёни технологӣ пешбинӣ нашуда бошад;

в) харочоти маъмурӣ - идоракунӣ;

г) харочоти ба чараёни фуруш алоқамандбуда.

Расми 9.2. Таркиби арзиши аслии ЗММ

Мисоли ҳисобгирии хароҷоти истеҳсолот ва даврӣ.²⁶ Ширкати МНН як намуди нави мебели коргоҳиро истеҳсол менамояд. Ҳамаи маҳсулот мутобикати комил (айният, баробарӣ) доранд.

Дар муддати сол чунин хароҷот гузаронида шуданд (ба ҳисоби в.ш.).

Музди меҳнат:

коргарони истеҳсолӣ	80 000
коргарони ғайриистеҳсолӣ	25 000
фурӯшандагон	30 000
коркунони маъмури	15 000
Ашёи хом	114 000
Иҷораи бино	15 000
Истеҳлоки таҷҳизоти истеҳсолӣ	5 000
Хароҷоти таъминоти барқии бино	8 000

²⁶ Ниг. Финансовый учет (учебное пособие). Применение МСФО на практике. ОБА, 2001, с.71

Ахбороти иловагӣ:

- дар аввали сол ЗММ мавҷуд набуд;
- дар давоми сол 800 воҳиди маҳсулот истеҳсол карда шуд;
 - дар охири сол ҳамаи маҳсулот истеҳсол карда шуд;
 - 600 воҳиди маҳсулот бо нархи 450 в.ш. барои 1 воҳид фурӯхта шуд.
 - барои истеҳсолот аз 2/3 қисми майдони бино истифода шудааст. Қисми боқимондаи майдон бинои маъмурият аст.
 - дар моҳи январ ширкат фаъолияти худро бо 500 000 в.ш. сармои аз тарафи саҳмдорон гузошташуда оғоз кард. Дар давраи ҳисоботӣ ширкат ягон чиз нафурӯхта ва ягон чизро бо қарз (кредит) нахарид.

Талаб карда мешавад, ки муайян намоем:

1. Харочот ба воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда чӣ тавр тақсим карда мешавад?
2. Чӣ тавр харочот ба воҳиди маҳсулоти дар охири сол боқимонда тақсим карда мешавад?
3. Фоидаи софи солона чӣ қадар аст?

Ҳалли қисми якум:

Харочоти истеҳсоли имустақим	80 000
Харочоти истеҳсолии ғайримустақим	20 000
Харочоти моддии мустақим	11 400
Иҷораи бино (15000*2/3)	10 000
Истехлоки таҷҳизоти истеҳсолӣ	5 000
Харочот оид ба таъминоти нерӯи барқ (8 000*3/4)	6 000
Харочоти умумии истеҳсолӣ	240 000
Арзиши аслии як воҳиди маҳсулот	$240\,000/800=300$ в.ш.

Ҳалли қисми дуюм:

$800-600=200*300=60\,000$ в.ш.

Ҳалли қисми сеюм:

Даромад аз фурӯш (600*450) 270 000

Ҳисобгирии захираҳои молино моддӣ

Арзиши аслии ЗММ-е, ки барои фурӯш тайёранд	240 000
Тарҳи ЗММ дар охири сол	60 000
Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда	180 000
Музди меҳнати коркунони маъмурӣ	15 000
Музди меҳнати фурӯшандагон	30 000
Иҷораи бино (15000*1/3)	5 000
Таъминоти нерӯи барқи бино (8 000*1/4)	2 000
Ҷамъи харочот:	232 000
Ҷоида то андозситонӣ(270 000-232 000)	38 000
Андоз аз даромад (25%) (38 000x25%/100)	9 500
Ҷоидаи соф (38 000-9 500)	28 500
<u>Амалиёт:</u>	
1.Интишори саҳмияҳо	500 000
2.Хариди таҷҳизоти истеҳсолӣ	50 000
Меъёри солонаи истеҳлок	5 000
3. Истеҳсоли маҳсулоти тайёр	
а)хариди ашёи хом	114 000
б)сарфи ашёи хом	114 000
в) музди меҳнати коргарони истеҳсолӣ	80 000
г) музди меҳнати коргарони ғайриистеҳсолӣ	25 000
4. Истеҳлоки таҷҳизоти истеҳсолӣ	5 000
5. Иҷораи бино (2/3 масоҳаташ барои истеҳсолот, 1/3- барои идора (офис)	10 000 5 000
6. Харочоти қувваи барқ барои бино (6 000- харочоти истеҳсолӣ, 2 000- харочоти маъмурӣ)	6 000
7. Қабули маҳсулоти тайёр	240 000
8. Фурӯш	270 000
9. Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда	180 000
10. Музди меҳнати фурӯшандаҳо	30 000
11. Музди меҳнати кормандони маъмурӣ	15 000
12. Пӯшонидани ҳисоби даромадҳо	270 000
13. Пӯшонидани ҳисоби харочот:	
а) арзиши аслии маҳсулоти фурӯхта	180 000
б) харочоти тиҷорат	30 000

Ҳисобгирии захираҳои молино моддӣ

в) хароҷоти умумӣ ва маъмури	22 000
14. Андоз аз Ҷоида	9 500
15. Пӯшонидани ҳисоби «Хароҷоти андоз аз Ҷоида»	9 500
16. Пӯшонидани ҳисоби «Маҷмӯи даромадҳо ва хароҷот»	28 500

Дарҷи амалиёт дар ҳисобҳо (Дафтари асосӣ)

Ашё ва масолах	
3 а) 114 000	3 б) 114 000
г' - 114 000	2 - 114 000
Б _о -	

Истеҳсолоти нотамам	
3 б) 114 000	7) 240 000
3 в) 80 000	3 г) 25 000
4 5 000	5 10 000
6 6 000	г - 240 000
г - 240 000	
Б _о -	

Маҳсулоти тайёр	
7) 240 000	9) 180 000
г - 240 000	г - 180 000
Б _о 60 000	

Воситаҳои пулӣ	
1) 500 000	2) 50 000
8) 270 000	3а) 114 000
г - 187 000	5) 15 000
Б _о - 583 000	6) 8 000
	Б _о - 50 000

Таҷизот	
2) 50 000	
г - 50 000	

Истеҳлоқ	
	4) 5 000
	г - 5 000
	Б _о - 5 000

Андозҳо барои пардохт	
	14) 9 500
г - 9 500	
Б _о 9 500	

Саҳмиҳои одӣ	
	1) 500 000
г - 500 000	
Б _о 500 000	

Ҷоидаи тақсимнашуда	
	16) 28 500
г - 28 500	
Б _о 28 500	

Даромад аз фуруш	
12) 270 000	8) 270 000
г - 270 000	Г - 270 000

Арзиши аслии маҳсулоти фурухташуда	
9) 180 000	13а) 180 000
г - 180 000	13в) 22 000
	г - 180 000

Маҷмӯи даромадҳо ва хароҷот	
13а) 180 000	12) 270 000
13б) 30 000	
15) 9 500	
16) 28 500	
г - 270 000	г - 270 000

Хароҷот аз рӯи андоз аз Ҷоида	
14) 114 000	15) 114 000
г - 114 000	г - 114 000

Музди меҳнат барои пардохт	
	3в) 80 000
	3г) 25 000
	10) 30 000
	11) 15 000
г -	г - 150 000
	Б _о - 150 000

Хароҷоти умумӣ ва маъмури	
5) 5 000	9) 180 000
6) 2 000	
11) 15 000	
г - 22 000	г - 22 000

Хароҷоти тичоратӣ	
10) 30 000	13б) 30 000

Тавозуни санҷишӣ дар давраи то 31 декабри соли 201X

Воситаҳои пулӣ	583 000	
ЗММ (маҳсулоти тайёр)	60 000	
Таҷизоти технологӣ	50 000	
Истехлоки ғуншуда		5 000
Андозҳо барои пардохт		9 500
Музди меҳнат барои пардохт		150 000
Сармояи оинномавӣ		500 000
Ҷоидаи тақсимнашуда		28 500
Ҷамъ:	693 000	693 000

Баҳодихии ЗММ аз рӯйи арзиши софи фурӯш (АСФ)

ЗММ дар ҳисоботи молиявӣ мувофиқи арзиши аслӣ баҳо дода мешаванд, вале дар таҷриба баъзан чунин ҳолатҳое пайдо мешаванд, ки захираҳоро аз арзиши аслиашон камтар (дар ҳадди ақал) баҳо медиҳанд: ба монанди вайроншавии ашё, кӯҳнашавии қисман ё пурра, пастшавии нархи фурӯши бозорӣ, афзудани хароҷоти маҷмӯӣ (комплексӣ) ё ташкили фурӯш ва дигар хароҷоти ба итмом расидани истехсолот мансубанд. Дар натиҷа эҳтимолияти гирифтани зарар ба миён меояд. Бинобар он дар банди 28-и СБҲМ (IAS) 2 омадааст, ки мувофиқи талаботи эҳтиёткорӣ дар тавозун дороиҳо аз маблағи фурӯш ё истифодабарии онҳо эҳтимолияти гирифтани дошта бояд зиёд ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар ин ҷо зарур мешуморем, ки ба моҳияти иқтисодии баъзе аз мафҳумҳои ба усулҳои баҳодихии ЗММ вобаста буда таваҷҷуҳ намоем.

Арзиши бозорӣ (*market*) – эҳтимолияти арзиши софи фурӯш, маблағе, ки мувофиқи он молҳо фурӯхта мешаванд.

Арзиши софи фурӯш (*net realizable value*) – нархи пешбинишудаи фурӯши мол аз ҷаъолияти асосӣ бо нархи хароҷоти тайёркунии пеш аз фурӯши мол.

Қоидаи ҷоидаи камтарин аз арзиши аслӣ ва арзиши бозорӣ (*LCM – lower of cost and market rule*) – қоидаи баҳогузори захираҳо пасттар аз арзиши аслӣ ва эҳтимолияти арзиши софи фурӯш.

Дар таҷрибаи ҳисобдорӣ одатан се усули асосии баҳогузори захираҳоро аз рӯи қоидаи ҳадди ақали арзиши асли ва эҳтимолияти арзиши софи фурӯш истифода мебаранд:

1) *усули модда ба модда (item by item method)* барои ҳар як номгӯи ЗММ ифодаи ҳадди ақалро аз арзиши тавозунӣ ва софи фурӯш дар назар дорад. Бо ин мақсад арзиши асли бо арзиши бозории ҳар як моддаи ЗММ муқоиса гардида, камтаринаш интиҳоб карда мешавад. (ниг. ба ҷадвали 9.1.) Арзиши асли ва арзиши бозории ду гурӯҳи захираҳои моддӣ муқоиса гардидаанд ва дар натиҷа камтарин маблағи ҳамаи моддаҳо ба 2 190 баробар шуд.

Ҷадвали 9.1

Усули модда ба моддаи ҳадди ақали арзиши асли ва бозорӣ

	Микдор	Як воҳиди		Ҳадди ақали арзиши асли ва арзиши софи фурӯш
		арзиши асли	арзиши софи фурӯш (АСФ)	
Гурӯҳи I				
Модда а	300	1,50	450	1,80 540 450
Модда б	200	2,00	400	2,20 440 400
Модда в	100	2,50	250	2,20 220 220
Гурӯҳи II				
Модда г	200	4,00	800	3,50 700 700
Модда д	100	4,20	420	4,50 450 420
Захираҳо аз рӯи ҳадди ақали арзиши асли ва АСФ				2 190

2) *Усули гурӯҳҳои асосӣ (major category method)*: моҳияташ дар он аст, ки аввал арзиши аслии умумӣ бо арзиши умумии бозории молҳо муқоиса гардида, баъд ҳар як гурӯҳ мувофиқи ҳадди ақали арзиш баҳо дода мешавад.

3) *Усули дараҷаи умумии захираҳо (total inventory method)* барои ҳамаи ЗММ қимати хурдтарин аз арзиши асли ва арзиши софи фурӯш интиҳоб карда мешавад. Дар мисоли ҷадвали 9.2. маблағи ҳадди ақали арзиши асли ва софи фурӯш ба 2 250 (1 100+1 150) баробар шуд.

Агар пастшавии нархи маводҳо чунин бошад, ки арзиши аслии маҳсулоти тайёр аз арзиши софи фурӯш баландтар шавад, масолеҳро қисман то ба арзиши софи фурӯш хориҷ мекунам.

Усули гурӯҳҳои асосӣ

	Микдор	Як воҳиди		Маблағи умумӣ		Ҳадди ақали арзиши асли ва арзиши софи фурӯш
		арзиши асли	АСФ	арзиши асли	АСФ	
Гурӯҳи I						
Моддаи а	300	1,50	1,80	450	540	
Моддаи б	200	2,00	2,20	400	440	
Моддаи в	100	2,50	2,20	250	220	
Ҳамагӣ:				1 100	1 200	1 100
Гурӯҳи II						
Моддаи г	200	4,00	3,50	800	700	
Моддаи д	100	4,20	4,50	420	450	
Ҳамагӣ:				1 220	1 150	1 150
Захираҳо аз рӯи ҳадди ақали арзиши асли ва АСФ						2 250

9.3. УСУЛҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ АРЗИШИ АСЛИИ ЗММ

Субъектҳои хоҷагидорӣ усулҳои зерини муайянкунии арзиши аслии захираҳои молию моддиро метавонанд истифода баранд:

1) усули идентификатсия (ЗММ бо арзиши аслиаш аз ҳисоб хорич карда мешавад);

2) усули ФИФО (ЗММ сарфшуда бо нархи хариди якум баҳо дода мешавад);

3) усули арзиши миёнабаркашида (баҳодихии ЗММ дар аввали давра ва хариди онҳо дар давраи ҳисоботӣ бо арзиши миёна гузаронида мешавад);

4) усули ЛИФО (ЗММ бо нархи воридшавии охирон баҳо дода мешаванд).

а) Усули идентификатсияи (баробарии) махсус (specific identification method): усули ҳисобгирии захираҳо, ки мувофиқи ин арзиши захираҳо дар асоси муайян кардани ҳар як воҳиди захира дар охири давраи харидкунии мушаххас ҳисоб карда мешавад.

Мувофиқи ин усул арзиши аслии моддаҳои алоҳидаи захираҳои якдигарро ивазнакунанда, ба ғайр аз ин молҳо ва хизматҳои истехсолшуда ва барои лоиҳаҳои махсуси

таъинотӣ, бояд бо роҳи идентификатсияи (мутобиқатӣ, баробарии) махсуси хароҷоти инфиродӣ муайян карда шавад. «Идентификатсияи махсуси хароҷот маънои онро дорад, ки хароҷоти мушаххас ба моддаҳои муайяни захираҳо дохил карда мешавад» (СБҲМ 2, банди 24). Ин усули инъикоскунӣ барои маснуоте, ки барои лоихаҳои махсус новобаста аз он ки онҳо харида шудаанд, таъинотдошта мувофиқ меояд. Ин усул ба ҳисобгирии хароҷоти ҳақиқӣ асос ёфтааст ва бо сабабҳои зерин дар таҷриба ниҳоят кам истифода бурда мешавад:

➤ дар бисёр ҳолатҳо назорат аз рӯи харид ва фурӯши номгӯи алоҳидаи молҳо ғайриимкон ва душвор аст;

➤ дар мавриди хариду фурӯши молҳои намудашон якхела муайян намудани он ки кадомашон фурӯхта шуданд ва кадом молҳо фурӯхта нашуданд, чунин ҳолат ба андозае шартӣ мебошад.

Хусусиятҳои ҳар як усули баҳодихии ЗММ-ро дар мисоли зерин дида мебароем.

Чадвали 9.3.

Ҳолат ва ҳаракати ЗММ дар семоҳаи якуми соли 201X

Амалиёти хоҷагидорӣ	Микдор (воҳид)дона	Нархи воҳид	Арзиши умумӣ в.ш.
1. Бақия ба 01.01.201X	2 000	30	60 000
2. Хариди январ	300	33	9 900
3. Хариди феврал	250	35	8 750
4. Хариди март	500	40	20 000
5. Хариди семоҳаи I	1 050	-	38 650
6. Ҳамагӣ ЗММ, воҳид (2000+300+250+500) маблаг (60000+9900+8750+20000)	3 050	-	98 650
7. Сарф шуд дар семоҳаи I	2 050	-	
8. Бақия ба 01.04.201X	1 000		

Дар давоми семоҳа ЗММ бо нархҳои гуногун харида шуданд - аз 30 то 40 в.ш. Дар ин ҳолат савол ба миён меояд:

а) ЗММ сарфшуда бо кадом арзиш баҳо дода мешаванд?

б) ЗММ дар охири давраи ҳисоботӣ чӣ тавр баҳо дода мешаванд?

Гузориши ин ду савол аз мавҷудияти масъала шаҳодат медиҳад: маблағи ҳамаи ЗММ – 98 650 в.ш. байни миқдори сарфшуда – 2 050 в.ш. ва боқимонда (сарфнашуда) – 1 000 в.ш. чӣ тавр тақсим карда мешавад?

Вобаста ба низоми ҳисобгирии даврии ЗММ ва усулҳои муайянкунии арзиши аслии онҳо.

Агар ба маълумоти ҷадв. 9.3. назар афканем, моҳияти усули идентификатсия маълум мегардад: ба 01.04.201X 1 000 воҳиди ЗММ боқӣ мондааст. Харидкунии молҳо дар моҳи январ – 250, феврал – 250, март – 500 дона. Аз ин ҷо арзиши ЗММ – 36 250 в.ш. $(250 \times 30 + 250 \times 35 + 500 \times 40)$, арзиши аслии 2 050 воҳиди ЗММ фурӯхташуда ба 62 400 в.ш. $(1\,750 \text{ дона} \times 30 + 300 \text{ дона} \times 33)$ баробар шуд.

б) *Усули арзиши миёнабаркашидаи ЗММ (weighted average cost method)*. Бо намудҳои гуногуни ҳисобкунии арзиши миёна Шумо аз фанни Омор шинос ҳастед. Нисбати баҳодиҳии ЗММ намудҳои гуногуни усули арзиши миёна истифода мешаванд.

Арзиши миёна ҳамчун нисбати арзиши аслии ҳамаи молҳои таъиноти фурӯшдошта ба воҳиди умумиашон муайян карда мешавад:

Арзиши ЗММ дар ибтидо + Арзиши аслии ЗММ харидашуда

Миқдори ЗММ

$$= \text{Арзиши аслии як воҳиди захираҳо} + \frac{60\,000 + 38\,650}{2\,050} = 32,344 \text{ в.ш.}$$

Бо ҳамин арзиши миёнаи 32,344 в.ш. арзиши ЗММ сарфшуда (ё фурӯхташуда) 66 306 в. ш. $(2\,050 \text{ дона} \times 32,344)$ ва дар анбор боқимонда – 32 344 в.ш. $(1\,000 \text{ дона} \times 32,344)$ баҳо дода мешаванд.

Ин усули баҳодиҳии ЗММ бештар маъмул буда, ҳисобкуниаш хеле одӣ ва бинобар ин дар таҷриба зиёдтар паҳн гардидааст.

Усули арзиши миёнабаркашида таъсири зиёдшавӣ ва ё камшавии нархҳоро ба даромад аз фурӯш баробар тасвир мекунад.

в) Усули *ФИФО* (first- in, first- out- method *FIFO*) – воридоти якум – фурӯши якум: фарзия аз он иборат, ки ЗММ якум харида шудаанд, якум фурӯхта мешаванд. Арзиши аслии моли дар охири давра мавҷудбуда ба харидҳои охири мансуб доништа мешавад.

Дар мисоли оварда 2 050 дона ЗММ сарф шудаанд, ки бо арзиши нархи хариди якум ба маблағи 61 650 в.ш. (2 000 в.ш. x 30 в.ш. + 50 x 33) ба арзиши аслии гузаронида мешаванд.

ЗММ-и сарфнашуда аз рӯйи арзиши хариди охири баҳо дода мешавад. Бақияи ЗММ дар охири давраи хисоботӣ – 1 000 дона мавҷудбуда чӣ қадар арзиш дорад?

(500д x 40 в.ш. + 250д x 35 в.ш. + 250 x 33 в.ш.) = 37 000.

Усули *ФИФО* – ро ҳар як корхона метавонад истифода барад, чунки ин усул ҳаракати арзиширо ба назар мегирад, на ҳаракати худи молро.

Ҳаракати арзиши (*cost flow*) маънои вобастагии хароҷотро бо ҳаракати тахминшавандаи онҳо дар фаъолияти амалиёти ширкат дорад.

Фаъолияти асосии ширкат васеъ гардад, хароҷот ҳам мутаносибан меафзояд.

Ҳаракати молҳо (*goods flow*) – ин ҳаракати табиии ЗММ дар чараёни фаъолияти асосии ширкат мебошад.

Вобаста ба таваррум усули *ФИФО* фоидаи софӣ нисбатан баландро таъмин менамояд, чунки дар лаҳзаи баландшавии нархҳо фоидаи софӣ ҳам меафзояд. Таъсири баръакс дар давраи пастшавии нархҳои бозорӣ мушоҳида карда мешавад.

г) Усули *ЛИФО* (last in, first – out method), яъне охири воридшуда – аввал баромад.

Усули баҳодихии ЗММ мувофиқи *ЛИФО* ба чунин фарзия асос меёбад: манбаъҳои захираҳои, ки охири харида ё истеҳсол шудаанд, якум фурӯхта мешаванд ва боқимондаи ЗММ аз рӯйи арзиши харидкунӣ ё истеҳсоли якум баҳо дода мешаванд.

Мувофиқи мисоли корхонаи шартӣ дар семоҳаи якум 2 050 воҳид ЗММ сарф шудааст. Агар миқдорро бо арзиши охири харидашуда баҳо диҳем, он гоҳ арзиши

аслии молҳои фурӯхташуда ($500 \times 40 + 250 \times 35 + 300 + 1\,000 \times 30$) = 68 650 в.ш.- ро ташкил медиҳад.

Дар ҷараёни таварруми пул усули ЛИФО ба даст овардани камтарин ғоидаро таъмин менамояд ва дар давраи паст шудани сатҳи умумии нарх (дефлятсия) бошад, ғирфтани баландтарин ғоида дар назар дошта мешавад.

Усули ЛИФО – ро Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ барои истифодабарӣ тавсия наметунанд. Тадқиқоти илмӣ олимони хориҷӣ нишон дод, ки аз 20 мамлақати интихобгардида усули ФИФО ва арзиши миёнабаркашидаро 100% истифода мебаранд, вале ЛИФО – ро 55% (11 мамлақат)²⁷

Бори дигар таъкид менамоем, ки мақсад аз истифодабарии усулҳои гуногуни баҳодихии ЗММ фаҳмидани таъсири тарзу усулҳо ба натиҷаи ғаъолияти молиявӣ корхона - даромад (ғоида) мебошад. Аз ин лиҳоз, ҳисобкунии таъсири усулҳои гуногуни баҳодихии ЗММ – ро ба даромади корхона ҷамъбаст менамоем (ниғ. ба ҷадв. 9.4.).

Ҷадвали 9.4

Муқоисаи усулҳои баҳодихии ЗММ

	Нишондихандаҳо	Усули идентификатсия	Усули арзиши миёнабаркашида	Усули ФИФО	Усули ЛИФО
1	Ҳаҷми фурӯши семоҳаи I	70 000	70 000	70 000	70 000
2	Бақияи ЗММ ба 01.01	60 000	60 000	60 000	60 000
3	Ҳарид (семоҳаи I)	38 650	38 650	38 650	38 650
4	Арзиши аслии ЗММ (сатри 2+ сатри 3)	98 650	98 650	98 650	98 650
5	Бақияи ЗММ ба 01.04	36 250	36 250	36 250	36 250
6	Арзиши аслии маҳсулоти фурӯхташуда (сатри 4-сатри 5)	62 400	61 650	66 306	68 650
7	Даромад аз фурӯш (сатри 1-сатри 6)	7 600	8 350	3 694	1 350

Аз таҳлили маълумоти ҷадв. 9.4. баръало маълум мешавад, ки дар ҳолати яхела будани ҳаҷми фурӯш, ҳамчунин арзиши аслии ЗММ ва бақияи ЗММ дар охири

²⁷ Ниғ. Грей С., Нидлз Б. Финансовый учет: глобальный подход. Душанбе, 2004, с. 273

давраи ҳисоботӣ (моҳ, семоҳа, солона) даромад аз фурӯш гуногун мешавад. Ин аст натиҷаи таъсири баҳодихии ЗММ ба даромад аз фурӯш (пас ба фоида).

Ҳар яке аз чор усули баҳодихии ЗММ дорои барта-рию норасогиҳо мебошанд (ниг. ба қадв. 9.5.) ва мо гуфта наметавонем, ки кадомаш хубтар ё мукамалтар аст. Омилҳои, ки дар вақти интиҳоби усулҳои ҳисобгирии захираҳо заруранд: а) таъсири ҳар як усул ба ҳисоботи молиявӣ; б) андоз аз фоида; в) қарорҳои идоракунӣ.

Қадвали 9.5

Чор усули баҳодихии ЗММ: афзалият ва камбудихо

Усули баҳозузорӣ	Тарзи ҳисобкунӣ	Афзалиятҳо	Камбудихо
1 Идентификация	Бақия ҷамъи (+) харид	Даромад ва арзиши тавозунии ЗММ-ро саҳеҳтар ҳисоб менамояд, чунки ба арзиши аслии онҳо асос меёбад.	Дар шароити ниҳоят зиёд будани селай ЗММ мушоҳида, харид ва аз ҳисоб хоричкунии ЗММ мушаххас, амалан душвор аст. Бинобар ин дар лоиҳа ва супоришҳои махсус истифода мешавад.
2 ФИФО	Воридоти якум-фурӯши якум	Бештар арзиши ҳақиқии ЗММ-ро дар тавозун инъикос мекунанд.	Дар ҳолати афзоиши нархҳо пардохти андоз аз фоида зиёд мешавад. Бинобар ин зиёдтар барои субъектҳои хоҷагидорие, ки имтиёзи андоз аз фоидаҳо добард мансӯб аст.
3 Миёнабар-кашида	Арзиши ҳамаи ЗММ тақсими миқдори захираҳо дар охири давра	Усули бештар одӣ буда, таъсири зиёдшавӣ ё камшавии нархҳо тасвир мекунанд.	Дар ҳолати доимо афзудани нархҳо фоида ҳам зиёд гардида, дар натиҷа пардохти андоз аз фоида зиёд мешавад.
4 ЛИФО	Охири воридшуда-аввал фурӯхта-шуд	Дар ҳолати доимо баландшавии нархҳо камтарин фоида ва маблағи пардохт аз он нишон дода мешавад.	Баҳодихии арзиши тавозунии ЗММ – ро нодуруст муайян мекунанд, чунин ҳолат дар ҳисоботи молиявӣ ошкорсозии фарқияти маблағи тавозунии ЗММ – ро аз дигар усулҳои баҳодихӣ талаб мекунанд.

9.4. НИЗОМ ВА УСУЛҲОИ ҲИСОБГИРИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЮ МОДДӢ

Дар боби мазкур мафҳуми «система» (низом) ва «усулҳо» ҳаммаъно омадаанд ва агар «усулҳои ҳисобгирии захираҳои молию моддӣ» гӯем хато намешавад. *Низом* – маҷмӯи унсурҳои ҳисобгирии муҳосибиро дорад, ки он ду намуд мешавад:

- 1) ҳисобгирии даврии ЗММ;
- 2) ҳисобгирии доимии ЗММ.

Дар низоми ҳисобгирии даврии захираҳо даромад аз фурӯши молҳо ба санаи фурӯш дарҷ карда мешавад, вале арзиши аслии молҳои фурӯхташуда пас аз гузаронидани барӯйхатгирии захираҳо (physical inventory) муайян карда мешавад. Барӯйхатгирӣ бо мақсади муайян намудани 1) арзиши аслии бақияи молҳои фурӯхтанашуда ва 2) арзиши аслии молҳои фурӯхташуда гузаронида мешавад. Ҳисобкунии арзиши аслии молҳои фурӯхташуда дар давраи ҳисоботӣ мувофиқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

Бақияи ЗММ дар аввали давраи ҳисоботӣ + Даخلي захираҳо = Арзиши ЗММ фурӯхташаванда - Бақияи ЗММ дар охири давраи ҳисоботӣ = Арзиши аслии ЗММ фурӯхташуда

Арзиши аслии молҳои фурӯхташуда аз дараҷаи тағйирёбии бақияшон ва тарзи истифодабарии усулҳои баҳодихии ЗММ бевосита вобастаанд.

Бо мақсади ҳисобгирии ҳолату ҳаракати молҳо дар низоми даврӣ аз ҳисобҳои муваққатӣ, ки дар қисми 5 нақшаи ҳисобҳо тасвир ёфтааст, истифода мебаранд, аз он ҷумла ҳисобҳои:

Ҳисобгирии захираҳои молиявӣ

44020 - баргардониши молҳои фурӯхташуда ва тахфиф (беҳтараш Молҳои баргардонида номида шавад-М.Ш.)

55020 - тасхеҳи арзиши захираҳо

55030 - хароҷоти кашондани захираҳо

55050 - хароҷоти хариди захираҳо

Дар низоми ҳисобгирии доимӣ чунин ҳисобҳои муваққатӣ истифода намешаванд. Якчанд амалиёт ба низоми ҳисобгирии даврӣ тааллуқдоштаро меомӯзем.

1) 3 апрели соли 201X. Хариди молҳо ба қарз – 60 000 в.ш.

Хариди молҳо 60 000

Ҳисобҳои қобили пардохт 60 000

2) 5 апрели соли 201X. Баргардонидани молҳо ба тахвилгарон

Ҳисобҳои қобили пардохт 1 200

Молҳои баргардонида ва тахфиф 1 200

Ҳисоби молҳои баргардонида ва тахфиф муваққатӣ буда, бақияаш бояд кредитӣ бошад. Дар охири сол ҳисобҳои муваққатӣ ба воситаи ҳисоби маҷмӯи даромадҳо ва хароҷот пӯшонидани мешаванд.

3) Пӯшонидани ҳисобҳои даромад:

Даромад аз фурӯш xxx

Маҷмӯи даромад ва хароҷот xxx

4) Пӯшонидани ҳисобҳои хароҷот:

Маҷмӯи даромад ва хароҷот xxx

Тасхеҳи арзиши ЗММ xxx

Хариди молҳо xxx

5) Ҳисобкунии натиҷаи молиявӣ

Маҷмӯи даромад ва хароҷот xxx

Фондаи тақсимнашуда xxx

Низоми доимии ҳисобгирии ЗММ.

Фарқияти асосии низоми доимии ҳисобгирии ЗММ аз ҳисобгирии даврии захираҳо дар он аст, ки ҳар як амалиёти харид, фурӯш ва дигар тағйирёбиҳо дар ҳисоби «Молҳо» ба қайд гирифта мешавад. Ин имконият медиҳад, ки бақияи номгӯи ЗММ ба санаи муайян бе гузаронидани барӯйхатгирии онҳо муайян карда шавад ва тарзи идоракунии захираҳо осон гардад. Масалан, дар супермаркетҳо ва мағозаҳои калонтарин тамғазани электронӣ бо воситаи компютер имконияти васеътар истифода бурдани низоми (усули) бефосиларо фароҳам овард. Дар натиҷа назорат аз рӯи бақияи молҳо дар то-лори савдо, анбор, иҷроиши шартномаи тичоратӣ ва фармоишҳо осон шуд.

Низоми доимии ҳисобгирии ЗММ нисбат ба усули даврӣ дорои якчанд хусусияту бартарихо мебошад:

1) Аз рӯи ҳар як намуд, гурӯҳи захираҳо таъмини иттилооти муфассалтар мегардонад.

2) Ҳисобҳои муваққатӣ ба монанди «Хариди молҳо», «Баргардонидани молҳои харида», «Тахфифи харид», «Харочоти кашонидани захираҳо», «Тасҳеҳи арзиши захираҳо» истифода намешаванд (ниг. ба чадв. 9.6.).

3) Ҳисоби «Арзиши аслии фурӯш» барои ҳисобгирии ҳамаи харочоти молҳои фурӯхта таъин гардидааст.

4) Усули доимии ҳисобгирӣ дар охири сол гузаронидани навиштҳои тасҳеҳиро вобаста ба бақияи ҳисоби «Молҳо» талаб намекунад. Шумо мустақилона мукотиботи ҳарду низоми ҳисобгирии захираҳоро аз рӯи чадв. 9.6. муқоиса кунед ва баъд бартарихою норасогҳои ҳар як усул маълум мегардад.

9.5. БАРУЙХАТГИРИИ ЗММ

Тибқи «Низомнома оид ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи бухгалтерӣ дар ҚТ» (соли 2003) ва фармони ВМ ҚТ аз 22.05.1997 таҳти №45 «Дар бораи тасдиқи нишондодҳои методӣ оиди баруӣхатгирии амвол ва уҳдадорӣҳои молиявӣ» баруӣхатгирии ЗММ гузаронида мешавад. Дар ин санадҳо омадааст, ки баруӣхатгирии ЗММ:

- дар як сол на кам аз як маротиба ба 01 октябри соли ҳисоботӣ;
- дар мавриди ивазшавии шахсони ҷавобгариӣ моддидошта;
- дар натиҷаи офатҳои табиӣ;
- дар ҳолати фарқ кардани маълумоти ҳисобгирии муҳосибӣ бо ҳисобдории анборӣ;

Мақсади асосии баруӣхатгирӣ – муайян намудани миқдор ва арзиши ҳақиқии ЗММ дар санаи мушаххас.

Шуъбаи муҳосибот пешакӣ рӯйхати ЗММ – ро (ш. № инв. – 3) тартиб медиҳад. Чунин рӯйхатҳо доир ба ҳар як анбор алоҳида тартиб дода шуда, дахлу харчи ЗММ дар ҷараёни гузаронидани баруӣхатгирӣ маҳдуд карда мешавад. Аз мудирӣ анбор ҳатман забонхат гирифта мешавад ва бояд ӯ тасдиқ кунад, ки дар давраи гузаронидани баруӣхатгирии ЗММ ҳамаи хуччатҳои аввала ба варақаҳои (карточкаҳои) ҳисобгирии молу масолаҳои анбор қайд гардида ба муҳосибот супорида шудаанд. Дар ҳолати нигоҳ доштани ЗММ дар ҷойҳои гуногун аз тарафи мудирӣ анбор ҳар як ҷо алоҳида ба рӯйхат гирифта, пас аз он дари анборро тамға (пломба) мезананд.

Ҷадвали 9.5

Муқоисаи муқотиботи амалиёти хочағи дар низоми доимӣ ва даврии ҳисобгирии захираҳо

Сана	Мазмунни амалиёт	Усули доимии ҳисобгирии ЗММ	Усули даврии ҳисобгирии ЗММ
3 апрели 201X	Хариди молҳои КШ-12 бо қарз	Молҳо 60 000 Ҳисобҳои қобили пардохт 60 000	Хариди молҳо 60 000 Ҳисобҳои қобили пардохт 60 000
4 апрели 201X	Баргardonдани молҳо ба тахвигарон ва тахфиф	Ҳисобҳои қобили пардохт 1 200 Молҳо 1 200	Ҳисобҳои қобили пардохт 1 200 Молҳои баргardonда 1 200
7 апрели 201X	Киропуллии (фрахти) кашонидаани молҳо	Молҳо 500 Ҳисобҳои қобили пардохт 500	Хароҷоти кашонидаани захираҳо 500 Ҳисобҳои қобили пардохт 500
12 апрели 201X	Пардохти ҳисобҳои назардошти тахфиф	Ҳисобҳои қобили пардохт 58 800 Воситаҳои пулӣ 47 624 Молҳо 11 176	Ҳисобҳои қобили пардохт 58 800 Воситаҳои пулӣ 47 624 Тахфифи харид 11 176
16 апрели 201X	Фурӯши молҳои бо қарз	Ҳисобҳои дарсфти (Қарздорни дебиторӣ) 2 700 Даромад аз фурӯш 2 700 Аризии аслии маҳсулотӣ, фурӯхта 20 000 Молҳо 20 000	Ҳисобҳои дарсфти (Қарздорни дебиторӣ) 2 700 Даромад аз фурӯш 2 700 Амалӣ дар қарда намешавад 2 700
3 апрели 201X	Баргardonдани молҳои фурӯшгашуда	Баргardonдани молҳо 900 Ҳисобҳои дарсфти 900 Молҳо 600 Аризии аслии фурӯш 600	Баргardonдани молҳо 900 Ҳисобҳои дарсфти 900 Амалӣ дар қарда намешавад 900
27 апрели 201X	Воситаҳои пулӣ аз фурӯш ва тахфиф гирифта	Воситаҳои пулӣ 2 5840 Тахфифи фурӯш 260 Ҳисобҳои дарсфти 26100	Воситаҳои пулӣ 2 5840 Тахфифи фурӯш 260 Ҳисобҳои дарсфти 26100

Агар молу мавод дохил шавад онҳоро дар реестри (фехристи) алоҳида ба ҳисоб гирифта, бо қайди махсус «Баъди барӯйхатгирӣ» ва имзои раиси комиссия тасдиқ мекунанд.

Дар мавриди муҳлати дароз гузаронидани барӯйхатгирӣ фақат бо иҷозати роҳбар ва сармуҳосиб ЗММ аз анбор сарф карда мешавад ва бояд номгӯи онҳо алоҳида дар рӯйхати «ЗММ дар вақти барӯйхатгирӣ сарфшуда» бо имзои аъзоёни комиссия тасдиқ карда шавад. Дар ҳуччатҳои сарфу харч ҳам ҳамин тавр қайд карда мешавад.

Муҳимтарин масъала – ин танзими натиҷаҳои барӯйхатгирии ЗММ. Алоҳида ҳисоби «Камомад ва талафот аз вайроншавии арзишҳо» дигар истифода намешавад.

Натиҷаи барӯйхатгирии ЗММ – зиёдомад (+) ва ё камомад (-), ки дар асоси рӯйхати муқоисавӣ ҳисоб карда мешавад. Вобаста ба тавсифи

натиҷаи барӯйхатгирӣ (зиёдомад ва камомад) сабабҳои пайдоишашон дар ҳисобҳои муҳосибӣ чунин дарҷ карда мешаванд:

1. Камомади молҳо дар анбор муайян карда шудаанд.

Қарздорӣ аз рӯйи маблағҳои зерҳисобӣ 6 000
Молҳо 6 000

2. Барқарор кардани қисми камомад аз ҳисоби шахсони ҳисоботдеҳ.

Воситаҳои пулӣ дар хазина 4 500
Қарздорӣ аз рӯйи маблағҳои зерҳисобӣ 4 500

3. Боқимондаи маблағи қарздорӣ ба ҳисоби харочот гузаронида шуд.

Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ 1 500
Қарздорӣ аз рӯйи маблағҳои зерҳисобӣ 1 500

4. Талафоти молҳо мувофиқи меъёри тасдиқгардида
Хароҷоти камомади захираҳо 150
Молҳо 150

5. Маблағи умумии камомад – 8 500, аз ин талафот – 2 500

а) Қарздорӣ аз рӯйи қарзҳо 6 000
Молҳо 6 000

Талафот мувофиқи меъёри муқарраргардида

б) Харочоти умумӣ ва маъмури 2 500
Молҳо 2 500

9.6. ШАРҲИ АХБОРОТИ БО ЗММ АЛОҚАМАНД

Ҳар як стандарт шарҳи иттилоотро талаб мекунад. Дар ҳисоботи ҳолати молиявӣ (тавозун) ЗММ мувофиқи таснифот аз рӯйи мазмуни иқтисодиашон, яъне тарзи истифодабарӣ дар ҷараёни истеҳсолот ба гурӯҳҳои зерин ҷудо нишон дода мешаванд: молҳо, ашёи хом ва масолах, истеҳсолоти нотаом, маҳсулоти тайёр, маҳсулоти кишоварзӣ, сузишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, асбобу анҷоми идоравӣ, дигар захираҳо.

Дар корхонаҳои калонтарин ин номгӯй васеътар карда мешавад ва барои кушодани ҳисобҳои нав дар нақша ҷунин имконият мавҷуд аст. Дараҷаи муфассалгардонӣ (детализатсия) зиёдтар шавад, иттилоот ҳамон қадар фаҳмотар мешавад. Ҳалли ин масъаларо компютерҳо ва барномаҳои ба онҳо вобастакарда хеле осон мегардонанд.

Захираҳо дар охири соли ҳисоботӣ дар тавозуни муҳосибӣ мувофиқи усулҳои баҳодихӣ инъикос меёбанд.

Дар ҳисоботи молиявӣ ахбороти зеринро ошкор намудан зарур аст:

- принципҳои сиёсати ҳисобдорӣ оид ба усулҳои баҳодихии захираҳои моддию молӣ (усулҳои идентификатсия, арзиши миёна, ФИФО);

- арзиши умумии тавозунии захираҳо ва арзиши тавозунии гурӯҳҳои таснифотии захираҳо (ба монанди молҳо, ашёи хом, масолах, истеҳсолоти нотаом, маҳсулоти тайёр);

- арзиши аслии захираҳои ба сифати харочот эътирофшуда;

- харочоти амалиётии ба даромад аз фурӯш тааллуқдошта, ки ҳамчун харочоти ҳамин давра эътироф шудааст;

• арзиши тавозунии ЗММ ба сифати кафолати иҷроиши уҳдадорихо гузошташуда.

Саволҳои санҷишӣ

1. Мақсади ҳисобгирии захираҳо аз чӣ иборат аст?
2. Дар баҳодиҳии андозаи захираҳо ду нишондиҳанда – гардиши захираҳо ва муҳлати миёнаи гардишӣ муҳиманд. Ин нишондиҳандаҳо чӣ тавр ҳисоб карда мешаванд?
3. Арзиши аслии ЗММ аз кадом хароҷот иборат аст?
4. Моҳияти мафҳумҳои «ҳаракати молҳо» ва «ҳаракати хароҷот»-ро маънидод кунед.
5. Чаро баъзе аз намудҳои ЗММ дар ҳисоботи молиявӣ аз арзиши аслиашон дида пасттар баҳо дода мешаванд?
6. Моҳияти усули ФИФО ва ЛИФО дар чист?
7. Оё усулҳои ФИФО ва ЛИФО ба гуногунии миқдори захираҳо дар охири давра сабаб мешаванд?
8. Бартарихо ва норасогихои усулҳои ФИФО ва ЛИФО кадомҳоянд?
9. Чаро истифодабарии усули ЛИФО-ро СБҲМ тавсия намекунад?
10. Дарачаи таъсири усулҳои ҳисобгирии захираҳо ба андоз аз ғоида чӣ гуна аст?
11. Кадоме аз усулҳои баҳодиҳии захираҳо дар давраи афзоиши нархҳо нишон медиҳад: а) баландтарин арзиши захираҳо; б) камтарин арзиши захираҳо; в) баландтарин ғоидаи соф; г) камтарин ғоидаи соф?
12. Моҳияти системаи даврии ҳисобгирии ЗММ?
13. Моҳияти системаи ҳисобгирии доимӣ?
14. Шарҳи ахбороти ҳисоботи ЗММ барои чӣ ва ба кӣ лозим аст?
15. Ба фикри Шумо «шарҳи ахборот» аз «ошкорсозии он» тафовут дорад?

«Воситаҳои истеҳсолот дар ҳар кадом чараёни меҳнат ... ҳамеша ба воситаҳои меҳнат ва предмети меҳнат чудо карда мешаванд»

К. Маркс

МАВЗҶИ 10. ҲИСОБГИРИИ ДОРОИҶОИ ДАРОЗМУДДАТ: ВОСИТАҶОИ АСОСӢ

10.1. МОҶИЯТ ВА НАМУДҶОИ ДОРОИҶОИ ДАРОЗМУДДАТ

Дороиҳои дарозмуддат- ин воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ мебошанд.

Воситаҳои асосӣ дороиҳои моддие мебошанд, ки:

а) муҳлати давраи хизматашон зиёда аз як сол муқаррар гардидааст;

б) барои истеҳсоли моддӣ ё ҳамлу нақли мол ва соҳаи ғайриистеҳсоли, инчунин барои иҷора додан таъин гардидаанд;

в) одатан барои фурӯхтан таъин нашудаанд.

Ду намуди дороиҳои дарозмуддат мавҷуд мебошанд: дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ.

Дороиҳои моддӣ (воситаҳои асосӣ)-дороиҳои дарозмуддат истифодашаванда, ки шакли миқдории ҷисмонӣ доранд (замин, бино, иншоот, таҷҳизот, захираҳои табиӣ ва ба инҳо монанд).

Дар корхонаҳо таҷрибаи хуби таснифоти воситаҳои асосӣ вучуд дорад. Ҷамаи воситаҳои асосӣ мувофиқи талаботи таснифоти оморӣ ба 12 намуд ва 19 соҳа тақсим карда мешаванд.

Дороиҳои моддӣ дар навбати худ ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. истехлокшаванда: масалан, бино, иншоот, таҷҳизот, мебел.

2. қошишёфта (камшавии захираҳо) - ба монанди қанданиҳои фойданок, қангалзорҳо, замини беқувватгашта.

3. дороиҳои истехлокнашаванда-масалан, замин. Ин ягона дороии моддие мебошад, ки истехлок намешавад, яъне «хароб» мешавад ва барои бой ва ҳосилхез гардонидани таркибаш маблағгузори иловагӣ зарур аст.

Дороиҳои ғайримоддӣ- дороиҳои мебошанд, ки:

⊕ дар фаъолияти ширкат истифода мегарданд, ҳамчун сармоя ё барои мақсадҳои хариду фурӯш нигоҳ дошта мешаванд;

⊕ аз рӯи нақша бояд баъди гузаштани давраи қорӣ (ҳисоботӣ) фоида оваранд;

⊕ на ҳама вақт моҳияти моддӣ доранд.

Хусусиятҳои ҳосии ҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ дар мавзӯҳои минбаъда мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

10.2. МАҲҲУМ, ТАСНИФОТ ВА БАҲОДИҲИИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

Дар назарияи илми иқтисод шумо бо мафҳумҳои «воситаи меҳнат», «предмети меҳнат» ҳамчун омили истехсолот шинос ҳастед. Воситаҳои меҳнат ҳамчун воситаҳои асосӣ амал мекунанд. Баъзе аз воситаҳои меҳнат, ки арзиши ночиз дошта муҳлати истифодабарии аз як сол кам аст, ба монанди асбобҳои камарзиш, иншоот ва ҳаргуна ҷиҳозолоти муваққатӣ ба гурӯҳи ЗММ дохил карда мешаванд.

Дигар мафҳуми «предметҳои камарзиши тезфарсудашаванда» истифода бурда намешавад.

Ҳар як стандарт луғати тафсирии худро дорад. Мувофиқи СБҲМ (IAS) 16-Воситаҳои асосӣ таърифи мафҳумҳои зеринро доништан шарт аст: арзиши тавозунӣ, арзиши асли, маблағи истехлокшаванда, арзиши ба қор-

хона хос, арзиши одилона (вокей), зарар аз бекурбшавии арзиш, арзиши чуброншуда, муҳлати истифодаи фоиданок. Тафсири тоҷикии мафҳумҳои ба ҳар як стандарт тааллуқдошта дар «Луғати тафсирии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ» (с. 2010) дарҷ ёфтааст.

Объектҳои воситаҳои асосӣ, ки ҳамчун дорой эътироф шудаанд, мувофиқи арзиши аслиашон баҳо дода мешаванд.

Дар банди 6 СБҲМ (IAS)-16 арзиши аслии чунин таъриф гардидааст: *«Арзиши аслии – ин маблағи воситаҳои пулӣ ва ё муодили онҳост, ё арзиши одилонаи дигар чубронкуни, ки барои хариди дорой дар лаҳзаи харид ё сохтмони он пардохта шудааст».*

Муҳимтарин масъалаи ҳисобкунии арзиши воситаҳои асосӣ – ин фарқ карда тавонистани хароҷоти асосӣ аз хароҷоти амалиётӣ мебошад. Хароҷоти асосиро чун маблағгузорӣ ба сохтмони асосӣ фаҳмидан дуруст меояд. Масалан, харидории мошин ин сармоягузорӣ ба воситаҳои асосӣ ҳисобида мешавад. Агар муҳосиб чунин маблағро нодуруст ба хароҷоти амалиётӣ дохил кунад, он гоҳ хароҷот зиёд шуда фоида кам мешавад. *Мақсад он аст: бояд бифаҳем, ки пардохтҳо хароҷоти ҷорӣ давра ё хароҷоти дороиҳо мешаванд?*

Муайянкунии арзиши ибтидоии воситаҳои асосӣ вобаста ба хусусиятҳои гурӯҳҳои калонтарини онҳо дар нақшаи 10.1. тасвир ёфтааст.

Шояд таркиби ҳамаи хароҷоти ба арзиши аслии объект дохилмешударо нақшаи 10.1. дарбар нагирифта бошад, вале принсипи баҳодихӣ ва мувофиқатнокӣ талаб менамояд, ки арзиши вокей пурра ҳисоб карда шавад.

Арзиши ибтидоӣ - ин арзиши хароҷоти воқеии гузаронидашуда оид ба сохтан ё хариди воситаҳои асосӣ бо андозҳои пардохт ва ситонидашуда, инчунин хароҷоти боркашонӣ, васлқунӣ, шинонидан, ба истифода додан ва дигар хароҷоти бевосита ба ҳолати кории дорой алоқамандбуда, фаҳмида мешавад.

Арзиши ибтидоии воситаҳои асосӣ тақроран вобаста ба ҳисобгирии суръати таваррум баҳогузори мешавад.

Арзиши воситаҳои асосӣ бо ҳисобгирии аз нав баҳодихӣ арзиши барқароркунӣ номида мешавад.

Арзиши чорӣ - ин арзиши воситаҳои асосӣ аз рӯйи нархҳои бозории амалкунанда барои санаи муайян ё маблағи дороиҳои байни тарафҳои хабардоркардашудаи манифиатдор тасдиқ шудааст.

Арзиши барҳамдихӣ - ин арзиши тахминшавандаи дороиҳое мебошад, ки дар вақти барҳамдихии воситаҳои асосӣ дар охири муҳлати хизмати фоиданок ба истиснои хароҷоти дар назар дошташуда оид ба хориҷшавӣ ба амал меояд.

Бино	Таҷҳизот
• Нархи харид• Хароҷоти ба расмият даровардани муомила (пардохтпулӣ ба ҳуқуқшинос, сугуртапулӣ)• Пардохтҳо ба намояндагони амвол• Хароҷоти оморасозии биноҳо ба ҳолати қорӣ (навсозӣ, гузаронидани хатти алоқа ва ғ.)• Ҷузъҳои воситаҳои ба маблағгузориҳои лоиҳа замкарда	• Нархи харид мувофиқи борхат• Хароҷоти сугуртаи боркашонӣ• Андоз аз фуруш• Хароҷоти васлқунӣ ва озмоишӣ
Замин	Ободонии объектҳои ҳудуди қорхона
• Нархи харид• Хароҷоти софи тозакунии ҳудуди қорхона• Подоши ҳуқуқшинос• Пардохтҳо ба намояндагони амвол• Хароҷоти иловагӣ барои бехтарсозии замин	• Фарши роҳ• Девоҷи қашида• Чароғон қардан• Шинионидани ниҳолҳо• Кабутизор қардан

Расми 10.1. Таркиби арзиши баъзе аз гурӯҳҳои воситаҳои асосӣ

10.3. ҲИСОБГИРИИ ХАРИДИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

Ба арзиши хариди бино, иншоот, таҷҳизот, мошинҳо ҳамаи хароҷоти зарурии бо бурдасонӣ, васлқунӣ ва бақорандозӣ барои истифодабарӣ алоқаманд дохил қарда мешаванд.

Хароҷоти бо харид ва истифодабарии воситаҳои асосӣ вобаста буда, ҳамчун маблағгузори асосӣ ё хароҷоти бо гирифтани даромад алоқаманд ба ҳисоб гирифта ва таснифот карда мешаванд. Тахмин мешавад, ки маблағгузориҳои асосӣ баъд аз ба охиerrasии давраи ҳисоботӣ ҳам фоида меоваранд. Барои ҳамин ҳам, чунин хароҷот *капитализатсия*, яъне ба сармоя мубаддал мешаванд: онҳо ҳамчун харидкунӣ дороиҳо таснифот гардида, дар дебити ҳисоби дороиҳои мувофиқ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Арзиши капитализатсияшудаи дорой ҳамчун хароҷот дар давраҳои ҷорӣ ва оянда ба воситаи истехлок эътироф карда мешавад.

Дар назар дошта шудааст, ки хароҷоти бо гирифтани даромад алоқаманд фақат дар давраи ҳисоботи ҷорӣ фоида меорад. Аз ин рӯ, онҳо бевосита (мустақиман) ба ҳисобҳои дахлдори хароҷот дохил мешаванд, баъд аз он санчиши мувофиқатии онҳо бо даромадҳои давраи ҳисоботӣ ба амал бароварда мешавад.

Баъд аз харидкунӣ, вале то аввали истифодабарии дорой ҳамаи хароҷоти дар вақти тайёркунӣ барои истифодабарӣ гузаронидашуда, ба арзиши дорой дохил карда мешавад. Хароҷот барои васлкунӣ ва таъмири таҷҳизот, модернизатсия (азнавсозӣ) ва дигаргунсозии сохтори биноҳо ва хароҷоти ба инҳо монанд, ки бевосита бо дороиҳои нав- харидашуда ё дар истифода қарордошта алоқаманданд, ҳамчун қисми арзиши ибтидоии дорой капитализатсия мешаванд.

Принсипи мувофиқатӣ талаб менамояд, ки хароҷот дар ҳисоби дорой то гирифтани даромад мавқуф гузошта шавад, ҳамин ки дороиҳо ба истифода дода мешаванд ва дар гирифтани даромад мақом мебозанд, санчиши мувофиқатии арзиши харидкунӣ бо даромадҳо ба воситаи истехлок ба амал бароварда мешавад. Дар вақти хариди дороиҳо хароҷоти гуногун ба нархи борхат илова бо тахфифаш гузаронида мешавад. Инҳо чунин хароҷотро дар бар мегиранд: андоз аз фурӯш, андоз аз моликият, ҳаққи

(пардохти) суғурта, ҳуқуқ ба моликият, хароҷот оид ба бақайдгирии моликият ва маблағҳои комиссияӣ. Барои он ки дороиҳоро ба истифодабарӣ тайёр кунем ва аз он фоида ба даст орем, чунин хароҷот зарур аст. Баъд аз харид дороиҳо аз рӯйи арзиши ибтидоӣ бо назардошти истехлоки чамъшуда ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Принсипҳои (шартҳои) умумии баҳодихии дороиҳо аз ҳолатҳо ё тарзҳои хариди воситаҳои асосӣ вобаста нестанд.

Тарзҳои харидории воситаҳои асосӣ чунинанд:

- ✓ ба ивази воситаҳои пулӣ;
- ✓ ба қарз (*кредит*);
- ✓ ба ивази саҳмияҳои сармояи ширкати харидкунанда;
- ✓ ба сифати ҳада аз дигар субъект;
- ✓ ба тариқи сохтмон;
- ✓ ба ивази дигар дороиҳо.

Воситаҳои асосии бо пули нақд харидашуда

Ҳангоми хариди биноӣ қаблан коршоям ба арзиши он нархи харид, хароҷоти таъмири он ва дигар хароҷоти ба ҳолати корӣ оваранда алоқаманд дохил карда мешаванд.

Воситаҳои асосии бо қарз харидашуда

Мувофиқи принципи баҳодихӣ арзиши дороие, ки бо қарз харида шудааст аз инҳо иборат аст:

- арзиши бозории дорой;
- арзиши ҷории пардохтҳои ояндаи пулӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои қарзӣ таҳфифшуда.

Воситаҳои асосии ба ивази саҳмияҳо харидашуда

Вақте ки саҳмияҳо (сармоя) бо мақсади харидкунии воситаҳои асосӣ бароварда мешаванд, дороиҳо ё бо арзиши бозории воқеӣ ё бо арзиши бозории воқеии саҳмияҳои баровардашуда, вобаста ба он ки кадоме аз инҳо бештар дастрас ва объективӣ аст, инъикос карда мешаванд.

Фарз кардем, ки ширкати "БАРС" дар соли 201X таҷҳизоти коршоями қаблан фаъолияткунандаро харид.

Ҳолати таҷҳизот муътадил аст, аммо одатан он то гузаштани муҳлати хизматаш фурӯхта намешавад. Барои ҳамин ҳам, он арзиши бозории амиқ надорад. Барои пардохти ин таҷҳизот ширкати "БАРС" 2 000 дона сахмияҳои одиро баровард. Сахмияҳои одӣ дар биржаи фонди озодона хариду фурӯш мешаванд ва нархи ҷорӣ як донаи он 10 в.ш. аст. Дар "БАРС" ҳамагӣ 1 миллион дона сахмияҳои одӣ ба муомилот бароварда шудаанд. Ҳамин тавр, баҳои воқеии таҷҳизот 20 000 (2000*10) в.ш.-ро ташкил медиҳад.

Воситаҳои асосии тавассути ҳада гирифташуда

Ҳолатҳои мешаванд, ки мақомоти давлатӣ ва ё дигар ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ воситаҳои асосиро ба ягон ширкат ба сифати ҳада (туҳфа) тақдим мекунанд. Воситаҳои асосии ҳадакардашуда дар ҳисобгирӣ фақат бо арзиши воқеӣ бо риояи принсипи қатъӣ баҳо дода мешаванд.

Набудани арзиши қайдкардашудаи дороии ҳадашуда, ба ғайр аз ин хусусияти яктарафаи таҳвил (супурдан, интиқол), тараққиҳои принсипи муҳосибии баҳогузори таҳвилро ҳатман ба миён овард. Дороии ғайрипулӣ, ки дар натиҷаи таҳвили яктарафа ба даст оварда шудааст, аз рӯи арзиши воқеии дороӣ ё хизмати гирифташуда бо роҳи эксперти ва дар асоси санадҳои таҳвилӣ муайянкардашуда, баҳо дода мешавад.

Ҳисобҳои дороиҳо ва сармояи хусусӣ бояд дар натиҷаи баҳогузори дурусти ҷорӣ дороиҳои ба ҳада гирифташуда зиёд шаванд, агар дар вақти таҳвил ягон ҳел шартҳои гузошта нашуда бошанд. Зиёдшавии ҳисоби сармояи хусусӣ сарчашмаи дороии ҳадашуда ва афзоиши сармояи корхонаро дарбар мегирад. Дороии ба ҳада гирифташуда ба фоидаи соф таъсир намерасонад.

Мисол: фарз кардем, ки 1 майи соли 201X мақомоти ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе бино (арзиши бозориаш 400 000 в.ш.) ва замин (арзиши бозориаш 100 000 в.ш.), ки дар он ширкати "Ховарон" воқеъ аст, ба сифати ҳавасмандгардонӣ барои ташкили истехсолот медиҳад. Ширкати "Ховарон" хароҷоти ба замин вобастабударо ба

маблағи 5 000 в.ш. мепардозад. Дар ин ҳолат навишти амалиёт чунин тасвир меёбад:

<i>Бино</i>	<i>400 000</i>
<i>Замин</i>	<i>105 000</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>5 000</i>
<i>Сармоя - бино ва замини ба ҳадя гирифташуда</i>	<i>500 000</i>

Воситаҳои асосии ба сифати кӯмаки давлатӣ гирифташуда

Ҳадяҳо ду намуд мешаванд: ҳадяи бебозгашт (ройгон) ва ба намуди кӯмаки давлатӣ.

Фарз мекунем, ки бо гранти ҳукумати 30% маблағи дар вақти хариди таҷҳизоти арзишаш 100 000 в.ш. дошта, пардохта мешавад. Муҳлати хизмати таҷҳизот 10 сол аст. Дар ин маврид истифодабарии усули арзиши соф ва ҳам усули мавқуфгузошта қобили қабул аст. Ду тарзи навишти амалиётро дар дафтар (журнал) дида мебароем.

Усули арзиши соф (СБҲМ)

Усули мавқуфгузошта

Инъикоси харид:

<i>Таҷҳизот</i>	<i>100 000</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>100 000</i>

Инъикоси гирифтани грант:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>30 000</i>

Грантҳо ва маблағгузори мақсаднок 30 000

Инъикоси хароҷот барои истехлок дар охири ҳар як сол дар муддати даҳ сол.

Хароҷоти истехлок ($1/10 * 70 000$) 7 000

<i>Фарсудаи шавии ҷамъшуда</i>	<i>7 000</i>

Истифодабарии ҳарду усулҳо ба даромад таъсири якхела доранд. Фарқият дар тавозуни муҳосибӣ пайдо мешавад, ки дар вақти истифодабарии усули мавқуфгузошта арзиши умумии воситаҳои асосӣ бо камшавии маблағи ҷуброни гранти истехлокшуда дар

муқоиса бо усули арзиши соф инъикос карда мешавад. Ҳарду усулҳам қобили қабул мебошанд.

Дороиҳои ба тариқи сохтмон бинокардашуда

Баъзан ширкатҳо барои фаъолияти пурсамари хеш бино месозанд. Ҳамаи хароҷоти бевоситаи бо лоиҳаҳои ба сохтмон вобастабуда, ҳамчун қисми арзиши аслии дорои мазкур капитализатсия мешаванд. Арзиши асли аз хароҷоти моддӣ, меҳнатӣ ва иловагӣ иборат мебошад. Дар навбати худ, хароҷоти иловагӣ ба худ хароҷоти умумии бо истехсолот вобаста набуда, ба монанди хароҷоти хизматҳои рифоҳӣ (коммуналӣ), нигоҳдории таҷҳизот ва назоратро дар бар мегирад.

Арзиши аслии дороиҳои бо қувваи худӣ бинокардашуда низ бо арзиши бозории чунин объект баробар намешавад. Тибқи баҳодиҳии дигари дороиҳо, баҳодиҳии ҳади аксари аз тарафи СБҲМ иҷозатдодашуда барои дороиҳои бо қувваи худӣ бинокардашуда арзиши бозории воқеӣ ба шумор меравад. Агар арзиши умумии сохтмон (бо хароҷоти иловагӣ ва фоизҳо) аз арзиши бозории дорои ба ҳам монанди руйи иқтидор ва сифат оварда зиёд шавад, он гоҳ фарқият ҳамчун зарар эътироф мешавад. Иҷро накардани шарт мазкур чузъҳои хароҷоти дар оянда фоида намеовардагиро ба пеш мегузорад, ба азнавбаҳодиҳии истехлок оварда мерасонад ва принсипи консерватизмро вайрон менамояд.

10.4. ҲИСОБГИРИИ ХАРИДИ ЗАМИН ВА ОБОДОНИИ ЗАМИН

Мувофиқи СБҲМ (IAS) 16 *Замин истехлок намешавад*, чунончи арзиши он кам намегардад ва дар чараёни фаъолияти истехсолӣ сарф намешавад. Хароҷоти ҳисоби «Замин» фақат ба он қитъаҳои, ки дар истифодабарӣ ҳастанд, капитализатсия карда мешаванд. Хароҷоти умумӣ оид ба тайёркунии замин, дараҷабандӣ, корезӣ, геодезӣ ба ҳисоби замин капитализатсия мешаванд. Замине, ки аз тарафи ширкати фуруши аввали ғайриманкул

идора мешавад, ҳамчун мол тасниф мешавад. Умуман, замини истифодашаванда ва ё замини барои мақсадҳои хариду фурӯш нигоҳдошташаванда, бояд аз заmine, ки дар фаъолияти амалиётӣ истифода мешавад, чудо карда нашавад.

Дар ҳолате, ки замин бо мақсади таҷдид ё барои сохтмони бино харида мешавад, арзиши бартаарафкунии конструксияҳои (тарҳҳои) мавҷуда ва дигар монеаҳо ба ҳисоби «Замин» капитализатсия мешаванд. Агар замин, аллакай дар ихтиёри корхона бошад, тарҳҳои мавҷудбуда барои тайёркунии ҷойи нави сохтмон бартаараф карда мешаванд, хароҷоти кӯчонидан бошад, ба ҳисоби «Замин» капитализатсия намешавад, яъне зарарро зиёд мекунад то ғоидаро дар вақти хориҷшавии тарҳи кӯҳна кам намояд. Дар ҳолате, ки замин бо мақсади сармоягузорӣ ё иҷора нигоҳ дошта мешавад, хароҷот оид ба пардохти андозҳо ва суғуртапулӣ фақат ба давраи тайёркунии замин бо мақсади фурӯш ё иҷора додан капитализатсия мешавад.

Дар вақти хариди замин хароҷоти иловагӣ ба амал меояд, ки ба гайр аз арзиши замин пардохта мешаванд. Ин хароҷот ҳамчун арзиши замин, ба дебити ҳисоби «Замин» дохил карда мешаванд, ба монанди: подошпулиҳои комиссияи агентҳо оид ба амволи гайриманқул; пардохти хизмати ҳимоятгарон (адвокатҳо); андозҳои аз тарафи харидор пардохташуда ва дигарҳо.

Арзиши захбурканӣ (дренаж), тозакунӣ ва ҳамворкунии замин

Фарз мекунем, ки корхона қитъаи заминро барои фаъолияти нав мехарад. Вай арзиши хариди заминро (нархи софи харид) ба маблағи 230 000 в.ш., хизмати брокер (миёнарав)-ро –7 000 в.ш. ва хизмати адвокатҳоро ба маблағи 2 000 в.ш. мепардозад; 9 000 в.ш. барои вайронкунии бинои кӯҳна, ки арзиши барҳамдиҳиаш ба 3 000 баробар аст ва барои ҳамворкунии замин 1 000 в.ш. маблағ лозим аст. Арзиши қитъаи замини гирифташуда ба -

246 000 в.ш. баробар шуд. Дар поён ҳисобу китоби маблағҳои ба дебити ҳисоби “Замин” дохил карда мешуда оварда шудааст (ба ҳисоби в.ш.):

Чадвали 10.1

Ҳисобу китоби арзиши замин

Нархи харид	230 000
Подошпулии комисионии миёнарав	7 000
Ҳаққи ҳуқуқшиносҳо (юристҳо)	2 000
Пардохт барои вайронкунии бинои кӯҳна	9 000
тарҳ: арзиши барҳамдиҳӣ	3 000
Пардохтҳо барои ҳамворкунии замин	1 000
Ҷамъ:	246 000

Ободони қитъаҳои замин– ин мукамалгардонии майдони замин, роҳҳои даромадгоҳ, боғҳо, деворҳо ва дигар намудҳои ободони ба шумор мераванд. Арзиши ободони “Замин” ба ҳисоби замин илова карда алоҳида капитализатсия ва истехлок мешавад. Барои маҳдуд будани муҳлати истифодабариашон аввал чунин харочотро дар ҳисоби “Ободони қитъаи замин” (ҳисоби 11070) ба ҳисоб мегиранд.

**10.5. ҲИСОБГИРИИ ХАРИДИ ГУРҶҲИ ДОРОИҲО
БО МАБЛАҒИ УМУМӢ**

Баъзан якчанд дороиҳо ба маблағи умумӣ харида мешаванд, чунончи нархи ҳар як воҳиди он бисёр вақт паст аст, нисбат ба он, ки онҳо дар алоҳидагӣ харида мешаванд. Дар дигар ҳолатҳо дороиҳо ҳамчун илова ба замин ва бино харида мешаванд. Ин намуди харид – хариди “сабадӣ”, *гурҷҳи ё умумӣ*²⁸ ном бурда мешавад, ки масъалаи тақсимооти маблағи умумиро ба якчанд намуди дороиҳо ба миён меорад.

Қисми арзиши умумӣ, ки бо дороиҳои муайян ба як

²⁸ Метод паушальной оценки-единовременно выплачиваемая сумма без разделения её составляющих частей.

гурӯҳ дохил кардан мумкин аст, ба ин дороиҳо пурра тақсим карда мешавад. Масалан, хароҷот оид ба баҳогузори замин, фақат ба ҳисоби замин гузаронида мешавад.

Тақсимои маблағҳои боқимонда (бо тарҳкунии маблағҳои бевосита тақсимшуда) ба ҳар як гурӯҳи дороиҳо, барои инъикоскунии судманд ва арзиши боқимондаи ҳар яки дороиҳо ҳисобу китоби чудоғона мешаванд. Ба ғайр аз ин аз рӯи имконият хуб мешавад, ки ҳар як дороӣ дар алоҳидагӣ истехлок карда шавад.

Мисол, ширкати «Сомон» заминеро бо бинояш ба маблағи 500 000 в.ш. харид кард. Арзиши баҳододашудаи замин - 320 000 в.ш ва бино - 240 000 в.ш. Маълум аст, ки ҳиссаи замин дар маблағи умумии харид зиёдтар аст (57,1%) нисбат ба арзиши бино (42,9%). Ҳиссаи хароҷоти ҳар як намуди дороӣ дар ҷадв. 10.2 оварда шудааст.

Ҷадвали 10.2

Тарзи тақсими хароҷот байни объектҳои дороиҳои гурӯҳӣ

Номгӯи дороиҳо	Баҳогузори дороиҳо	Вазни қиёсии дороҳо (%)
Замин	320 000	57,1
Бино	240 000	42,9
Ҷамагӣ:	560 000	100,0

Арзиши аслии ҳар як намуди дороӣ вобаста ба вазни қиёсиаш ҳисоб карда мешавад.

$$\text{Замин } 500\,000 \cdot 57,1\% / 100 = 285\,500$$

$$\text{Бино } 500\,000 \cdot 42,9\% / 100 = 214\,500$$

10.6. ҲИСОБГИРИИ ИСТЕҲЛОКИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ ВА УСУЛҲОИ ҲИСОБИ ФАРСУДАШАВИ

Дар чараёни истифодабарӣ воситаҳои асосӣ фарсуда мешаванд. Фарсудашавии ҷисмонӣ ва маънавиро бояд фарқ кард. К. Маркс дар асари безаволаш «Капитал» моҳияти иқтисодии намудҳои фарсудашавиро таҳлил намуда, хусусан, ба шакли маънавии он диққати махсус до-

дааст. Барои фаҳмидани мазмуну мундариҷаи мафҳуми «фарсудашавии маънавӣ» дарки вазифаи мошину таҷҳизот дар ҷараёни истеҳсолот, тарзи гузаронидани арзиши он ба маҳсулот зарур мебошад. Фарсудашавии маънавӣ (кӯҳнашавӣ) ба воситаҳои меҳнат дахл дорад, ки арзишашонро ба маҳсулот тадриҷан мегузаронанд. Фарсудашавии маънавӣ маънои *кӯҳнашавии иқтисодии* техникро дорад ва ин масъалаи иқтисодӣ дар соҳаи саноати ҷумҳурӣ, бешубҳа, тадқиқоти махсусро талаб менамояд. Барои барқарор кардани фарсудашавӣ як қисми воситаҳои асосӣ ҳамчун истеҳлок ба хароҷоти истеҳсол ва фуруши маҳсулот дохил карда мешаванд.

Истеҳлок-ин тақсими мунтазами арзиши истеҳлокашавандаи дороиҳои моддӣ дар давоми муҳлати истифодабарии манфиатбахшии онҳо. Баъзан ду мафҳуми ба ҳам пайвастаро аниқтар аз якдигараш фарқ мекунад: фарсудашавӣ (deprication) ва истеҳлок (amortization). Дар луғати тафсирии Николаева О.Е., Шишкова Т.В. «Международные стандарты финансовой отчётности» (учебное пособие.-М: Эдиториал УРСС, 2001.) таърифи ин ду мафҳум чунин омадааст:

а) «deprication» – фарсудашавии воситаҳои асосӣ - тақсими мунтазами арзиши дороиҳои моддӣ дарозмуддат дар муҳлати истифодабарии судманд; дар ҳисоби «Фарсудашавии ҷамъшуда» дарҷ ёфта контрҳисоб ба ҳисоби дороии мувофиқ мебошад» (саҳ. 128);

б) «amortisation (amostization) – амортизатсия (истеҳлок). *Мафҳумест, ки истеҳлоки дороиҳои ғайримоддиро ифода мекунад; ба маънои васеъ ҷараёни тақсими мунтазами андозаи маҷмӯӣ*» (саҳ. 117).

Аз муқоисакунӣ ин ду мафҳум бар меояд, ки «amortization» бештар ба дороиҳои ғайримоддӣ дахл дорад, чунки «хӯрдашавӣ» ё «фарсудашавӣ»-и онҳоро илм далелнок исбот накардааст. Муҳим он аст, ки истеҳлокро ҳамчун тарзи мунтазам ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок гузаронидани арзиши дороиҳо ба хароҷот фаҳмидан дуруст меояд.

Ҳисобу китоби маблағи истехлок аз омилҳои зерин вобастагии зич дорад:

- арзиши ибтидоӣ;
- арзиши бақиявӣ (охирин);
- арзиши истехлокшаванда;
- муҳлати амали судманди истифодабарӣ.

Усулҳои ҳисоби истехлок:

1. усули ростхатаи истехлок (straights – line method);
2. усули истехсолӣ (production method);
3. усулҳои фаврии тезонидани истехлок:
 - а) усули чамъкунии ададҳо (sum-of-the-years'-digits method);
 - б) усули бақияи камшаванда (declining-balans method).

Усули ростхата (хориҷкунии мунтазам)

Мувофиқи ин усул арзиши истехлокшавандаи объект мунтазам дар давоми муҳлати хизматрасонии он хориҷ (тақсим) карда мешавад. Усули мазкур ба он асос ёфтааст, ки истехлок аз дурударозии муҳлати хизматрасонӣ вобаста аст.

Маблағи ҳиссачудокунииҳои истехлок барои ҳар як давра бо тарзи тақсим намудани арзиши истехлокшаванда (арзиши ибтидоӣ тарҳи арзиши барҳамдиҳии он) ба шумораи давраи ҳисоботи истифодабарии объект ҳисоб карда мешавад.

$$\text{Маблағи истехлоки солона} = \frac{\text{Арзиши ибтидоӣ} - \text{Арзиши бақиявӣ}}{\text{Муҳлати давраи хизмат}}$$

Меъёри (нормаи) истехлок дар ин маврид доимӣ аст.

Мисоли 1. Арзиши ибтидоии автомобили боркаш – ба 20 000 в.ш., арзиши боқимондаи он дар охири давраи панҷсолаи истифодабарӣ - ба 2000 в.ш. баробар аст. Дар ин ҳолат истехлоки ҳарсола 20% (100:5) - ро аз арзиши истехлокшаванда, яъне 3600 в.ш. мувофиқи усули хориҷкунии ростхата, ташкил медиҳад. Ин ҳисобу китобҳо ба таври зайл ба амал бароварда мешаванд:

$$\text{Маблағи истеҳлоки солона} = \frac{\text{Арзиши ибтидоӣ} - \text{Арзиши бақиявӣ}}{\text{Муҳлати давраи хизмат}} =$$

$$= \frac{20\,000 - 2\,000}{5} = 3600 \text{ в.ш.}$$

Чадвали 10.3.

Речаи истеҳлок бо усули ростхатта, в.ш

Солҳо	Арзиши ибтидоӣ	Истеҳлоки солона	Маблағи чамъшавии истеҳлок	Арзиши бақиявӣ
Дар лаҳзаи харид	20 000	-	-	20 000
Дар охири соли 1-ум	20 000	3 600	3 600	16 400
Дар охири соли 2-юм	20 000	3 600	7 200	12 800
Дар охири соли 3-юм	20 000	3 600	10 800	9 200
Дар охири соли 4-ум	20 000	3 600	14 400	5 600
Дар охири соли 5-ум	20 000	3 600	18 000	2 000

Речаи истеҳлок чадв. 10.3 нишон медиҳад, ки:

- а) дар давоми панҷ сол маблағи истеҳлок якхела буда,
- б) чамъшавии истеҳлок мутаносибан зиёд мешавад ва
- в) арзиши бақиявӣ баробар кам шуда, то ба арзиши барҳамдиҳӣ мерасад.

Чунин тарзи ҳисобу китоби истеҳлок одӣ буда, ба принципи-1 мувофиқати хароҷот ва даромад ҷавобгӯ мешавад ва дар таҷрибаи корхонаҳо бештар истифода мешавад (зиёда аз 94%-и ширкатҳои бузурги ИМА).

Усули ҳисобкунии истеҳлок мутаносибан ба ҳаҷми корҳои иҷрошуда (усули истеҳсолӣ)

Ин усул ба он асос ёфтааст, ки истеҳлок (хӯрдашавӣ) фақат натиҷаи истифодабарӣ ҳисоб меёбад ва дар ҷараёни ҳисоби он нақш намебозад.

Мисоли 2. Автомобили боркаш, ки дар мисоли 1 дар борааш сухан рафт, метавонад миқдори муайяни амалиётро иҷро намояд ва масофаи тайкардаи роҳи он ба 100 000 км баробар аст. Хароҷоти истеҳлок дар 1 км ба таври зерин муайян карда мешавад:

$$\frac{\text{Арзиши ибтидоӣ} - \text{Арзиши бақиявӣ}}{\text{Ҳаҷми корҳои иҷрогардида}} = \frac{20\,000 - 2\,000}{100\,000 \text{ км}} = 0,18 \text{ в.ш}$$

Фарз кардем, ки дар вақти истифодабарӣ автомобили боркаш соли якум–25 000 км, соли дуюм–28 000 км, соли сеюм–11 000 км, соли чорум – 19 000 км, соли панҷум–17 000 км ва дар маҷмуъ–100 000 км масофаро тай кардааст.

Ин усулро дар он ҳолате истифода бурдан ҷоиз аст, ки самараи (натичаи) объект дар муддати муҳлати истифодабарии судманди он бо саҳеҳии кофӣ муайян карда мешавад. Барои ёфтани маблағи истеҳлок арзиши истеҳлокӣ ба 1 воҳиди маҳсулоти ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти солона зарб карда мешавад, ҷунонҷӣ барои соли якум: (ниг. ба қадв. 10.4):

$$0,18 \times 25\,000 \text{ км} = 4500$$

Қадвали 10.4.

Решаи ҳисобкунии истеҳлок бо усули истеҳсолӣ, в.ш

	Арзиши ибтидоӣ	Масофа, км	Истеҳлоки солона	Ҷамъшавии истеҳлок	Арзиши бақиявӣ
Санаи харид	20 000	-	-	-	20 000
Охири соли 1	20 000	25 000	4 500	4 500	15 500
Охири соли 2	20 000	28 000	5 040	9 540	10 460
Охири соли 3	20 000	11 000	1 980	11 520	8 480
Охири соли 4	20 000	19 000	3 420	14 940	5 000
Охири соли 5	20 000	17 000	3 000	18 000	2 000
Ҳамагӣ	x	100 000	18 000	x	x

Усулҳои тезонидани истеҳлок

Тезонидани суръати истеҳлок барои бештар амалӣ гардонидани бозгашти хароҷот ва барои гирифтани имтиёзҳои андозии қаблӣ нисбати истеҳлоки одии маъмулӣ равона гардидааст. Бо тезонидани истеҳлок корхона имконияти расидан ба комёбиҳои илмӣ-техникиро пайдо мекунад. Маъмулан ду усули тезонидани истеҳлок мавҷуд аст:

а) *Усули ҳисобкунии истехлок аз рӯйи чамъи ададҳо (солҳои хизмат)* – тарзи кумулятивӣ (ғункунӣ).

Ин усул бо чамъкунии соли муҳлати хизматрасонии объект муайян карда мешавад, ки дар зареби (коэффитсиенти) ҳисобкарда мешуда маҳраҷро ташкил медиҳад. Дар сурати ин зареб шумораи солҳое, ки то охири муҳлати хизматрасонии объект боқӣ мемонад, нишон дода мешавад (ба тартиби баръакс).

Масалан, муҳлати хизматрасонии муфиди автомобили боркаш 5 сол муқаррар шудааст. Чамъи ададҳо – солҳои истифодабарӣ ба 15 (шумораи кумулятивӣ) баробар аст: $1+2+3+4+5=15$

Баъд бо роҳи зарбкунӣ ҳар як қасрро бо арзиши истехлокшуда, ки ба 18000 в.ш. (20 000-2 000) баробар аст, маблағи ҳарсолаи истехлок муайян карда мешавад:

$$5/15, 4/15, 3/15, 2/15, 1/15.$$

Формулаи ҳисоби истехлок аз рӯйи чамъи ададҳо баробар аст, ба:

$$Ч_a = N * (N+1) / 2, \quad \ddot{\quad} \quad N * (N+1) / 2$$

дар ин ҷо: $Ч_a$ - чамъи ададҳо;

N - муҳлати хизмат.

$$И_{ч.а.} = K_x * (A_n - A_б),$$

дар ин ҷо: $И_{ч.а.}$ -истехлоки чамъи ададҳо;

K_x -коэффитсиенти ҳисобкарда барои соли якум-0,333 (5/15);

A_n -арзиши ибтидоӣ;

$A_б$ -арзиши бақиявӣ.

Аз ҷадвал маълум аст, ки маблағи аз ҳама зиёди истехлок дар соли якум ва баъд сол ба сол кам мешавад. Истехлоки чамъшуда бошад на он қадар зиёд мешавад, аммо арзиши тавозунӣ ҳар як сол ба маблағи истехлок кам мешавад, то он вақте ки ба арзиши бақиявӣ баробар нашавад.

Реҷаи истеҳлоки воситаҳои асосӣ бо тарзи ҷамъи ададҳо (кумулятивӣ) в.ш

	Арзиши ибтидоӣ	Истеҳлоки солона	Маблағи ҷамъшавии истеҳлок	Арзиши бақиявӣ
Санаи харид	20 000	-	-	20 000
Охири соли 1	20 000	$(5/15 \times 18\ 000) = 6\ 000$	6 000	14 000
Охири соли 2	20 000	$(4/15 \times 18\ 000) = 4\ 800$	10 800	9 250
Охири соли 3	20 000	$(3/15 \times 18\ 000) = 3\ 600$	14 400	5 600
Охири соли 4	20 000	$(2/15 \times 18\ 000) = 2\ 400$	16 800	3 200
Охири соли 5	20 000	$(1/15 \times 18\ 000) = 1\ 200$	18 000	2 000

б) Усули бақияи камшаванда

Ин усул ба ҳамон принсипе асос ёфтааст, ки ба тарзи ҷамъи ададҳо монанд аст. Аммо дар ин усул меъёри дукаратаи истеҳлок истифода бурда мешавад.

Моддаи 153 банди 12 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои воситаҳои асосие, ки баъд аз 31 декабри соли 2004 харида шудаанд усули дукаратаи тезонидани истеҳлокро иҷозат додааст.

Дар мисоли гузашта автомобили боркаш 5 сол муҳлати истифодабарии муфид дошт. Дар усули ростхата меъёри истеҳлок барои ҳар як сол 20% (100/5)-ро ташкил медиҳад. Дар усули бақияи камшаванда бо меъёри дукаратаи хориҷкунии меъёри истеҳлок ба 40% (2*20%) баробар аст. Ин нархи муайянкардашуда, яъне 40% ба арзиши бақиявӣ дар охири ҳар як сол зам карда мешавад. Арзиши боқимондаи дар назар дошташуда дар вақти ҳисобкунии истеҳлок ба ҳисоб гирифта намешавад, ба ғайр аз соли охирин, ки маблағи истеҳлок бо бузургии барои камкунии арзиши бақиявии дорой то ба арзиши бақиявӣ зарурбуда, маҳдуд карда шудааст.

Формулаи муайянкунии истеҳлок аз рӯи усули бақияи камшаванда:

$$I_{y.б.} = (2 * I_p) * (A_n - I_z)$$

$I_{y.б.}$ – истеҳлок бо усули бақиявӣ;

I_p - истеҳлок бо усули ростхата;

A_n - арзиши ибтидоии воситаҳои асосӣ;

I_z - истеҳлоки гуншуда (чамъшуда).

Ҷадвали 10.6.

Ҳисобкунии истеҳлок: бо усули бақияи камшаванда, в.ш

	Арзиши ибтидоӣ	Истеҳлоки солона	Маблағи чамъшавии истеҳлок	Арзиши бақиявӣ
Санаи харид	20 000	-	-	20 000
Охири соли 1	20 000	$(40\% \times 20\,000) = 8\,000$	8 000	12 000
Охири соли 2	20 000	$(40\% \times 12\,000) = 4\,800$	12 800	7 200
Охири соли 3	20 000	$(40\% \times 7\,200) = 2\,880$	15 680	4 320
Охири соли 4	20 000	$(40\% \times 4\,320) = 1\,728$	17 406	2 592
Охири соли 5	20 000	592	18 000	2000

Дар ҷадв. 10.6 дида мешавад, ки ҳамон як автомобили боркаш дар натиҷаи дучанд тезонидани суръати истеҳлок дар давоми чор сол бояд арзишашро барқарор намояд. Маблағи истеҳлок дар соли якум аз ҳама зиёдтар - 8000 в.ш. мебошад.

Истеҳлок ҳамчун хароҷоти қисми воситаҳои асосӣ ба арзиши аслии маҳсулот дохил карда мешавад. Бинобар ин, асоснок намудани интиҳоби усули ҳисобкунии маблағи истеҳлок ба натиҷаи фаъолияти молиявии корхона бетаъсир наместонад. Дар натиҷа фоида каму зиёд шуда, ба андоз аз фоида таъсир мерасонад. Аз ҷадв. 10.7 дида мешавад, ки маблағи истеҳлок вобаста ба усули ҳисобкуниаш дар соли якуми истифодабарии автомобил аз 3 600 (усули ростхата) то ба 8 000 в.ш. (усули бақияи камшаванда) расидааст.

Муқоисаи усулҳои ҳисобкунии истехлоқ

Сол	Усули ростхата	Усули истехсолӣ	Усули ҷамъи ададҳо (кумулятивӣ)	Усули бақияи кам- шаванда
1	3 600	4 500	6 000	8 000
2	3 600	5 040	4 800	4 800
3	3 600	1 980	3 600	2 880
4	3 600	3 420	2 400	1 728
5	3 600	3 060	1 200	592
Ҷамағӣ:	18 000	18 000	18 000	18 000

**10.7. ҲИСОБГИРИИ ХАРОҶОТИ МИНБАЪДАИ
ВОСИТАҶОИ АСОСӢ**

Маблағгузориҳои минбаъдаи воситаҳои асосӣ бо аризиши тавозунии дорой ҷамъ карда мешаванд, вақте ки эҳтимолият мавҷуд аст, ки маблағгузориҳо ҳолати доройро аз нишондиҳандаҳои аввалаи меъёри баҳододашуда дида бехтар мекунад ва дар натиҷа барои зиёдкунии фоидаи иқтисодии оянда оварда мерасонад. Ба инҳо мисол шуда метавонанд:

а) навсозии дорой бо мақсади ривочдиҳии муҳлати истифодабарии муфидашон, аз он ҷумла афзуншавии иқтидори он;

б) истифодаи технологияи ҷадид ва таҷҳизоти муосири истехсолӣ ба болоравии сифати маҳсулот оварда мерасонад;

в) истифодабарии ҷараёни нави истехсолӣ, ки барои кам намудани хароҷоти ибтидоӣ баҳри фаъолияти асосӣ сарфкардашуда мусоидат мекунад.

Маҷмӯи маблағгузориҳои минбаъда ҳамчун хароҷоти ҳамон даврае, ки ба амал бароварда шудаанд, бояд эътироф карда шаванд. Хароҷоти минбаъдаи воситаҳои асосӣ ба сифати дорой эътироф мегарданд, танҳо он замоне, ки агар ҳолати доройро бехтар созанд, маҳсулнокии онро барзиёд аз меъёрҳои сараввал муайяншуда биафзоянд.

10.8. ҲИСОБИРИИ ХОРИЧШАВИИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

Воситаҳои асосӣ (ба истисноии замин) бо сабабҳои зерин хориҷ карда мешаванд:

- ☞ барҳамдиҳӣ;
- ☞ фуруш;
- ☞ ивазкунӣ;
- ☞ таҳвили бебозгашт (бебозгашт додан);
- ☞ таҳвил дар намуди ҳаққи саҳм (саҳмдорӣ).

Барои он ки ҳисобгирии ҳар яки ин ҳолатҳоро тасвир намоем, фарз кардем, ки 1 январи соли 201X ширкати «ММК» ба маблағи 13500 в.ш. дастгоҳ харид ва барои он вобаста аз муҳлати хизматаш—10 сол истеҳлоқ ҳисоб кард (фарсудаҳои бо усули мунтазам (ростхата) муайян карда шуд).

1 январи соли 201X бақияи ҳисобҳо оид ба ҳисобгирии дастгоҳ чунин аст:

Фарсудаҳои		Тачҳизот	
Дг	Ҷамъшуда-таҷҳизот	Дг	Кт
	12.31.08-2 700	13 500	
	12.31.09-2 700		
	12.31.10-2 700		
	12.31.11-2 700		
	12.31.12-2 700		
	13 500		
	Арзиши бақиявӣ=0 в.ш.		

Муқотибот: 1) Ҳисоби фарсудаҳои таҷҳизот

<i>Тачҳизот</i>	<i>13 500</i>
<i>Фарсудаҳои ҷамъшуда</i>	<i>13 500</i>

2) Дар ҳолати аз ҳисоб пурра харҷ намудани объект (таҷҳизот)

<i>Фарсудаҳои ҷамъшуда-таҷҳизот</i>	<i>13 500</i>
<i>Воситаҳои асосӣ-таҷҳизот</i>	<i>13 500</i>

Хориҷшавии воситаҳои асосии корхона дар натиҷаи фуруши ихтиёрии онҳо, ивазкунӣ, харчкунӣ, дар натиҷаи офатҳои табиӣ ба монанди сӯхтор, заминларза, ярҷ, тар-

ма, сел, тӯфон ба чунин объектҳои барои хоричшавӣ дахлдошта, истехлок ҳисоб карда мешавад. Он вақт инро дар санаи хоричшавӣ ба амал бароварда ва баъд тағйиротҳои мувофиқро ба арзиши ибтидоии объект гузаронидан зарур аст. Андоз аз амвол, хароҷоти суғурта ва амсоли онҳо бо ҷамъи афзоишбанди дар санаи хоричшавӣ ҳисоб карда мешавад.

Дар лаҳзаи хоричшавии дороӣ, арзиши аввалии объект ва истехлок барои муҳлати хизмати он ҳисоб карда шуда, бо ҳисобҳои муҳосибии мувофиқ, хорич карда мешаванд. Фарқ байни арзиши тавозунии объект ва даромад аз фурӯши он дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ дар қисмати ғоида ё зарар инъикос карда мешавад.

Бақайдгирии хоричшавии воситаҳои асосӣ

Воситаҳои асосӣ дар муддати тамоми муҳлати давраи истифодабариашон хизмат менамоянд.

Агар амвол баъд аз гузаштани муҳлат ҳам истифода шавад, истехлок ҳисоб карда намешавад, арзиши тавозунӣ ба арзиши бақиявӣ баробар мешавад. Агар арзиши бақиявии воситаи пурра хӯрдашуда ба сифр баробар бошад, он гоҳ арзиши тавозунии он то лаҳзаи хоричкунии молумулк ва ё фурӯши он ҳам ба сифр баробар аст. Зарар аз хоричкунии воситаҳои асосӣ ба арзиши тавозун баробар буда, бояд ҳисобгирӣ дар лаҳзаи хоричкунии таҷҳизот ба таври зерин инъикос ёбад.

30 сентябр

<i>Фарсудаҳои ҷамъшуда-таҷҳизот</i>	9 450
<i>Зарар аз хоричшавии таҷҳизот</i>	4 050
<i>Мошин ва таҷҳизот</i>	13 500

Ғоида аз зарари дар натиҷаи хоричшавии воситаҳои асосӣ ба амал омада дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ ҳамчун дигар даромадҳо ва хароҷот инъикос меёбад.

Бақайдгирии фурӯши воситаҳои асосӣ

Мукотиботи муҳосибии фурӯши воситаҳои асосии бо пул инъикоскунанда, ба мукотиботи дар боло зикргардида монанд аст, чунки маблағи даромад бояд нишон дода шавад.

Дар поён мукотибот оварда шудааст, ки вобаста ба нархи фурӯши таҷҳизот тағйир меёбанд.

Дар ҳолати аввал нархи фурӯш 4 050 в.ш.-ро ташкил дод, ки ба арзиши бақиявӣ баробар аст ва ба ҳамин тариқ, фоида ё зарар мавҷуд нест:

30 сентябр

Воситаҳои пулӣ 4 050

Фарсудаҳои ҷамъшуда-таҷҳизот 9 450

Мошин ва таҷҳизот 13 500

Дар ҳолати дуюм 2 000 в.ш. пули нақд гирифта шудааст, яъне аз арзиши тавозун кам. Зарар бошад 2 050 в.ш. (13 500-2 000-9 450)-ро ташкил медиҳад

30 сентябр

Воситаҳои пулӣ 2 000

Фарсудаҳои ҷамъшуда-таҷҳизот 9 450

Зарар аз хориҷаҳои таҷҳизот 2 050

Мошин ва таҷҳизот 13 500

Дар ҳолати сеюм 4 800 в.ш. пули нақд гирифта шуд, яъне аз арзиши тавозунӣ зиёд, 750 в.ш. бошад, ҳамчун фоида аз фурӯши воситаҳои асосӣ ба қайд гирифта мешавад

30 сентябр

Воситаҳои пулӣ 4 800

Фарсудаҳои ҷамъшуда-таҷҳизот 9 450

Фоида аз фурӯши воситаҳои асосӣ 750

Мошин ва таҷҳизот 13 500

Ивазкунии воситаҳои асосӣ дар асоси ғайрипулӣ (мувофиқи СБҲМ)

Воситаҳои асосӣ баъзан бо дигар намудҳояшон ва ё ба хизматҳои расонидашуда иваз карда мешаванд. Чунин ивазкунӣ бо мақсади харидкунӣ ва ҳам барои аз эътибор соқит намудани воситаҳои асосӣ ба амал бароварда мешавад.

Агар дороиҳо ҳархела бошанд, он вақт ба монанди мушоҳидаи пулӣ ба вучуд меояд. Ҳамчун фоида, зарар ҳам новобаста аз он ки пулҳо гирифта шудаанд ё ки пардохта шудаанд, пурра ба ҳисоб гирифта мешавад.

Муайянкунӣ ва ба ҳисобгирии фоида ва зарар дар ҳолати ивазкунӣ, ба монанди чараёни хоричшавии биноҳо гузаронида мешавад. Фоида ё зарар-фарқ байни арзиши тавозунӣ ва бозории дороиҳои додашаванда буда, дар қисмати даромад ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар ҳолатҳое, ки арзиши тавозунӣ аз арзиши бозорӣ зиёд аст, зарар дида мешавад ва баръакс, арзиши бозорӣ аз арзиши тавозунӣ зиёд бошад, фоида ба даст оварда мешавад.

Корхона метавонад воситаҳои асосиро бо дигар молумулк (якero мефурӯшад, дигарero мехарад) иваз намояд, яъне мубодилаи бевоситаи молро ба вучуд оварад.

Масалан, дастгоҳи кӯҳнаро ба наваш, дастгоҳро ба автомобили боркаш ва ғ. иваз мекунад.

Мукотиботи муҳосибӣ оид ба фурӯш бо воситаҳои пулианд. Дар вақти тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ фоидаи аз ивазкунии (мубодилаи) воситаҳои як намуддошта гирифташуда инъикос карда намешавад, чунончи муҳлате, ки дар давоми он предмети мазкур фоида меорад пурра истифода намешавад. Ивази дастгоҳи кӯҳна ба нав чунин маънои иқтисодӣ дорад, ба монанди ивазкунии таҷҳизоти нав аз рӯйи арзиши тавозунии дастгоҳи кӯҳна чамъ маблағи дар намуди воситаҳои пулӣ пардохташуда инъикос карда мешавад.

Инъикоси зарарҳо дар натиҷаи ивазкунӣ.

Фарз кардем, ки корхона дастгоҳи кӯҳнаи 4 050 в.ш арзиши тавозунӣ доштаро бо дастгоҳи нав бо чунин шартҳо иваз менамояд:

Арзиши дастгоҳи нав 18 500

Тахфиф барои дастгоҳи кӯҳнаи ивазшаванда -2 500

Маблағи зарурии воситаҳои пулӣ 16 000

Дар ин ҳолат тахфиф дар вақти мубодилаи бевоситаи мол 2 500 в.ш. аз арзиши тавозунии дастгоҳи кӯҳна

Ҳисобгирии дороиҳои дарозмуддат: воситаҳои асосӣ

(4 050 в.ш.) кам аст, яъне зарар (талафот) ба 1 550 в.ш. ба-робар шуд. Дар навиштаҳои муҳосибӣ ин ба таври зайл инъикос меёбад:

<i>Таҷҳизоти (нав)</i>	<i>18 500</i>
<i>Фарсудаҳои таҷҳизот</i>	<i>9 450</i>
<i>Зарар аз ивазкунии воситаҳои асосӣ</i>	<i>1 550</i>
<i>Таҷҳизоти кӯҳна</i>	<i>13 500</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>16 000</i>

Эътироф накардани зарар дар натиҷаи ивазкунии

Дар мисоли гузашта, вақте ки зарар эътироф гардид, таҷҳизоти нав дар ҳисобгирӣ бо нархи харид – 18 500 в.ш. инъикос шуд ва зарар ба андозаи 1 550 в.ш. қайд гардид. Дар ҳолате ки инъикоси зарар дар назар дошта намешавад, арзиши аввалаи объекти нав бо маблағи зарари гирифташуда зиёд карда мешавад (ба ҳисоби в.ш.):

Арзиши тавозунии таҷҳизоти кӯҳна	4 050
Воситаҳои пулии пардохташуда	16 000
Арзиши ҳисоби таҷҳизоти нав	20 050

Дар чунин бақайдгирӣ амалиёти зарар инъикос намешавад:

<i>Таҷҳизоти нав</i>	<i>20 050</i>
<i>Фарсудаҳои таҷҳизот</i>	<i>9 450</i>
<i>Таҷҳизоти кӯҳна</i>	<i>13 500</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>16 000</i>

Истеҳлок ба дастгоҳи нав аз арзиши таҷҳизоти нав, яъне аз 20 050 в.ш. ҳисоб карда мешавад.

Инъикоси фоида дар вақти ивазкунии

Барои ин чараёнро тасвир намудан боз аз мисоли пешина истифода мебарем.

Фарз кунем, ки шартҳои ивазкунии таҷҳизот ба таври зерин бошад:

Ҳисобгирии дороиҳои дарозмуддат: воситаҳои асосӣ

Арзиши дастгоҳи нав	18 500
Тахфиф барои дастгоҳи ивазкардашуда	-5 500
Маблағи зарурии воситаҳои пулӣ	13 000

Дар ҳолати мазкур тахфиф дар вақти мубодилаи бе-воситаи мол 5 500 в.ш. аз арзиши тавозунии (4 050 в.ш.) дастгоҳи кӯҳна ба маблағи 1 450 в.ш. зиёд аст.

Ҳамин тавр, фоида ба даст меояд.

Мукотибот чунин намудро мегирад:

<i>Таҷҳизот (нав)</i>	18 500
<i>Фарсудаишавӣ</i>	9 450
<i>Фоида аз ивазкунии таҷҳизот</i>	1 450
<i>Таҷҳизот (кӯҳна)</i>	13 500
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	13 000

Эътироф накардани фоида дар вақти ивазкунии

Фоида аз ивазкунии воситаҳои асосӣ дар ҳисобгирӣ инъикос намешавад, агар таҷҳизоти як намуддошта иваз карда шавад. Дар ин ҳолат арзиши аввалаи объект ба маблағи фоидаи ба дастомада кам карда мешавад.

Арзиши аввала бо роҳи ба арзиши тавозунии кӯҳна чамъкунии воситаҳои пулии пардохтшуда ҳисоб карда мешавад (в.ш.).

Арзиши тавозунии таҷҳизоти кӯҳна	4 050
Воситаҳои пулии пардохташуда	13 000
Арзиши аввалаи таҷҳизоти нав	17 050

Агар нишондиҳандаҳои мисоли дар боло дида баромадаро истифода барем, он гоҳ навишт муҳосибӣ шакли зеринро мегирад:

<i>Таҷҳизот (нав)</i>	17 050
<i>Фарсудаишавӣ</i>	9 450
<i>Таҷҳизот (кӯҳна)</i>	13 500
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	13 000

10.9. БАҲОДИҲИИ МИНБАЪДАИ ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

СБХМ (IAS) 16-воситаҳои асосӣ шартҳоеро доро мебошанд, ки ба корхонаҳо имконият медиҳанд то воситаҳои асосиро аз нав баҳо диҳанд. Бо ин муносибат донишмандони шартҳои зерин муҳим мебошанд:

➤ азнавбаҳодихӣ бояд мувофиқи қарори ҳукумат ба амал бароварда шавад;

➤ фарсудаҳои ҷамъшуда ба санаи азнавбаҳодихӣ бевосита мутаносибан ба дигаргуниҳои арзиши ибтидоии дороиҳо ислоҳ карда мешавад.;

➤ вақте ки хароҷот барои нигоҳдории дороиҳо ҳамчун натиҷаи азнавбаҳогузорӣ меафзояд, чунин зиёдшавӣ на ҳамчун даромад, балки арзиши барзиёдати дар натиҷаи баҳодихӣ ба вучуд омада дар ҳисоби тавозунӣ ба ҳисоб гирифта мешавад;

➤ дар ҳолати натиҷаи аз нав баҳодихӣ хароҷот барои нигоҳдории дороиҳо кам мешавад ва ин камшавӣ ҳамчун хароҷот дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ ба ҳисоб гирифта мешавад, агар баъди азнавбаҳогузорӣ арзиши барзиёдати ба амал наояд.

Дар банди 12 СБХМ (IAS) 16 маънидод шудааст, ки хароҷоти ҳамарӯзаи хизматрасонии техникаи объект дар таркиби фоида ё зарар эътироф карда мешавад ва ин гуна хароҷот барои «таъмир ва хизматрасонии ҷорӣ объектҳои воситаҳои асосӣ» таъин гардидааст.

Ҳамаи хароҷоти минбаъдаи воситаҳои асосиро ба ду гурӯҳ тақсим мекунем:

- 1) хароҷоти ҷорӣ;
- 2) хароҷоти асосӣ.

Таркиби ҳар як намуди хароҷоти минбаъдаи воситаҳои асосӣ дар расми 10.2 тасвир ёфтааст.

Расми 10.2. Таснифи харочоти минбаъдаи воситаҳои асосӣ

10.10. ШАРҲИ ИТТИЛОҶ ОИД БА ВОСИТАҲОИ АСОСӢ

Тибқи СБҲМ (IAS) 16 дар ҳисоботи молиявӣ бояд ахбороти зерин, вобаста ба воситаҳои асосӣ, шарҳ дода шаванд:

- а) тарзҳои баҳодихии арзиши умумии тавозунӣ;
- б) усулҳои истифодашавандаи ҳисоби истехлок;
- в) муҳлатҳои хизматрасонии фойдаоварӣ ё меъёрҳои истехлок;
- г) арзиши тавозуни умумӣ ва истехлоки ғуншуда дар аввал ва охири давраи ҳисоботӣ;
- д) муқоисакунӣ арзиши тавозунӣ дар аввал ва охири давраи ҳисоботӣ, ки дохилшавӣ, хориҷшавӣ, харид ва муттаҳидкунии корхонаҳоро инъикос мекунад;

е) зарарҳо аз таваррум, ки дар ҳисобот оид ба фоида ва зарар дар давраи ҳисоботӣ эътироф шудаанд;

ж) зарар аз таваррум, ки дар ҳисобот оид ба фоида ва зарар дар давоми давраи ҳисоботӣ ҷуброн карда шудааст;

з) фарсудашавӣ;

и) фарқиятҳои софи қурби пул, ки дар натиҷаи аз нав ҳисоб кардани нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии корхонаҳои хориҷӣ ба вучуд омадаанд.

Саволҳои санҷишӣ

1. Дороиҳои дарозмуддат ва дороиҳои моддӣ аз якдигар чӣ гуна фарқ мекунанд?

2. Кадом дороиҳо ғайримоддӣ фаҳмида мешаванд?

3. Оё қисмҳои эҳтиётӣ ва таҷҳизоти хизматрасон воқеан асосӣ ба шумор мераванд?

4. Ба таркиби арзиши ибтидоии таҷҳизот кадом хароҷот дохил карда мешавад?

5. Капитализатсия (маҷмӯи сармоя) чӣ маъно дорад?

6. Моҳияти хариди гурӯҳии («сабадии») воситаҳои асосӣ дар чист?

7. Арзиши замин аз кадом хароҷот иборат аст?

8. Мафҳумҳои depreciation (фарсудашавӣ), depletion (коҳишбӣ) ва amortization (истеҳлок) ба тоҷикӣ чӣ маъно доранд?

9. Тарафҳои мусбат ва манфии усулҳои ҳисобкунии истеҳлокро муайян кунед?

10. Кадом субъектҳои хоҷагидорӣ усулҳои тезонидаани «суръати» истеҳлокро истифода бурда метавонанд?

11. Чаро усули ростхатаро дар амал бештар истифода мебаранд?

12. Арзиши одилона (воқеӣ) чист ва оё ин мафҳум фақат ба ҳисобдорӣ дахл дорад?

13. Натиҷа аз хориҷшавии воситаҳои асосӣ (фоида, зарар) чӣ тавр ҳисоб ва дарҷ карда мешавад?

14. Тақриби хароҷоти ҷорӣ ва хароҷоти асосии минбаъдаи воситаҳои асосиро номбар кунед.
15. Арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ чист?
16. Зарар аз таваррум чӣ тавр ҳисоб карда мешавад?

«Имрӯзҳо дар ҷаҳон
ҳама чиз – замин, корхона,
тайёра, шараф ва вичдон –
хариду фурӯш мешавад»

*Д.Валовой - олими
иқтисоддони рус*

МАВЗҶИ 11. ҲИСОБГИРИИ ДОРОИҶОИ ДАРОЗМУДДАТ: ДОРОИҶОИ ҒАЙРИМОДДӢ

11.1. МАФҶУМ, ТАВСИФ ВА ТАСНИФОТИ ДОРОИҶОИ ҒАЙРИМОДДӢ

Дороиҳои корхона гардон ва ғайригардон, кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, моддию ғайримоддӣ таснифот мешаванд. Дар ҳисобгирии муҳосибӣ дороиҳои ғайримоддӣ ба монанди мафҳуми воситаҳои асосӣ таъриф карда мешаванд, яъне онҳо бо мақсади истифодабарии дарозмуддат харида ва нигоҳ дошта мешаванд ва барои фурӯхтан дар ҷараёни фаъолияти ҷорӣ таъинот надоранд. Дороиҳои ғайримоддӣ (intangible assets) ҳамчун воситаҳои асосии сохти ҷисмонӣ надошта фаҳмида мешаванд. Арзиши онҳо дар ҳуқуқҳо ё афзалиятҳои дарозмуддат, ки онҳо ба соҳибонашон медиҳанд, ифода меёбад.

Нишонаҳои асосии дороиҳои ғайримоддӣ:

- ⊕ *мавҷуд набудани таҷассуми моддӣ;*
- ⊕ *дараҷаи баланди номуайянии нисбати ғоидаи оянда, яъне номуайянии нӯшонидани харҷ;*
- ⊕ *барои фурӯш таъинот надоштан;*
- ⊕ *муҳлати тӯлонии истифодабарӣ (зиёда аз 12 моҳ);*
- ⊕ *даркнашаванда, ҳиснашаванда ва ғайриҷис-моният.*

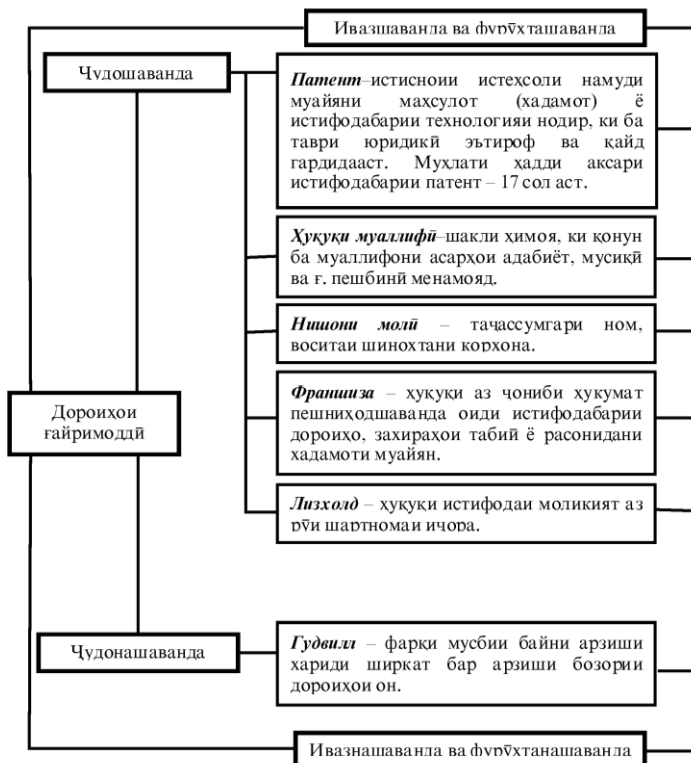
Объект ҳамчун дороии ғайримоддӣ эътироф мегардад, агар вай ба мафҳуми дороӣ ҷавобгӯ бошад, ҳамчунин

ченшаванда, муҳим ва ниҳоят эътимоднок бошад. Дар банди 24-и СБҲМ (IAS) 38 (Дороиҳои ғайримоддӣ) муайян гардидааст, ки дорой меъёри идентификатсияшавандагии дороиҳои ғайримоддиро қаноатманд карда метавонад, агар:

а) чудошаванда (идентификатсияшаванда) бошад, яъне метавонад чудо аз дигар дороиҳои корхона бошад, фурӯхта, таҳвил дода, бо литсензия ҳифз шавад, ба иҷора ё мубодилаи инфиродӣ дода шавад;

б) натиҷаи ҳуқуқҳои шартномавӣ ва дигар ҳуқуқҳои юридикӣ бошад (новобаста аз он, ки ин ҳуқуқҳо таҳвилшаванда, ё аз корхона чудошаванда, ё аз дигар ҳуқуқу уҳдадорихоанд).

Хулоса, *дороиҳои ғайримоддӣ* ин дороиҳои ғайрипулии (ғайримонетарии) идентификатсияшавандаест, ки шакли ҷисмонӣ надоранд ва барои истехсолот, таҳвили молҳо ё ҳадамот, ба иҷора супоридан ва мақсади истифодабарии маъмури таъин гардидаанд. Дар банди 9 СБҲМ (IAS) 38 намудҳои гуногуни дороиҳои ғайримоддӣ тавсиф карда шудаанд. Аз ҳама бештар паҳншудатарин дороиҳои ғайримоддӣ инҳоянд: литсензияҳо (иҷозатномаҳо), патентҳо, ҳуқуқҳои муаллифӣ, таъминоти барномавии компютерӣ, рӯйхати муштариён, квотаҳои воридотӣ, ноу-хау, франшиза, тамғаҳои савдо, харочоти ташкилӣ, харочоти мавқуфгузошта, лизхолд, гудвилл ва ғайра. Баъзе аз дороиҳои мавҷуданд, ки ба таърифи дороиҳо мувофиқанд, вале ба дороиҳои ғайримоддӣ мансуб нестанд, ба монанди қарздорӣ дебиторӣ, харочоти пешпардохтшуда, сармоягузориҳо ва ба инҳо монанд. Дар расми 11.1. тавсифи баъзе дороиҳои ғайримоддӣ ивазшаванда ва ивазнашаванда, ки бештар дар фаъолияти субъектҳо вомерӯанд, тасвир ёфтааст.

Расми 11.1. Таснифи дороиҳои ғайримоддӣ

Патент (patento) - ин ҳуқуқи фавқуллодаи юридикӣ эътирофшуда ва бақайдгирифташуда мебошад. Ҳуқуқи патентӣ ба соҳибаш имконияти истифодабарӣ, истехсолкунӣ, фурӯхтан, назорати маҳсулот ва ҷараёне, ки ба он патент дода шудааст, дар ҳолати дахлнопазирӣ аз тарафи шахсони дигар медиҳад.

Бақайдгирии дизайни саноатӣ (disain). Бақайдгирии дизайни саноатӣ ба патент шабоҳат дорад. Патент фаъолиятро химоя кунад, бақайдгирии дизайни саноатӣ намуди берунии молро химоя мекунад. Масалан, дизайни нави терминали компютерӣ бо бақайдгирии дизайн химоя шуда бошад, компютери нав - бо патент химоя мешавад.

Ҳуқуқҳои муаллифӣ (copyrights) - ин аз тарафи қонун шакли ҳимояи ҳуқуқи муаллифони асарҳои адабӣ, мусиқӣ, санъати тасвирӣ ва ғайраҳо мебошад. Ба соҳибони ҳуқуқҳои муаллифӣ, ҳуқуқҳои муайяни эксклюзивӣ (хос) дода мешавад, ба монанди ҳуқуқи нашркунӣ, аз нав нашркунӣ ва зиёдкунии корҳои худ, фурӯхтан ва тақсимоти нусхаҳо, иҷрокунӣ ва навиштани асарҳои худ.

Тамғаҳои (маркаҳои) савдо ва номгӯйи савдо (trademarks). Тамғаҳои савдо (Nestli, Adidas) ва ё номгӯйҳои савдо (Coca-cola)-ин номгӯйҳо, рамзҳо ё ба инҳо монандбуда, нишондиҳандаҳои ширкатҳо, маҳсулот ё хизматҳо мебошанд. Барои асосноккунии фаъолият ба қайд гирифта мешаванд. Маркаҳои савдо ва номгӯйҳои савдои бақайд гирифташуда мумкин нав карда шаванд. Дар ин ҳолат номгӯ, рамзҳо, нишонаҳо ва амсоли ин маҳсулот ба таври юридикӣ ҳимоя шудаанд.

Франшиза (franchises)-ин ҳуқуқи аз ҷониби ҳукумат пешниҳодшаванда оиди истифодабарии дороиҳо, захираҳои табиӣ, технологияҳо, формулаҳо ё расонидани хизматҳои муайян мебошад. Франшизаҳо (литсензияҳо) (мисол, ширкати телевизионии кабелӣ) одатан аз тарафи мақомоти ҳукуматӣ барои соҳибият ба ҳуқуқи истифодабарии моликияти давлатӣ ё расонидани хизматрасониҳои коммуналӣ (қувваи барқ) ва аз тарафи субъектҳои хоҷагӣ барои соҳибият ба ҳуқуқи истифодабарии таъиноти мушаххас ва хизматҳои мушаххас (масалан, Макдоналдс ё Дока - хлеб) дода мешаванд. Ҳар як шартнома оид ба франшиза муддати вақтро, ки дар он франчайз ҳаққонӣ аст, ба ғайр аз ин ҳуқуқ ва уҳдадорихои франчайз (субъекти имтиёз барои ҳуқуқи истифодабарӣ)-ро пешкаш намуда франчайзинг (субъекти қабулкунандаи ин имтиёз)-ро муайян мекунад.

Баъзе намудҳои дороиҳои ғайримоддӣ тавсифҳои маҳсус доранд, аммо иваз карда намешаванд.

Ҳароҷоти ташкилӣ (organization cost)- ин хароҷотест, ки дар вақти ташкилкунӣ фаъолият ба амал меояд,

ба монанди хароҷоти юридикӣ, муҳосибӣ, хароҷоти дафтардорӣ ва дигар хароҷот оиди пеш бурдани фаъолият, ки ҳамчун хароҷоти ташкилӣ капитализатсия карда мешаванд. Асоси капитализатсия шудани хароҷоти ташкилӣ он аст, ки чунин хароҷот дар давраҳои оянда фоида меорад. Дохилкунии ҳамаи маблағҳо ба хароҷот дар соли якуми фаъолият ба номувофиқатии хароҷот ба даромадҳо оварда мерасонад. Хароҷоти ташкилӣ одатан дар муддати вақти кӯтоҳи таваккал интиҳобшуда истехлок карда мешаванд, чунки давраи гирифтани фоида аз чунин хароҷот номуайян аст.

Капитализатсия маъноӣ ба сармоя табдил додани хароҷотро дорад, яъне эътироф намудани хароҷот ҳамчун қисми арзиши дороиҳо.

Дороиҳои ғайримоддӣ аз рӯйи аломатҳои зерин таснифот карда мешаванд:

1. Аз рӯйи характери ба даст овардан (харидан):

а) ивазшаванда (литсензияҳо, патентҳо, таъминоти барномавӣ, ноу-хау ва амсоли инҳо);

б) ивазнашаванда - хароҷоти ташкилӣ, хароҷоти давраҳои оянда ва гудвил.

2. Аз рӯйи идентификатсияшавӣ:²⁹

а) алоҳида идентификатсияшаванда (чудошаванда), яъне баъзе дороиҳои ғайримоддӣ метавонанд аз дигар дороиҳои корхона алоҳида идентификатсия шаванд, ба монанди литсензияҳо (иҷозатномаҳо), маркахҳои савдо, франчайз, хароҷоти ташкилӣ ва ғайра.

б) алоҳида идентификатсиянашаванда. Дигар дороиҳои ғайримоддӣ наметавонанд алоҳида идентификатсия шаванд, аммо баръакс-арзиши онҳо аз якҷояамалкунӣ бо дигар дороиҳои корхона пайдо меша-

²⁹ Идентификатсия-шинохташаванда, мутобиқкунӣ, барқароркунӣ, айният додан ва чудошавандагӣ қабул гардидааст. Мо фақат – «чудошавандагиро» қабул кардем. Мисол, мегӯем, ки «обрӯй»-и корхона аз дороиҳои ҷудонашаванда аст.

вад, ба монанди гудвил, боварии муштариён ва ё дараҷаи ихтисосмандии кормандон. ДҒМ аз рӯи хусусияти табинотиашон ба панҷ гурӯҳ тақсим карда мешаванд (ниг. чадвали 11.1.)

11.2. ПРИНЦИПҲОИ ҲИСОБГИРИИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ

Ҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ ҳамон принципҳо ва маросимҳои дар дороиҳои моддӣ (ба монанди замин, бино ва таҷҳизот) истифодашавандаро дарбар мегирад.

Ба ин принципҳо дохил мешаванд:

☞ истифодабарии принципи арзиши аслии дар вақти гирифтани (харидани);

☞ истифодабарии принципи мувофиқатнокӣ дар давраи истифодабарӣ талаб мекунад, ки хароҷот ва даромадҳои ба амалнома дар як вақт инъикос ёбанд;

☞ истифодабарии принципи эътирофи даромад дар вақти хоричшавӣ, яъне вақте ки фоида ё зарар аз хоричшавӣ ҳамчун фарқияти байни маблағи гирифташуда ва арзиши тавозунии дорои хоричшуда эътироф карда мешавад.

11.3. ХАРИД ВА БАҲОДИҲИИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ

Дороиҳои ғайримоддӣ аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҳолатҳои зерин ба даст оварда мешаванд:

- а) бо воситаҳои пулӣ харида мешаванд;
- б) дар натиҷаи ивазкунии ба дигар дороиҳо;
- в) саҳмгузори ба сармояи оиннома;
- г) гирифтани дар намуди ҳадя;
- ғ) бо қувваи ҳуди корхона (дар натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ).

Мувофиқи принципи арзиш, дороиҳои ғайримоддӣ бояд дар вақти харидани аз рӯи арзиши ба даст овардашуда (харидкардашуда) инъикос карда шаванд.

Тақсимои дороиҳои ғайримоддӣ (ДФМ) аз рӯи таъинот

	Аз рӯи намудҳои пардохт	Намудҳои ДФМ
1	ДФМ бо бунёди субъекти хочагидорӣ алокамандбуда (харочоти ташкилӣ)	Харочоти бақайдгирии субъекти хочагӣ, таҳияи ҳуҷҷатҳо, кушодани ҳисобҳои бонкӣ, пардохти ҷойи брокерӣ (дилерӣ), харочоти сертификатсияи маҳсулот ва ғайра.
2	ДФМ бо истехсолот алокаманд	«Ноу-хау», таъмини барномавӣ, истифодабарии формулаҳои муайян, технология ё намуди берунаи маҳсулот, намунаҳои саноатӣ ва диг.
3	ДФМ ба фаъолияти тичоратӣ алокаманд	Нишонаҳои молҳо (нишонаи хизматрасонӣ), номгӯи ҷойҳои истехсоли мол.
4	ДФМ бо истифодабарии ҳуқуқ алокаманд	Патентҳо ва ҳуқуқ ба кашфиёт, ҳуқуқи муаллиф, ҳуқуқи истифодабарии замин, об, фондҳои асосӣ, таҳияи истифодаи захираҳои табиӣ, игтлоот, литсензия, копрайт, роялти ва диг.
5	Дигар ДФМ	«Нархи ширкат» ё гудвил, моликияти зехнӣ, имтиёзҳои монополӣ ва диг.

Арзиши харидкунӣ ба худ ҳамаи харочоти вобаста ба харидкунии дорой бавучудомада, масалан, нархи харид, харочот оид ба кашонидан, харочоти юридикӣ ва дигар харочотеро, ки бо харидкунии дороиҳои ғайримоддӣ вобастаанд, дар бар мегирад.

Арзиши харидкунӣ - ин арзиши бозории ҷорӣ ҳамаи пардохтҳо ё ки гирифтани доройҳо мебошад.

Агар дороиҳои ғайримоддӣ пурра (харида) гирифта шудаанд ё ки қисман дар асоси мубодила ба ивази подоши ғайрипулӣ ба даст омада бошад, он вақт арзишашон ба маблағи бо воситаҳои пулӣ пардохташуда чамъ арзиши бозории ҷорӣ подоши ғайрипулӣ баробар аст.

Таърифи ҳар як намуди ДФМ ва инъикоси баҳисобгирии харочоташ дар ҷадвали 11.2. омадааст.

**Тарзи инъикоси дороиҳои ғайримоддӣ ва муҳлати
ҳисобкунии истехлок**

Рақами ҳисоб	Намудҳои ДФМ	Таъриф	Инъикос ва ҳисобгирии муҳосибӣ
11310	Ҳуқуқи истифодабарии замин (лизхолд)	Ҳуқуқи гирифтани қитъаи муайяни замин ё биномувофиқи шартномаи иҷораи дарозмуддат	Аз рӯи дебети ҳисоби «Лизхолд» маблағи пардохт барои истифодабарии қитъаи замин дар муддати ҳуқуқ пайдо гардида истехлок карда мешавад
11320	Гудвил (нархи ширкат)	Афзоиши арзиши хариди корхона нисбат ба арзиши бозории ҳамаи дороиҳои алоҳида харидашуда	Аз рӯи дебети ҳисоби «Нархи ширкат» арзиши ҳақиқии афзуншавӣ инъикос меёбад, ки дар муддати на зиёда аз 40 сол истехлок мешавад
11330	Патент	Ҳуқуқи истисноии истехсоли маҳсулот (хизмат), ки давлат ба муддати 17 сол кафолат додааст	Харочоти хифзи патент арзиши аввалии онро зиёд мекунад. Арзиши аввала дар муҳлати 17 сол ва камтар аз он истехлок мешавад
11330	Франшиза, Литсензия, Формула, ҷараён	Ҳуқуқи истисноии истифодабарии формулаҳо, технологияҳо, намуди берунаи маҳсулот	Арзиши хариди онҳо дар дебети ҳисобҳои «Франшиза», «Литсензия», «Формула», «Ҷараён» ба ҳисоб гирифта мешавад

Ҳисобгирии дороиҳои дарозмуддат: дороиҳои ғайримоддӣ

11340	Нишони молӣ	Таҷассумгари ном, воситаи шинохтани корхона	Дар дебети ҳисоби «Нишони савдо» арзиши харид дарҷ меёбад ва муҳлати истехлоқ на зиёда аз 40 сол
11350	Ҳуқуқи муаллифӣ	Шакли ҳимоя аз асарҳои адабӣ, мусиқӣ ва ғайра	Дар дебети ҳисоби «Ҳуқуқи муаллифӣ»
11360	Таъмини барномавӣ	Хароҷоти таҳияи барномаи компютерӣ дар мавриди аз назари технологӣ пурра тайёр намудани маҳсулот ҳамчун дорой эътироф карда мешавад	Дар дебети ҳисоби «Таъмини барномаи компютерӣ» ба ҳисоб гирифта шуда, дар муҳлати муқарраргардида истехлоқ мешавад

Дар ҳолати аз тарафи ҳуди субъектҳои хоҷагидорӣ ба вучуд овардани дороиҳои ғайримоддӣ аз рӯи арзиши аслии ҳақиқӣ баҳо дода мешавад. Дар вақти имконнопазирии муайян намудани арзиши дороиҳои ғайримоддӣ онҳо ҳамчун моддаи алоҳидаи дорой инъикос намешаванд.

Баъд аз эътирофи дорой аз рӯи арзиши аввала дороиҳои ғайримоддӣ дар тавозун бо тарҳи истехлоқи ҷамъшуда ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Зиёдшавии арзиши тавозунии дороиҳои ғайримоддӣ дар натиҷаи аз нав нархгузори онҳо бояд дар кредити ҳисоби «Сармояи захиравӣ» инъикос карда шавад, бо маблағи аз нав нархгузори аввала зиёд, дар ҳолати камшавӣ-ҳамчун хароҷот инъикос карда мешавад.

11.4. ҲИСОБИРИИ ИСТЕҲЛОҚИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ

Мафҳуми “амортизатсия (amortization)” мувофиқи банди 8 СБҲМ (IAS) 38 ба дороиҳои ғайримоддӣ дахл дорад ва онро мо дар муқоиса бо фарсудашавии воситаҳои

асосӣ (deprication) барои фарқ кардан “истехлок” боқӣ гузоштем, чунки фарсудашавии дороиҳои ғайримоддиро дидан ва чен кардан намешавад. Аз нигоҳи илмӣ бамаврид истифодабурдани ду мафҳуми дар боло номбаршуда аз аҳамият ҳолӣ нест. Стандарти мазкур истеҳлоки дороиҳои ғайримоддиро яке аз муҳимтарин масъала мешуморад, чунки муҳлати хизмат ва арзиши баъзе аз онҳоро муайян кардан душвор аст (ё намешавад). Мувофиқи принципи мувофиқатӣ арзиши дороиҳои ғайримоддӣ бояд мунтазам дар давоми муҳлати дар назар дошташудаи (тахминии) истифодабарии дорой (аммо на зиёда аз муҳлати фаъолияти корхона ё ба ҳисоби 20 сол) хорич карда шаванд. Ин *чараён истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ* ном дорад.

Тағйирёбии муҳлати хизмат ба ҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ таъсир мерасонад. Дар ҳолати тағйир ёфтани муҳлати хизмат қисми истеҳлоқнашудаи арзиш бояд дар муддати муҳлати боқимондаи хизматрасонӣ барқарор шавад.

Тибқи СБҲМ (IAS) 38 дар истеҳлоки дороиҳои ғайримоддӣ усулҳои гуногун истифода бурда мешаванд: усули ростхата, усули бақияи камшаванда ва усули истеҳсолӣ (воҳиди маҳсулот). Вобаста аз характери истифодабарии фоидаи иқтисодии оянда аз дорой ин ё он усул истифода мешавад. Дар ҳолати муайян карда натавонистани характери истифодабарӣ усули ростхатаро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Истеҳлок одатан дар таркиби фоида ё зарар эътироф карда мешавад ва баъзан дар дигар ҳолатҳо ҳамчун қисми арзиши ҳақиқии дигар дороиҳо ба арзиши тавозунӣ (балансӣ) дохил карда мешавад. Барои мисол, агар дороиҳои ғайримоддӣ дар чараёни истеҳсолот истифода шаванд, онҳо ба арзиши тавозунии захираҳо (СБҲМ (IAS) 2 “Захираҳо”) дохил карда мешаванд.

Истифодабарии усули мунтазам (ростхата) афзалтар аст, боз дигар усулҳо метавонанд дар ҳолатҳои мушаххас истифода бурда шаванд.

Истехлоки дороиҳои ғайримоддӣ хусусан бо навиштҳои тасхеҳии (ислоҳшавандаи) охири сол алоқаманданд. Маблағи ба истехлок дахлдошта ба дебити хароҷоти истехлоки ДҶМ ва бевосита ба кредити ҳисоби дороиҳои ғайримоддӣ қайд карда мешаванд:

1) Хариди барномаи компютерӣ ба муддати 5 сол.

Таъмини барномаи компютерӣ 35 000

Воситаҳои пулӣ 35 000

2) Ҳисобкунии маблағи ҳарсолаи истехлоки барномаи компютерӣ;

Хароҷоти таъмини компютерӣ 7 000

Таъмини барномаи компютерӣ 7 000

Аз ин мукотибот баръало дида мешавад, ки ба маблағи зиёдшавии хароҷоти таъмини компютерӣ якбора арзиши худи барномаи компютерӣ кам карда мешавад. Ин яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳисобгирии ДҶМ нисбати воситаҳои асосӣ мебошад.

11.5. ХУСУСИЯТҲОИ ИДЕНТИФИКАТСИЯ ВА ҲИСОБГИРИИ ГУДВИЛЛ

Гудвилл (goodwill) ё “нархи ширкат”-дориҳои ғайримоддии шинохтанашаванда аст. Гудвиллро бештар ҳамчун «обру»-и корхона фаҳмидан дуруст меояд ва онро чӣ тавр эътироф, чен мекунанд ва баҳо медиҳанд? Ҷавоби ин саволхоро аз мутолиаи СБҶМ (IAS) 38 “Дороиҳои ғайримоддӣ” дарёфт кардан мумкин аст. Дар луғати тафсирии СБҶМ (IAS) таърифи гудвилл чунин омадааст:

“Гудвилл (ризомандӣ) – ин афзоиши ҳамагуна хароҷоти воқеии аз ҳад зиёд барои харидорӣ намудани дороиҳои мушаххас ва уҳдадориҳо аз болои арзиши ҳақиқӣ дар санаи иҷроии амалиёт”³⁰

Гудвилл дар ҳолати хариди яклухти корхона ба амал меояд, яъне вақте ки харидор нисбат ба арзиши бозории

³⁰ Ниг. М. Шобеков Луғати тафсирии СБҶМ. Душанбе, “Империял – групп”, 2010, С. 28

дориҳо бештар маблағ чудо мекунад. Агар корхонаи харидашуда патент, нишони молӣ, ҳуқуқи муаллифӣ ва ба инҳо монанд дориҳо надошта бошад, онҳо маблағи барзиёд додани пул “нарни ширкат”- ро маънидод мекунад:

$$\boxed{\text{Нарни хариди ширкат}} - \boxed{\text{Арзиши бозори дороиҳои харидашуда}} = \boxed{\text{Гудвилл, “нарни ширкат”}}$$

Мисоли 1. Соҳибмулкони корхонашонро ба 20 000 000 в.ш. ба фурӯш гузоштанд. Дориҳои софи корхона ба маблағи 19 200 000 в.ш. баҳо дода шуданд. Дар натиҷа “нарни ширкат” ба 800 000 в.ш. баробар шуд. Муқотиботи ҳисобҳо дар ширкати харидор чунин тасвир меёбад:

<i>Дориҳо</i>	<i>19 200 000</i>
<i>Гудвилл</i>	<i>800 000</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>20 000 000</i>

Гудвилли манфӣ (badwill). Баъзан дар амалия чунин ҳолатҳои хариду фурӯши корхонаҳо ба амал меоянд, ки нарни корхона аз арзиши софи дориҳоиаш пасттар мешавад. Дар ин маврид бэдвил, яъне гудвилли манфӣ пайдо мешавад. Сабабҳои пайдоиши бэдвилл:

- фурӯши мачбурӣ;
- бесамарии идоракунии;
- қобилияти хуби тичорат намудан;
- номуташаккилӣ ё номукаммалии бозор.

Дар ҳолати пайдо шудани гудвилли манфӣ арзиши дориҳои харидшуда мутаносибан байни арзиши захираҳои молию моддӣ ва дориҳои ғайригардишӣ тақсим карда мешаванд.

11.6. ҲИСОБГИРИИ ҲАРОҶОТИ КОРҶОИ ИЛМӢ-ТАДҚИКОТӢ ВА ТАҶРИБАВӢ-КОНСТРУКТОРӢ (КИТТК)

Корхонаҳои калонтарин оид ба истеҳсоли намудҳои нави маҳсулот корҳои зиёди илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкториро мегузаронанд. Чунин фаъолиятро институтҳо, лабораторияҳои илмӣ-таҷрибавӣ амалӣ месозанд. Гузориши масъала дар он акс меёбад, ки аз ҳамаи хароҷоти гузаронидани корҳои тадқиқотӣ ва таҳияи илмӣ кадом қисмаш ҳамчун дорой ва ё хароҷоти даврӣ эътироф карда мешавад.

Таърифи мафҳуми тадқиқот ва таҳияи КИТТК – ро дида мебароем:

Тадқиқот – ин таҳияи нақшавиест, ки бо мақсади ба даст овардани донишҳо ва натиҷаҳои нави илмиву техникӣ ба амал бароварда мешавад.

Таҳия (разработка) – ин тадбиқи натиҷаҳои таҳқиқот ё донишҳои дигар ҳангоми банақшагири ё бунёдсозии масолеҳ, воситаҳо, чараёнҳо, системаҳо ё хадомоти наву мукамал то оғози истеҳсолот ва истифодабарии тиҷорати онҳо мебошад.

Дороии моддие, ки дар рафти тадқиқот ба вучуд меояд, эътироф нагардида, хароҷоти бунёди он ҳамчун харчи давра шинохта мешавад. Банди 52 СБҲМ (IAS) 38 «Дороиҳои ғайримоддӣ» ба назар гирифтааст, ки мафҳумҳои «давраи тадқиқот» ва «давраи коркард» аҳамияти хеле васеъ доранд. Дар ҳолате, ки дар корхона ин давраҳо аз якдигар мушаххас чудо карда намешаванд, хароҷоти ба вучуд овардани дороиҳои ғайримоддӣ фақат ба давраи тадқиқот гузаронида мешавад.

Намудҳои фаъолияти тадқиқотӣ:

♣ тадқиқоти лабораторӣ, ки барои бадастории донишҳои нав равона гардидааст;

♣ ҷустуҷӯ, баҳодиҳӣ ва интиҳоби ниҳии истифодабарии натиҷаҳои тадқиқот;

♣ ҷустуҷӯи намудҳои нави масолах, воситаҳо, маҳсулот, системаҳо ва хадамот;

♣ тасвияти мафҳумҳо ва таҳияи маҳсулоти оянда ё роҳҳои истехсолӣ.

Дороиш моддие, ки дар рафти таҳия бунёд мегардад, ҳамчун дорой этироф мешавад, агар ширкат:

✦ баамалбарории техникии оmodасозии дороиро барои истифодаи минбаъда ё фурӯш;

✦ нияти худро оиди оmodасозии дорой барои истифодаи минбаъда ё фурӯш;

✦ қобилияти худро дар истифода ё фурӯши минбаъдаи дорой;

✦ мавҷудияти бозорро барои истифодабарӣ ё фурӯши минбаъдаи ин дорой;

✦ мавҷудияти қобилияти фоидаоварии минбаъдаи ин дорой;

✦ мавҷудияти воситаҳои кофӣ барои баитмомрасонии таҳия;

✦ қобилияти баҳодиҳии бовариноки хароҷоти барои баитмомрасонии таҳияи заруриро намоиш диҳад.

Мисолҳои намудҳои фазолият оиди таҳия (банди 59 СБҲМ 38):

⌘ лоиҳақашӣ, тартибдиҳӣ ва санчиши навъу намунаҳои тоистехсолӣ, маҳсулот, чараёнҳо, системаҳо ё хадамоти алтернативии интиҳобшуда;

⌘ таҳияи асбобҳо, нусхаҳо, қолибҳои рехтагарӣ, матритсаҳо, аз ҷумла технологияи нав;

⌘ лоиҳақашӣ, сохтмон ва истифодаи дастгоҳи таҷрибавӣ.

Амалан, дар аксари ширкатҳо хароҷоти корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ – конструкторӣ бо мақсади афзоиши фоидаи оянда ба нақша гирифта мешаванд. Аз ин рӯ, аксари муҳосибон мешуморанд, ки ин хароҷотро мебояд сармоя гардонид, гарчанде, ки бисёре аз тадқиқотҳо бенатиҷа ба анҷом мерасанд, ё натиҷаҳои

тахияро на ҳама вақт истифода бурдан ҷоиз аст. Бо сабаби мавҷудияти ин гуна номуайяни, СБҲМ (IAS) ба сифати хароҷоти давра аз ҳисоб баровардани чунин масрафро тавсия менамоянд.

Хароҷоти бунёднамоии дохилии нишонаҳои молӣ, ҳуқуқи муаллифӣ ва дороиҳои монанд, ки аз хароҷоти тараққиӣ умумии ширкат фарқ намекунанд, ба сифати дороии ғайримоддӣ эътироф карда мешаванд.

Арзиши аслии дороии ғайримоддии дар дохил бунёдгардида, мувофиқи СБҲМ (IAS) 38, иборат аст аз:

а) хароҷоти масолеҳ ва хизмати ҳангоми бунёднамоии дороии ғайримоддӣ истифодашуда ё сарфшуда;

б) музди меҳнат, маош ва дигар хароҷоти бо фаъолияти коргарони бевосита бо бунёднамоии дороӣ машғулбуда вобаста;

в) ҳамагуна хароҷоти мустақим, ба монанди боҷи бақайдгириш ҳуқуқӣ ва таҷдиди патенту литсензияҳои ба рои бунёднамоии дороӣ истифодагардида;

г) хароҷоти иловагӣ, ки барои бунёднамоии дороӣ зарур аст ва бо асоси оқилона ва пайваста ба дороӣ гузаронида мешавад.

Ба арзиши аслии дороии ғайримоддии дар дохил бунёдгардида хароҷоти зерин ҳамроҳ карда намешавад:

а) хароҷоти иловагӣ тиҷорат, маъмурӣ ва ғайраи умумӣ, ба ғайр аз онҳое, ки бевосита ба тайёркунии дороӣ барои истифодабарӣ дахл доранд;

б) бесамариш яқин муайянкардашаванда ва зарари ибтидоии амалиёте, ки барои бадасториш нишондиҳандаҳои нақшагии кори дороӣ ба амал омадааст;

в) хароҷоти оmodасозии кормандон барои истифодабарии дороӣ.

Хароҷоти таҳияи таъминоти барномавӣ, ки барои фуруш ё иҷорадиҳӣ таъин гардидааст, ҳамчун хароҷоти давра аз ҳисоб соқит мешавад. Хароҷоти истеҳсоли намунаҳои аслии маҳсулот, ки барои истифодабарӣ истеҳсол мегарданд, сармоя кунонидашуда, бо усули

ростхата дар давоми муҳлати хизмати муфиди таъминоти барномавӣ аз ҳисоб бароварда мешаванд.

Хароҷоти таҳияи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҳамчун дорой эътироф мешаванд, вақте ки онҳо ба критерияҳои зерин мувофиқат кунанд:

а) маҳсулот ё чараён аниқ муайян шудааст ва хароҷоти ба онҳо гузаронанда мумкин аст алоҳида муайян гарданд ва боэътимод ҳисоб карда шаванд;

б) асоснокнамоии техникаи маҳсулот ё чараён мумкин ки намоиш дода шавад;

в) маъмурияти корхона мақсади истехсолкунӣ ва ба бозор фурӯхтан ва ё истифодабарии маҳсулот ва чараёнҳоро нишон додааст;

г) бозори фурӯши ояндаи маҳсулот ё чараён ва таъиноти дохилидошта доимӣ муайян гардидааст;

д) ба қадри кофӣ захираҳо мавҷуданд, ки дастрас будани онҳо мумкин аст барои ба охир расонидани лоиҳа сабаб шаванд.

Дар ҳолате, ки агар хароҷот барои корҳои таҷрибавӣ-конструкторӣ меъёрҳо (критерия)-и эътирофи дороиҳоро таъмин наменамоянд, ба ғайр аз ин дар ҳолати номуайян будани он ки субъект дар натиҷаи ин хароҷот фоидаҳои ояндаи иқтисодӣ ба даст меорад, он вақт онҳо ҳамчун хароҷоти ҳамон давраи ҳисоботие, ки гузаронида шудаанд, эътироф карда мешаванд.

Истехлоки хароҷот аз давраи эътирофи онҳо ҳамчун дорой ибтидо мегардад ва истифода мешавад. Маблағи истехлоки хароҷоти ҳар як давра дар таркиби фоида ё зарар эътироф карда мешавад, ба ғайр аз он ки ҳамин ва ё дигар стандартҳо чунин хароҷотро ба арзиши тавозунии дигар дороиҳо гузаронидан иҷозат ва ё талаб менамояд.

Истехлоки ДҒМ – и дар чараёни истехсолот истифодашуда ба таркиби арзиши тавозунии захираҳо, мувофиқи талаботи СБҲМ (IAS) -2, дохил карда мешавад.

Масъалаи муайян намудани манбаи шарҳи хароҷоти КИТТК барои роҳбарияти корхона, сармоягузорону

қарздохон хеле муҳим аст. С.Грей ва Б.Нидлз мисол меоранд, ки дар саноати дорусозӣ истехсолу ба бозор баровардани як намуди доруи нав аз 125 млн. доллар то 500 млн. доллар арзиш дорад.³¹ Савол ба миён меояд: чӣ қадар аз ин маблағ капитализатсия (сармоякунонида), истехлок ва ё ба харочот дохил карда мешавад?

11.7. ХУСУСИЯТҲОИ ҲИСОБГИРИИ ЗАХИРАҲОИ ТАБИЙ

Захираҳои (сарватҳои) табииро, ҳамчун қисми таркибии боигарии миллӣ фанни омор меомӯзад. Ҳисобгирии муҳосибии захираҳои табиӣ яке аз масъалаи хеле душвор аст. Методология ва методикаи (тарзи) ҳисобгирии захираҳои табиӣ дар ҳисобдорӣ ва тавозуни муҳосибӣ ҳоло чандон ҳалли худро наёфтааст, чунки масоили баҳсталаб зиёд аст. Муҳосибон бештар бо калкулятсияи (ҳисобкунии) арзиши аслии истихроҷи маҳсулот аз сарватҳои табиӣ шинос ҳастанд.

Сарватҳои табиӣ (natural resources) ба гурӯҳи дороиҳои «харобгашта» (wasting assets), яъне камшаванда дохил мешаванд, ба монанди ангишт, нафт, гази табиӣ, тилло, нукра, мис ва дигар металҳои ранга ва нодир. Захираҳои табиӣ, ҳамчун дороиҳои арзишноқ ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд- дороиҳои биологӣ (обҳо, ҷангалзорҳо, шикоргоҳҳо) ва минералӣ.

Дар ҷараёни истифодабарӣ арзиши захираҳои табиӣ кам мешавад. Мисол, арзиши бақиявии нафти аз ҷоҳҳо кашида ба маблағи арзиши нафти истихроҷшуда кам карда мешавад ва ин ҷараёнро ҳамчун:

1) камшавии захираҳо (мафҳуми depletion-истощение) маънои кандан, кашидан ва дигар тарзи истифодабарии захираҳои табиӣ ва тақсимкунии хароҷотро дорад;

³¹ Ниг. Грей С., Нидлз Б. Финансовый учёт. Глобальный подход. Душанбе, 2004. С. 316

2) мутаносибан хориҷкунӣ арзиши захираҳои табиӣ ба як воҳиди истихроҷ ё фурӯши он фаҳмида мешавад.

Дар ҳисобгирии захираҳои табиӣ ду мушкилот мавҷуд аст:

1) муайян намудани арзиши захираҳои табиӣ, агар онҳо коркард шуда бошанд (нисбати харидкунӣ);

2) хориҷкунӣ арзиш (истехлок) дар ҳисобот оиди натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ – хоҷагӣ.³²

Масъалаҳои баҳодихӣ ва ҳисобгирии захираҳои табиӣ дар IFRS (СБҲМ) 6 иктишоф ва баҳодихии захираҳои канданиҳои фойданок дарҷ гардидааст. Дар банди 16 СБҲМ омадааст, ки дороиҳои бо чараёни иктишоф ва баҳодихӣ вобастабуда ғайримоддӣ ва моддӣ мешаванд. Дуруст баҳисоб гирифтани хароҷоти канданиҳои фойданок ва вобастагии онҳо ба объектҳои ҳисобдорӣ дар ҷумҳуриамон масоили ниҳоят ҳалталаб аст ва тадқиқоти алоҳидаро талаб менамояд.

Чараёни истеҳсоли захираҳои канданиҳои фойданок одатан аз чор давра иборат аст:

1. пайдо кардани ҳуқуқ ба канданӣ (дороиҳои ғайримоддӣ);
2. иктишоф ва баҳодихӣ (дороиҳои ғайримоддӣ);
3. таҳияи кон ва сохтмон (дороиҳои модии дарозмуддат);
4. кандани захираҳо (маъдан)-захираҳо.

Дар ҳолати аниқ баҳо додатовониستاني канданиҳои фойданок онҳо ҳамчун дорой дар тавозуни муҳосибӣ бо моддаи «Захираҳои табиӣ» нишон дода мешаванд.

Муайян намудани арзиши захираҳои табиӣ, сараввал ҳалли онро талаб менамояд, ки кадом хароҷоти мушаххас бояд ба дороиҳои ғайримоддӣ сармоякунонида шаванд. Барои инъикоси арзиши захираҳои табиӣ мушкилоти дуҷум ба андозае, ки аз рӯи он дороиҳои ғайримоддӣ истеҳлок карда мешаванд, дахл дорад. Арзиши захираҳои табиӣ, ки дар давраи ҳисоботӣ харҷ карда мешаванд - камшавӣ (сарфшавӣ) номида мешавад.

³² Ниг. Финансовий учёт. ОБА. 2001, С. 116

Мисоли 1.

Захираҳои ангишт	10 000 тонна
Арзишаш	5 500 000 в.ш.
Арзиши барҳамдиҳӣ	150 000 в.ш.
Дар соли якум истеҳсол ва фурӯхта шудааст	2 000 тонна

$$\begin{aligned} \text{Арзиши 1 тонна ангишт} &= \frac{\text{Арзиш} - \text{арзиши барҳамдиҳӣ}}{\text{Миқдори эҳтимолии воҳиди захираҳо}} = \\ &= \frac{5\,500\,000 - 150\,000}{10\,000} = \frac{5\,350\,000}{10\,000} = 535 \end{aligned}$$

Арзиши сарфшавӣ барои соли якӯм = 2 000 тонна * 535 в.ш. = 1 070 000 в.ш.

Мукотибот ба ин маблағ ҳамчун камшавии захираи ангишт фаҳмида мешавад:

Хароҷоти сарфшавии захираҳои табиӣ 1 070 000.

Сарфшавии чамъшудаи захираҳои табиӣ 1 070 000.

Тасвири алоқамандии ҳисобҳо қариб ба истеҳлоки воситаҳои асосӣ монанд аст. Агар маблағ ба кредити сарфшавии захираҳо навишта шавад, онгоҳ мафҳуми «чамъшуда» ё ғуншуда аз байн меравад ва ҳамчунин моҳияти сарфшавии чамъшуда (накопленное истощение).

Чунин иттилоот дар тавозуни шахтаи истеҳсолкунандаи ангишт ин тавр дарҷ меёбад:

Кони ангишт	5 500 000
<u>Тарҳ: сарфшавии чамъшуда</u>	<u>1 070 000</u>
Арзиши софи дорой	4 430 000

Манбаи камшавӣ-ин маблағи дороиҳои гайримоддӣ сармоякунонидашуда мебошад, ки дар рафти истихрочи захираҳои табиӣ истеҳлок карда мешавад. Арзиши боқимонда барои муайянкунии манбаи сарфшавии дорой таъсир мерасонад. Арзиши бақиявӣ метавонад мусбӣ ё манфӣ шавад. Арзиши бақиявии мусбӣ дар вақти муайянкунии манбаи сарфшавии дорой аз арзиши капитализатсияшуда тарҳ карда мешавад.

Ҳар як хароҷот дар вақти тайёркунии дорои сарфшаванда барои коркардҳо ба манбаи сарфшаванда зам карда мешавад.

Усулҳои сарфшавӣ (камшавӣ) дар ҳисоботи молиявӣ.

Истехлоки дорои сарфшаванда - сарфшавӣ (камшавӣ) ном дорад. Сарфшавӣ - ин хоричшавии даврагии манбаи сарфшавии захираҳои табиӣ (дороиҳои сарфшаванда) ба арзишҳои моддӣ ба даст овардашуда ва коркардашуда мебошад. Барои харид ё коркарди захираҳои табиӣ нишондиҳандаи меъёри воҳиди сарфшавӣ ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Меъёри воҳиди сарфшавӣ} = \frac{\text{Манбаи сарфшавӣ}}{\text{Арзиши сметавии захираҳои истихроҷшуда}}$$

Маблағи сарфшавӣ дар кредити дороиҳои камшаванда навишта шуда ва ҳеҷ гоҳ дар кредити ҳисоби камшавии ҷамъшуда инъикос намегардад.

Арзиши бақиявии манфӣ ҳамон вақт истифода бурда мешавад, ки ширкат ҳуқуқи истифодабарии захираҳои табииро гирифтааст ва хароҷоти иловагӣ мегузорад, баъди аз ҷаъри замин гирифтани захираҳои табиӣ.

Фарз мекунем, ки ширкат барои буридани дарахтони ҷангал ҳуқуқ пайдо кардааст, ки арзишаш ба 10 000 в.ш. баробар аст. Баъд аз тозакунии замин ширкат уҳдадор шуда буд, ки 20 000 бех дарахтони навро шинонад.

Арзиши ҳамаи ниҳолҳои нав 2 000 в.ш. баҳо дода шудааст. Арзиши ояндаи 2 000 в.ш. арзиши бақиявии манфӣ барои ҳисобкунии сарфшавӣ ҳисоб карда мешавад. Агар ширкат буридани 500 000 метри мураббаъ (м²) ҷангалро ба нақша гирад ва ҷангалро барои тайёркунии тахта истифода барад, он гоҳ ҳисобкунии сарфшавӣ ба воҳиди масолаҳ ҷунин ба амал бароварда мешавад:

$$\text{Меъёри воҳиди сарфшавӣ} = \frac{12\,000}{500\,000} = 0,024 \text{ в.ш./м}^2$$

Агар ширкат дар соли якум - 100 000 м²; соли дуум - 250 000 м² ва соли сеюм - 150 000 м² ҷангалро мебурад,

Ҳисобгирии дороиҳои дарозмуддат: дороиҳои гайримоддӣ

онгоҳ барои ин амалиёт чунин мукотиботи муҳосибӣ бояд тартиб дода шавад:

1. Тасвири гирифтани ҳуқуқ барои буридани дарахтон:

<i>Ҳуқуқи истифодабарии замин</i>	10 000
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	10 000

2. Инъикоси сарфшавӣ дар соли якум:

<i>ЗММ, истеҳсолоти нотаом</i>	2 400
<i>Сарфшавии ҷамъшудаи захираҳои табиӣ</i>	2 400

Эзоҳ: Ҳисоби «Истеҳсолоти нотаом» дебет карда мешавад, барои он ки сарфшавии захираҳои табиӣ харочоти истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад.

3. Тасвири сарфшавӣ дар соли дуюм:

<i>ЗММ, истеҳсолоти нотаом</i>	6 000
<i>Сарфшавии ҷамъшудаи захираҳои табиӣ</i>	6 000

4. Инъикоси сарфшавӣ дар соли сеюм:

<i>ЗММ, истеҳсолоти нотаом</i>	3 600
<i>Сарфшавии ҷамъшудаи захираҳои табиӣ</i>	3 600

5. Дар охири соли сеюм арзиши тавозунии дороиҳои гайримоддӣ ба таври зерин ҳисоб карда мешавад:

Ҳуқуқ барои истифодабарии замин	10 000
Захираҳои табиӣ	12 000 в.ш.

Тарх: Сарфшавии ҷамъшуда

Арзиши тавозунии соф	2 000 в.ш.

Ширкат харочоти шинонидани дарахтонро мепардозад ва ин амалиёт чунин дарҷ карда мешавад:

<i>Сарфшавии ҷамъшудаи захираҳои табиӣ</i>	2 000
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	2 000

Акнун арзиши тавозунии софи ҳуқуқ барои истифодабарии замин ва захираҳои табиӣ ба сифр (0) баробар аст. Муҳосибон одатан маблағи сарфшавиро ба кредити ҳисоби дороиҳои сарфмешуда менависанд, на ба кредити ҳисоби сарфшавии ҷамъшуда.

11.8. ШАРҲИ АҲБОРОТ ОИД БА ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ

Мувофиқи СБҲМ (IAS) №38 «Дороиҳои ғайримоддӣ», дар ҳисоботи молиявӣ барои ҳар як намуди дороиҳои ғайримоддӣ бояд маълумоти зерин бо гузаронидани ҷудокунии байни дороиҳои ғайримоддӣ дар дохил ба вучуд овардашуда ва дигар дороиҳои ғайримоддӣ шарҳ дода шавад:

1. Муҳлати хизматрасонии муфид ва ё меъёрҳои истифодашавандаи истехлок.

2. Усулҳои истифодашавандаи истехлок.

3. Арзиши тавозунии умумӣ ва истехлоки чамъшуда (якҷоя бо зарарҳои чамъшуда аз беқурбшавӣ) дар аввал ва охири давраи ҳисоботӣ.

4. Моддаи (моддаҳои) асосии ҳисобот оиди фоида ва зарар, ки истехлоки дороиҳои ғайримоддӣ ба онҳо дохил карда шудаанд.

5. Муқоисакунии арзиши тавозунии дороиҳо дар аввал ва охири давра мувофиқи банди 118 «е» СБҲМ (IAS) 38.

6. Агар муҳлати вақти истехлоки дороиҳои ғайримоддӣ зиёда аз 20 солро ташкил диҳад, дар ин ҳолат бояд корхона омилҳои тасвир (номбар) кунад, ки дар вақти муайянкунии муҳлати хизмати муфиди дорой мақоми муҳим бозидаанд.

7. Тасвиркунии арзиши тавозунӣ ва давраи боқимондаи истехлоки ҳар як дороиҳои ғайримоддӣ барои ҳисоботи моливии корхона муҳим ба ҳисобрафтаро.

8. Барои дороиҳои ғайримоддӣ бо роҳи субсидияҳои ҳукумат гирифташуда ва аз аввал бо арзиши ҳаққонӣ (бозорӣ) эътирофшуда ва ғайраҳо.

Саволҳои санҷишӣ

1. Дороиҳои ғайримоддиро (ДФМ) номбар кунед.

2. Нишонаҳои асосии дороиҳои ғайримоддӣ кадомҳоянд?

3. Капитализатсия (ба сармоя табдил додан) аз амортизатсия (истехлок) чӣ фарқ дорад?

4. Самтҳои асосии ба даст овардани ДҶМ кадомҳоянд?

5. Хусусияти ҳисобкунии истеҳлоки ДҶМ аз чӣ иборат аст? Мисол оваред, муқотиботашро нависед.

7. Барои чӣ қарздорӣ дебиторӣ (ҳисобҳои дарёфтӣ) ва хароҷоти пешпардохтшуда ДҶМ ҳисобида намешаванд?

8. Идентификатсияи ДҶМ чӣ маъно дорад?

9. Гудвилл чист ва онро чӣ тавр ҳисоб мекунанд?

10. Оё гудвилро (ризомандиро) ҳамчун даромад ё фоида фаҳмидан дуруст аст?

11. Чаро гудвилли дар дохил бунёдгардида ҳамчун дорой эътироф карда намешавад?

12. Намудҳои фаъолияти тадқиқотӣ кадомҳоянд?

13. Хусусияти ҳисобгирии захираҳои табииро номбар кунед.

14. Агар арзиши ДҶМ ҳисоб карда нашавад оё онҳоро ҳамчун моддаи алоҳидаи дорой эътироф кардан мумкин аст?

15. Меъёри воҳиди сарфшавии захираҳои табииро чӣ гуна муайян мекунанд?

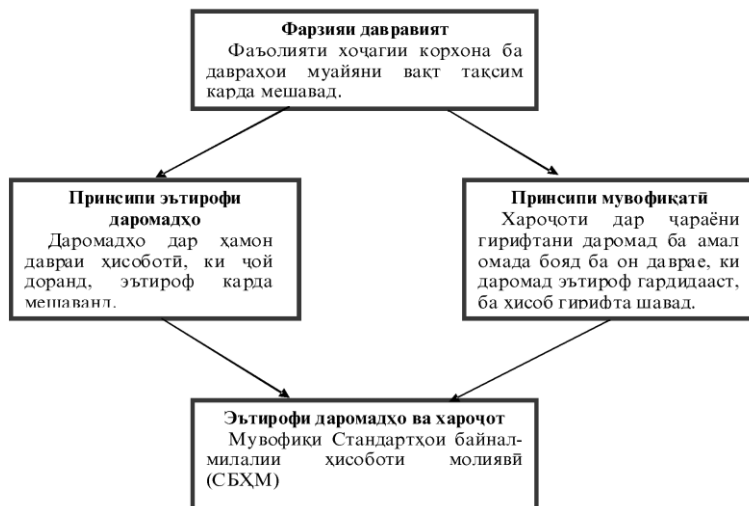
Ба харчу дахли худ ҳардам назар кун,
Чу дахлат нест, харҷ охистатар кун.

Н. Хисрав

МАВЗҶИ 12. ЭЪТИРОФИ ДАРОМАД ВА ХАРОҶОТ

12.1. МОҲИЯТИ УСУЛИ ҲИСОБУ ЗАМКУНӢ. ТАВСИФИ МАФҲУМҶОИ ДАРОМАД, ХАРОҶОТ, ҶОИДА ВА ЗАРАР

Дар консепсияи байналмилалии ҳисоботи молиявӣ фарзияҳои гуногунро истифода мебаранд, то қадре бузургии ҷоидаи корхона аниқтар ҳисоб карда шавад. Моҳият ва алоқамандии принципҳои эътирофи даромад ва хароҷот дар расми 12.1. тасвир ёфтааст. Фарзияи *мувофиқатӣ* чунин маъно дорад, ки даромадҳо бояд дар он даврае эътироф гарданд, то хароҷот ҷой дошта бошад ва хароҷот бояд дар он даврае дарҷ ёбад, ки даромад гирифта шудааст.

Расми 12.1. Тартиби эътирофи даромадҳо ва хароҷот

Ду тарзи баҳисобгирии даромад ва харочот вучуд дорад:

1. **Усули кассавӣ** (кассовый метод)–даромад ва харочот фақат дар ҳолати ҳақиқатан дахл ё пардохти пул аз хазина эътироф карда мешавад. Дар банди 1 моддаи 142 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи усули кассавӣ чунин омадааст: «Агар андозсупоранда маблағҳои пулӣ гирад, пас лаҳзаи гирифтани даромад лаҳзаи гирифтани маблағҳои пули нақд ва ҳангоми пардохти ғайринақдӣ бошад, лаҳзаи ворид гардидани маблағҳои пулӣ ба суратҳисоби бонкии ӯ ё дигар суратҳисобе ба ҳисоб меравад, ки ӯ ихтиёрдорӣ карда метавонад ё ҳуқуқи аз он гирифтани маблағҳои мазкурро дорад».

2. **Усули ҳисобу замкунӣ** (метод начисления). Моҳияташ дар он аст, ки даромадҳо ва харочот дар лаҳзаи пайдо гардиданашон, вале на дар лаҳзаҳои дахл ва харчи пул эътироф карда мешаванд. Аз нигоҳи талаботи Кодекси андоз (банди 1 моддаи 145) «Ҳуқуқи гирифтани даромад ҳангоме пайдошуда ба ҳисоб меравад, ки агар маблағи дахлдор бояд ҳатман ба андозсупоранда пардохт шавад ё андозсупоранда тамоми уҳдадорихояшро тибқи аҳд ё шартнома иҷро карда бошад».

Истифодабарии чунин усул имконияти тағйирёбии сармояи корхонаро дорад, чунки фоида ҳамчун фарқияти мусбии даромадҳо нисбат ба харочоти ҳамин давра муайян карда мешавад.

Ҳамқисми усули ҳисобу замкуниро дар баъзе кишварҳои ИДМ «усули даромад аз ҳамлу нақл» низ меноманд. Дар лаҳзаи боркарда фиристонидани маҳсулот, мувофиқи речаи пешакӣ тасдиқгардида, даромадаш ҳам эътироф карда мешавад, новобаста аз дохилшавӣ ё хоричшавии воситаҳои пулӣ.

Барои фарқ карда тавонистани усули кассавӣ аз усули ҳисобу замкунӣ се мисолро таҳлил мекунем.

1. Фарз мекунем, ки 2 январи соли чорӣ корхона аз бонк 20 000 в.ш. қарз гирифт. Дар натиҷаи ин амалиёт во-

ситаи пулӣ зиёд гардида, ухдадориаш ҳам зиёд шуд, яъне фақат дороиҳо ва ухдадориҳо зиёд гардиданд. Қарз гирифтани ҳеҷ гоҳ маъноӣ даромадро надорад, бинобар он чунин амалиёт ба усули ҳисобу замкунӣ дахл надорад.

2. Корхона 5 январи соли чорӣ ба маблағи 80 000 в.ш. молу масолах харид. Дар натиҷаи ин амалиёт ЗММ зиёд гардида, воситаҳои пулӣ низ кам мегардад. Тағйирёбии танҳо дар дохили дороиҳо (активҳо) ба амал омад, пардохти пул дар чунин ҳолат хароҷот ҳисобида намешавад, чунки ҳоло ЗММ-и харидашуда сарф нагардидааст.

3. Корхона 10 январ ба харидорон ба маблағи 60 000 в.ш. маҳсулот фиристонид, вале харидор ин маблағро ҳоло напардохтааст. Дар натиҷа воситаҳои пулӣ зиёд нашуд, вале даромад эътироф гардид.

Хулосаҳо:

1) даромад ва хароҷот на ҳамеша ба зиёду камшавии воситаҳои пулӣ оварда мерасонанд;

2) ва баръакс, тағйирёбии воситаҳои пулӣ на ҳамеша ба зиёдшавӣ ё камшавии даромад ва хароҷот сабаб мешавад;

3) тағйирёбии маблағи даромад ва хароҷот ба сармоя таъсир мерасонад, бинобар он СБҲМ (IAS)-1 фойда-ро ҳамчун афзоиши сармоя маънидод мекунад.

Даромад- ин зиёдшавии захираҳои иқтисодӣ бо шакли афзоиш ё зиёдшавии дороиҳо, ё бо роҳи камшавии ухдадориҳо, ҳамчун натиҷаи фаъолияти асосии корхонаҳо аз фуруши маҳсулот, расонидани хизматҳо, аз тарафи дигар субъектҳо, истифодабарии захираҳои корхона, фоиз, иҷорапулӣ, дивиденд ё дигар имтиёзҳо меорад.

Хароҷот-ин камшавии захираҳои иқтисодӣ дар натиҷаи хоричшавии дороиҳо, ё бавучудоии ухдадориҳо дар натиҷаи таҳвил ё истеҳсоли маҳсулот, расонидани хизматҳо ва ба амалбарории дигар намудҳои фаъолият ба шумор меравад. Бо ибораи дигар, хароҷот-ин сарф барои

истеҳсоли молҳо ва расонидани хизматҳо, ки дар рафти гирифтани даромад ба вучуд омадаанд.

Фоида-ин афзоиши сармояи хусусӣ дар натиҷаи фаъолияти асосӣ ё ғайриасосӣ ва дигар ҳодисаҳо, ба ғайр аз ҳиссагузорӣ ба сармояи саҳомӣ мебошад.

Зарар-ин камшавии сармоя тавассути шартномаҳо ва дигар ҳодисаҳои иқтисодӣ, ки дар корхона ба амал омадааст, ба ғайр аз онҳое, ки натиҷаи харочот ё тақсими сармояи саҳомианд.

12.2. ЧАРАЁНҲО, МЕЪЁРҲО ВА ПРИНСИПҲОИ ЭЪТИРОФИ ДАРОМАД ВА ХАРОЧОТ

Дар вақти баҳисобгирии даромад аз фаъолияти асосии хоҷагидорӣ муайянкунии вақти эътирофи даромад масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад. СБҲМ эътирофро ҳамчун чараёни дохилкунии моддаҳо ба ҳисоботи молиявӣ корхонаҳо муайян намудааст. *Эътироф*-ин инъикоси маблағҳои истифодашуда дар нишондиҳандаҳои чамъбастии корхона мебошад. Мувофиқи СБҲМ критерияҳои (меъёрҳои) эътироф, ки бояд моддаҳои даромадҳо ва харочотро таъмин намоянд, инҳоянд:

➤ модда барои ченкунӣ ва баҳодихии маблағҳои истифодашуда асоси мувофиқ дорад;

➤ барои моддаҳое, ки дар гирифтани камкунии манфиати ояндаи иқтисодӣ истифода шудаанд, мавҷудияти эҳтимолияти гирифтани ва ё нагирифтани чунин манфиат мавҷуд аст.

Ҳамин тавр, даромадҳо одатан эътироф мешаванд, агар шартҳои шартнома иҷрошаванда, инчунин боварии қатъӣ нисбати ченкунӣ ва имконияти гирифтани даромад аз фуруш мавҷуд бошад.

Чор меъёри эътирофкунӣ-муайянкунӣ, баҳодихӣ, саривақтӣ ва саҳеҳӣ (эътиборнокӣ) ба ҳамаи моддаҳо барои эътироф дар ҳисоботҳои молиявӣ истифода мешаванд. Яке аз меъёрҳои асосии эътирофи даромад аз фуруши молҳои гирифташуда-эътирофи фурушанда ба

харидор нисбати хавфҳои муайян ва имтиёзҳо аз ҳуқуқи соҳибмулкӣ ба молҳои фурӯхташуда мебошад. Агар фурӯшанда ҳуқуқи соҳибмулкиро дар худ нигоҳ дорад, он гоҳ чунин созишро ҳамчун фурӯш эътироф кардан мумкин нест.

Дар аксар ҳолати фурӯш молҳо ҳамон вақт даромад эътироф мешаванд, ки муштарӣ ҳуқуқи соҳибият дошта бошад. Дар фурӯши чакана ин лаҳза бо лаҳзаи додани ҳуқуқи қонунии соҳибият монандӣ дорад. Дар дигар ҳолат додани соҳибмулкӣ ё хавфҳо ва мукофотҳо мумкин ки дар давраи додани ҳуқуқи қонунии соҳибият фарқкунанда ба амал ояд.

Ҳангоми мавҷудияти хавфҳои муайян ва мукофот, ки бо ҳуқуқи соҳибият алоқаманданд, дида баромадани он, ки амалиёт ба охир расид ва фурӯшанда дар худ назорати молҳои додашро нигоҳ доштааст ё не зарур аст.

12.3. ЛАҲЗАҲОИ ЭЪТИРОФИ ДАРОМАДҲО АЗ ФАЪОЛИЯТИ ИСТЕҲСОЛӢ ВА ТИҶОРАТӢ

Дар як қатор ҳолати қорӣ барои ширкатҳои истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ истифодабарии чунин шартҳои даромад мавҷуданд:

- Даромади дар вақти таҳвил эътирофшуда (лаҳзаи фурӯш).

- Даромади баъди таҳвил эътирофшуда.

- Даромади то таҳвил эътирофшуда.

1) Даромади дар вақти таҳвил эътирофшуда.

Шарти эътирофи даромад-ичроиши шартнома ва имконияти гирифтани даромад аз фурӯш дар вақти таҳвили (фиристондани) молҳо ё хизматрасониҳо иҷро карда мешавад. Ҳамин тавр, даромад аз фурӯши маҳсулот дар рӯзи фурӯш эътироф мешавад, яъне ҳамон рӯзе, ки маҳсулот ба муштарӣ (мизоч) супорида мешавад. Даромад аз хизматҳои расонидашуда вақте эътироф мешавад, агар хизматҳо иҷро шуда бошанд. Инро усули лаҳзаи фурӯш ё ки усули фурӯш меноманд.

Баъзе шартномаҳо барои эътирофи даромад аз рӯйи усули лаҳзаи фуруш таснифот карда намешаванд, барои он ки яке аз ин ду меъёр риоя карда намешавад. Масалан, даромад аз созишномаҳои шартномавӣ, ки аз истифодабарии дороиҳои ширкати иҷозатдиҳанда дар муддати вақти шартнома ва ё истифодабарии дорой эътироф мешаванд.

Вақте ки мол ё хизмат бо кафолат фурухта мешавад, он гоҳ хароҷоти бо хизматрасонии ин мол алоқаманд, бисёртар баъди таҳвил буда метавонад. Агар чунин хароҷот дуруст баҳогузорӣ шавад, он вақт даромад дар рӯзи фуруш (усули лаҳзаи фуруш) эътироф мешавад, ба ғайр аз ин хароҷоти оянда оиди кафолат мавриди муҳокима қарор мегирад.

Даромади мавқуфгузошта (отсроченный доход). Ширкати обуна ба фурушандаи маҷалла ва ё ширкати ҳавопаймоӣ ба ягон санаи оянда чипта фурушад он вақт пули нақд ба даст меорад, ки мол ё хизмат расонида шавад. Ҷараёни гирифтани даромад пурра ҳисоб намешавад. Дар ин ҳолат, дохилшавии пули нақд даромад ҳисобида намешавад. Баръакс, дохилшавӣ уҳдадориро ба вучуд меорад. Ин уҳдадорӣ даромади давраҳои оянда, ё даромади мавқуфгузошта номида мешавад. Он ҳамчун даромад эътироф намешавад то он даме, ки мол фиристода ё ки хизмат расонида нашавад. Барои мисол, нашриёт барои обунаи соли қорӣ 600 000 в.ш. маблағ ба даст овард:

Воситаҳои пулӣ 600 000

Даромади мавқуфгузошта 600 000

Маълум аст, ки маҷалла ҳар моҳе як маротиба аз ҷоп мебарояд. Маблағи гирифташударо ба 12 моҳ тақсим намоед ба 50 000 в.ш. баробар мешавад. Ин маблағ бояд ба ҳисоби даромад ҳар моҳ мунтазам аз ҳисоби «Даромади мавқуфгузошта» хориҷ карда шавад:

Даромади мавқуфгузошта 50 000

Даромад аз фуруши маҳсулот 50 000

Фоида ва зарар. Вақте ки фоида ба амал меояд онгоҳ эътироф мегардад. Дар амалия ҳолате вомехӯрад, ки эътирофи даромадҳо дар лаҳзаи фиристодани мол ё расонидани хизмат зарур аст. Чунин вазъият барои он ба амал меояд, ки яке аз ду меъёрҳои эътирофи даромад дар вақти фиристодан риоя намешавад ва ё баръакс. Дар мавриди риоя накардани як ё ҳардуи меъёрҳо, эътирофи даромадҳо мавқуф гузошта мешаванд ва даромад баъди фиристодани мол ё ки расонидани хизматҳо эътироф карда мешавад. Агар қоидаи баргардонидани мол мавҷуд бошад, мумкин ки дар вақти муайянкунии маблағи ниҳоии даромад душвориҳо ба вуқӯъ оянд.

2) Эътирофи даромад баъди таҳвил. Дар баъзе ҳолатҳо меъёри эътирофи даромадҳо баъд аз он ки мол ё хизматҳо ба мизочон расонида шуд, қонён карда намешаванд. Дар баъзе соҳаҳои саноат ба монанди нашри китоб, истеҳсоли таҷҳизот ба мизочон ҳуқуқҳои калон оиди баргардонидани молҳо дар ҳолатҳои муайян ва дар муддати фосилаҳои дурударози вақт дода мешавад. Бо ин васила масъалаи имконпазир дар лаҳзаҳои, ки маҳсулот бурда расонида мешавад нисбати муайянкунии аниқии маблағи ниҳоии фурӯш ба вуқӯъ меояд. Дар бобати ҳуқуқ барои баргардонидан СБҲМ чунин муқаррар менамояд:

1. Даромад эътироф карда намешавад замоне ки корхона ба маблағҳои хеле калон ва ноғуфтани молҳои бозгашташаванда дучор шудааст, ҳоло он ки бозор барои молҳои бозгашта озмуда нашудааст.

2. Даромад аз фурӯши арзиши молҳои фурӯхташуда ва хусусан фоидаи умумӣ то ҳангоми гузаштани муҳлати ҳуқуқ ба бозгашт мавқуф гузошта мешаванд. Барои мутолиа намудан мисоли зеринро дида мебароем:

30 сентябри соли чорӣ нашриёти «Суғд» 1 000 дона китоби навро ба мағозаҳои китоб бо нархи 1 донааш 50 в.ш. мефурӯшад. Барои нашриёт арзиши аслии як дона китоб ба 30 в.ш. рост меояд. Нашриёти «Суғд» низоми бефосилаи ҳисобгирии ЗММ-ро истифода мебарад. То ҳол ба фурӯш

рафтани китобҳои нав муайян нашудааст. «Сӯғд» китобхоро ба муҳлати 30 рӯз ба фурӯш медиҳад, аммо ба мағозаҳои китобфурӯши ҳуқуқи баргардонидани ҳамаи китобҳои фурӯхташударо ба ивази пули нақд то 31 марти соли 2014 додааст. Нашриёт барои муайян намудани миқдори китобҳои баргардонидашаванда асоси боваринок надорад.

Давраи ҳисоботӣ 31 декабри соли 2011 тамом мешавад. 10 январи соли 2014 100 дона китоб баргардонидашуд ва мағозаҳои китобфурӯшии дахлдор мувофиқи миқдори китобҳои баргардондашон кредит кунонида мешаванд. Дигар ҳолати баргардонидани китобҳо мавҷуд нест.

30 сентябри соли 2012 корхона ба китобҳои муҳосибӣ навиштро оид ба фурӯши 1 000 дона китоб қайд мекунад, аммо эътирофи даромад аз фурӯши мавқуфгузошта баробари арзиши молҳои фурӯхташуда мешавад.

Пайдарҳам навиштаҳои зерини ҳисоботӣ гузаронида мешаванд.

- 1) *Қарздори дебиторӣ* 50 000
Даромад аз фурӯш 50 000
(1 000 дона х 50 в.ш.)
- 2) *Арзиши аслии молҳои фурӯхташуда* 30 000
Захираҳои молию моддӣ 30 000
(1 000 дона х 30 в.ш.)
- 3) *Даромад аз фурӯш* 50 000
Арзиши аслии молҳои фурӯхташуда 30 000
Ҷоидаи умумии давраи оянда 20 000
(1000 х 20 в.ш.)

Дар тавозун ҷоидаи умумии давраи оянда ҳамчун баръакси ҳисоби қарзи дебиторӣ баромад мекунад.

Ҷарз мекунем, то 30 сентябри соли 2011 50 000 в.ш. аз қарзи дебиторӣ чамъ карда шуд. Ин чамъкунии пули нақд ба эътирофи даромад таъсир намерасонад, чунончи, «Сӯғд» оиди миқдори китобҳои баргардондашаванда таъсаввуроти номуайян пайдо мекунад.

Вақте фоидаи умумӣ ба вучуд меояд эътироф намешавад, агар ҳуқуқи баргардонидан гузарад пас эътироф мегардад.

Барои мисол, 10 январи соли 2012 100 дона китоб баргардонида шуд. Ин амалиёт ба эътирофи моддаҳои ЗММ, ба камшавии фоидаи умумӣ ва ҳамчунин камшавии қарзи дебиторӣ оварда мерасонад:

Захираҳои молино моддӣ 3 000 (100 дона х 30 в.ш.)

Фоидаи умумии давраи оянда 2 000

Воситаҳои пулӣ 5 000 (100 дона х 50 в.ш.)

Дар ин ҳолат дохилкунии ҳисоби иловагӣ барои фоидаи умумии давраи оянда тавсия карда мешавад. Даромад аз рӯи китобҳои пештар баргардонидашуда то ҳол эътироф нашудааст ва ҳозир ҳам эътироф намешавад. Дар охир 31 март соли 2012 вақте ки муҳлати ҳуқуқи баргардонидан мегузарад, «Суғд» фуруши софи 900 дона китобро бо даромади 45 000 в.ш. аз рӯи арзиши аслии молҳои фурухташуда ба маблағи 27 000 в.ш. эътироф менамояд. Фоидаи умумии давраи оянда бекор карда мешавад ва интиқоли мукотиботи зерин эътироф карда мешавад:

Арзиши аслии молҳои фурухташуда 27 000 (900 дона х 30 в.ш.)

Фоидаи умумии давраи оянда 18 000 (900 дона х 20 в.ш.)

Даромад аз фуруш 45 000 (900 х 50 в.ш.)

Натиҷаи мукотиботи қаблӣ аз тарафи нашриёти «Суғд» эътироф нашудани даромадҳо аз фуруш дар соли 2011 буд, баръакс даромади соф ба маблағи 45 000 в.ш. то соли 2012 мавқуф гузошта шуд. Ин барои он ба вучуд омад, ки шартҳои имконияти пешгуи микдори китобҳои бармегашта риоя нашуд. Бо ибораи дигар, «Суғд» даромадҳои мувофиқ ва хароҷоти мувофиқро муқоиса карда натавонист.

Акнун ҳолатеро дида мебароем, ки дар он уҳдадорӣ харидор барои пардохти маблағи фурушанда аз бозфурушии маҳсулот вобаста аст. Агар ин хел вобастагӣ вучуд дошта бошад, он вақт ин амалиёти консигнатсионӣ (амонатфиристӣ) маҳсулот ном дорад.

Консигнатсия-созишномаи бозоршиносӣ, ки аз мувофиқи он молфиристонанда (соҳиби мол) маҳсулотро ба дигар шахс- молқабулқунанда мефиристад, ки вай фақат ба сифати агент (намоянда) тавассути фурӯш амал мекунад. Молқабулқунанда молҳоро намехарад, аммо онди нигоҳдорӣ ва бозфурӯхтани он ҷавобгар аст. Дар вақти фурӯш молқабулқунанда маблағҳои гирифташударо (бо тарҳи харочоти нишондодашуда ва даромади комисионӣ) ба молфиристонанда мегузаронад.

Молфиристонанда соҳиби молҳои консигнатсионӣ аст, то он замоне ки онҳо аз тарафи молқабулқунанда фурӯхта намешаванд. Фиристодани молҳо аз тарафи молқабулқунанда–ин ҳоло фурӯш ҳисобида намешавад ва даромад то он вақте ки молҳо ба шахси сеюм фурӯхта намешаванд, эътироф намегардад.

Дар ҳолатҳои дар боло қайдшуда, масъалаи асосӣ барои эътирофи даромад дар он буд, ки оё ҷараёни гирифтани фоида ба итмом расид?

Акнун ба масъалаи ҷамъовариҳои даромад бармегардем. Вақте ки имконияти гирифтани даромад пурра қафолатнок нест, дар ин сурат зарурияти мавқуф гузоштани даромад пайдо мешавад, то он даме ки номуайяни бартарарф карда шавад. Усули фурӯш бо муҳлатдиҳӣ ва усули подоши харочот алтернативаи мавқуфгузориҳои эътирофи даромад то он вақте ки воситаҳои пулии нақд гирифта намешаванд, ба ҳисоб меравад.

Усули фурӯши насия (бо муҳлатдиҳӣ). Бисёриҳои молҳои истеъмолий бо муҳлатдиҳӣ ва ё аз рӯйи нақшаи пардохтқуниҳои минбаъда фурӯхта мешаванд, аммо ин чунин маъно надорад, ки ҳисобгирӣ аз рӯйи онҳо бо истифодабарии усули фурӯши насия бурда мешавад. Эътирофқунии даромад дар лаҳзаи фурӯш имконпазир аст, чунинчи дар ширкат барои баҳодиҳии таҳфифи ҳисобҳои асоси мустақкам вучуд дошта бошад. Шумо бояд, фурӯши ҷаканаи насияро фарқ карда тавонед. Фурӯши насия ҳамон вақт ба вуқӯ меояд, ки шартнома имзо шавад ва

харидор мувофиқи нақшаи пардохтҳои даврӣ хариди худро пардохт намояд. Дар фарқият усули фуруши насия–ин тарзи эътирофи даромад дар ҳолатҳои махсус барои намудҳои муайян ва хеле махсуси фуруши насия истифодашаванда мебошад.³³

Мувофиқи СБХМ усули фуруши насия ҳамон вақт истифода мешавад, ки усули лаҳзаи фуруш ё дигар усули эътирофи даромадро имкони истифода бурдан надорад.

Усули фуруши насия тарзи консервативии эътирофи даромад ҳисоб меёбад, дар ҳолате, ки нисбати чамъовариҳои даромад номуайяни вучуд дорад ва ҳангоме ки муайянкунии андозаи қарзҳои бенатиҷа имконпазир нест. Чунончи, усули фуруши насия аз рӯи СБХМ татбиқи маҳдуднок дорад. Масалан, вай барои бурдани ҳисобгирӣ аз рӯи фуруши амволи ғайриманқул истифода мешавад, вақте ки пешакӣ додани маблағ мутаносибан кам аст ва дохилшавии ниҳоии маблағ пурра кафолатнок нест.

Усули подоши хароҷотӣ. Ин усул баъзан бо тарзи хароҷоти бебозгашт (чуброншаванда) ном бурда мешавад. Ҳамаи хароҷоти баамалоянда бояд то лаҳзаи эътирофи фоида чуброн карда шаванд. Усули подоши хароҷотро фақат дар ҳолати шартномаҳои бениҳоят хавфдор истифода бурдан мумкин, чунки дар ин ҳолат ба даст овардани даромадҳои ниҳой ё фоидаро пешгӯӣ кардан имконпазир аст.

3) Эътирофи даромад то таҳвил. Дар баъзе ҳолатҳо чараёни гирифтани даромадҳо дурудароз ва дар муддати якчанд давраҳои ҳисоботӣ давом мекунад. Ба ин мисол шуда метавонад сохтмони киштиҳои калон, пулҳо, иншоотҳои коргоҳӣ, истехсоли таҷҳизот оид ба истихроҷи нафт ва дигар объектҳои калон. Дар шартномаҳои чунин лоиҳаҳои сохтмонӣ ба супоришдиҳанда дар муддатҳои гуногуни чараёни сохтмон акти дутарафаи корҳои иҷрокардашударо тартиб медиҳанд.

³³ Ниг. Финансовый учёт. Третье издание, часть 2. Алматы, 1999, с. 269

Масъалаи ҳисобгирии даромадҳо ва хароҷот ҳамон вақт ба вучуд меояд, ки ширкат шартномаи дарозмуддат-ро оиди сохтмон мебандад.

Чунин усулҳои ҳисобгирӣ мавҷуданд:

а) Усули уҳдадориҳои шартномавии баитмом-расида-даромадҳо, хароҷот ва фоидаи умумӣ баъди иҷрои шартнома эътироф карда мешаванд. Хароҷоти баамаломадаи сохтмон дар ҳисоби ЗММ (сохтмони ҷорӣ) ба ҳисоб гирифта мешавад. Санадҳои корҳои иҷрокардашуда агар мавҷуд бошанд, ҳамчун даромад қайд намешаванд, баръакс дар ҳисоби ЗММ муқобил ҷамъ карда мешаванд (ҳамчун маблағи пешпардохт). Вақте ки шартнома ба охир мерасад ҳамаи ҳисобҳо пӯшида мешаванд, то ҳуди ҳисоби даромадҳо, хароҷот ва фоидаи умумӣ оиди лоиҳаи сохтмон эътироф карда шавад.

б) Усули фоизи (ҳиссаи) иҷрои баитмомрасӣ, даромадҳо, хароҷот ва фоидаи умумӣ дар ҳар як давраи ҳисоботӣ дар асоси баҳодихии фоизи баитмомрасии лоиҳаи сохтмон эътироф карда мешаванд. Хароҷоти сохтмон ва фоидаи умумии ҷорӣ дар ҳисоби ЗММ (сохтмони ҷорӣ) ҷамъ карда мешаванд. Ҳар як ақди корҳои иҷрошуда дар ҳисоби ЗММ муқобил ҷамъ карда мешавад.

Усули фоизи иҷро онро эътироф менамояд, ки фӯрӯши пайдарпайии андозаи бурдани корҳо оиди шартнома ба вуқӯ меояд ва агар ба истифодабарандагон ахбороти саривақтӣ расонида шавад, онгоҳ даромадҳо бояд то итмони шартнома эътироф карда шаванд.

Интихоби яке аз ин ду усул. Барои шартномаҳои дарозмуддат нишондоди зерин мавҷуд аст: дар ҳолати шартномаҳои дарозмуддат иҷро бояд бо ёрии усули фоизи иҷро ё ки усули шартномаи ба охир расида муайян карда шавад. Меъёрҳои истифодабарии усули фоизи иҷро ба қобили ченкунӣ будани даромадҳо ва хароҷот ҷалб карда шудааст. Дар сохтмон меъёрҳои асоситарин онҳое ҳисоб меёбанд, ки ба ширкат оиди баҳодихии давраҳои

ичрои уҳдадориҳои дар шартномабуда (1) ва (2) хароҷот оид ба итмоми лоиҳа ёрӣ расонанд.

Ченкунии давраҳои ба итмомрасӣ. Давраи итмоми лоиҳаи дарозмуддат оид ба сохтмонро бо якчанд тарзҳо чен кардан мумкин аст. Ҳамаи ин ченкуниҳо, хусусан, ба яке аз ин ду гурӯҳҳои асосӣ дохил мешаванд:

1) *Ченаки хароҷот*-ин чамъи хароҷот аз рӯи лоиҳаи лаҳзаи қорӣ, ки барои итмоми лоиҳа талаб карда мешавад. Масалан, хароҷоти ба лаҳзаи қорӣ гузаронидашуда дар муқоиса бо сметаи умумии хароҷоти лоиҳа ё миқдори соатҳои коркардашуда мувофиқан ба миқдори умумии соатҳое, ки барои итмоми лоиҳа заруранд.

2) *Ченаки барориши*-ин таносуби натиҷаҳои давраи қорӣ дар муқоиса бо натиҷаҳои умумӣ, ки дар байтмомрасии лоиҳа дар назар дошта шудааст. Барои мисол, миқдори ошёнаҳои бинои сохташуда мутаносибан ба шумораи умумии ошёнаҳо, ки онҳо бояд бардошта шаванд ё дарозии роҳи сохташуда бо дарозии умумии роҳ аз рӯи лоиҳа.

Ягон ченак дар ҳама ҳолатҳо идеалӣ ба шумор намеравад. Истифодабарии ченаки хароҷот ё ченаки истехсол аз хусусиятҳои корхона вобастагӣ дорад. Муҳим он аст, ки кадоме аз ин ченакҳо дараҷаи самаранокии даромад ва хароҷотро муайян карда метавонанд. Бештар ченаки хароҷот истифода бурда мешавад. Дар вақти истифодабарии ин усул таносуби хароҷоти ҳақиқӣ дар охири давраи ҳисоботӣ нисбат ба сметаи умумии хароҷоти лоиҳа мувофиқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Ғоизи иҷроиши} = \frac{\text{Ҳамагӣ хароҷоти охири давраи ҳисоботӣ}}{\text{Сметаи умумии хароҷоти лоиҳа}}$$

Баъд аз он ки ғоизи иҷрои корҳо аниқ муқаррар мегардад, маблағи даромади давраи қорӣ эътироф гардида, тибқи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

Даромадҳои давраи қорӣ = (Ғоизи байтмомрасӣ х Даромади умумӣ аз шартнома) – Маблағи даромадҳои дар давраҳои гузашта эътирофшуда.

Даромадҳо аз рӯи пардохти маблағҳои лаҳзавӣ ва пешпардохтҳои гирифташуда аз харидорон эътироф карда намешаванд. Агар натиҷаи созишнома бо дараҷаи зиёди саҳеҳӣ баҳогузорӣ нашавад, он вақт даромад фақат ба маблағи хароҷоти гузаронидашуда, ки подош маҳсуб меёбад, эътироф карда мешавад.

12.4. ЭЪТИРОФИ ДАРОМАДҲО АЗ ХИЗМАТРАСОНИҲО ВА ИЧРОИ КОРҲО

Бештари ширкатҳо хизмат мерасонанд ва эътирофи даромадҳои онҳо дар баъзе ҳолатҳо дар бобҳои қаблӣ баён карда шуда буд. Албатта, як қадар монандӣ дар эътирофи даромадҳо аз рӯи шартномаҳои ҳадамот ва шартномаҳои хариди молҳои моддӣ алоқамандӣ мавҷуд аст. Дар саволи мазкур чор усули эътирофи даромад аз ҳадамот муҳокима мешавад:

- ✓ иҷрои мушаххас;
- ✓ иҷрои мутаносиб;
- 1. иҷрои мукамал (пурра);
- 2. инкассатсия (усули кассавӣ);

Усули иҷрои мушаххас - барои ҳисобгирии даромадҳо аз хизмат-расониҳо, ки дар вақти иҷрои як амал гирифта шудаанд, истифода бурда мешавад. Масалан, миёнарави амволи ғайриманқул аз маблағи комиссияи оиди фурӯш даромад мегирад, агар вай харидуфурӯши амволи ғайриманқулро ба охир расонад; чомашӯйхона даромад мегирад баъди он ки чараёни шустушӯйро ба охир бирасонад.

Усули иҷрои мутаносиб - барои эътирофи даромад аз хизматҳои зиёда аз як давраи иҷрошавӣ истифода бурда мешавад. Усули иҷрои мутаносиб фақат ҳамон вақт истифода мешавад, агар иҷрои хизматҳо аз ҳудуди давраи ҳисобгирӣ гузарад.

Мувофиқи моҳияти ин усул даромад дар асоси иҷрои мутаносиби хизматҳо эътироф карда мешавад. Ҷенкунии мутаносиби даромад аз ҳадамот барои намудҳои гуногуни хизматҳо ҳар хел ба амал бароварда мешавад:

1. Марҳалаҳои якхелаи иҷрои хизматҳо-маблағи ба-робари даромад аз хизматҳо аз рӯйи ҳар яки ин гуна марҳалаҳо эътироф карда мешавад. Мисол, коркарди хармоҳаи пардохтҳо аз рӯйи ипотекаҳои (гаравпулӣ) бонки ипотекаӣ (қарздиҳанда).

2. Марҳалаҳои ҳархелаи иҷрои хизматҳо-даромад аз хизматҳо мутаносиб ба хароҷоти мустақими субъектҳои хизматрасонанда аз рӯйи ҳар як марҳалаҳо эътироф карда мешавад. Масалан: гузаронидани машғулиятҳо, имтихонҳо, таҳсили ғоибона.

3. Марҳалаи ба ҳам монанд бо муҳлати иҷрои кайдкардашуда - ба ин истифодабарии усули одии эътирофи даромад аз хизматҳо қобили қабул аст. Мисол: хизматрасониҳо ба таҷҳизот.

Усули иҷрои мукамал-барои ҳисобгирии даромад аз хизматҳое, ки дар натиҷаи истеҳсоли номгӯи маҳсулоти якхела ё давраҳои ҳархелаи иҷрошавӣ ба даст оварда шудааст. Масалан, ширкати интиқоли борҳо, ки корҳои борпечонӣ, боркунӣ, кашонидан ва бурда расонидани борро иҷро менамояд, даромад аз хизматҳоро фақат баъди бурда расонидани бор эътироф мекунад.

Мувофиқи *усули кассавӣ (инкассатсия)* даромад дар вақти гирифтани воситаҳои пули нақд эътироф карда мешавад. Усули инкассатсия барои ҳисобгирии даромад аз хизмат истифода бурда мешавад, хангоме ки номуайяни зиёд аст ё сметаи хароҷот нисбат ба даромадҳо ҳамон қадар шубҳаовар аст, ки талаботи эътимодиятноки қонё карда намешавад. Усули мазкур бо тарзи пӯшонидани хароҷот аз рӯйи фуруши молҳо монандӣ дорад.

12.5. ЭЪТИРОФИ ХАРОҶОТ АЗ ФАЪОЛИЯТИ АСОСИИ ХОҶАГИДОРӢ

Баъди он ки даромад барои давраи ҳисоботӣ чен ва мувофиқи принципҳои эътироф карда шуд, барои ченкунӣ ва эътирофи хароҷоти ҳамин давра принципи мувофиқатӣ истифода бурда мешавад. Ин давраи дуюм дар чараёни

эътирофи даромад мебошад. Принципи мувофиқатӣ (ниг. расми 12.1) талаб менамояд, ки барои ҳама гуна давраи ҳисоботӣ, тибқи меъёрҳо эътирофи даромадҳо муайян карда шаванд ва баъд барои ҳамин давра хароҷот дар рафти гирифтани даромадҳои ба вучуд меомада, муайян карда мешаванд. Моҳияти ин усул дар он аст, ки даромадҳои муайян ва ё хизматҳо бояд истифода шаванд.

Хароҷот барои истифодабарии дориҳои ва хизматҳо бояд эътироф шаванд ва дар ҳисобот ҳамчун хароҷоти ин давра дар муддате, ки даромади ба он дахлдошта эътироф мешавад, ҳисоб карда шаванд.

Хароҷотро ба таври зерин таснифот кардан мумкин аст:

1. *Хароҷоти бевосита* - арзиши аслии молҳои фурӯхташуда ба даромад мувофиқбуда. Чунин хароҷот бо эътирофкунии даромадҳои бевосита ва муштарак, ки дар натиҷаи гузаронидани ҳамон амалиёт ё ҳодисаҳо ба вуқӯъ омадаанд, эътироф карда мешаванд.

2. *Хароҷоти давра* - хароҷоти бо чараёни фурӯш алоқаманд ва хароҷоти умумии маъмурӣ. Ин хароҷот дар муддати даврае, ки онҳо ба вучуд омадаанд, эътироф карда мешаванд.

3. *Хароҷоти тақсимишуда* - ин чунин хароҷот, ба монанди истехлок ва суғуртапулӣ. Ин хароҷот мунтазам ба он даврахое, ки дар муддати он фоида овардани дориҳои муайян дар назар дошта шудааст, тақсим карда мешаванд.

Хароҷоти бевосита ба фурӯши маҳсулот алоқаманд дар муддати давраи ҳисоботӣ одатан иборат аст аз:

➤ арзиши аслии масолеҳ ва музди меҳнати ба истехсоли маҳсулот бевосита алоқаманди дошта, ё арзиши молҳои фурӯхташуда;

➤ хароҷоти бо чараёни фурӯш алоқаманд, ба монанди маблағҳои комиссияӣ оид ба фурӯш, музди меҳнат, иҷорапулӣ, хароҷотҳои кашонидани борҳо.

➤ хароҷоти уҳдадориҳои кафолатнок ба маҳсулоти фурӯхташуда.

Тибқи принсипи мувофиқатӣ, хароҷоти бевоситаи ба фуруши маҳсулот тааллуқдошта бояд ҳамчун хароҷоти давраи ҳисоботӣ эътироф карда шавад, ки дар он даромадҳои ба фуруш дахл дошта эътироф шаванд. Барои мақсадҳои ҳисобгирии муҳосибӣ хароҷоти муайянро бо даромадҳо аз фуруш таснифот намудан душвор аст. Масалан, хароҷот барои таблиғот, тадқиқ ва тараққиёт бо мақсади васеъ намудани имконияти фуруши босуръати маҳсулоти ин ё он ширкат ба амал бароварда мешавад. Аммо, алоқаи бевоситаро байни ҳамон хароҷот ва даромадҳои махсус муайян намудан душвор аст. Барои ин, тақсимои ин хароҷот субъективӣ ҳисоб меёфт. Бо ин мақсад СБҲМ талаб менамояд, ки чунин хароҷот ҳамчун хароҷоти дар вақти бавучуд омаданашон ҳисоб карда шавад.

Хароҷоти бевосита ба фуруши хизматҳо алоқаманд. Хароҷоти бевосита ба фуруши хизматҳо тааллуқдоштаро ба таври зерин таснифот намудан мумкин аст:

☞ хароҷоти мустақими аввала - ин хароҷотест, ки бевосита бо гуфту-шунидҳо ва ба амал баровардани амалиёт оиди расонидани хизматҳо алоқаманд ба ҳисоб мераванд; Ба ин хел хароҷот дохил мешавад: маблағҳои комиссияӣ, гонорарҳо (барои хизматҳои юридикӣ), чубронпулиҳо ба агентҳои тичоратӣ ғайри маблағҳои комиссияӣ, чубронпулиҳои коркунони дар фуруш иштирокнакунанда ба бурдани гуфтушунидҳо алоқаманд.

☞ хароҷоти мустақими илова-ин хароҷоте мебошад, ки бо фуруши хизматҳо алоқаманд ба ҳисоб меравад. Масалан, арзиши қисмҳои эҳтиётӣ, ба ғайр аз ин корҳо оиди хизматҳое, ки ба шартномаи расонидани хизмат дохил нашудаанд.

Ҳамаи хароҷоти мустақимро бояд ҳамчун хароҷоти даврае эътироф кард, ки дар он даромад аз хизматҳои мувофиқ аз рӯйи принсипи мувофиқатии даромадҳо ва хароҷот эътироф карда мешаванд. Ҳамин тариқ, хароҷоти мустақими иловагии то эътирофи даромад аз иҷрои

хизматҳо ба амаломада, бояд ҳамчун пешпардохт мавкуф гузошта шуда хароҷот эътироф карда шавад.

Агар даромад аз ҳадамот мувофиқи усули иҷрои му-таносиб эътироф карда шавад, хароҷоти мустақими авва-ла бояд ҳамчун хароҷот ҳисоб ёбад, дар он вақте ки даромадҳои ба он тааллуқдошта эътироф карда меша-ванд. Аммо, хароҷоти мустақими иловагӣ бояд хароҷоти дар вақти ба вуқӯ омаданашон ҳисоб карда шавад. Агар даромад аз хизматҳо аз рӯйи усули инкассатсия эътироф карда шавад, он вақт ҳамаи хароҷоти мустақим хароҷоти дар вақти ба вуҷуд омаданашон ба амал омада ҳисоб ме-шаванд. Хароҷоти бевосита ба фурӯши маҳсулот ё хизматҳо тааллуқнадошта, ҳамчун хароҷоти ин давра ҳисоб мешавад ва ҳам хароҷотҳои тақсимшуда.

Саволҳои санҷишӣ

1. Фоидаи соф чӣ тавр ҳисоб карда мешавад?
2. Моҳияти усули кассавии (ҳазинавии) эътирофи даромад ва хароҷот аз чӣ иборат аст?
3. Усули ҳисобу замкунӣ (моддаи 145 ва 146-и Ко-декси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон) чӣ маъно дорад ва бо ченкунии фоида чӣ алоқамандӣ дорад?
4. Эътирофи даромад ва хароҷот ба фаҳмиши касбӣ чӣ маъно дорад?
5. Таърифи мафҳумҳои даромад (income), даромад аз фурӯш (revenue) ва даромадҳо (gains)-ро гӯед ва далелнок кунед, ки онҳо аз якдигар чӣ гуна фарқ мекунанд?
6. Бо даромад ва хароҷот мафҳуми «манфиати иқтисодӣ» (benefits of cost-экономическая выгода) бевосита алоқамандӣ дорад. Оё фақат даромад ва ё фоидаи манфиати иқтисодӣ фаҳмидан дуруст аст?
7. Хароҷот чист? Истифодабарии фоидаи ҳамчун хароҷот фаҳмидан дуруст аст?
8. Се лаҳзаи эътирофи даромадҳо аз фаъолияти истехсолию тичоратӣ кадомҳоянд?

9. Даромади мавқуфгузошта чист ва чаро онро алоҳида ба ҳисоб мегиранд?

10. Хусусияти усулҳои эътирофи даромадҳо аз хизматрасониҳо ва иҷрои корҳо аз чӣ иборат аст?

11. Принсипи (қоидаи) мувофиқатии даромад ва хароҷотро чӣ хел фаҳмидед?

12. Таснифоти хароҷот аз кадом гурӯҳҳо иборат аст?

«Касе, ки дар музди коргаре хиёнат кунад, Худованд амали ӯро нобуд хоҳад кард ва бӯи бихиштро бар ӯ ҳаром хоҳад намуд.»

*Паёмбари ислом ҳазрати
Муҳаммад (с)*

МАВЗҶИ 13. ҲИСОБГИРИИ УҲДАДОРИҲОИ КҶТОҲМУДДАТ ВА ДАРОЗМУДДАТ

13.1. МАФҲУМИ УҲДАДОРИҲО ВА САБАБҲОИ БА ВУҶУД ОМАДАНИ ОНҲО

Яке аз унсури таркибии тавозуни муҳосибӣ уҳдадориҳо ба ҳисоб мераванд. Мафҳуми «уҳдадориҳо» (liabilities) дар сатҳи байналмилалӣ қабул шудааст ва номи таърихан анъанавиаш «пассивҳо» мебошад. Дар тамоми санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва илмӣ мафҳуми «уҳдадориҳо» ҳамчун истилоҳи соҳаи иқтисодӣ истифода мешавад.

Маълум аст ки ягон корхона бе қарзу қарздорӣ фаъолият карда наметавонад, бинобар он уҳдадориҳоро дар муносибатҳои хоҷагидорӣ ҳамчун сармояи қарзӣ мефаҳманд.

Уҳдадориҳоро бояд аз ду тараф таҳлил намоем:

1. онҳо дар ҳолати ҳисобкунӣ манбаи асосии воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ, сармоягузорӣ ва молиявӣ мебошанд;

2. «*уҳдадориҳо* – қарздории ҷорӣи ширкат буда, аз воқеаҳои давраҳои гузашта бармеоянд ва пардохти онҳо ба камшавии захираҳои манфиати иқтисодидошта оварда мерасонад» СБҲМ (IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ»

Уҳдадориҳоро аз рӯйи ҷор хусусият муайян мекунанд:

1. Уҳдадориҳо метавонанд фақат бо роҳи гузаронидани дорой ё хизматрасонӣ ба дигар субъект қонеъ кунонида шаванд.

2. Уҳдадориҳо бояд баҳснопазир бошанд.
3. Бояд амалиёт ё воқеаи сабаби уҳдадориғашта мавҷуд бошад.

4. Саҳеҳият ва ченшавандагии уҳдадориҳо.

Барои самаранок истифодабарӣ уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ба се саволи зерин ҷавоб доданашон ба мақсад мувофиқ мебошад:

➤ Муайян намудани сабабҳои пайдоиши уҳдадориҳо.

➤ Усули баҳодихӣ ба уҳдадориҳо.

➤ Тарзи таснифот ва шарҳдихӣ.

Вақте ки уҳдадорӣ мувофиқи мафҳуми мазкур қабул карда мешавад, он бояд бечунучаро эътироф гардад ва ба ҳисобҳо навишта шавад. Эътирофи муҳосибии уҳдадорӣ бояд дар рӯзи бавучудоии уҳдадорӣ ба амал бароварда шавад. Амалиёти уҳдадориро ба вучудоваранда, одатан санаи пайдошавии уҳдадорӣ муайян намуда, асоси ченкунии маблағи онро таъмин менамояд. Дар ҷадвали 13.1. сабабҳои ба амал омадани уҳдадориҳо тасвир ёфтаанд.

Ҷадвали 13.1

Сабабҳои ба вучуд омадани уҳдадориҳо

Намуди ҳисоби дебетшаванда	Сабабҳои ба вучуд омадани уҳдадориҳо
Дорой	ЗММ-и бо қарз гирифташуда
Дигар уҳдадориҳо	Векселҳои барои таъмини молҳои гирифташуда ва имзогардида, ки дар тавозун ҳамчун ҳисобҳои ҷорӣ нишон дода шудаанд
Ҷоидаи тақсимнашуда	Дивидендҳои пулии эълонкарда
Ҳарочот	Расонидани ҳар гуна хизматрасониҳо
Зарар	Тафтишоти судӣ нисбати ширкат
Воситаҳои пулии ҳамчун пешпардохт гирифташуда	Воситаҳои пулии барои обуна ба рӯзнома ва маҷаллаҳо барои соли оянда
Воситаҳои асосӣ	Воситаҳои асосии аз рӯи шартномаи иҷораи молиявӣ харидашуда
Воситаҳои пулӣ ва муодилҳои онҳо	Вомбаргҳо, васиқаҳои ба муҳлати зиёда аз як давраи ҳисоботӣ баровардашуда

13. 2. ТАСНИФОТИ УҲДАДОРИҲО

Мувофиқи "Асосҳои концептуалии тайёркунӣ" ва СБҲМ (IAS) 1 "Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ" уҳдадориҳо вобаста ба муҳлати пардохташон бояд дар ҳисоботи молиявӣ кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат нишон дода шаванд. Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат (ҷорӣ) ин даъвоҳоро ба дороиҳои ҷорӣ дар бар мегиранд. Чунин даъвоҳо аз уҳдадориҳои дарозмуддат фарқ мекунанд, ба монанди вомбаргҳо, ки муҳлати пардохташон метавонад якчанд солро ташкил диҳад.

Банди 60-и СБҲМ (IAS) 1 уҳдадориҳои ҷориро ба таври зерин муайян менамояд: уҳдадориҳо бояд ҳамчун *кӯтоҳмуддат* таснифот карда шаванд, агар:

а) пардохтани он дар шароити муътадили давраи амалиёти корхона дар назар дошта шуда бошад;

б) он аз лаҳзаи пайдо шудан, дар муддати 12 моҳи ҳисоботӣ пардохта шавад.

Дар расми 13.1. уҳдадориҳои ҷорӣ ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо карда шудаанд.

1. Уҳдадориҳои *ҳақиқӣ*, яъне уҳдадориҳои аниқ ҳисобшаванда ва назоратшаванда ба ҳисоб рафта, аз талаботи шартномаву қонунгузориҳо бармеоянд.

2. Уҳдадориҳои *баҳодихӣ*, ки маблағашонро то расидани санаи муайян аниқ ҳисоб кардан душвор аст.

3. Уҳдадориҳои *шартӣ*, ки ба ҳодисаҳои оянда бевоқифа алоқаманд мебошанд.

Уҳдадориҳои шартиро баъзан уҳдадориҳои ғайриҷашмдошт (непредвиденные обязательства) низ меноманд

Уҳдадориҳои шартӣ вобаста аз се шароит ба миён меоянд:

➤ пардохти имконпазир дар оянда ба тарафи сеюм;

➤ эътимод надоштан нисбати маблағи дар оянда пардохтшаванда;

➤ натиҷагирӣ аз ҳодисаҳои дар оянда ба амалмеомада.

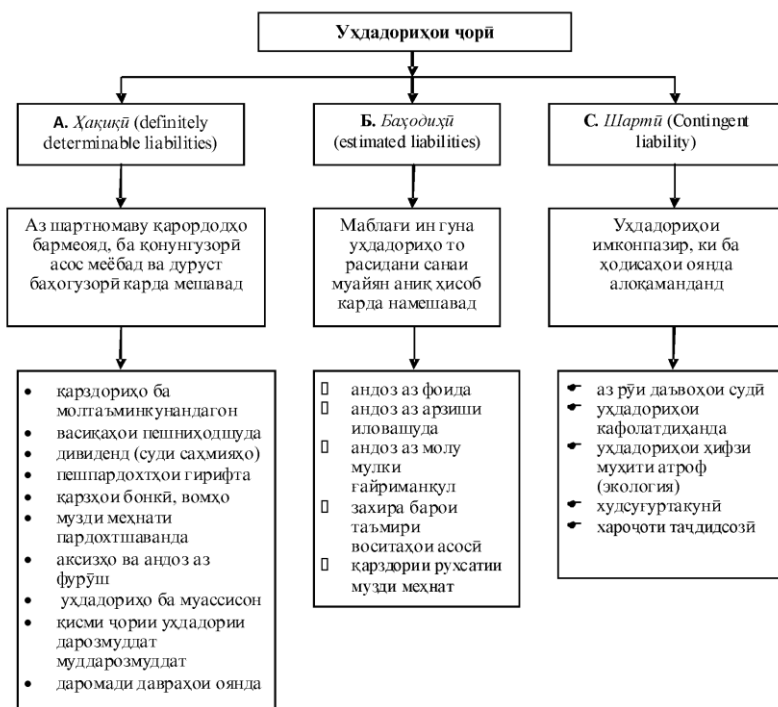
Номгӯи уҳдадориҳои шартӣ:

- ✦ муурофияҳои судии ба итмомнарасида оиди вайрон кардани ҳукуқи патентӣ, сифати маҳсулот ва диг.;
- ✦ муноқишаҳо нисбати дуруст ҳисоб кардани маблағи андоз аз Ҷоида;
- ✦ кафолат оиди маҳсулоти интиқолгардида;
- ✦ дарёфти васикаҳои баҳисобнагирифта;
- ✦ кафолати пардохти уҳдадориҳои дигар субъектҳо;
- ✦ бақияи истифоданашудаи аккредитивҳо.

Таркиби ҳар як гурӯҳи уҳдадориҳои ҷорӣ дар расми 13.1. тасвир гардидааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки мафҳуми «қарздорӣ молиявӣ» фақат маблағи уҳдадориҳои корхонаро барои хариди вомбаргҳо, вомҳо, гаравномаҳо дар назар дорад.

Хусусиятҳои уҳдадориҳои дарозмуддат дар боби алоҳида мавриди омӯзиш қарор хоҳад дошт.

Расми 13.1 Таснифоти уҳдадориҳои ҷорӣ

13.3. ТАВСИФИ НАМУДҲОИ ОДИИ УҲДАДОРИҲОИ КҶТОҲМУДДАТ ВА ТАРЗИ ҲИСОБГИРИИ ОНҲО

Ба намудҳои уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат дохил мешаванд:

➤ ҳисобҳо барои пардохти молтаъминкунандагон, пудратчиёни корҳои иҷрошуда ва хизматҳои расонида;

➤ қарзҳои бонкӣ ва қоғазҳои тижоратӣ;

➤ васиқаҳои кӯтоҳмуддат барои пардохт;

➤ вомбаргҳои кӯтоҳмуддат;

➤ дивидендҳо дар намуди воситаҳои пулӣ ва молу мулкҳо барои пардохт;

➤ уҳдадориҳои ҳисобкардашудаи бо хароҷот алоқаманд;

➤ пешпардохти харидорон ва депозитҳои баргарданда;

➤ даромадҳои давраҳои оянда (воситаҳои пулии ҳамчун пешпардохт то расонидани хизматҳо гирифташуда масалан, иҷорапулии пешакӣ гирифташуда);

➤ андозҳо барои пардохт (андоз аз фоида, андоз аз арзиши иловашуда, андоз аз молу мулки ғайриманқул ва ғайраҳо);

➤ уҳдадориҳои кафолатнок;

➤ уҳдадориҳо оид ба пардохти музди меҳнат ва руҳсатӣ;

➤ уҳдадориҳои шартӣ;

Акнун мазмуни ҳар яки ин намудҳои уҳдадориҳои кӯтоҳмуддатро дида мебароем.

А. Уҳдадориҳои ҳақиқӣ.

Ҳисобҳо барои пардохт – ин ҳисоби ҳисоббаробаркуниҳо бо молтаъминкунандагон ва пудратчиён буда, барои *уҳдадориҳои тижоратии такроршаванда* таъинот доранд. Чунин уҳдадориҳо ҳамеша дар рафти фаъолияти муқаррарии корхона оид ба хариди молу масолаҳ, кашонидан, хизматрасониҳои корхона дар раванди истехсол, фуруши молҳо ва хизматрасониҳо ба амал меоянд. Ҳамаи дигар намудҳои қарздорӣ

кредиторӣ, ки бо мафҳуми «ҳисобҳои тичоратӣ» мувофиқ намеоянд, бояд дар дигар низоми ҳисобҳо дарҷ карда шаванд, ба монанди гурӯҳҳои «Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ» (ҳисоби 22100), «Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда» (ҳисоби 22200), «Андозҳо барои пардохт» (ҳисоби 22300).

Бо мақсади дастрас намудани иттилооти зарурӣ ва гузаронидани таҳлилу назорати ҷорӣ дар нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ гурӯҳбандии уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат хеле хуб тасвир ёфтааст.

«Ҳисобҳо барои пардохт» бо мақсади дастрас намудан ва ҷамъбасти иттилоот дар бораи қарздории тичоратии кӯтоҳмуддат барои пардохти мол ва хизмат истифода мешаванд. Дар ин ҳисоб амалиёти такроршаванда оиди хариди ЗММ ва хизматрасониҳо, ки дар асоси шартномаҳо сурат мегирад, дарҷ карда мешавад. Таъиноти ин ҳисоб – гузаронидани назорати ҷорӣ аз рӯйи ҳисоббаробаркунӣ бо фурушандагон мебошад. Мазмуни ахбороти «Ҳисобҳо барои пардохт»-ро бо осонӣ фаҳмидан мумкин аст (ниг. ба расми Ҳисобҳо барои пардохт).

Дт	Ҳисобҳо барои пардохт	Кт	Дт	Ҳисобҳо барои пардохт	Кт
Пардохти молтаъминкунандагон, пудратчиён	Бақии аввала- маблағи қарздорӣ ба молтаъминкунандагон дар аввали давра Розигии пардохти ҳуҷҷатҳои молтаъминкунандагон барои ЗММ		4) 50 000	Ба-150 000	
	Бақии охири қарздорӣ ба молтаъминкунандагон ва пудратчиён дар охири давра		6) 700 000	2) 450 000	5) 250 000
			Гардиш – 750 000	Гардиш – 700 000	
				Б. о – 100 000	

Васиқаҳои (векселҳои) кӯтоҳмуддат барои пардохт. Вексел (нем. Wechseln–мубодилот)–таърихан аз ҳама кӯҳнатарин қоғазҳои қиматнок буда, дар бонкҳои Итолиё ҷорӣ гардида, баъдан дар Олмон ва Русия паҳн гардидааст. Васиқа ҳуҷҷати уҳдадориё мебошад, ки аз рӯйи он маблағи муайяни пул дар муддати муайянгардида ба шахси дар вексел нишондода пардохта мешавад. Аз ин лиҳоз, онро «забонхати қарздорӣ» ҳам меноманд.

Аз таҷрибаи муомилоти векселӣ ва тиҷоратӣ ду намуди онҳо маълуманд: вексели интиқоли (тратта) ва вексели одӣ (соло-вексел). Дар муомилот васиқаҳо се вазифаҳо иҷро мекунанд:

1. воситаи қарздиҳӣ;
2. воситаи таъмини пардохт;
3. воситаи ҷойгиркунии сармоя (барои институтҳои қарздиҳанда).

Аз рӯи мазмуни амалиёт векселҳо тиҷоратӣ ва молиявӣ мешаванд. Бо фаро расидани муҳлати пардохт ба пардохтгар пешниҳод карда мешаванд. Дар Тоҷикистон муомилоти векселӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 августи соли 1996 № 352 «Дар бораи муомилоти векселӣ дар ҚТ» асос меёбад.

Мусодираҳои (реквизитҳои) ҳатмии вексел:

- макони таҳияи вексел;
- санаи тартибдиҳии вексел;
- номи пардохтгар (барои вексели интиқоли);
- бақайдгирии вексел;
- фармоиш ё муҳлати пардохт;
- маблағ;
- муҳлати пардохт;
- ба кӣ пардохта мешавад;
- макони пардохт;
- имзои векселдиҳанда.

Вексели кӯтоҳмуддат ин *вексели тиҷоратӣ* барои пардохт мебошад, ки дар натиҷаи ҳамон амалиёти ба ҳисобҳои барои пардохт мансуббуда, ба вучуд меояд ва ё қисми ҷории уҳдадориҳои дарозмуддат, ки бояд дар давраи ҳисоботӣ пардохта шаванд.

Вексели кӯтоҳмуддат метавонад бо гарав (дар намуни амволи ғайриманқул) таъмин бошад ва ё таъмин набошад, агар эҳтимолияти пардохти вексел ба қобилияти пардохткунии умумии қарздор асос ёбад.

Вексел барои пардохт метавонад фоизнок ё бефоиз бошад. Дар мавзӯи ҳисобҳои дарёфтӣ ахбороти пурра оид

ба ин ду намуди арзиши векселҳо (ибтидоӣ ва ҳақиқӣ), оид ба тартиби ҳисобкунии фоизҳо ва ғ. оварда шудааст (ниг. ба саволи 8.4).

Векселҳои фоизнок маблағи асосии векселро ҳамчун арзиши ибтидоӣ аниқ нишон медиҳанд. Ба ғайр аз ин, дар вексел меъёри фоизи муқарраркардашуда нишон дода мешавад. Аз рӯйи вексели фоизнок қарзгиранда воситаҳои пулӣ ва дигар дороиҳо ва ё хизматҳоро бо арзиши ибтидоӣ баробарнаrx ба даст меорад, баъд ин маблағро бо фоизҳояш аз рӯйи меъёри фоизи муқарраршуда дар муҳлати таъиншуда бармегардонад. Дар чунин шароит меъёри фоизи муқарраршуда ва ҳақиқӣ якхелаанд. Ин ҳолати муқаррарӣ аст.

Бо мақсади тавсифи вексели фоизнок мисоли зеринро меоварем. Фарз мекунем, ки 1 октябри соли 2012 ширкати "Баракат" воситаҳои пулиро ба маблағи 25 000 в.ш. бо пардохти 12% ба қарз гирифт. Ширкат воситаҳои пули ба маблағи номиналии вексел, яъне ба 25 000 в.ш. баробар бударо гирифт. Соли ҳисоботӣ 31 декабр ба охир мерасад, аммо муҳлати пардохти вексел – 30 сентябри соли 2013. Барои инъикоси ин амалиёт навиштҳои зерин талаб карда мешавад:

1 октябри соли 2012 вексели фоизнокро аз рӯйи арзиши ҷорӣ чунин инъикос мекунанд:

Воситаҳои пулӣ **25 000**

Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт **25 000**

31 декабри соли 2012 мукотиботи ислоҳкунанда оид ба ҳисобкунии фоиз гузаронида мешавад ва фоизи ҳисобкарда ба қисми уҳдадориҳои ҳисобкарда дахл дорад:

Хароҷот дар намуди фоиз **750**

$(25\ 000) * (12\%) * (3/12)$

Фоиз барои пардохт **750**

31 декабри соли 2012 – Ҳисобот оиди фоида ва зарар. Хароҷот дар намуди фоизҳо 750 в.ш.

Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ)

Уҳдадориҳои ҷорӣ:

Ҳисобгирии уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат

Векселҳои кӯтоҳмуддат барои пардохт	25 000
Фоиҷо барои пардохт	750
Тарзи навишт дар рӯи пардохти вексел: 30 сентябри соли 2013 – Пардохти маблағи номиналӣ чамъи фоиҷо дар муҳлати пардохт:	
<i>Фоиҷо барои пардохт</i>	<i>750</i>
<i>Хароҷот дар намуди фоиҷо</i>	<i>2250</i>
<i>(25 000) * (12%) * (9/12)</i>	
<i>Векселҳои кӯтоҳмуддат барои пардохт</i>	<i>25 000</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>28 000</i>

Санҷиш: $25\,000 * 12\% = 3\,000$ ($750 + 2250$)

Векселҳои бефоиҷ. Калимаи «бефоиҷ» барои ифодаи ин намуди вексел мафҳуми беҳтарин нест, барои он ки чунин векселҳо пардохти фоиҷоро низ дар бар мегиранд. Арзиши номиналии чунин векселҳо аз маблағи қарзи асосӣ ва фоиҷои қарзӣ иборат аст. Қарзгиранда маблағи на ба арзиши номиналӣ ва фоиҷо аз рӯи вексел баробар бударо мегирад, балки арзиши дисконтии маблағи номиналӣ бо истифодабарии меъёри фоиҷо ҳақиқиро мегирад. Маблағи боқимонда, яъне фарқи байни арзиши тахфифшудаи (дисконтии) воситаҳои пулӣ ва арзиши номиналии вексел ин фоиҷо мебошад. Меъёри фоиҷо ҳақиқӣ аз рӯи меъёри фоиҷо бозорӣ бо назардошти дараҷаи муайяни хавфдошта муайян карда мешавад. Меъёри фоиҷо ҳақиқӣ дар вексел нишон дода намешавад, аммо барои векселҳои бефоиҷи кӯтоҳмуддат бо ягон хел шароитҳои мушаххас ставкаи фоиҷо бояд муайян карда шавад.

Мисоли пешинаро барои вексели бефоиҷ дида мебароем. Ширкати "Баракат" 1 октябри с.2012 вексели бефоиҷи солонаро ба маблағи 22 400 в.ш. гирифт. Вексел аз рӯи меъёри фоиҷо 10,714% ($2400:22400$) дисконт карда шуд. Аммо ширкати номбурда фақат 20 000 в.ш. гирифт, ки меъёри фоиҷо ҳақиқӣ ба 12% ($2400:20\,000$) баробар шуд. Дар ин ҳолат арзиши чорӣ ин вексел ба 20 000 в.ш. баробар мешавад:

$$22\,400 / 1,12 = 20\,000 \text{ в.ш.}$$

Ҳисобгирии уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат

Қарз бояд аз рӯйи арзиши чорӣ он инъикос шавад, аммо тахфиф (дисконт) мувофиқи вексел дар муҳлати пардохти вексел аз рӯйи яке аз ин ду тарз истехлок мешавад:

- аз рӯйи принципи нетто (соф);

- аз рӯйи усули умумӣ.

Принципи нетто: навиштҳо дар давоми соли 2012:

1 октябри с.2012 – Инъикоси вексели бефоиз барои пардохт бо маблағи арзиши чорӣ (соф):

Воситаҳои пулӣ

20 000

Вексели кӯтоҳмуддат (бефоиз) барои пардохт 20 000

Вексел аз рӯйи арзиши чорӣ (бо маблағи асосӣ) инъикос шудааст, бо арзиши номиналии 22 400 в.ш. Навиштҳо аз рӯйи фоизҳо адади аввалаи навишташуда–20 000 в.ш-ро то ба 22 400 сомонӣ зиёд мегардонад, ки ин маблағи пардохт ба шумор меравад.

31 декабри соли 2012. - Навишти ислоҳкунанда барои инъикоси фоизи ҳисобкардашуда:

Хароҷот дар намуди фоизҳо 600 (20 000) * (12%) * (3/12)

Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт

600

Арзиши тавозунии вексел баъд аз ин ҳисобкунӣ ба 20 600 (20 000+600) в.ш баробар мешавад.

Варианти дигар-ин кредиткунони фоизи ҳисобкардашуда ба ҳисоб меравад.

31 декабри с.2012 дар ҳисобот оид ба фоида ва зарар:

Хароҷот дар намуди фоизҳо 600

Тасвир дар тавозуни муҳосибӣ:

Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат:

Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт

(20 000+600)=20 600 в.ш.

Навиштҳо дар вақти пардохт:

30 сентябри соли 2012.-Инъикоскунии (а) фоизҳои дар ин сана ҳисобкардашуда ва (б) пардохти арзиши номиналии вексел дар муҳлати пардохт:

а) Хароҷот дар намуди фоизҳо 1800(20 000) * (12%) * (9/12)

Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт

1800

Ҳисобгирии уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат

*б) Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт 22 400 (20 000+600+1 800)
Воситаҳои пулӣ 22400*

Принсипи умумӣ. Навиштҳо дар давоми соли 2012:
1 октябри соли 2012. - Инъикоскунии вексели бефоиз барои пардохт бо арзиши умумӣ (номиналӣ):

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>20 000</i>
<i>Тахфиф (дисконт) аз рӯйи векселҳо</i>	<i>2 400</i>
<i>Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт</i>	<i>22400</i>

31 декабри соли 2012. Навишти ислоҳкунанда аз рӯйи фоизи ҳисобкардашуда гузаронида мешавад:

<i>Харочот дар намуди фоизҳо</i>	<i>600 (2 400) * (3/12)</i>
<i>Тахфиф (дисконт) аз рӯйи васиқаҳо</i>	<i>600</i>

31 декабри соли 2012.- Ҳисобот оиди фоида ва зарар:

<i>Харочот дар намуди фоизҳо</i>	<i>600</i>

Ҳисобот оиди ҳолати молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ):

Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат:

<i>Вексел барои пардохт</i>	<i>22 400</i>
<i>Тарҳ: тахфифи истехлокнашуда</i>	<i>1 800</i>
<i>Ҳамагӣ</i>	<i>20 600</i>

Навиштаҷот дар вақти пардохт:

30 сентябри с.2012- Пардохти маблағи номиналии вексел.

<i>Харочот дар намуди фоизҳо</i>	<i>(2 400) * (9/12)</i>	<i>1 800</i>
<i>Вексели кӯтоҳмуддат барои пардохт</i>	<i>22 400</i>	
<i>Тахфиф (дисконт) аз рӯйи векселҳо</i>		<i>1 800</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>		<i>22 400</i>

Дивидендҳо дар намуди воситаҳои пулӣ ва саҳмияҳо.

Дивиденд (англ.dividends) – суди саҳмияҳо, яъне тақсмоти таносуби фоида байни саҳомон вобаста ба миқдори муайяни саҳмияҳои ба онҳо тааллуқдошта.

Азбаски корхона ба саҳомон аз рӯйи дивиденд қарздор мешавад, бинобар он чунин қарздориҳо ҳамчун уҳдадорӣ мефаҳманд. Пардохти дивиденд фоидаи тақсимнашударо кам мекунад, аз ин нигоҳ ин масъала бо

маблағгузори вобастагӣ дошта, ҳамчун гузаронидани сиёсати дивидендӣ хеле аҳамият дорад.

Баъди аз тарафи Шӯрои директорон эълон шудан, дивидендҳо дар намуди воситаҳои пулӣ ва саҳмияҳо бояд ҳамчун уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат эътироф карда шаванд. Дивидендҳо дар намуди воситаҳои пулӣ ва саҳмия ҳамчун уҳдадориҳо аз санаи эълонкунӣ то пардохти қонунии он инъикос карда мешаванд.

Манбаи пардохти дивиденд фоидаи тақсимнашуда ба ҳисоб меравад. Агар дивидендҳо ба шакли пулӣ ҳисоб карда шаванд, он гоҳ мукотибот камшавии фоидаи тақсимнашуда ва зиёдшавии уҳдадориҳоро ба саҳомон ифода мекунад:

<i>Фоидаи тақсимнашудаи соли ҷорӣ</i>	<i>8 000</i>
<i>Дивидендҳо барои пардохт</i>	<i>8 000</i>

Пардохти пулии дивидендҳо маънои камшавии уҳдадорӣ ва ҳам камшавии маблағи пулиро дорад:

<i>Дивидендҳо барои пардохт</i>	<i>8 000</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>8 000</i>

Дивидендҳои бо саҳмия пардохтшаванда (stock dividend, share dividend) – ин таҳвили саҳмияҳои иловагӣ ба саҳомон. Тақсимои мутаносибии чунин саҳмияҳо дороиҳо ва уҳдадориҳои ширкатро тағйир намедиханд, чунки дар ин ҳолат ба маблағи сармояи ҳуди саҳомон таъсир намерасонанд. Аз таърифи дар боло овардаи дивидендҳои бо саҳмия пардохтшаванда мафҳуми «таҳвил»-ро истифода намудем, чунки маблағи саҳмияҳои иловагӣ баровардашуда аз фоидаи тақсимнашуда ба сармояи саҳмдорон гузаронида мешавад. Дар натиҷа тағйирёбии фақат дар дохили манбаъҳо ба амал меояд. Барои пурра фаҳмидани хусусияти ҳисобгирии дивидендҳои бо саҳмияҳо пардохтшаванда аз мисоли Грей С. ва Нидлз Б. истифода мебарем³⁴.

³⁴ Ниг. Грей С., Нидлз Б. Финансовый учет: глобальный подход. Душанбе, 2004. сах.279

Сармояи пешпардохтшуда

Саҳмияҳои одӣ бо арзиши ибтидоиаш 5, в.ш, интишори 100 000 саҳмия, дар муомилот – 30 000

150 000

Даромади эмиссионӣ 30 000

Ҷамъ сармояи пешпардохтшуда 180 000

Ҷамъ сармояи хусусии саҳомон 900 000

Ҷамъ сармояи хусусии саҳомон 1 080 000

Фарз мекунем, ки 24 феврал Шӯрои директорон дивидендхоро бо қиммати 10 %-и миқдори саҳмияҳои дар муомилотбуда, эълон кард. 31 март саҳмияҳо бояд байни саҳомони 15-уми март ба қайдгирифта тақсим карда шаванд. Нархи бозории саҳмияҳо ба 24 феврал 20 в.ш. ба як саҳмия. Дар ин ҳолат мукотибот оиди эълон ва тақсимооти дивидендҳои бо саҳмияҳо пардохтшаванда чунин мешавад:

Санаи эълони дивидендҳо. Эълони дивидендҳо ба андозаи 10 %-и саҳмияҳои одӣ.

24 феврал

Дивидендҳои эълоншудаи бо саҳмияҳо пардохтшаванда 60 000

Саҳмияҳои одӣ барои тақсимот 15 000

Даромади эмиссионӣ 45 000

30 000 саҳмия * 0,10 = 3 000 саҳмия

3 000 саҳмия * 20/ саҳмия = 60 000

3 000 саҳмия * 5/ саҳмия = 15 000

Санаи бақайдгирӣ

15 март. Мукотибот намешавад.

Санаи тақсимот. Тақсимооти дивидендҳои 3 000 саҳмия.

31 март

Саҳмияҳои одӣ барои тақсимот 15 000

Саҳмияҳои одӣ 15 000

Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда. Ин гурӯҳи уҳда-дориҳои кӯтоҳмуддат (дар давоми 12 моҳ) иборатанд аз қарздорӣ ҳоло напардохта, музди меҳнати

пардохтшаванда, андозҳо аз музди меҳнат, суди сахмияҳои пардохтшаванда, фоизҳои пардохтшаванда ва дигар уҳдадориҳои баҳаммонанд. Чунин уҳдадориҳои ҳисобкардашуда дар охири давраи ҳисоботӣ дар натиҷаи навиштҳои истилоҳӣ ба амал меоянд.

Дар таҷрибаи корхонаҳо бештар уҳдадориҳо оиди музди меҳнат ва андозҳо аз музди меҳнат паҳн гардидаанд.

Чаро ин намудҳои уҳдадориҳоро *ҳисобкардашуда* (accruals) меноманд? Барои он, ки музди меҳнати коргарон пас аз иҷрои корҳо, хизматрасониҳо эътироф гардидааст, аммо дар санаи ҳисоботӣ ҳоло пардохта нашудаанд, яъне маблағи ҳисобкардашуда хароҷоти корхона ба ҳисоб меравад: бинобар он, ҳамеша қарздорӣ корхона ба кормандон вучуд дорад. Агар музди меҳнати челонгар Мирзоев К. санаи 5 -уми моҳи оянда пардохта шавад, ин ҳолат чунин маъно дорад, ки уҳдадорӣ нисбати музди меҳнат як манбаи маблағгузориҳои бефоизро ташкил мекунад. Уҳдадорӣ ҳисобкардашударо Қ.К. Ван Хорн «маблағгузориҳои бепул» номидааст.³⁵ Корхона бояд мувофиқи шартномаи меҳнатиаш бо кормандон оиди мавқуф гузоштани санаи пардохти музди меҳнат ниҳоят бомасъулият ва нозукона муносибат кунад. Ҳар як корманд бояд дарк намояд, ки чаро ӯ музди меҳнаташро моҳи оянда мегирад?

СБҲМ (IAS) 19-ҳавасмандгардонии кормандон тафсири ҳавасмандгардониро чунин шарҳ додааст: «Ҳамаи шаклҳои мукофотпулиҳо, пардохт ва ҳавасмандкуниҳое, ки ширкат ба кормандон ба ивази хизматашон пешниҳод мекунад». Дар стандарт омадааст, ки ҳавасмандгардонӣ аз як тараф, ҳамчун уҳдадорӣ ширкат ба кормандон ва аз тарафи дигар, чун хароҷот эътироф карда мешаванд.

Ба ҳавасмандгардонии кормандон шомиланд:

³⁵ Ниг. Дж. К. Ван Хорн. Основы управления финансами: Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 2003, с. 311

- ҳавасмандгардониҳои кӯтоҳмуддат, ба монанди музди меҳнат, мукофотпулиҳо, ҳиссагузориҳо ба таъминоти иҷтимоӣ, рухсатии солонаи пардохтгардида ва давраи корношоямӣ, ҳамчунин имтиёзҳои шакли ғайрипулидошта (хизматрасонии тиббӣ, таъмини манзил, молу ҳадамоти бепул барои кормандони мавҷуда);

- ҳавасмандгардониҳо баъд аз фаъолияти меҳнатӣ (нафақапулӣ, дигар пардохтҳои пеш аз ба нафақа баромадан, сугуртаи ҳаёт ва хизматрасониҳои тиббии давраи баитмомрасии фаъолияти меҳнатӣ);

- дигар ҳавасмандгардониҳои дарозмуддати кормандон (пардохти рухсатии дарозмуддат барои кормандони собиқаи зиёди коридошта, кӯмакпулии дарозмуддати давраи корношоямӣ, ҳавасмандгардониҳои мавқуфгузоштаи зиёда аз 12 моҳ);

- кӯмакпулиҳо ҳангоми қатъ намудани фаъолияти меҳнатӣ бо қарори ширкат ва ё бо хоҳиши худи коргар аз кор рафтани ӯ дар ҳолати ихтисор гардидани кормандон.

Бояд ҳамеша дар назар дошт, ки эътирофи уҳдадориҳо бо принсипи *мувофиқатӣ* ҳатман мутобиқ карда шавад, яъне бо мақсади муқоисашавандагии даромаду хароҷоти давраи ҳисоботӣ.

Ҳавасмандгардониҳои кормандон гуфта мо, пеш аз ҳама, музди меҳнатро дар назар дорем. Ҳисобкунии музди меҳнат як қисми душвортарин ва меҳнатпарастии низомии ҳисобдорӣ ба шумор меравад.

Таркиби уҳдадориҳои оиди музди меҳнат аз 3 қисм иборат аст:

- 1) қарздорӣ оиди баҳисобгирии музди меҳнат;
- 2) қарздорӣ оиди андозҳо аз музди меҳнат;
- 3) қарздорӣ аз рӯи дигар боздоштҳо аз музди меҳнат.

Чараёни ҳисобкунӣ, нигоҳдорӣ, ҷамъбасткунии иттилоот оиди музди меҳнат шакли зеринро дар бар мегирад.

Расми 13.2 Тарзи коркарди иттилоот оиди музди меҳнат.

Аз расми 13.2 бармеояд, ки иттилооти зарурӣ аз ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ баромада дар сатҳи корхона ҷамъбаст карда мешаванд. Новобаста аз шакли моликият, ҳаҷми истеҳсолот чунин ҷамъбасткунии маълумот ба мақсади гузаронидани хароҷоти музди меҳнат ба арзиши аслии маҳсулот ва тартиб додани ҳисобот амалӣ карда мешавад. Таркиби хароҷоти музди меҳнат, тарзи тақсимоти онро ба арзиши аслии маҳсулот шумо пурратар аз фанни «Ҳисобгирии идоракунии» меомӯсед.

Бамаврид аст, ки як норасогиро қайд намоем: дар баъзе корхонаҳо ҳисобҳои шахсиро (лицевые счета), ки иттилооти он дар бойгонӣ 75 сол бояд нигоҳ дошта шавад, тартиб надода бо таҳияи рӯйхати (ведомости) маош назорати ҷориро маҳдуд мегардонанд.

Бо мақсади ҳисобгирии муҳосибӣ музди меҳнати кормандон ба 2 қисм тақсим мешавад: музди меҳнати асосӣ ва иловагӣ.

Музди меҳнати асосӣ барои вақти кори сарфшуда ё ҳаҷми корҳои иҷрошуда мувофиқи шаклҳои вақтбайъ ва корбайъ ҳисоб карда мешавад. Ҳамчунин пардохтпулиҳои иловагӣ ва ҷубронпулиҳои бо шарту шароити меҳнат вобаста (иҷрои корҳои вазнин, зарарнок, хатарнок, кори шабона, рӯзҳои истироҳат ва чашнҳо) ба музди меҳнати асоси дохил карда мешаванд.

Музди меҳнати иловагӣ мувофиқи санадҳои меъёрӣ барои вақти коркарданашуда (пардохти рухсатии меҳнатӣ, иҷрои вазифаҳои давлатӣ, соатҳои имтиёзноки наврасон ва ғайра) ҳисоб карда мешавад.

Асоси ҳисобкунии музди меҳнатро тарзи ҳисобкунии музди миёнаи меҳнат ташкил мекунад, ки низоми он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2007 № 313 тасдиқ гардидааст. Барои муайян намудани хусусияти ҳисобкунии намудҳои алоҳидаи музди меҳнат ба Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кардан зарур аст. Масалан, барои ҳисобкунии музди миёнаи меҳнат давраи истироҳатӣ ё таътил маблағи ҳақиқии 12 моҳи пеш аз ба истироҳат баромадан ба шумораи пурраи рӯзҳои ҳамин моҳ ва ба зариби 29,3 тақсим карда, баъд ба шумораи рӯзҳои тақвими истироҳат зарб карда мешавад.

Шубҳаи муҳосибот ҳар моҳ «Варақаи ҳисобкунии музди меҳнат»-ро тартиб медиҳад, ки дар он иттилоот аз ду қисм иборат аст:

- 1) таркиби музди меҳнати ҳисобкардашуда;
- 2) намудҳои боздоштҳо (нигоҳдориҳо) аз музди меҳнат.

Дар ин варақа аввал бақия ба 01.01.201X, ҳисобкунии музди меҳнати кормандон дар моҳи ҷорӣ (+), боздоштҳо аз музди меҳнат (-) ва бақия ба охири моҳи ҷорӣ дарҷ карда мешавад (ниг. ба чадв. 13.2.). Чунин рӯйхат мувофиқи рақами табели ба ҳар як корманд вобасташуда бурда мешавад ва ин дафтари сабти ҳисобгирии ҷузъӣ ба ҳисоб меравад. Дар сатҳи корхона ҳолати ҳисоббаробаркуниҳо оиди музди меҳнат мувофиқи ҳамин варақа чамъбаст карда мешавад.

Чамъбасти «Варақаи ҳисобкунии музди меҳнат» дар моҳи ҷорӣ нишон медиҳад, ки агар ба бақияи кредитии ҳисоби «Музди меҳнат барои пардохт» маблағи музди меҳнати ҳисобкардари чамъ намуда (+) боздоштҳои (-) тарҳ кунем, маблағи уҳдадорӣ (қарздорӣ) ба 01.02. 201X боқӣ мемонад:

$$1\ 855,11 + 4\ 700 - 4\ 696,80 = 1\ 858,31$$

Дар асоси иттилооти чамъбасти варақаи маош (чадв. 13.2.) пайдарҳамии амалиёти содиршударо ба назар гирифта, дар Дафтари амалиёт (чадв. 13.3.) мукотиботро тартиб медиҳем.

Чадвали 13.3.

**Дафтари сабти амалиёт оиди ҳисобкунӣ ва боздоштҳо аз
музди меҳнат дар моҳи январӣ соли 201X**

Сана №	Тасвир	Қайдҳо	Муқотибот	
			ДТ	КТ
1.	Харочоти музди меҳнат	55220	3 780	
	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210		3 780
2.	Захираҳо барои пардохти рухсатии меҳнатӣ	22410	400	
	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210		400
3.	Харочоти мукофотӣ	55280	200	
	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210		200
4.	Андози иҷтимоии пардохтшаванда	22240	320	
	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210		320
5.	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210	553,89	
	Андоз аз даромад	22230		553,89
6.	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210	43,80	
	Андози иҷтимоии пардохтшаванда	22240		43,80
7.	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210	144,00	
	Дигар уҳдадориҳои қарзии кӯтоҳмуддат	22140		144,00
8.	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210	2 100	
	Воситаҳои пулӣ дар хазина	10100		2 100
9.	Харочоти музди меҳнат	55220	1858,31	
	Музди меҳнати пардохтшаванда	22210		1858,31
10.	Харочоти ҳиссаҷудокуниҳо ба фондҳои иҷтимоӣ	55311	1095,00	
	Андози иҷтимоии пардохтшаванда	22240		1095,00

Истироҳатпулиҳо, мукофотпулиҳо ва фоизҳои ба кредиторон дахлдошта, ки то ҳол пардохта нашудаанд, ҳамчун уҳдадориҳои ҳисобкардашуда бо роҳи дохилкунии навиштҳои ислоҳкунанда дар охири давраи ҳисоботӣ дарҷ карда мешаванд. Масалан, ҳар гуна мукофотпулиҳои то ҳол инъикоснашударо дар охири давраи ҳисоботӣ бо дебети хароҷот ва кредити ҳисоби мукофотҳои ҳисобкардашуда сабт намудан зарур аст.

Пешпардохт (аванс) ва депозитҳои ³⁶ (амонатҳои) баргарданда. Вақте ки ширкат аз муштариён ва корман-

³⁶ Депозит (аз лот. depositum –чизи ба амонат супорида) – воситаҳое, ки муваққатан дар ҳамин ташкилот нигоҳ дошта мешаванд ва бо гузаштани муҳлати муайян ба соҳибонашон баргардонида мешаванд.

дон депозитҳо (амонатҳо) мегирад, уҳдадориҳои махсус ба вучуд меояд. Депозитҳо аз муштариён ҳамчун кафолати пардохти уҳдадориҳо, ки метавонад дар оянда ба амал ояд ё ҳамчун кафолати иҷроишаш дар асоси шартнома ва ё расонидани хизматҳо гирифта шаванд. Мисол, вақте ки фармоиш (заказ) қабул карда мешавад, ширкат метавонад пешпардохтро барои пӯшонидани зарарҳо, ки мумкин дар ҳолати бекор кардани супориш ба амал оянд, талаб намо-яд. Ширкат воситаҳои пулиро мегирад ва бо сабаби чунин пешпардохтҳо уҳдадориҳо то лаҳзаи итмоми амалиёт ба вучуд меоянд, чунин инъикос мекунад:

Воситаҳои пулӣ

12 000

Пешпардохтҳои гирифташуда

12 000

Бисёр вақт депозитҳо аз муштариён ба сифати кафолат дар ҳолати напардохтан ё имконпазирии расонидани зарар ба молумулки ба муштариён додашуда, гирифта мешаванд. Масалан, депозитҳои талабкардамешуда аз муштариён дар намуди пардохтҳо барои газ, об, қувваи барқ ва дигар хизматрасониҳои рифоҳӣ (коммуналӣ), уҳдадориҳои чунин ширкатҳо дар назди муштариёни худ мебошад. Депозитҳо бояд ҳамчун уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ё дарозмуддат, вобаста аз фосолаи байни санаи гирифтани депозит ва санаи муҳлати дар назар дошташудаи баохиррасии муносибатҳо, инъикос карда шаванд. Агар пешпардохтҳо ё депозитҳо фоиздор бошанд, он гоҳ навиштҳои ислоҳкунанда талаб карда мешаванд.

Даромадҳои давраҳои оянда (даромадҳои мафқуфгузошта). Аз рӯйи воситаҳои пулии пешакӣ гирифташуда то бурда расонидани молҳо ё хизматрасониҳо уҳдадориҳо ба вучуд меоянд. Мувофиқи принсипи ҳамгунсозӣ (идентификатсия) даромади воситаҳои пулӣ ҳамчун даромад эътироф намешавад. Ба ин намуд даромадҳои пешакӣ гирифташуда мисол шуда метавонад: музди меҳнат дар донишкада, иҷорапулӣ, фуруши чиптаҳо, пардохти маблағи обуна ба маҷаллаҳо, маблағи абонентӣ. Чунин амалиёт ба дебити ҳисоби воситаҳои

пулӣ ва кредити ҳисобҳои ба уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат мувофиқ инъикос карда мешаванд.

Мисол, 1 сентябри соли 201X ширкати "Зардушт" барои шаш моҳи дар пеш истода ба маблағи 7200 в.ш. ичорапулӣ гирифт. Давраи ҳисоботӣ 31 декабр ба охир мерасад. Навиштҳои муҳосибӣ барои инъикоси чунин амалиёт ба таври зерин гузаронида мешаванд:

1 сентябри соли 201X.- Ба маблағи ичорапулии пешакӣ гирифташуда:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	7 200
<i>Даромадҳои мавқуфгузошта</i>	7 200

31 декабри соли 201X.- Навишти ислоҳқунанда аз рӯйи як қисми маблағи даромади ичорапулӣ (даромадҳои давраи оянда аз рӯйи ичора):

<i>Даромади мавқуфгузошта</i>	4 800
<i>Даромад аз супоридани молумулк ба ичора</i>	4800
<i>(7200) * (4/6)</i>	

Маблағи боқимондаи пешакӣ гирифташуда ба андозаи 2400 в.ш. ҳамчун уҳдадории чорӣ инъикос мешавад. Ин бо он сабаб, ки дар ширкати "Зардушт" оиди хизматрасониҳо дар муддати ду моҳи боқимонда ҳоло уҳдадории чорӣ вучуд дорад.

Маблағи абонентӣ барои талевизиони кабелӣ, ки воситаҳои пулӣ то расонидани хизмат гун карда мешаванд, ба хизматрасониҳои оянда мисол шуда метавонад. Ширкат ба таркиби ҳисобҳои уҳдадории худ – ҳисоби пешпардохт барои хизматҳоро дохил мекунад.

Уҳдадориҳои кафолатдиҳанда. Уҳдадориҳои кафолатдиҳанда вобаста ба ҳолатҳои муайян ҳамчун уҳдадориҳои баҳодихӣ ё шартӣ баромад мекунанд. Агар маблағи уҳдадорӣ аниқ ҳисоб карда шавад, он гоҳ уҳдадориҳо баҳодихӣ ва агар ба ҳодисаҳои оянда вобаста бошанд, шартӣ доништа мешаванд. Бисёри ширкатҳо барои сифати маҳсулоти худ кафолат медиҳанд ва бинобар ин дар муддати тамоми муҳлати кафолат уҳдадориҳо ба вучуд меоянд. Маблағи кафолатро дар дебети ҳисоби

харочот ҳамон давра инъикос менамоянд, ки фурӯш ба амал омадааст, зеро кафолат тавсифи сифатии маҳсулот (ё хизматҳо) ва яке аз сабабҳои ташвиққунандаи ба амал омадани харид ба ҳисоб меравад.

Баъзе аз молҳо хизматрасонии кафолатнокро талаб менамоянд ва вақти хариди мол аз мағоза мо одатан муҳлаташро пурсон мешавем. Барои далелнокии ин фикрамон мисоли зеринро дида мебароем. Дигарон бошад дар хизматрасонии камтарин эҳтиёҷ доранд. Ҳамин тавр, арзиши миёнаи хизматро муайян намудан мумкин аст.

Ширкати "Барқи тоҷик" гармкунакҳои барқиро истеҳсол менамояд ва иваз намудани ҳар гуна гармкунакҳои барқиро кафолат медиҳад, ба шарте, ки онҳо пеш аз муҳлат аз кор бароянд. Барои ивазкунии кафолатнок одатан 8%-и гармкунакҳои фурӯхташуда баргардонидани мешаванд. Арзиши миёнаи гармкунак-250 в.ш. Дар моҳи декабр 400 дона гармкунак фурӯхта шуд. Уҳдадориҳои кафолатдиҳандаро дар охири декабр ба таври зерин ҳисоб кардан зарур аст:

Хароҷоти хизматрасонии кафолатӣ 8000

Захираҳои хизматрасонии кафолатӣ 8000

Дар ин вақт маблағи 8000 в.ш. чунин ҳисоб карда мешавад:

Шумораи гармкунакҳои фурӯхташуда 400

Ҷоизаи ивазкунии кафолатноки ба амал баровардашуда 8

шумораи ивазкунии дар назардошташуда
(400*0,08) 32

Арзиши дар назар дошташудаи ҳар як гармкунаки ивазкардашаванда 250

Маблағи захира аз рӯи уҳдадориҳои кафолатдиҳанда
(32*250) 8000

Вақте ки ба корхона гармкунаки вайрон баргардонидани мешавад, арзиши гармкунаки навро ба дебити ҳисоби "Ҳисоби захираҳои хизматрасонии кафолатӣ" қайд менамоянд. Фарз мекунем, ки харидор барои бурда расонидани гармкунак 50 в.ш. ва ивазкунии он 250 в.ш.

маблағ пардохт намуд. Дар ин ҳолат мукотиботи ҳисобҳо алоқамандии зеринро тасвир мекунад:

1) Воситаҳои пулӣ	50
<i>Даромад аз хизматрасониҳо</i>	50
2) Захираҳои хизматрасонии кафолатӣ	250
<i>Молҳо</i>	250

Дар вақти гузаронидани таъмири кафолатнок қисмҳои эҳтиётӣ, қувваи барқ, музди меҳнат ва дигар мавод хароҷот мешавад:

Захираҳои хизматрасонии кафолати	3 000
<i>Қисмҳои эҳтиётӣ</i>	2 000
<i>Хароҷоти қувваи барқ</i>	2 00
<i>Музди меҳнат</i>	8 00

Б. Уҳдадориҳои баҳодихӣ (оянда) – як намуди уҳдадориҳои мебошанд, ки маблағи онҳо то расидани санаи мушаххас аниқ ҳисоб карда намешавад. Мафҳуми «баҳодихӣ» (на «баҳой») дар ин ҷо ба маънои муайян намудани арзиши қарздорӣ ё «нархгузори» он омадааст (нигаред ба расми 13.1).

Уҳдадориҳои андоз аз ғоида, андоз аз амволи ғайриманқул, уҳдадориҳои кафолатнок, захираҳои пардохти рухсатӣ, андоз аз арзиши иловашуда ба қатори уҳдадориҳои баҳодихӣ дохил мешаванд. Муҳимтарин масъала дар ин маврид дуруст муайян кардани маблағи уҳдадорӣ мебошад.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз соли 1.01.2013 амалӣ гардидааст, 8 намуди андозҳои умумидавлатӣ ва 2 намуди андозҳои маҳаллиро тасдиқ кардааст. Тафсифи 10 намуди андозҳо бо дарназардошти тағйирёбии меъёри онҳо мувофиқи талаботи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (КА ҶТ) дар ҷадвали 13.4 тасвир ёфтааст.

Стратегияи андозбандӣ дифференсиатсия (тафовути) меъёрҳои андоз аз ғоидаро вобаста ба намудҳои фаъолият то соли 2017 аз 15% то 13% (барои корхонаҳои молистеҳсолкунанда) ва аз 25% то 23% (барои дигар намудҳои фаъолият) дар назар дорад. Бешубҳа, амалӣ

гардонидани чунин тадбири давлатӣ ва пешбини зиёда аз 240 имтиёз бояд рушди соҳибкориро дар мамлакатамон таъмин намояд.

Ба сифати андозсупорандагони *андоз аз фоида*, тибқи моддаи 105 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони ҳуқуқӣ (ба истисноии шахсоне, ки ҷавобгӯи шартҳои низомҳои махсуси андозбандӣ мебошанд), ба ҳисоб мераванд.

Объекти андозбандии *андоз аз фоида* ва манбаи он – фарқияти даромади умумӣ ва маблағҳои тарҳшавандаи (хароҷоти музди меҳнат, хароҷоти маблағи андози иҷтимоӣ, хароҷоти хариди молҳои таҳвилшуда бо назардошти ААИ, хароҷоти маблағи андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард) ва дигар хароҷоти пешбининамудаи Кодекс мебошад.

СБҲМ (IAS) 12-андозҳо аз фоида ба моҳияти мафҳумҳои андозбандӣ диққати махсус додааст, ки баъзе аз онҳо ро маънидод мекунем:

- *уҳдадориҳои андози мавқуфгузошта* (deferred liabilities), яъне ба давраҳои дигар гузаронида – маблағи андоз аз фоидае, ки вобаста ба андозбандии тафовути муваққатӣ дар давраҳои оянда пардохта мешавад;

- *талабномаи андози мавқуфгузошта* (deferred tax assets) – маблағи андоз аз фоидае, ки дар давраҳои оянда ҷуброн мешавад, вобаста ба:

- тарҳкунии тафовути муваққатӣ;
- маблағи зарари андози оянда ғабулнашудаи ба давраҳои дигар гузаронидашуда;
- гузаронидани қарзҳои андози истифоданашуда ба давраҳои дигар.

Талабномаи андози мавқуфгузошта барои ҳамаи тафовути муваққатӣ ба он дараҷа эътироф карда мешавад, ки агар эҳтимолияти ҷуброни онҳо аз фоидаи андозбандии оянда мавҷуд бошад.

- *тафовути муваққатӣ* (temporary difference) – фарқи байни арзиши тавозунии дороиҳо ва уҳдадориҳо, ки метавонад:

- андозбандӣ шавад, ё
- тарҳшаванда, яъне фоидаи андозбандии давраҳои оянда кам карда мешавад.

Андозҳои ҷорӣ ва мавқуфгузошта бояд чун даромад ё хароҷот эътироф гардида, дар ҳисоботи фоида ва зарар дарҷ карда шаванд, ба ғайр аз амалиёт ва ҳодисаҳои, ки бевосита дар ҳисоби сармоя эътироф гардидаанд.

Андози арзиши иловашуда (ААИ) барои пурра гардонидани бучаи давлат аҳамияти муҳимро дорост ва ҳиссаи он аз 41,2% (соли 2005) то ба 42,6% (соли 2012) расид.

Арзиши иловашуда (АИ) афзоиши арзиши дар ҷараёни истеҳсолот ва муомилот, қору ҳадамот ба амал омадаро нишон дода, саҳми ҳар як корхонаро дар баланд бардоштани маҷмӯи даромади милли муайян мекунад. АИ ҳамчун фарқи байни арзиши маҳсулот ва арзиши хароҷоти моддии воситаҳои истеҳсолот (ашё, масолах, қувваи барқ, ҳар гуна ҳадамот ва дигар) ҳисоб карда мешавад.

Меъёри ААИ-18% аз гардиши маблағи андозбандишаванда, меъёри сифр ва 5% аз муомилоти андозбандишавандаи корхонаҳои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти соҳаи хӯроки умумӣ, савдои яклухт ва чакана, маҳсулоттайёркуни таъминотию фурӯш, корхонаҳои сохтмонӣ тасдиқ гардидааст.

ААИ ба арзиши молҳо (қору ҳадамот) дохил шуда, даромади таҳвилгарони молҳоро афзун мегардонад. Андозсупорандагони ААИ истеъмолгарони молу ҳадамот ба шумор мераванд.

Ҳамаи намудҳои андозҳои андозсупорандагон дар як гурӯҳи ҳисобҳо «Андозҳо барои пардохт» ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар дохили ин гурӯҳ ҳисобҳо аз рӯйи ҳар як намуди уҳдадории андоз қушода мешаванд:

- 22310 - андоз аз фоида барои пардохт;
- 22320 - андоз аз арзиши иловашуда (ААИ) барои пардохт;
- 22330 - аксизҳо барои пардохт;
- 22340 - андоз аз амволи ғайриманқул барои пардохт;

Ҳисобгирии уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат

– 22350 - андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автотомобилгард;

– 22370 - дигар андозҳо барои пардохт;

Андоз аз нахи пахта (10%) ва алюминии аввалия (3%) дар ҳисоби алоҳида ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Андози нафақавии пардохтшаванда, андоз аз даромади шахсони воқеии пардохтшаванда, андози иҷтимоии пардохтшаванда ба таркиби уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда дохиланд (нигаред ба Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз 27 майи соли 2011 № 41, сах.7).

Моҳияти иттилоотии ҳисоби 22300 - Андозҳо барои пардохт чунин аст:

✓ *дар кредиташ* – маблағи уҳдадориҳои андоз дар давоми дувоздаҳ моҳи соли ҷорӣ;

✓ *дар дебеташ* – маблағи пардохти андоз ба бучет ва дигар камшавии уҳдадориҳои андоз.

Бақия ҳолати кредитиро мегирад ва нишон медиҳад, ки маблағи қарздорӣ аз рӯйи намудҳои андоз чи гуна аст.

Бо мақсади пурра тасвир кардани ҷараёни ҳисобгирӣ ва пардохти андозҳо аз шахсони ҳуқуқӣ мисоли зеринро дида мебароем.

Шарти мисол:

Даромад аз фурӯши молҳо	480 000 в.ш.
Даромади хармоҳа 40 000 (480 000:12)	
Харочоти соли ҳисоботӣ:	
Музди меҳнати ҳисобкардашуда (якмоҳааш 16 000 (192 000:12))	192 000 в.ш.
Арзиши молҳои харида ба ААИ (хармоҳааш 18 333,33 (220 000:12))	220 000 в.ш.
Харочоти иҷораи бино (дар як моҳ- 3000)	36 000 в.ш.
Харочоти таъмири воситаҳои асосӣ (дар як моҳ1500 (18 000:12))	18 000 в.ш.
Андоз аз фоида дар соли гузашта	10 000 в. ш.

Мувофиқи шарти мисоли оварда ва талаботи КА ҚТ хар як намуди андозро ҳисоб мекунем.

1) Маблағи ААИ дар моҳи чорӣ:

$$40\,000 * 5\% \div 105 = 1904,76$$

Маблағи ААИ аз харочоти иҷораи бино:

$$30\,000 * 5\% \div 100 = 150$$

Маблағи хармоҳаи ААИ аз хариди молҳое, ки минбаъд тахвил шудаанд ва ба ҳисоб гирифта намешаванд.

$$18333,33 * 18\% \div 100 = 3300$$

2) Ҳисобкунии маблағи андозии иҷтимоӣ:

$$16\,000 * 25\% \div 100\% = 4000$$

3) Маблағи хармоҳаи андоз аз ғоида бояд аз дувоздаҳ як қисми андозии соли гузаштаре ташкил дода, ба коэффитсиенти 1,1 зиёд карда шавад ва ё аз 1% даромади умумии моҳи ҳисоботи камтар бошад.

$$10\,000 * 1\% \div 12 * 1,1 = 916,67$$

Маблағи 1% даромад аз фуруши моҳи ҳисоботи ба-робар ба:

$$(40\,000 - 1904,76) * 1\% = 380,95$$

В.Уҳдадориҳои шартӣ. Дар банди 10 СБҲМ (IAS) 37 - захираҳо, уҳдадориҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ таърифи 9 мафҳуми уҳдадориҳо оварда шудааст, ки аз он якчандтояшро дида мебароем.

*Дороиҳои шартӣ*³⁷ – дороии имконпазире, ки аз ҳодисаҳои гузашта ба амал омада, мавҷудияти он танҳо ба фарорасидан ё нарасидани як ва ё зиёда аз ин ҳодисаҳои ояндаи номуайян тасдиқ мегардад, ки тахти назорати пурраи ширкат нестанд. Ин хел дороиҳои шартиро ҳамчун талабот ё ҳуқуқ барои гирифтани дороиҳо (ё камшавии уҳдадориҳо), ки мавҷудияташон номуайян аст, мефаҳманд, ба монанди эҳтимолияти гирифтани пули ройгон, ҳадя, мукофот; эҳтимолияти аз тарафи ҳукумат

³⁷ Тарҷумаи ҳамаи мафҳумҳои СБҲМ-ро аз «Луғати тафсирии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ» дастрас карда метавонед.

чуброн намудани андозҳои баҳсталаб, натиҷаи мусбати муруфияи судӣ ва ба инҳо монанд. Чунин дороиҳоро дар ҳисоботи молиявӣ ҳамчун даромад эътироф намеkunанд.

Агар онҳо баъзан ҳамчун даромад эътироф карда шаванд, он гоҳ ин дорои шартӣ ҳисобида намешавад. Банди 33-34 СБҲМ (IAS) 37 дар назар дорад, ки дороиҳои шартӣ дар ҳисоботи молиявӣ эътироф карда намешаванд, барои он ки он метавонад ба эътирофи даромаде, ки ҳеҷ гоҳ гирифта намешавад, оварда расонад. Агар гирифтани манфиати иқтисодӣ амалан бебаҳс бошад, даромад аз дороиҳои шартӣ ба давраи пайдоишашон эътироф карда мешавад.

Уҳдадориҳои шартӣ:

а) уҳдадории имконпазир, ки аз ҳодисаҳои қаблӣ ба амал омада, мавҷудияти он танҳо бо фаро расидан ё нарасидани як ё зиёда аз ҳодисаҳои оянда номуайян тасдиқ мегардад, ки таҳти назорати пурраи ширкат нестанд; ва ё

б) уҳдадориҳои қорӣ, ки аз ҳодисаҳои қаблӣ ба амал омада, аммо эътироф намешаванд, бо сабаби он ки:

- эҳтимол нест, ки хориҷшавии захираҳо, ки манфиати иқтисодиро дороянд барои танзими уҳдадорӣ талаб карда шаванд;

- маблағи уҳдадорӣ бо кафолати кофӣ наметавонад баҳо дода шавад.

Уҳдадориҳои шартиро тасодуфӣ ё ғайриҷашмдошт ҳам гӯем, хато намешавад. Мавҳуми «contingent» дар луғат ба маънои ногаҳонӣ, тасодуфӣ ва ғайриҷашмдошт омадааст.

Аренс А., Лоббек Ч. вобаста ба тавсифи аудити уҳдадориҳои шартӣ се омили пайдоиши онҳоро нишон додаанд:

- 1) пардохти дар оянда имконпазир ба тарафи сеюм;
- 2) нобоварӣ нисбати маблағи пардохти оянда;
- 3) натиҷа бо ягон ҳодисаи оянда таъмин мегардад, масалан, даъвои судии пешниҳодгашта, ки ҳоло қарораш дастрас нашудааст.

Уҳдадориҳои ҳифзи муҳити атроф (экологӣ) ҳам ба гурӯҳи уҳдадориҳои шартӣ дохил мешаванд, чунки тоза кардани муҳит аз ҳар гуна партовҳо хароҷоти зиёдро талаб мекунад, вале меъёри маблағи ин гуна уҳдадориҳои шартӣ буда, ҳисоб карда намешаванд ва ба ҳодисаҳои оянда зич алоқамандӣ доранд.

Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ба молиякунонии тақрорӣ тааллуқдошта.

Ширкат метавонад уҳдадориҳои кӯтоҳмуддатро бо дарозмуддат барои беҳтаркунии нишондиҳандаҳои ҳисоботи худ оид ба сармояи гардишӣ аз нав таснифот кунад. Яке аз сабабҳои аз нав таснифоткунӣ ин аз нав молиягузори қарз мебошад, ки ширкат пардохтҳоро аз рӯйи қарзҳои қорӣ ба нақша намегирад. Масалан, корхонаҳо бисёр вақт сохтмони биноҳо ва таҷҳизотро аз ҳисоби уҳдадориҳои қарзии кӯтоҳмуддат (вомбаргҳо) молиягузорӣ мекунанд, ки мувофиқи он молиякунонии минбаъдаи дарозмуддат дар назар дошта шудааст ва баъдан қарзро ҳамчун дарозмуддат инъикос менамоянд.

13.4. ХУСУСИЯТҲОИ ҲИСОБГИРИИ УҲДАДОРИҲОИ ДАРОЗМУДДАТ

Ҳодисаи таърихии аҷоибӣ ба сармояи қарзии дарозмуддат вобаста вучуд дорад: Бритониё бо истифода аз сармояи қарзии дарозмуддат ғалабаашро дар ҷанг бар Фаронсаи бою тавоно таъмин намуд. Бо баровардани вомбаргҳои арзишашон ба нисф камтар, вале миқдоран зиёд Бритониё тавонист пули зиёдро ҷалб карда тамоми хароҷоти ҷангиашро пӯшонад ва Наполеонро шикаст диҳад.

Дар шароити кунунӣ мамлакат ба сармояи қарзӣ саҳт эҳтиёҷ дорад ва таъмини рушди иқтисодиро бе қарзҳои дарозмуддат тасаввур карда намешавад. Аз тарафи дигар, агар арзиши вомбаргҳо дар бозори молиявӣ паст гардад, хатари ба вучуд омадани дефолт пайдо мешавад.

Уҳдадориҳои дарозмуддат ё сармояи қарзии дарозмуддат (long-term debt)- ин уҳдадориҳои, ки ба мафҳуми дар боло нишондодашуда аз рӯи СБҲМ мувофиқ меояд ва муҳлати пардохташон зиёда аз 12 моҳ аз санаи ҳақиқии тавозун ё як давраи амалиёти мебошад, вобаста ба он, ки кадоме аз онҳо дарозтар аст. Таркибу намудҳои уҳдадориҳои дарозмуддат гуногунанд ва одатан онҳоро ба 3 гурӯҳ чудо мекунанд:

1. уҳдадориҳои, ки дар натиҷаи ҳолатҳои молиявӣ ба амал меоянд: вомбаргҳо барои пардохт, уҳдадориҳои дарозмуддати иҷоравӣ, васикаҳои дарозмуддат барои пардохт ва гаравномаҳо;

2. уҳдадориҳои, ки аз фаъолияти муқаррарии корхона бар меоянд: уҳдадориҳои нафақавӣ, уҳдадориҳои мавқуфгузоштаи андоз аз Ҷоида, тахфифи мавқуфгузошта аз рӯи вомбаргҳо ва ғ.;

3. уҳдадориҳои, ки бо як ё якчанд ҳодисаҳои ояндаи номуайяни маблағи қарздориро тасдиқкунанда алоқаманданд, ба монанди уҳдадориҳои кафолатдиҳанда ва дигар уҳдадориҳои шартӣ (ниг. ба расми 13.3).

Дар баъзе маводҳои таълимӣ уҳдадориҳои дарозмуддатро ба 2 гурӯҳ тақсим намудаанд: уҳдадориҳои дарозмуддат; ҳисобҳои дарозмуддат барои пардохт ва ғайра. Хубтар мешавад, агар мо тавсифу тафсири ҳар як намуди дороиҳои дарозмуддатро ба 3 гурӯҳ чудо намоем (ниг. ба расми 13.3).

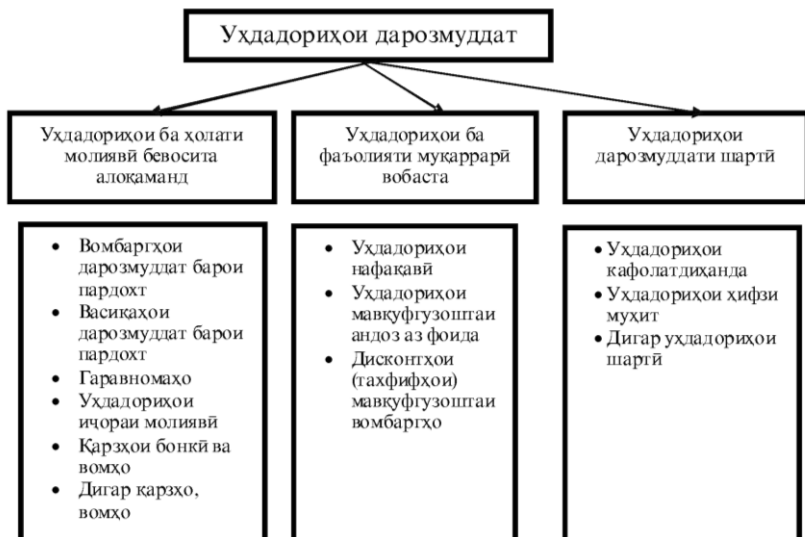
Сабабҳои асосии пайдо шудани уҳдадориҳои дарозмуддат:

✓ осонтар будани гирифтани сармояи чалбшуда нисбат ба сармояи саҳомӣ;

✓ дар фарқият нисбати саҳомон, қарздиҳандагон (кредиторон) дар идоракунии ширкат ҳуқуқи овоздиҳиро надоранд;

✓ арзиши пурраи воситаҳои чалбшуда метавонад аз маблағгузори барориши саҳмияҳои нав паस्तтар бошад;

✓ баъзе субъектҳои хоҷагидорӣ бо ҳиссаи баланди воситаҳои қарзӣ Ҷоидаи гирифташон аз меъёри пардохтҳои Ҷоидӣ зиёд аст.

Расми 13.3. Таснифоти уҳдадориҳои дарозмуддат

Дар параграфи 13.1 мо қайд карда будем, ки корхона бе қарз фаъолият карда наметавонад, чун давлатҳои пуркуддат, лекин маблағи қарздориҳо бо Ҷоиза баргаришон зарур аст. Аз ин лиҳоз, гузаронидани муҳлати уҳдадориҳо хатарнок аст: мақоли халқии «Ман дар балои қарз, ҳам дар адои қарз» ҳазорсолаҳо аз он гувоҳӣ медиҳад.

Принсипҳои баҳогузори ва ченкунии уҳдадориҳои дарозмуддат. Се принциби асоситарини баҳодихӣ ва ченкунии вучуд дорад, ки онҳо ба уҳдадориҳои дарозмуддат ва векселҳои дарозмуддат барои пардохт истифода бурда мешаванд:

Уҳдадориҳои дарозмуддат аз рӯи арзиши одилонаи бозории молу ҳадамоти ба қарз гирифташуда ҳисоб карда мешаванд.

1. Меъёри Ҷоизаи бозорӣ – ин меъёри бечуну чаро дар амалиёт аст, ки он ба арзиши ҳақиқии пардохтҳои ояндаи талабкардашавандаи нақдӣ аз рӯи арзиши ҳаққонии бозории молҳо ва хизматҳо баробар аст.

2. Пардохтҳои даврагии фоизҳо ба меъёри бозории фоизи ба санаи пайдогардидаи қарз асос ёфтааст.

3. Арзиши бақиявии қарзи дарозмуддат ба санаи тавазун ин арзиши ҳақиқии ҳамаи пардохтҳои нақди боқимонда, ки то меъёри фоизи бозории дисконтшуда дар вақти барориш (эмиссия) ба ҳисоб меравад.

Меъёри фоизи бо ин мақсад истифодашаванда дар вақти муҳлати қарз тағйир намеёбад.

Дар мамлакатҳои иқтисодидошан тараққикарда, ба монанди ИМА, Олмон, Фаронса, Япония ва ғ. ҷойгиркунии қарзҳои дарозмуддат сарчашмаи асосии маблағгузориҳои аз тарафи ширкатҳо ба амал баровардашаванда ба шумор меравад. Қарзҳои дарозмуддат дар шакли вомбаргҳо, уҳдадориҳои васикавии дарозмуддат, баённомаҳо, гаравномаҳои қарзӣ ҷойгир карда мешаванд.

Вомбаргҳо (bonds)- ин шаҳодатномаи қарзӣ, ки барои ба қарз гирифтани маблағҳои калони сармояи дарозмуддат аз тарафи ширкатҳо ва ташкилотҳои ҳукумати бароварда мешаванд. Вомбаргҳо ин ҳуччатҳои қонунӣ, ки ваъдаи расмӣ аз тарафи корхона – эмитент оиди пардохти маблағи асосӣ ва фоизҳо барои баргардонидани сармояи аз тарафи дорандагони вомбаргҳо-сармоягузoron маблағгузоришударо дар бар мегирад.

Созишномаи расмӣ вомбаргӣ ҳамчун қарордоди махсус байни вомбаргҳоро интишоркарда ва шахси боваринок баста мешавад. Сармоягузoron сертификатҳо мегиранд, ки уҳдадории шартномавии байни эмитент ва сармоягузorro дар бар мегирад.

Вомбаргҳо одатан бо қиматҳои хурд бароварда мешаванд, ба монанди 100\$, 500\$,1000\$. Интишори вомбаргҳои қиматашон хурд дастрас будани онҳоро зиёд мегардонад ва ба сармоягузoron имкониятҳои калонро барои гузаштани сармоя ба намудҳои гуногуни қоғазҳои қиматнок, ки дар вақти сармоягузорӣ хавфи (риски) кам доранд, фароҳам меорад. Қарздориҳо аз рӯи вомбаргҳо, ба ғайр аз ин тахфифҳо (скидкаҳо) ва нархҳои бар иловаи

пардохтанамудаи бо онҳо алогамандро, одатан дар тавозун ҳамчун уҳдадориҳои дарозмуддат инъикос менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби дар сатҳи паст будани бозори қоғазҳои қиматнок вомбаргҳою векселҳо ба муомилот бароварда нашудаанд, аммо бо мақсади омӯзиши тартиби ҳисобгирии вомбаргҳо як мисолро дида мебароем ва фарз мекунем, ки онҳо дар муомилот мавҷуданд.

Вомбаргҳои бо арзиши ибтидоӣ баровардашуда.

Ширкати "Талко" 1 январи соли 201X. 500 дона вомбаргҳои 9%-ро ба маблағи 500000 в.ш. бо муҳлати муомилоташ 5 сол баровард. Фоизҳо бояд 2 маротиба дар як сол пардохта шаванд: 1 январ ва 1 июл. Вомбаргҳо аз рӯи арзиши ибтидоӣ бароварда (фурухта) шуданд.

Интишори вомбаргҳо ба таври зерин қайд карда мешаванд:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	500 000
<i>Вомбаргҳо барои пардохт</i>	500 000
Ҳисобкунии фоизҳо: Маблағи фоиз = маблағи қарз*меъёри фоиз*муҳлат = 500 000*0,09*1/2 = 22 500	
<i>Ҳарҷоти фоизи вомбаргҳо</i>	22 500
<i>Фоизҳо барои пардохт</i>	22 500
Пардохти фоиз ба 1 июли 201x:	
<i>Фоизҳо барои пардохт</i>	22 500
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	22 500.

Агар меъёри фоизи бозории вомбаргҳо ва муайянкардашуда (нишондодашуда) баробар бошанд, он гоҳ вомбаргҳо аз рӯи арзиши ибтидоӣ фурухта мешаванд. Дар ин ҳолат, пардохти фоизро аз рӯи вомбаргҳои ҳамон муҳлат ва хавф (риск) баробарро медиҳад. Аммо меъёри бозорӣ ва нишондодашуда баробарқимат намебошанд. Тағйиротҳо дар меъёри бозорӣ ва нархи барориш (эмиссия) байни худ алоқаманданд. Дар ҳолати меъёри бозорӣ (12%) аз меъёри нишондодашуда (10%) зиёд будан, он вақт нархи барориши вомбарг набояд аз арзиши ибтидоӣ

зиёд шавад. Сармоягузор хоҳиши пардохти вомбарги ибтидоии \$1000 доштаро, ки 10% даромад меорад надорад, барои он ки шаҳодатномаҳои қарзии рақобатнок 12% даромад медиҳанд.

Агар меъёри фоизи бозорӣ аз меъёри муқарраркардашуда зиёд бошад, вомбаргҳо бо тахфифҳо фурӯхта мешаванд, яъне аз арзиши ибтидоӣ камтар.

Масалан, вомбаргҳо аз тарафи ширкат ба маблағи 500 000 в.ш. ба муддати 5-сол бо ҳисоби 9% солона бароварда шудаанд. Нархи фурӯш-480688,25 в.ш. меъёри фоизи бозорӣ ба 10% баробар аст.

Ҳисобкунии нархи фурӯш:

$$ТС (500\ 000 * 0,6139) + ТСА (22\ 500 * 7,7217) = 306950 + 173738,25 = 480688,25 \text{ в.ш.}$$

ТС-арзиши ҷорӣ, ТСА-арзиши ҷорӣ аннуитет.

Инъикоси фурӯши вомбаргҳо бо тахфифаш:

Воситаҳои пулӣ 480688,25

Дисконти (тахфифи) мавқуфгузошта аз рӯйи вомбаргҳои дарозмуддат 19311,75

Вомбаргҳо барои пардохт 500000

Навишт дар тавозун баъд аз барориш:

Уҳдадориҳои дарозмуддат 500000

Тарҳи тахфифи пардохташуда 19311,75

Ҳисоби «Тахфиф аз рӯйи вомбаргҳои дарозмуддат» ба ҳисоби «Вомбаргҳо барои пардохт» ҳисоби контрпассивӣ ба шумор меравад. Азбаски хароҷоти оиди фоизҳои вомбаргҳоро ҳар сол инъикос намудан зарур аст, тахфифи вомбаргҳо бояд байни солҳои тамоми даврае, ки вомбаргҳо бароварда шудаанд, тақсим карда шаванд. Ҷараёни тақсими чунин тахфифҳо истехлоки (хориҷкунии) *тахфифҳои вомбаргӣ*³⁸ номида мешавад. Дар амалияи

³⁸ Ба англисӣ *amortized of the bond discount*, яъне мафҳуми амортизация (истехлок) васеъ истифода мешавад.

байналхалқии ҳисобгирӣ 2 тарзи хориҷқунии тахфифҳои вомбаргӣ мавҷуданд: тарзи ростхата (мунтазам straight-line method) ва усули фоизӣ (effective interest method).

Усули мунтазам:

1. Шумораи умумии пардохтҳо:

Микдори пардохтҳо дар як соли * Микдори амалқунии вомбаргҳо = $2 * 5 = 10$

2. Маблағи пардохти тахфифҳои вомбаргӣ дар вақти ҳар як пардохти фоизҳо:

Тахфифҳои вомбаргҳо: Микдори умумии пардохтҳо = 1931,75: 10 = 193,17 сомон

3. Маблағи фоизҳои пардохта мешуда:

Арзиши ибтидоӣ * Меъёри фоизи ибтидоӣ * Мухлат = $500000 * 0,09 * 1/2 = 22500$ в.ш.

4. Маблағи чамъбастии хароҷот аз рӯи фоизҳо дар рӯзи пардохт:

Маблағи фоизҳои пардохташуда + Пардохти тахфифи вомбаргӣ = $22500 + 193,17 = 24431,17$ в.ш.

Дар вақти пардохти фоизҳо 1 июл чунин навишти муҳосибӣ гузаронида мешавад:

Хароҷот дар намуди фоизҳо аз рӯи вомбаргҳо 24431,17

Тахфифи мавқуфгузошти вомбаргҳо аз рӯи

облигацияҳо

1831,17

Воситаҳои пулӣ

22 500

Усули фоизӣ. Усули фоизӣ дараҷаи доимии фоизро дар муддати тамоми муҳлати амалқунии вомбаргҳо дар назар дорад.

Агар меъёри фоизи муайянкардашуда аз меъёри бозорӣ зиёд бошад, он гоҳ, вомбаргҳо бо музд (мукофот, подош) фурухта мешаванд. Дар ин ҳолат вомбаргҳоро бо меъёри муайянкардашудаи аз меъёри бозорӣ зиёд пешниҳод менамоянд. Нархи вомбарг то он вақте ки даромад нисбат ба ставкаи бозорӣ ба камшудан сар мекунад, боло меравад.

Масалан, ширкат вомбаргҳои 9%-ро ба муддати 5 сол бо арзиши номиналии 500000 баровард (меъёри бозорӣ 8%).

Ҳисобкунии нархи фурӯш:

$ТС(500000*0,6756)+ТСА(22500*8,1109)=337\ 800+182495,25=520295,25$

Навишти муҳосибӣ:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	520295,25
<i>Тахфифи мавкуфгузоишта</i>	20295,25
<i>Вомбаргҳо барои пардохт</i>	500000

Дар вақти тартибдиҳии тавозун баъд аз ин амалиёт бо би "Уҳдадориҳои дарозмуддат" чунин намудро мегирад:

<i>Уҳдадориҳои дарозмуддат</i>	520295,25
<i>Вомбаргҳо барои пардохт</i>	500000
<i>Музди (мукофоти) пардохтанашуда</i>	20295,25

Ҳисоби "Музди (мукофоти) пардохтанашуда" уҳдадорӣ ба шумор меравад. Музд (мукофот) дар муддати давраи қарзи вомбаргӣ "ба ҳисоби" даромад дар намуди фоизҳо хориҷ қарда мешавад.

Истилоҳҳои *скидка (тахфиф)* ва *музд (мукофот, ҳақ)* сифатҳои нисбӣ ё мусбӣ интишори вомбаргҳоро намефаҳмонад. Онҳо натиҷаи илова даровардан ба нархи фурӯш ҳисобида мешаванд, барои он ки меъёри даромади фоизӣ ба меъёри бозорӣ мувофиқ гардонда шаванд.

Фурӯши вомбаргҳо дар давраи байни пардохтҳои фоизҳо. Дар ин ҳолат инвестор, вомбаргҳоро дар давраи байни пардохтҳои фоизҳо ба даст оварда истода арзиши чорӣ вомбаргҳоро байни санаи охири пардохтҳо аз рӯи фоизҳо ва санаи фурӯши вомбаргҳо мепардозад. Бояд дар вақти фарорасии муҳлати пардохти минбаъдаи фоизҳо, инвестор маблағи фоизҳоро барои тамоми давра мегирад. Ҳамин тавр, фоизҳо аз тарафи инвестор пардохта шуда, ба вай баргардонида мешаванд, дар ҳамон вақте ки рӯзи пардохти фоизҳо аз тарафи эмитент фаро мерасад.

Гузaronидани вомбаргҳо ба саҳмия. Вомбаргҳоро ба дигар қоғазҳои қиматноки ширкат иваз кардан мумкин аст ва ин амалиётро *табдилтазирӣ* (конвертатсияшаванда) меноманд. Чунин ивазкунӣ бо хоҳиши вомбаргдор ба

амал бароварда мешавад. Шарти ивазкунии бо мақсади чалбкунии вомбаргҳо барои харидорон дар шартномаи вомбаргӣ нишон дода мешавад.

Дар вақти ивазкунии вомбаргҳо ба сахмияҳои одӣ, сахмияҳо бо арзиши ҷорӣ вомбаргҳои ивазшаванда ба ҳисоб гирифта мешаванд, ҳуди вомбаргҳо ва тахфиф ё муздохӣ (мукофотҳои) вомбаргӣ бе ягон қайдкунии ғоида ё зарар хориҷ карда мешаванд.

Масалан, ширкат вомбаргҳоро 1 июли соли 201X харида нагирифт, аммо бо қарори саҳомон тамоми вомбаргҳоро ба сахмияҳои одӣ арзиши 10 в.ш. дошта бо шарти зерин як адад вомбарги 1000 в.ш. арзишдошта ба 40 адад сахмияҳои одӣ иваз карда шуд. Ҳамин тавр, 100-адад вомбаргҳо иваз карда шуданд.

Навишти муҳосибӣ ба 1-уми июл:

<i>Вомбаргҳо барои пардохт</i>	100 000
<i>Подош (изофанарх) аз рӯйи вомбаргҳо</i>	4059,05
<i>Сахмияҳои одӣ</i>	40000
<i>Сармояи бар илова пардохтшуда</i>	64059,05

Дар вақти чунин ивазкунии 40-адад сахмия ба як адад вомбарг 4000 дона сахмияҳо бо арзиши ибтидоӣ ба маблағи 40 000 в.ш (4000*10) бароварда мешаванд.

13.5. ҲИСОБГИРИИ ДИГАР НАМУДҲОИ УҲДАДОРИҲОИ ДАРОЗМУДДАТ

Васикаи (вексели) дарозмуддат- ин ҳуҷҷати расмиест, ки муҳлати қарзро муқарар менамояд. Векселҳо бисёр вақт барои хариди доройҳои мушаххас ё барои қарзҳо, ки ба мақсадҳои муайян таъинот доранд, истифодабурда мешаванд. Баръакс, вомбаргҳо барои афзоиши маблағи сармоя таъинот доранд.

Умуман, васикаҳо муқоиса бо вомбаргҳо муҳлатҳои кӯтоҳи пардохт ва одатан дар биржаҳо ё бозорҳои фурӯхта намешаванд.

Гаравҳо (амонатҳо) - яке аз шаклҳои қарздорӣ дарозмуддати корхона мебошанд, ки корхона бояд бо

дороиҳои аниқ таъмин карда шаванд. Ба воситаи пардохти маблағи ҳармоҳа, ки аз маблағи фоизҳо ва ҳам қарзи асосӣ иборатанд, пардохта мешаванд.

Моддаҳои иловагӣ ва шарҳдиҳӣ

Корхона бисёр вақт бо молтаъминкунандагон барои таъмини кафолатнокии молҳо ва хизматрасониҳо шартнома менамояд. Аз нуқтаи назари техникӣ, уҳдадорӣ то он вақте ки молтаъминкунанда мол ё хизматро ба даст намеорад, вучуд надорад. Ахборот оид ба уҳдадориҳои харидкунии дарозмуддати ниҳони бешарт ва оид ба дигар муносибатҳои лоиҳавӣ-молиявӣ барои истифодабарандагони ҳисоботҳои молиявӣ муҳиманд.

Созишномаи лоиҳавии молиявӣ- ин созишномае, ки ба воситаи он қарзи корхонаи навбунёдшуда бо кафолати ду ё зиёда субъектҳои сармоягузори ҷимоя карда мешавад. Масалан, ширкатҳои А, Б ва С метавонанд якҷоя ба ширкати Х сармоя гузоранд. Ширкати Х минбаъд воситаҳоро аз бозор қарз мегирад, бо ваъдакунии пардохти ин қарзҳо аз ҳисоби даромад аз фурӯши маҳсулоти корхона. Барои он ки ширкати Х қарзҳоро бо меъёрҳои оқилона гирад, ширкатҳои А, В ва С қарзро кафолат медиҳад, ки қисми маҳсулоти ширкати Х-ро мегиранд. Дар ин маврид мушкилот ба вучуд меояд: ширкатҳо-сарпарастҳо набояд қарзи ширкати Х-ро дар тавозуни худ инъикос намоянд. СБҲМ талаб менамояд, ки ин ширкатҳо уҳдадориҳои худро нисбати ширкати Х ба шакли қайдкунӣ дар ҳисобҳои моливию худ шарҳ диҳанд. Боз эҳтимолияти он вучуд дорад, ки ин созишнома ҳамчун корхонаи муштарак амали карда шавад. Қисми қарздорӣ дарозмуддати аз ҳисоби дороиҳои ҷорӣ пардохташаванда агар тул кашад, ҳамчун уҳдадориҳои ҷорӣ ҳисоб карда мешавад.

Иҷораи дарозмуддат (long-term leases). Моҳият, таъминот, шаклҳои иҷора ва хусусиятҳои онро дар мавзӯи алоҳида омӯхта будем. Ба хотир меорем, ки корхона се тарзи ба даст овардани дороиҳоро дорост:

- 1) бо қарз харидан;
- 2) ба муҳлати кӯтоҳ иҷора гирифттан;
- 3) иҷораи молиявӣ (лизинг), ки нисбатан ба намудҳои 1 ва 2 афзалияти зиёд дорад:

Нақшаҳои нафақавӣ (retirement benefit plans) – қарордодҳое, ки мутобиқи он ширкат ба кормандонаш хангоми адо ё баъд аз адои хизматашон нафақа муқаррар мекунад. Ин навъ нафақа ва ё саҳми корфармо ба онҳо метавонад ба таври пешакӣ ба нафақа рафтани ва ё бо пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ҳисобу китоб карда шавад (19.5 СБҲМ (IAS)).

Ду намуди созишномаи нафақавӣ мавҷуд аст:

1) нақшаҳои нафақавӣ бо ҳаққи узвияти муайяншуда (defined contribution plans), яъне маблағи пардохт ба фонди нафақа аз ҳиссаи (ҳаққи узвияти) он вобастагӣ дорад. Ҳамчунин ба маблағи пардохт даромадҳои ширкат аз сармоягузориҳо шомил аст.

Дар қорхонаҳои мо чӣ тавр аст?

2) нақшаҳои нафақавӣ бо пардохти муайяншуда (defined benefit plans) – нақшаи таъминоти нафақа ва ё дигар нақшаи подоши кормандон, ки дар асоси саҳми меҳнати онҳо муқаррар шудааст. Маблағи ин намуди нафақаро то ба нафақа баромадани кормандон ва ё рӯзи фавташон пурра ҳисоб карда намешавад. Дар ин маврид маблағи номуайяни уҳдадориҳои нафақавии оянда аз маблағи ғуншудаи ҳаққи чорӣи узвият вобаста аст.

Хароҷоти ҳарсолаи таъмини нафақа дар ҳисобҳо ба тарзи зерин дарҷ карда мешавад:

<i>а) Хароҷоти ҳиссаҷудокуниҳо ба фондҳои иҷтимоӣ</i>	42 000
<i>Андози иҷтимоии пардохтшаванда</i>	42 000
<i>б) Андози иҷтимоии пардохтшаванда</i>	42 000
<i>Воситаҳои пулӣ дар бонк</i>	
<i>(ё Воситаи пулӣ дар касса)</i>	42 000

Чадвали 13.4
Тавсифи андозхо мувофиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.09.12 №901

№	Номи ӯи андозхо	Меъри а андоз	Пардохти ҳақиқӣ	Мӯҳлати пешниҳод намулдани ғълуми	Маълуми нуҷидадани андозхо	Эҷох
1	Андозхои умумидандигарии Фасли I Молдаи 6	Молдаи 103, ва зӣда аз тарҳи пешхей зӣда аз 40 то 140 сомонӣ – 8% ва зӣда 140 сомонӣ 13% + 8 сомонӣ андозбандигарда мешавад.	Ҳармоҳа	Мувофиқи талаботи қисми I молдаи 136 КА ҚТ на дегарар аз санаи 15-уми баъди моҳи ҳисоботӣ	Ҳисоби 22220-мулди мешасти пардохти-пардохти на ваъда.	Шаҳрони воқисии – райри резидент бо меъри 25 % андозбандигарда мешавад
2	Андоз аз Фоида	Молдаи 109, 157 маъблати андоз аз фоида барои фазъишгои оид ба истеҳсоли молхо 15%, вае на кам аз 1 % дегармоҳи умумӣ. Барои дигар намутихои фазъишгои 25%, вае на кам аз 1 % дегармоҳи умумӣ	Моҳона (семоҳа)	Мувофиқи талаботи қисми 6 молдаи 138 КА ҚТ муҳлат на дегарар аз санаи 15-уми баъди моҳи ҳисоботӣ фаро мерасад	Ҳисоби 66200-хароҷот (дегармоҳи) андоз аз фоида.	Мувофиқи молдаи 129 илова ба андоз аз фоида муқассаи доимии паҳши ҳуқуқии ҳорғид, ки фазъишгоишро дар ҚТ амағи меъамояд аз фоидаи гиёси меъери 15 фоида андозбандигарда мешавад
3	Андоз аз арзиши иловашуда	Мувофиқи молдаи 181 меъри андоз аз арзиши иловашуда 18% муомилоти андозбандишаванда ва (б) 18 фоидаи воридоти андозбандишавандагиро ташкил мекунад. То 1-уми январии соли 2016 ҳамаи муомилоти андозбандишавандаи воронахои истеҳсол ва (б) фуруши маҳсулоти соҳии ҳуроки умумӣ, корхонахои савдои яқлухт ва чакана, маҳсулоттайёркуни, тизминотино фуруш, корхонахои сохтмонӣ бо меъри 5 % бе иҷозати баҳисобдирри андоз аз арзиши иловашудаи пардохтшуда андозбандигарда мешавад.	Давраи андоз оид ба андоз аз арзиши иловашуда моҳи тақвими мабшоад.	Мувофиқи молдаи 189 ғълуми андоз аз арзиши иловашуда барои ҳар як давраи ҳисоботӣ на дегарар аз рӯи 15-уми моҳи баъд аз давраи ҳисоботӣ пешниҳод карда мешавад	Ҳисоби 44 010 - дегармад аз фуруш.	
4	Аксизхо	Молдаи 200	Давраи андоз аз ғълуми тақвими мабшоад	Мувофиқи молдаи 208 ғълуми андоз аз арзиши иловашудаи андоз фаро мерасад, пешниҳод карда мешавад	Ҳисоби 44 010- дегармад аз фуруш.	Меъерхои аксизхо меъамояд бо фоида (валютор) бо арзиши молхои эҷарсияг ва (б) бо маблати усулор (муллик) ба воқиди ченаки молхои эҷарсияг дар ифодаи натуралӣ муқаррар карда шаванд.

5	Андози ичтимоӣ	Меъёри андоз иҷтимоӣ барои сугуридашудагон 25% ва барои сугуридашудагон 1% таътобқ карда мешавад	Давраи андоз иҷтимоӣ моҳи таътобқ карда шуда мувофиқи тартиби муқарраршудаи молдаи 216 то санаи 15-уми моҳ, ки пас аз давраи андозӣ фуро мерасад, ба Бутсаи Гузаранда мешавад.	Мувофиқи қисми 2, молдаи 216 Кодекси маъмурӣ даврҳои андоз то санаи 15-уми моҳи баъд аз давраи ҳисоботи фаро мерасад.	Ҳисоби 55311- хароҷоти ҳисобдор-кулиҳо ба фонди иҷтимоӣ.	Барои таъминоти нақшаи соҳибдорони иштироки аз ҷиҳати ҳолатҳои ҳисоботи (феврал) 20% аз даромади паҳшироӣ
6	Андози барои захираҳои табии	Андоз ба бонуси обунаӣ молдаи 224, бонуси қашфи титориқ молдаи 229, роғати барои истихроҷи маъданҳои фонданоки маъмул молдаи 236 мувофиқи тартиби муайянамудани Ҳукумати ҚТ муқаррар карда шуда, дар қарорҳои истифодабарии сарматҳои эҳтисамии ғайриҳисобӣ карда мешавад.	Мӯвофиқи қисми 8, молдаи 219 Кодекси маъмурӣ барои даврҳои андоз то санаи 15-уми моҳ, ки баъд аз давраи ҳисоботи фаро мерасад, Ҷамоати андоз (ҳисобҳо) аз ҷиҳати мақоми вақолатоти давлатӣ дар мувофиқа бо Вазорати молияи ҚТ таълиқ карда мешавад, пешниҳод карда мешавад.	Ҳисоби 55350- дигар хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ.	Ҳисоби 55350- дигар хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ.	
7	Андоз аз истифода-рандогои роҳҳои автомобил-гард	Меъёри андоз ба андозгери муқаррар карда мешавад. - аз 1-уми январӣ соли 2013 ба андозаи 0,5 фоида барои фойдаи савдо, маҳсулоттабаруқӣ, таъминоти фуруш ба ва андозаи 2 фоида барои дигар намунаҳои фойда.	Давраи андоз моҳи таътобқ карда мешавад.	Эъломиёни андоз аз истифодабарии роҳҳои автомобилгард то санаи 15-уми моҳи баъд аз давраи ҳисоботи андоз фаро мерасад, пешниҳод карда мешавад. Периодҳои андоз аз истифодабарии роҳҳои автомобилгард то санаи 15-уми моҳи баъд аз давраи ҳисоботи андоз фаро мерасад.	Ҳисоби 55350- дигар хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ.	
8	Андоз аз фуруш ва пахта ва аломиналии ағдаҳои ағдаҳои	Меъёри андоз аз фуруш нисбат ба мабъаи андозӣ муайянамудани қисми 1-3, молдаи 258 Кодекси маъмурӣ ба андозгери эҳтисамии муқаррар карда мешавад: -барои пахта – 10 фоида, -барои аломиналии ағдаҳои – 3%	Бескор карда мешавад.	Ҳисоби 44000- даромад аз фойдаҳои амалиётӣ	Ҳисоби 44000-	

Саволҳои санҷишӣ

1. Уҳдадорӣ чист?
2. Уҳдадориҳои қорӣ (кӯтоҳмуддат) кадомҳоанд? Онҳоро номбар карда таърифашонро гуед.
3. Кадом сабабҳои ба вучуд омадани уҳдадориҳоро медонед?
4. Уҳдадориҳои ҳақиқӣ (аниқ ҳисобшаванда) кадомҳоанд?
5. Чаро уҳдадориҳои баҳодихиро уҳдадориҳои оянда ҳам меноманд?
6. Кадом намуди уҳдадориҳоро шартӣ меноманд? Чаро «Ҳисобҳо барои пардохт»-ро уҳдадориҳои тичоратии такроршаванда меноманд?
7. Хусусияти векселҳои (васиқаҳои) фоизнок аз бе-фоиз аз чӣ иборат аст?
8. Дивиденд (суди саҳмияҳо) чист?
9. Манбаи пӯшонидани уҳдадорӣ аз рӯйи дивиденд фоидаи соф ё фоидаи тақсимнашуда мешавад?
10. Оё ҳисоби «Дивидендҳои эълоншуда» ва «Дивиденд барои пардохт» ҳаммаъноянд?
11. Барои чӣ дивидендҳои бо саҳмия пардохтшавандаро ҳамчун таҳвили саҳмияҳои иловагӣ ба саҳомон медонанд?
12. Чаро баъзе аз иқтисоддонҳо маблағгузориҳои «бе-пул» уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашударо номиданд?
13. Мувофиқи СБҲМ (IAS) 19 таркиби ҳавасмандгардониҳои кормандон аз чӣ иборат аст?

«Арзише, ки арзиши изофа меорад сармоя (капитал) аст».

Карл Маркс-иқтисоддони забардасти олмонӣ

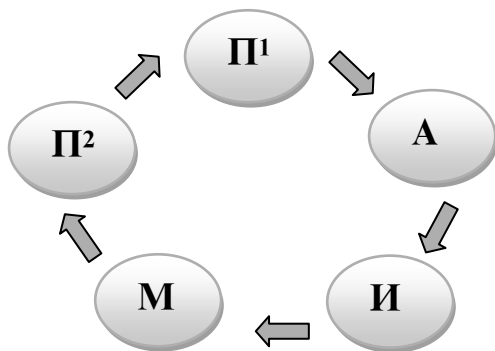
МАВЗҶИ 14. ҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУСУСИИ СУБЪЕКТҲОИ ҲОҶАГИДОРӢ

14.1. МАФҲУМИ «САРМОЯ» ВА ТАВСИФИ ОН

Дар яке аз китобҳои дарсии муҳақиқони рус муаллифон иқро менамоянд, ки дар назарияи иқтисодӣ ва таҷрибаи соҳибдорӣ ягон дигар мафҳуме нест, ки онқадар тез-тез ва дар баробари ин гуногунмаъно истифода шавад³⁹. Дар ҳақиқат, моҳияти сармоя (капитал) дар ақидаҳои макотиби иқтисодӣ гуногунранг тасвир ёфтааст. Агар А. Смит мафҳуми сармояи асосӣ ва гардонро фарқ карда бошад, К. Маркс дар ҷараёни таҳлили тарзи гирифтани арзиши изофа сармояи доимӣ ва тағйирёндаро истифода намуда далелнок исбот намуд, ки манбаи асосии арзиши изофа-сармояи тағйирёнда (қувваи коргари киро) мебошад. Асари машҳури К. Маркс барои он «Капитал» ном гузошта шуд, ки дар ин мафҳум тамоми зухуроти соҳти капиталистӣ таҷассум ёфтааст ва дар ин давраи гузариш ҳам мо онро мушоҳида мекунем. Таърифҳои гуногуни сармоя барои он вучуд доранд, ки мавқеи он дар ҷараёни истеҳсолот, тақсимот, мубодилот ва истеъмолот чӣ тавр аст? Мисол, дар ҷараёни истеҳсолот сармоя муносибатҳои истеҳсолиро ифода мекунад. Воситаҳои истеҳсолот-сармояи доимӣ, қувваи корӣ (музди меҳнат) бошад, сармояи тағйирёнда ба ҳисоб меравад.

³⁹ Экономическая теория: Учеб. для студентов вузов/ Под ред. В.Д. Камаева. Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007, с. 217

Аз нигоҳи гирдгардиши воситаҳои хоҷагӣ шаклҳои зохирии сармоя-сармояи пулӣ, сармояи истехсолӣ ва сармояи молӣ мавҷуданд. Дар ҷараёни гирдгардиш сармоя аз як шакл ба шакли дигар мегузарад, ки онро аз расми зерин дида метавонед.

Расми 14.1. Тасвири гирдгардиши сармоя

P^1 - шакли пулии сармоя дар ибтидои давраи гирдгардиш;

А - ашёи хом ва масолеҳ-шакли моддии сармоя;

И – шакли истехсолии сармоя;

М – шакли молии сармоя;

P^2 – шакли пулии сармоя дар охири давраи гирдгардиш.

Дар расми 14.1 шакли умумии гардиши пулии сармоя тасвир ёфтааст: аз P^1 то P^2 маблағи пул чӣ қадар афзун шудааст?

Сармояи худӣ корхона аз ду қисм иборат аст:

- сармояи гузошта (внесенный капитал).
- сармояи даромадшуда (заработанный капитал ⁴⁰).

Бештари иқтисоддонҳои муосир (Д. Хайман, П. Хейне, Э. Долан, П. Самуэлсон ва дигарон) ба он ақидаанд, ки сармоя ин захираи табиноти дарозмуддат-

⁴⁰ Дар баъзе адабиёт « коркардашуда » тарҷума шудааст, ки ба маънои мафҳум мувофиқат намекунад.

дошта буда, бо мақсади истехсоли миқдори зиёди молу хадамот равона гардидааст. И.Фишер бошад чунин мешуморад, ки арзиши сармоя- селай тахфифшудаи (дисконтии) даромад мебошад. Аз ин бар меояд, ки аломати асосии сармоя ба даст овардани даромад ҳисобида мешавад, вале на худафзуншавии арзиши он.

Назарияи иқтисодӣ шаклҳои гуногуни сармояро – сармояи ҷисмонӣ (техникӣ), сармояи молиявӣ (пулӣ), сармояи ҳуқуқӣ ва сармояи инсониро фарқ мекунад ⁴¹ *Сармояи инсонӣ* –маҷмӯи дар инсон ҷамъшудаи захираи дониш, қобилият, малака ва таҷриба, ки имконияти таъмини даромад гирифтандор дорад.

Консепсияи молиявии сармоя воситаҳои пулии сармоягузори кардашударо дар назар дорад ва онро аксарияти ширкатҳои истифода мебаранд.

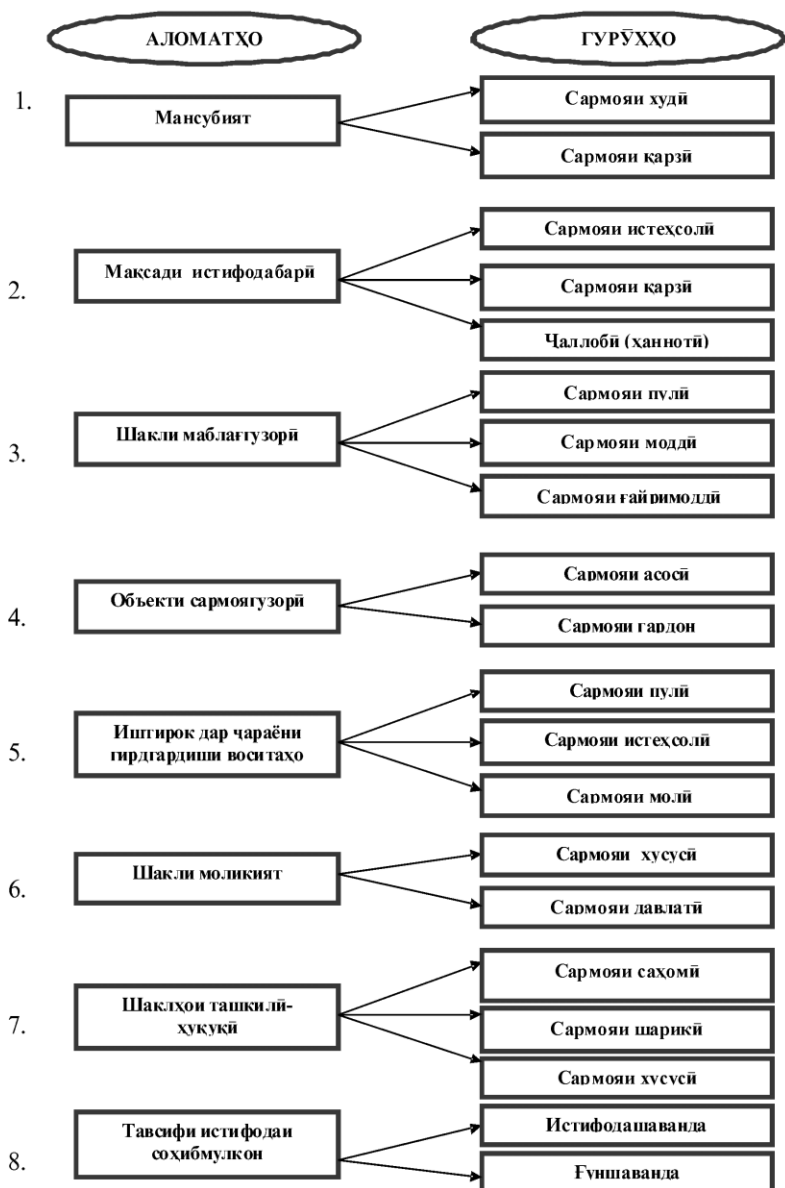
Консепсияи ҷисмонии сармоя қобилияти амалиётии ширкатро, яъне тавоногии истехсолии ширкатро дар назар дорад, масалан, миқдори истехсоли маҳсулот дар як баъс ё дар як рӯз.

Дар адабиёти илмию таълимӣ мо бо мафҳумҳо ва намудҳои гуногуни сармоя дучор мешавем ва баъзан аз бисёрӣ онҳо дар ҳайрат мемонем. Гуногунии аломатҳои таснифшавандаи сармоя ва ба гурӯҳҳо ҷудошавии он дар расми 14.2 тасвир гардидааст. Шояд боз аломатҳои дигар ҳам мавҷуд бошанд, вале мо ба ин масъалаи назариявӣ нуқта мегузорем, то тадқиқот аз доираи мавзӯ берун набарояд.

Сармояро яктарафа омӯхтан ба мақсад нест. Аз нигоҳи ташаккули иттилоот дар низоми ҳисобгирии муҳосибӣ сармоя ба ду қисм ҷудо мешавад:

1) сармояи фаъл (амалкунанда), яъне истифодабарии амволи корхона бо мақсади гирифтани манфиати иқтисодӣ;

⁴¹ Экономическая теория (конспект лекции).- Душанбе, «Ирфон », 2008, с.163

Расми 14.2. Аломатҳои таъсифоти сармоя

2) сармоия ғайрифайол, ки манбаи пайдоиши сармоияи файолро нишон медиҳад.

Консепсияи сармоияро СБҲМ (IAS) 1 «Пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ» пешниҳод намудааст ва он ба назарияи мувозинати тавозуни муҳосибӣ асос ёфтааст.

Агар захираҳои иқтисодиро дороиҳо (активҳо) ишора кунем пас манбаи пайдоиши онҳо аз сармоия қарзӣ ва сармоияи худӣ иборат аст:

1) Захираҳои иқтисодӣ = Сармоия қарзӣ + Сармоияи худӣ

2) Дороиҳо = Уҳдадориҳо + Сармоияи худӣ

3) Сармоияи худӣ = Дороиҳо - Уҳдадориҳо.

Аз формулаи 3 дида мешавад, ки маблағи сармоияи худӣ ҳамчун фарқи дороиҳо ва уҳдадориҳо муайян карда мешавад ва ба забони англисӣ equity (капитал) ном дорад. Бинобар он, муҳосибон мафҳуми сармоияро мушаххастар мефаҳманд, яъне ҳамчун сармоияи саҳомӣ ё сармоияи худӣ.

Сармоия дар истилоҳоти байналмилалӣ - ин «дориҳои, ки пас аз тарҳи ҳамаи уҳдадориҳои ширкат боқӣ мемонанд, фаҳмида мешавад».⁴²

Ба формулаҳои дар боло тасвиркарда диққат диҳед ва ба осонӣ мефаҳмед, ки забони СБҲМ хеле ҷолиб ва оммафаҳм аст, гарчанде баъзе мафҳумҳо ба забони давлатӣ ҳоло ҳам ноқис тарҷума шудаанд ва пурра мазмуну муҳтавои онро ифода карда наметавонанд. Чунин ҳолат тадқиқу таҳлили ҳисоботи молиявиро мушкил мебардонад.

Агар ҷабҳаҳои назариявӣ ва амалии мафҳуми сармоияро ҷамъбаст намоем, пас моҳияти иқтисодии сармоия аз тавсифҳои зерин иборат аст:

➤ сармоияи ширкат омили асосии истехсолот буда, дигар омилҳои меҳнатӣ, табиӣ ва зехниро муттаҳид месозад;

➤ сармоия ҳамчун захираи молиявии корхона даромад меорад;

⁴² М.Шобеков. Луғати тафсирии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ.-Душанбе, «Имперал-Групп», 2010, с.48.

➤ сармоя – манбаи асосии фаъолияти соҳибмулкони баромад мекунад, чунки фоидаи тақсимашуда боз барои таъмини рушди соҳибкорӣ истифода мешавад;

➤ сармояи ширкат ченаки асосии арзиши бозории корхона ба ҳисоб меравад;

➤ пӯёи (динамикаи) сармоя яке аз нишондихандаи дараҷаи фаъолияти хоҷагӣ – молиявии корхона мебошад.

14.2 ҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУСУСИИ ШИРКАТИ ХОҶАГИДОРӢ

Дар таҷрибаи ҳисобдорӣ байналмилалӣ, чунонки дар мавзӯи 1.5. тавсифи шуда буд, се шакли асосии ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти хоҷагидорӣ амал мекунад:

➤ ширкати хоҷагидорӣ;

➤ ҷамъияти хоҷагидорӣ (ЧДММ ва ЧДМИ);

➤ ҷамъияти саҳомӣ ё иттиҳодия (корпоратсия).

Мувофиқи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибкорӣ сармояи хусусӣ низ хусусиятҳои хоси худро дорад.

Дар ширкати хоҷагидорӣ дар вақти бақайдгирии оиннома ба андозаи сармояи оинномавӣ бақайдгирифташуда навиштҳо гузаронида мешаванд. Мисол, Манучеҳр сармояи оинномавӣ корхонаи худро ба андозаи 10 000 в.ш. ба қайд гирифт:

Қарздорӣ муассисон ба сармояи оинномавӣ 10 000

Сармояи гузошта 10 000

Дар вақти пардохти сармояи оиннома қарздорӣ иштирокчиён кам карда мешавад:

Воситаҳои пулӣ ё ЗММ 10 000

Қарздорӣ муассисон ба сармояи оинномавӣ 10 000

Ширкатҳои шахсӣ ҳамчун дигар субъектҳои хоҷагидорӣ дорои якчанд афзалиятҳо ва норасогиҳо мебошанд.

Ба афзалиятҳо мансубанд: имконияти тез ташкил кардани корхона, душвор набудани бунёд ва барҳамдихӣ, шакли одӣ ҳисобдорӣ фаъолияти хоҷагӣ, мустақилияти соҳибмулк, имконияти мустақилона қабул намудани

қарорҳои идорӣ ва баҳодиҳии натиҷаҳои бадастоварда, ва ғ.

Камбудихо: ҷавобгариӣ моддӣ ба ҳамаи амволи соҳибкор (амволи шахсӣ ҳам) тааллуқ дорад, маҳдудияти захираҳои моддӣ ва молиявии соҳибкор, душвориҳо оиди гузаштани ҳуқуқ ба моликият ва ғайраҳо.

Дар ИМА ва Канада навиштҳои муҳосибиро оид ба ташкил намудани сармояи оинномавии гузошташудаи мулки якҷаҳочагӣ аз рӯйи воқеияти дороиҳои гузошта, новобаста аз он, ки оинномаи корхона кай ба қайд гирифта шудааст, амалӣ карда мешавад. Дар мисоли овардашуда инъикоси ташкил намудани сармояи оинномавӣ намуди зеринро мегирад:

<i>Воситаҳои пулӣ ё ЗММ</i>	<i>10 000</i>
<i>Сармояи оинномавӣ</i>	<i>10 000</i>

14.3 ҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУСУСИИ ҶАМЪИЯТҲОИ ҲОҶАГИДОРӢ

Яке аз шаклҳои ташкилоти тичоратӣ–ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ мебошанд, ки сармояи иловагии он аз ҳисоби дигар шахсон ташкил меёбад. Ширкатҳо пурра ва ба боварӣ асосёфта мешаванд (ниг.ба расми 1.5). Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ) бештар паҳн гардидааст ва дар маҷмуъ бо корхонаҳои шахсӣ 3,8 % (1700 корхона) соҳибкориҳои хурдро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил мекунад.⁴³

Тарзи баҳисобгирии сармояи хусусӣ дар ширкатҳои шарикӣ дар муқоиса бо баҳисобгирии ширкатҳои хоҷагидорӣ бениҳоят монандӣ дорад. Фарқияти асосӣ дар он аст, ки ҳисобгириро аз рӯйи ҳисобҳои *гузоштан* (preferred stock) ва *бозгирифтӣ* (withdrawais) сармояи ҳар як шарикон ва тақсими фоида ва зарарро байни онҳо бурдан зарур аст.

⁴³ Экономическая теория (конспект лекций).-Душанбе, «Ирфон», 2008, с. 208

Ҳар як шарик ба ширкат дороиҳои моддӣ ва ғайримоддиро мувофиқи шартномаи таъсискунанда мегузорад. Дороиҳои гузошташаванда бояд аз рӯи нархи ҳақиқии бозорӣ дар санаи гузоштани дороиҳо ба ширкат баҳо дода шаванд. Мисол, Шоҳина ва Маҳина қарор карданд, ки бо маблағи 25 000 в.ш. ширкат ташкил медиҳанд. Мувофиқи шартнома Шоҳина 65% ва Маҳина 35% бояд сармояи устуворро гузоранд. Дар лаҳзаи бақайдгирии оиннома чунин навишт гузаронида мешавад:

<i>Қарзи Шоҳина ба сармояи оинномавӣ</i>	16 250
<i>Қарзи Маҳина ба сармояи оинномавӣ</i>	8 750

<i>Сармояи оинномавӣ- сармояи Шоҳина</i>	16 250
<i>Сармояи оинномавӣ- сармояи Маҳина</i>	8 750

Шоҳина ба сармояи оинномавӣ ҳиссаи худро ба маблағи 6 500 в.ш. ва 9 750 в.ш. мебел гузошт. Маҳина бошад, ба маблағи 8 750 таҷҳизот гузошт.

Дар ин ҳолат мукотибот дар ҳисобҳо шакли зеринро мегирад:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	6 500
<i>Мебел</i>	9 750
<i>Таҷҳизот</i>	8 750

<i>Қарзи Шоҳина дар сармояи оинномавӣ (6 500+9 750)</i>	16 250
<i>Қарзи Маҳина дар сармояи оинномавӣ</i>	8 750

Фоида ва зарар дар ширкатҳо метавонанд бо тарзи дар шартнома нишондодашуда тақсим карда шаванд. Фоидаи ширкат одатан ба се қисм тақсим мешавад:

1. Суди саҳмияҳо (дивидендҳо) ба сармояи шарикон ҳамчун фоизи сармояи гузошташуда.
 2. Чубронпулиҳо барои хизматҳои аз тарафи шарикон расонидашуда (музди меҳнат).
 3. Фоидаи иловагӣ аз хавфи тичоратӣ
- Тақсимои фоида ба се қисм имконияти аниқ муайянкунии ҳиссаи ҳар як шарикро ба ширкат фароҳам месозад.

Якчанд усулҳои тақсими фоида мавҷуданд:

- ✓ аз рӯи таносуби муқарраршуда;
- ✓ мувофиқи ҳиссаи сармояи гузошташуда;
- ✓ вобаста ба андозаи музди меҳнат ва фоидаи сармоя

тибқи таносуби муқарраршуда.

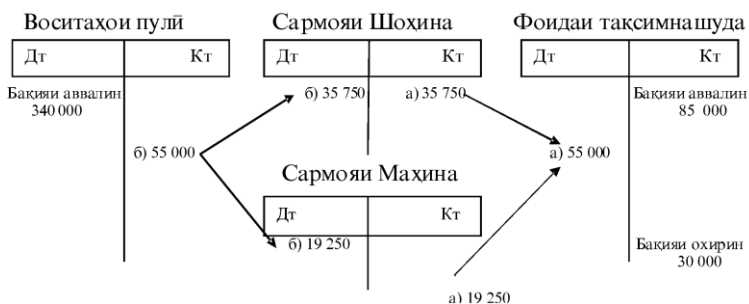
Усули таносуби муқарраршуда. Фарз мекунем, ки Шохина ва Маҳина соли гузашта 55 000 в.ш. фоида гирифтанд. Дар шартномаи муассисӣ тақсими фоида бо усули фоида муайян карда шудааст, яъне 65 фоидаи фоида ба Шохина ва 35% ба Маҳина мерасад. Муқотиботи муҳосибӣ аз рӯи тақсими фоида дар ин ҳолат чунин намудро мегирад:

А) Фоидаи тақсимнашуда	55 000
<i>Сармояи Шохина (55 000*65%)</i>	35 750
<i>Сармояи Маҳина (55000*35%)</i>	19 250

Агар шарикон гирифтани сармояи бадастовардашударо хоҳанд навишти муҳосибӣ чунин мешавад:

Б) Сармояи Шохина	35 750
<i>Сармояи Маҳина</i>	19 250
Воситаҳои пулӣ	55 000

Амалиёти А ва Б-ро дар Т – ҳисоб тасвир менамоем ва осон фаҳмида мешавад, ки қарздории ширкат ба муассисон аз рӯи суди саҳмияҳо пардохта шуд.

Ҳисобот оиди фоидаи тақсимнашуда. Қисми зиёди ширкатҳо ба ҳисоботи солонаи худ панҷ намуди ҳисоботи молиявиро дохил мекунанд: ҳисобот оид ба ҳолати молиявӣ (шакли №1), ҳисоботи фоида ва зарар (шакли

№2), ҳисобот оиди маҷмӯи даромад(шакли №3), ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ (шакли № 5). Ҳисобот оиди тағйирёбии сармояи худӣ (№4).

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоботи фоидаи тақсимнашуда қисми шарҳи ҳисобот оид ба тағйироти сармояи худӣ ба шумор меравад.

Сохтори ҳисобот оид ба фоидаи тақсимнашуда (мувофиқи СБҲМ)

Ширкати Зарафшон-1

Ҳисоботи фоидаи тақсимнашуда дар давоми сол, ки 31 декабри соли 2013 ба охир расидааст.

Фоидаи тақсимнашуда	
31 декабри соли 2012	500 000
Чамъ: фоидаи софи соли 2013	278 000
Тарх: дивидендҳо	100 000
Фоидаи тақсимнашуда, ...	
31 декабри соли 2013	678 000

Ислоҳкунии фоидаи тақсимнашуда. Фоидаи соф ва ҳолати молиявӣ аз ҳисоби тағйирёбии принципҳои (қоидаҳои) ҳисобдорӣ метавонанд тағйир ёбанд. Масалан, тағйирот дар усулҳои баҳогузориҳои захираҳои молиқӣ моддӣ ё ҳисобкунии истехлок. Чунончи мувофиқи СБҲМ 1 "Пешниҳодкунии ҳисоботи молиявӣ" субъектҳои хоҷагидорӣ уҳдадоранд ҳамон як усулро истифода баранд, агар тарзи нав аз усули кӯҳна дида бехтар бошад, ва агар нишондодҳои тағйирдиҳӣ сари вақт дар ҳисоботи молиявӣ инъикос шаванд, гузаронидан қобили қабул аст.

Масалан, ширкат 2 январи соли 2013 дастгоҳеро ба муҳлати хизматрасониаш 5 сол ба маблағи 60 000 в.ш. харид кард. Истехлок аз рӯи усули чамъи ададҳо (кумулятивӣ) ҳисоб карда мешавад, аммо дар аввали соли 2015 оиди гузариш ба усули хоричкунии мунтазам қарор карда шуд. Таъсири тағйирдиҳии принципҳои ҳисобдорӣ ба таври зерин ҳисоб карда мешавад:

Бо усули чамъи ададҳо:

Истехлоки соли 2013 – $60\,000 \cdot 5/15$	20 000
Истехлоки соли 2014 – $60\,000 \cdot 4/15$	16 000

Бақияи истеҳлоки чамъшуда дар аввали соли 2015
36 000

Бо усули хориҷкунии мунтазам (агар истифода шавад):

Истеҳлоки соли 2013 - 60000/5 12000

Истеҳлоки соли 2014 - 60000/5 12000

Бақияи истеҳлоки чамъшуда дар аввали соли 2015
24000

Фарқият (36 000-24 000) 12000

Бақияи дар ҳисоби истеҳлок чамъшуда дар вақти истифодабарии усули истеҳлоки мунтазам ба 12000 в.ш. кам шуд ва ба ҳамин маблағ барои ду сол хароҷоти истеҳлок кам мешавад. Андоз аз Ҷоида дар натиҷаи тағйирдиҳӣ ба маблағи 3000 в.ш. ($12000 \cdot 25\% / 100$) зиёд мешавад. Самарай соф аз тағйирдиҳӣ ба 9000 в.ш. (12000 - 3000) баробар аст.

Дар натиҷаи тағйирёбии қоидаҳои ҳисобдорӣ ислоҳкунӣ дар муқотибот чунин мешавад:

Истеҳлоки чамъшудаи дастгоҳ 12000

Ҷоидаи тақсимнашудаи соли ҳисоботӣ 9000

Андоз аз Ҷоида (даромад) барои пардохт 3000

Ислоҳкунӣҳо барои давраҳои гузашта. Ислоҳкунӣҳо барои давраҳои гузашта амалиёти дар давраҳои ҳисоботии пешина ба амал омадаро инъикос мекунанд (бисёртар ислоҳкунӣ хатогиҳо). Ҷоидаи тақсимнашуда дар натиҷаи ислоҳкунӣ хатогиҳои тасодуфӣ (ногаҳонӣ) ислоҳ карда мешавад. Ислоҳкунӣҳои ҷорӣ, ки дар натиҷаи фаъолияти ҳисобгирӣ ба вуҷуд меоянд, ба ғайр аз хатогиҳои дар давраи ҳисобгирӣ ислоҳшуда, ба ислоҳкунӣҳои давраҳои гузашта дохил намешаванд. Мувофиқи СБҲМ 8 - сиёсати ҳисобдорӣ, тағйирот дар баҳодиҳии муҳосибӣ ва хатогиҳо, хатогиҳои дар давраҳои гузашта таъсиррасонанда мумкин дар давраи ҳисоботии ҷорӣ ислоҳ карда мешаванд ё ислоҳкунӣҳои Ҷоидаи тақсимнашуда гузаронида мешавад.

Масалан, таҷҳизоти ба маблағи 30 000 в.ш. харидашудаи ширкат дар ҳисоби хароҷот ба ҷои ҳисоби

таҷҳизот инъикос шудааст. Дарёфти хатогии мазкур дар 1 март соли 2013 баъд аз наشري ҳисоботи молиявии соли 2012 ба воситаи ислоҳкунӣ ҳисоби "Ҷоидаи тақсимнашуда"-ро талаб мекунад. Фарз кардем, ки бо сабаби чунин хатогӣ дар соли 2013 ба маблағи 12 000 в.ш. андоз супорида нашуд. Дар ин ҳолат мукотиботи ислоҳкунанда намуди зеринро мегирад:

1 март соли 2013:

<i>Таҷҳизот</i>	<i>30 000</i>
<i>Ҷоидаи тақсимнашуда</i>	<i>18 000</i>
<i>Андоз аз ҷоида (даромад) барои пардохт</i>	<i>12 000</i>

Нишондиҳандаҳои ислоҳкунӣ дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ инъикос намешаванд, аммо дар бақияи аввалаи ҷоидаи тақсимнашудаи ҳисобот оид ба ҷоидаи тақсимнашуда нишон дода мешавад:

Ширкати «Анис»

Ҳисобот оид ба ҷоидаи тақсимнашуда барои соли 2013

Ҷоидаи тақсимнашуда ба 1 январи соли 2013 **500 000**

Ислоҳкунӣҳои барои даврони гузашта.

Ислоҳи хатогӣҳо бо гузаронидани арзиши

таҷҳизот ба хароҷоти истеҳсолот (бо тарҳи 18 000 в.ш., андозҳо 12 000 в.ш.)

Ҷоидаи тақсимнашудаи ислоҳкардашуда **518 000**

Ҷамъ: ҷоидаи соф **557 760**

Тарх: дивидендо **50 000** **507 760**

Ҷоидаи тақсимнашуда ба 31 декабри соли 2013 **1 025 760**

14.4 ҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ҶАМЪИЯТҲОИ САҲОМӢ

Аз се шакли ташкилии соҳибкорӣ мавқеи ширкатҳои калон ниҳоят муҳим аст. Гарчанде нисбат ба соҳибкории хоҷагидорӣ ва ҶДММ шумораи иттиҳодияҳо кам бошад (аз 0,1% дар Фаронса то 2% дар ИМА), вале онҳо 50%-и ҳаҷми умумии ҳамаи маҳсулоти мамлакатро ташкил мекунанд.⁴⁴

Ҷамъиятҳои саҳомӣ пӯшида (closed corporation) ва

⁴⁴ Экономическая теория (конспект лекций).-Душанбе,»Ирфон», 2008, с.212

кушода (public companies) мешаванд. Саҳмияҳои ҚСК озод фурӯхта мешаванд ва дар ояндаи наздик бояд ширкатҳо аз листинг (Listing- биржаи қоғазҳои қиматнок) гузаранд.

Иқтисоддонҳо таҷрибаи пешқадами бозори қоғазҳои қиматнокро омӯхта ҷабҳаҳои гуногуни афзалияти камбудии ҷамъиятҳои саҳомиро муайян кардаанд, ки баъзеи онҳо дар ҷадвали 14.1 тасвир ёфтааст.

Ҷадвали 14.1

Афзалиятҳо ва камбудии ҷамъиятҳои саҳомӣ

Афзалиятҳо	Камбудии
1. Мавҷудияти қонуникардшуда ҳамчун шахси алоҳидаи ҳуқуқӣ	1. Танзими давлатӣ
2. Масъулияти маҳдуди саҳомон	2. Андозбандии дукарата (андоз аз фоида, андоз аз дивидендҳо)
3. Ҷараёни озоди ғункунии (генератсия) сармоя	3. Масъулияти маҳдуд
4. Мустақилият аз масъулияти ҷавобгарии якҷоя	4. Ташкилу барҳамдиҳои ҷамъияти саҳомӣ хароҷоти зиёдро талаб мекунад
5. Озодии гузаштани ҳуқуқ ба моликият	5. Сохтори ташкилии иттиҳодия мураккаб буда, қоғазбозиро (бюрократияро) зиёд мекунад
6. Мавҷудияти дарозмуддат	6. Ҷудо будани моликият аз фаъолияти назоратии хоҷагӣ
7. Мутамарказонии идоракунии ва масъулият	
8. Идоракунии касбӣ	
9. Надоштани ҳуқуқи намоёндагӣ	

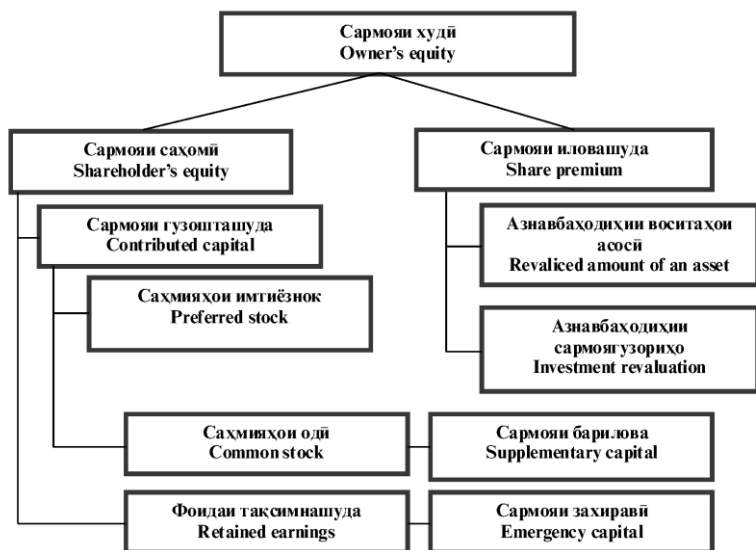
Иттиҳодия (корпоратсия) - ин шахси мустақили ҳуқуқиест, ки дорои ҳуқуқи юридикӣ, имтиёзҳо ва уҳдадорӣ буда, новобаста аз мулкдорони иттиҳодия фаъолият мекунад.

Сармояи ҳуди ҷамъияти саҳомиро сармояи саҳомӣ ё сармояи иттиҳодия (corporate capital) меноманд. Се намуни сармоя (ниг. ба расми 14.3) одатан як қисми сармояи саҳомиро ташкил мекунад:

- ✓ сармояи саҳомӣ;
- ✓ сармояи барилова пардохташуда;
- ✓ фоидаи тақсимнашуда.

Сармояи саҳомӣ (1) ва сармояи барилова пардохтшуда (2) дар маҷмуъ *сармояи нешпардохтшуда* (гузошташуда)-ро ташкил медиҳанд. Мафҳуми «сармояи гузошташуда» нисбат ба «сармояи оиннома» фаҳмотар аст. Фоидаи тақсимнашудаи ҶС ҳамчун «сармояи даромадшуда» қабул гардидааст.

Сармояи гузошташуда аз арзиши ибтидоии ҳамаи саҳмияҳои дар муомилотбуда иборат аст.

Расми 14.3. Сохтори сармояи худии иттиҳодия

Саҳмия- ин қоғази қиматнокест, ки ҳуқуқи соҳибмулкӣ ва ҳиссаи сармояи саҳомиро тасдиқ мекунад, соҳиби саҳмияҳо дорои ҳуқуқ ва имтиёзҳои муайян мешавад.

Арзиши ибтидоӣ (номиналӣ)- арзиши дар қоғази қиматнок нишондодашуда, ки дар ҳисобҳои сармояи саҳомӣ инъикос карда шудааст ва барои муайянкунии сармояи оинномавӣ истифода бурда мешавад.

Ба харидор ба ҷои саҳмия мумкин сертификат дода шавад ва дар он миқдори саҳмияҳои саҳомон гирифта

нишон дода мешавад. Бисёрии иттиҳодияҳо ду намуди қоғазҳои қиматнокро мебароранд:

сахмияҳои одӣ (муқаррарӣ) ва сахмияҳои имтиёзнок.

Саҳмияҳои одӣ (common stock) – ҳиссаи боқимондаи сармои иттиҳодияро дар бар мегирад. Ин маънои онро дорад, ки талаботи ҳамаи дигар қарздохон (кредиторон) ва саҳомони имтиёздор аз талаботи соҳибони сахмияҳои одӣ дида болотар меистад. Дорандагони сахмияҳои одӣ ҳуқуқи интиҳоби аъзоёни шӯрои директоронро доранд. Онҳо ҳамчунин барои мунтазам гирифтани дивидендҳои аз тарафи Шӯро эълоншударо доранд. Соҳибони сахмияҳо бояд дорои сертификати саҳомӣ бошанд.

Саҳмияҳои имтиёзнок (preferred stock) - сахмияҳои имтиёзнок нисбат сахмияҳои одӣ афзалиятҳои зиёд доранд. Соҳибони сахмияҳои имтиёзнок метавонанд дар тақсмоти даромад аввалин шуда иштирок кунанд, дивидендҳоро пеш аз дорандагони сахмияҳои одӣ мувофиқи меъёри тасдиқгардида бигиранд. Меъёри дивидендҳо ба сахмияҳои имтиёзнок мумкин ҳамчун фоиз кафолат дода шавад. Масалан, сахмияҳои имтиёзноки 12 фоиза бо арзиши номиналии 20 в.ш. - ин сахмияҳои имтиёзноке, ки мувофиқи онҳо дивидендҳои солона ба андозаи 2,4 в.ш. (12 % аз 20 в.ш.) пардохта мешаванд. Дорандагони сахмияҳои имтиёзнок ба дороиҳои иттиҳодия, дар ҳолати барҳамдиҳии он, ҳуқуқи афзалиятнок доранд. Саҳмияҳои имтиёзнок дар намудҳои гуногун бароварда мешаванд ва тавсифи баъзе аз намудҳои паҳншудаи чунин сахмияҳоро мисол меорем.

Саҳмияҳои имтиёзноки пардохташаванда - сахмияҳои имтиёзноке, ки аз тарафи ширкат интиҳобан пардохта мешаванд.

Саҳмияҳои имтиёзноки мубаддалшаванда - ин чунин сахмияҳои имтиёзнокест, ки бо интиҳоби саҳом ба сахмияҳои одӣ иваз карда мешаванд.

Саҳмияҳои кумулятивӣ - ин сахмияҳои имтиёзнокест, ки дар онҳо бо муддати вақт дивидендҳои пардохтанашу-

да чамъ мешаванд ва бояд дар ҳар гуна соли муайян то имкон доштан дивидендҳои дорандагони сахмияҳои одӣ пардохта шаванд.

Аз рӯйи натиҷаи фаъолияти молиявӣ - хоҷагӣ маҷлиси умумии саҳомон (Шӯрои директорон) ба ҳар як намуди сахмияҳо дивидендҳоро эълон мекунад.

Дивидендҳо - тақсимои дороиҳои иттиҳодия одатан дар намуди воситаҳои пулӣ байни саҳомон мебошанд.

Дивидендҳои мавқуфгузошта - ин дивидендҳои чамъшудаи пардохтанашуда аз рӯйи сахмияҳои имтиёзноки кумулятивӣ мебошад, ки аз солҳои пешин боқӣ мондааст.

Иттиҳодия метавонад амалиёти гуногунро гузаронад, ки ба боби «Сармояи худӣ»-и ҳисоботи тавозунӣ таъсир расонад. Ба ин амалиёт дохил мешаванд:

- ✓ интишор (от)-и қоғазҳои қиматнок;
- ✓ эълон ва пардохти дивидендҳо;
- ✓ харид ва фурӯши сахмияҳои хусусӣ

Интишор(от)-и сахмияҳо. Фарз мекунем, ки иттиҳодияи нав ташкил шуд. Мувофиқи оиннома ба иттиҳодия фурӯши то 20 000 дона сахмияҳои одӣ бо арзиши ибтидоии 10 в.ш. иҷозат дода шудааст. Баъд аз санаи бақайдгирии оиннома иттиҳодия ба аъзоёни худ 10 000 сахмияҳоро бо арзиши ибтидоӣ фурӯхт. Маблағи даромадшуда ба 100 000 в.ш. баробар аст ($10\,000 \cdot 10$ в.ш.).

1. Ба маблағи умумии бақайдгирифта:

<i>Қарздори муассисон аз рӯйи сахмҳо</i>	
<i>ба сармояи оинномавӣ</i>	200 000
<i>Сахмияҳои одӣ</i>	200 000

2. Дар лаҳзаи фурӯши 10 000 то сахмияҳо:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	100 000
<i>Қарздори муассисон аз рӯйи сахмҳо</i>	
<i>ба сармояи оинномавӣ</i>	100 000

Баъд аз як моҳ иттиҳодия 5 000 дона сахмияҳоро ба дигар сармоягузoron бо арзиши 15 в.ш. барои 1адад сахмия ба маблағи 75 000 в.ш. ($5\,000 \cdot 15$) мефурӯшад. Дар ин ҳолат мукотибот шакли зеринро мегирад:

Воситаҳои пулӣ	75 000
Қарздорӣ муассисон аз рӯйи саҳмҳо ба сармояи оӣинномавӣ	50 000
Сармояи барилова пардохташуда	25 000

Фарқи байни арзиши фурӯш ва арзиши ибтидоӣ (5 в.ш.) ҳамчун сармояи иловагии пардохташуда инъикос мешавад. Баъд аз қайди чунин амалиёт қисмати «Сармояи саҳомӣ» намуди зеринро мегирад:

Сармояи гузошташуда:

Саҳмияҳои одӣ- арзиши номиналӣ 10 в.ш. (20 000 дона)	
барои барориш иҷозат додашуда	200 000
аз он ҷумла, саҳмияҳои пардохташуда	50 000
Сармояи барилова пардохташуда	25 000
Ғоидаи тақсимнашуда	0
Сармояи саҳомии умумӣ	225 000

Баъзан иттиҳодияҳо саҳмияҳоро барои ивазкунӣ бо дигар намуди доройҳо мебароранд. Масалан, иттиҳодия саҳмияҳои одӣ арзиши ибтидоии 20 в.ш. доштаро бо 1000 дона саҳмияҳои арзиши ҷориашон 35 в.ш. ба қитъаи замин, ки ҳоло арзиши бозориаш муайян нашудааст, иваз мекунад. Барои инъикоси чунин мубодила навишти зерин гузаронида мешавад:

Замин	35 000
Саҳмияҳои одӣ	20 000
Сармояи барилова пардохташуда	15 000

Азбаски арзиши бозории замин муайян карда нашудааст, ивазкунӣ бо арзиши бозории ҷорӣ саҳмияҳои ивазшаванда баҳо дода мешавад. Фарқияти арзиши ибтидоӣ ва арзиши бозории саҳмияҳо боз ба ҳисоби «сармояи иловагӣ» даромад карда мешавад.

Дивидендҳо - суди саҳмияҳо (dividends)- тақсимооти таносубии ғоида байни саҳомон вобаста ба миқдори муайяни саҳмияҳои ба онҳо тааллуқдошта. Азбаски ғоизи ғоидаи ба саҳомон ба шакли суди саҳмияҳо пардохта мешуда ҳаҷми ғоидаи такроран сармоягузори- мешударо кам мекунад, бинобар он пардохти дивидендҳо маънои

маблағгузорино дорад. Нишондиҳандаи «Баромади суди сахмияҳо» муҳимтарин ҷабҳаи гузаронидани сиёсати дивидендӣ ба шумор меравад. Агар маблағи дивидендҳои эълоншуда аз ғоидаи тақсимнашуда зиёд бошад, ин ҳолат чунин маъно дорад, ки дивидендҳо аз ҳисоби як қисми сармояи гузоштаи худӣ саҳомон пардохта мешаванд ва бо номи *дивидендҳои барҳамдода* (liquidating dividend) маълум аст. Чунин мафҳум дар вақти қатъи ғайриқонунии ширкат ё ихтисори ҳаҷми амалиёт истифода мешавад.

Се лаҳзаи муҳими амалиёт оид ба дивидендҳо тааллуқ дорад:

1. Санаи эълони дивидендҳо аз тарафи Шӯрои директорон.

2. Рӯзи ба қайд гирифтани саҳомон, ки ба онҳо дивидендҳо пардохта мешаванд. Ҳамон шахсе, ки сахмияро аз дигар саҳомон ба даст меорад баъд аз санаи бақайдгирӣ суди сахмияро мегирад. Агар муҳлати санаи пардохт гузарад, ҳуқуқ ба дивиденд аз байн меравад (Ex dividend).

3. Санаи ниҳой- ин рӯзи пардохти дивидендҳо мебошад. Дар ин вақт уҳдадорӣ оид ба пардохти дивидендҳо барҳам меҳӯрад ва дивидендҳо ба саҳомон пардохта мешаванд.

Фарз мекунем, ки иттиҳодия пардохти дивидендҳоро ба андозаи 4,5 в.ш. ба як сахмия эълон намуд. Миқдори сахмияҳои одии дар гардишбуда ба 15-уми январ 150 000 дона, санаи бақайдгирӣ 31-уми январ ва санаи пардохти дивидендҳо 1 март. Иттиҳодия вобаста ба эълони дивидендҳо мукотиботи зеринро мегузаронад:

15 январ. <i>Ғоидаи тақсимнашуда</i>	450 000
<i>Дивидендҳо барои пардохт</i>	450 000
31 январ мукотибот талаб карда намешавад.	
1 март. <i>Дивидендҳо барои пардохт</i>	450 000
<i>Воситаҳои нулӣ</i>	450 000

Одатан дивидендҳо бо пули нақд ва ё бо интишори саҳмияҳои иловагӣ пардохта мешаванд. Шакли натуралии дивидендҳо ҳам истифода мешавад, ба монанди ҷараёни пардохт бо маҳсулот, мол ва саҳмияҳои дигар корхонаҳо. Микдори зиёди дивидендҳои 20 фоиза ё микдори зиёди саҳмияҳои дар гардишбуда аз рӯи арзиши ибтидоӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Фарз кардем, ки иттиҳодия 100 000 дона саҳмияҳои арзиши ибтидоии 10 в.ш. доштара бо 7 фоизи дивидендҳо дар намуди саҳмияҳо эълон намуд. Арзиши бозории саҳмияҳо ба 20 в.ш. баробар аст. Дивидендҳо дар интишори 7 000 (100 000*0,07) саҳмияҳои иловагӣ меёбанд. Барои инъикоси дивиденд дар намуди саҳмия мукотибот шакли зеринро мегирад:

<i>Ҷоидаи тақсимнашуда</i>	<i>140 000</i>
<i>Саҳмияҳои оддӣ</i>	<i>70 000</i>
<i>Сармоҷи барилова пардохташуда</i>	<i>70 000</i>

Дар ин ҳолат дар тавозуни муҳосибӣ 107 000 дона саҳмияҳои баровардашуда ва дар гардишбуда нишон дода мешаванд.

Агар иттиҳодия ба ҷои 7 фоиз дивидендҳо 30 фоизро эълон кунад, он гоҳ 30 000-то (100 000*0,30) саҳмияҳои иловагӣ бароварда мешаванд. Азбаски ин микдори зиёди дивидендҳо мебошад, он бояд бо арзиши ибтидоӣ ба ҳисоб гирифта шавад. Мукотиботи муҳосибӣ чунин намудро мегирад:

<i>Ҷоидаи тақсимнашуда</i>	<i>300 000</i>
<i>Саҳмияҳои оддӣ</i>	<i>300 000</i>

Саҳмияҳои худии бозхаридшуда. Бо сабабҳои гуногун иттиҳодия метавонад саҳмияҳои худро ба сифати сармоҷгузории муваққатӣ харида гирад. Саҳмияҳои худии бозхаридшуда - ин саҳмияҳои иттиҳодия, ки онро дар бозори озод ба даст меорад. Саҳмияҳои худии бозхаридшуда дар тавозуни муҳосибӣ ҳамчун контрҳисоб ба сармоҷи инъикос мешаванд.

Саҳмияҳои худии бозхаридшуда бо мақсадҳои зерин аз тарафи ҷамъияти саҳомӣ харида мешаванд:

✓ нигоҳ доштани қурби саҳмияҳо дар дараҷаи муайян;

✓ зиёдкунии дивидендҳо ба ҳар як саҳмияҳои боқимонда;

✓ паҳнкунии саҳмияҳо байни кормандон ё зиёдкунии арзиши ибтидоии саҳмияҳои боқимонда;

✓ барҳамдиҳии харидани саҳмияҳо аз тарафи дигар корхона барои қорӣ намудани назорат.

Саҳмияҳои бозхаридшудаи худӣ (treasury stock) - саҳмияҳои ширкат, ки онро худаш ва ё ширкати фаръӣ харидааст ва метавонад дар асоси қонун такроран бароварда шаванд.

Бозхарид бо мақсади ихтисори миқдори онҳо гузаронида мешавад. Дар ИМА ҳар сол қариб 2,5 миллиард саҳмияҳо бо арзиши 80 ва зиёда аз 100 миллиард бозхарид мешаванд.

Сабабҳои бозхариди саҳмияҳои худӣ гуногунанд:

✦ ба кормандони худӣ пешниҳод намудани саҳмияҳо дар доираи нақшаи опсион (озодӣ дар хариду фурӯш) барои хариди саҳмияҳо;

✦ таъмини шароити қулайи бозор барои саҳмияҳои худӣ;

✦ зиёд намудани андозаи фоида ба ҳар як саҳмия бо усули ихтисори миқдори саҳмияҳо;

✦ хоҳиши ба даст овардани саҳмияҳои иловагӣ бо мақсади дар фаъолияти оянда истифода бурдан;

✦ пешгирии хариди ширкат ва кам кардани шумораи саҳомон.

Нисбат ба хариди саҳмияҳои дигар ширкатҳо бозхарид ҳамчун амалиёти хариди дороиҳо ба ҳисоб намеравад, чунки онҳо пештар интишор шуда буданд ва дар муомилот набуданд.

Амалиёти бозхариди дороиҳо сармояи худии саҳомиро кам мекунад:

<i>Саҳмияҳои худии бозхаридшуда</i>	<i>20 000</i>
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	<i>20 000</i>

Саҳмияҳои аз саҳомон бозхаридашуда бо арзиши аслиашон баҳо дода мешаванд.

Фурӯши саҳмияҳои худии бозхаридашуда бо арзиши асли, аз он зиёд ё кам баҳо дода мешаванд. Дар ҳолати:

а) баробар будани арзиши аслии саҳмияҳои бозхаридашуда бо арзиши ибтидоии онҳо амалиёт дар ҳисобҳо чунин сабт карда мешавад:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	20 000
<i>Саҳмияҳои худии бозхаридашуда</i>	20 000

б) арзиши аслии саҳмияҳои бозхаридашуда зиёдтар аз арзиши ибтидоии онҳо бошад:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	22 000
<i>Саҳмияҳои худии бозхаридашуда</i>	20 000
<i>Сармояи барилова пардохташуда</i>	2 000

с) арзиши аслии саҳмияҳои бозхаридашуда камтар аз арзиши ибтидоии онҳо бошад:

<i>Воситаҳои пулӣ</i>	12 000
<i>Сармояи барилова пардохташуда</i>	3 000
<i>Саҳмияҳои худии бозхаридашуда</i>	15 000

Дар ҳамин се ҳолат ҳисоби «Саҳмияҳои худии бозхаридашуда» ба маблағи харидкунӣ зиёд мешавад, зеро ҳамаи саҳмияҳо фурӯхта шудаанд. Дар ҳолати дуюм арзиши фурӯш аз нархи харидкунӣ ба маблағи 5 000 в.ш. зиёд аст, дар ҳолати сеюм ба фарқи байни арзиши харидкунии саҳмияҳо ва арзиши фурӯши онҳо 3 000 (15 000 – 12 000) сармояи пардохташуда кам карда шудааст. Агар ҳисоби «Сармояи барилова пардохташуда» бақияи зиёд намедошт, дар ин ҳолат барои пӯшонидани ин фарқият бояд ҳисоби фоидаи тақсимнашуда дебет мешуд.

Саҳмияҳои хусусии бозхаридашударо ҳамчун сармоягузори муваққатӣ фаҳмидан дуруст меояд. Саҳмияҳои хусусии бозхаридашуда дар ҳисоби мутақобил (контрсчёт) нисбати сармоя ба ҳисоб гирифта мешаванд ва ҳисоби дорой қабул нашудаанд, зеро чунин саҳмияҳо на дивиденд меоранд ва не даромади ояндаи иқтисодӣ.

Фарз мекунем, ки иттиҳодия барои интишори 1000 адад сахмия бо арзиши бозории ҳар яке аз онҳо 15 в.ш. арзиши ибтидоиаш 10 в.ш. қарор қабул мекунад. Барои инъикоси амалиёти харидкунӣ мукотиботи зерин дода мешавад:

Саҳмияҳои худии бозхаридашуда	15 000
Воситаҳои пулӣ	15 000

Боби «Сармояи гузошташуда»-и тавозуни муҳосибӣ то харидани сахмияҳои худии бозхаридашуда чунин намуд дошт:

Саҳмияҳои одии (50 000 дона) барои интишор иҷозатдодашуда бо арзиши 10 в.ш.	500 000
Сармояи барилова пардохташуда	100 000
Сармояи умумии гузошташуда	600 000

Баъд аз харидани сахмияҳои худӣ боби «Сармояи гузошташуда» дар тавозун намуди зеринро пайдо мекунад:

Саҳмияҳои одии барои интишор иҷозатдодашуда	500 000 (50 000 дона * 10 в.ш.)
Сармояи аз номинал зиёд пардохташуда	100 000
Саҳмияҳои худии харидашуда	15 000
Сармояи умумии гузошташуда	585 000

14.5 МОҲИЯТИ ФОИДАИ ТАҚСИМНАШУДА

Фоидаи тақсимнашуда (retained earnings) - як қисми сармояи худиро дар бар мегирад, ки байни саҳомон ба сифати дивиденд тақсим карда нашудааст. Дар қатори сармояи гузошташуда фоидаи тақсимнашуда сарчашмаи ба даст овардани дороиҳо ба ҳисоб меравад.

Бақияи кредитии ҳисоби фоидаи тақсимнашуда - ин маблағи фоидаи софи дар тамоми давраи фаъолияти ширкат ба даст овардашударо инъикос мекунад, яъне фоидаи соф фоидаи тақсимнашударо зиёд гардонидани дар як вақт ҳамчун дивидендҳо онро кам мекунад. Бори дигар қайд кардан ҷоиз аст, ки фоидаи тақсимнашуда дороии корхона ба ҳисоб намеравад, балки мавҷуд будани он маънои онро дорад, ки дороиҳои корхона аз ҳисоби ама-

лиёти аз рӯи онҳо фоида гирифта зиёд шудаанд. Ҳисоби «Фоидаи тақсимнашуда» метавонад бақияи дебетӣ дошта бошад, агар зарар ва пардохти дивидендҳо аз маблағи фоидаи тақсимнашуда зиёд бошанд. Маблағи норасогии фоидаи тақсимнашуда «дефитсит» дар боби «Сармояи худӣ» - и тавозун инъикос меёбад ва аз маблағи умумии сармояи саҳомӣ тарҳ карда мешавад.

Фоидаи софи давраи чорӣ дар ҳисоби ҷамъбасти «Маҷмӯи даромадҳо ва хароҷот» муайян карда мешавад. Дар дебети ин ҳисоб маҷмӯи хароҷот ва дар кредитах-хамаи даромади гирифташуда дарҷ меёбад. Дар натиҷаи муқоисаи даромад бо хароҷот фоидаи тақсимнашуда муайян карда мешавад. (ниг. ба ҷадвали 5.2 мавзӯи «Баанҷомрасии давраи ҳисобдорӣ»).

Маҷмӯи даромадҳо ва хароҷот	
Дебет	Кредит
278 160	304 180
10 500	
6 793	
8 727	
Гардиш 304 180	Гардиш 304 180

Аз кредит (даромад) дебетро тарҳ намоём маблағи фоидаи соф 8727 (304 180 – 278 160 - 10 500- 6 793) муайян мешавад ва ҳисоби «Маҷмӯи даромад ва хароҷот» пӯшида мешавад:

Маҷмӯи даромад ва хароҷот 8727
Фоидаи тақсимнашуда 8727

Агар иттиҳодия зарар бинад, он гоҳ он аз ҳисоби фоидаи тақсимнашудаи соли гузашта пӯшонидани мешавад:

Фоидаи тақсимнашуда 6 534
Маҷмӯи даромадҳо ва хароҷот 6 534

14.6 ҲИСОБГИРИИ МАБЛАҒЧУДОКУНИҲО АЗ ФОИДАИ ТАҚСИМНАШУДА

Бо амали рохбарияти ширкат ва ё мувофиқи талаботи қонунгузорӣ фоидаи тақсимнашуда метавонад барои мақсадҳои муайян маблағгузорӣ⁴⁵ ё захира карда шавад. Фоидаи тақсимнашудаи маблағгузоршуда, ҳамчун сармо-яи захиравӣ маълум аст, ки чунин захирахоро барои амалӣ шудани нақшаҳои муайян, ба монанди васеъ кардани иқтидорҳои истеҳсолӣ, ҳамчун захираҳои суғуртавӣ истифода мебаранд. Мақсади ягонаи маблағчудокуниҳо аз фоидаи тақсимнашуда - ин маҳдудкунии тақсимо-ти дивидендҳо ба дорандагони саҳмияҳо мебошад. Маблағ-чудокуниҳо ба соҳиби дороиҳои муайян алоқаманд не-станд ва маънои ҷойгир кардани маблағҳои нақдӣ ё дигар дороиҳоро ба фонди махсус надоранд.

Маблағи нақдинае, ки баъдан ҳамчун дивиденд тақсим карда мешавад, ба ҳамин тариқ барои мақсадҳои муайян дастрас аст ё барои таъмини фондҳо, масалан, ба-рои пӯшонидани қарзҳо бе тағйир монанда мешавад. Самти муҳими ахбори ба фоидаи тақсимнашуда тааллуқдошта маҳдудияти барои тақсимо-ти он ба сифати дивидендҳо гузошташуда, ба шумор меравад. Масалан, дар шартномаи қарзӣ дар назар дошта мешавад, ки қисми фоидаи тақсимнашуда ба андозаи 250 000 в.ш. набояд ба-рои пардохти дивидендҳо, то он вақте ки қарз пардохта намешавад, истифода бурда мешавад.

Маблағчудокуниҳо аз фоидаи тақсимнашуда бо роҳи гузаронидани маблағҳо аз ҳисоби "Фоидаи

⁴⁵ Дар дастури таълимии «Баҳисобгирии молиявӣ» мафҳуми «ассигнование» -ҳиссаҷудокуниҳо омадааст, вале мо сахехтар маблағгузорӣ қабул намудем.

тақсимнашуда" ба ҳисоби "Сармояи захиравӣ ба амал бароварда мешавад:

Ғоидаи тақсимнашуда

50000

Сармояи захиравӣ

50000

Аз ин мукотибот дида мешавад, ки тағйирот фақат дар дохили манбаи воситаҳо сурат мегирад: ғоидаи тақсимнашуда кам шуда сармояи захиравӣ зиёд мегардад.

Баъд аз он ки маблағчудокуниҳо ба амал бароварда мешаванд, маҳдудиятҳо барҳам дода мешаванд. Маблағҳои ҷудокардашуда бояд ба таркиби ғоидаи тақсимнашуда баргардонда шаванд.

Азбаски маблағчудокуниҳо барои мақсадҳои муайян таъинот доранд, бояд ба қадри имкон дар муддати сол таҳлили ҳамаи маблағҳои ҷудокардашуда ва аниқии маблағчудокуниҳо гузаронида шаванд.

Ҳисобот оид ба ғоидаи тақсимнашуда одатан ба ду қисми асосӣ тақсим мешавад: (1) маблағ ҷудо карда шудааст ва (2) маблағ ҷудо карда нашудааст. Дар қисми якум барои ҳисобҳои маблағҳои ҷудокардашуда бақияи аввала аз рӯйи ҳисоб, ҳар гуна зиёдшавӣ ё камшавии маблағҳои давраи ҳисоботӣ, бақияи охиринаи ҳисоб нишон дода шудааст. Дар қисми дуюм барои ҳисоби маблағҷудокардашуда аз рӯйи ғоидаи тақсимнашуда бақияи аввала аз рӯйи ҳисоб, даромади соф ё зарари софи давра, дивидендҳо, гузаронишҳо ба ҳисоб ва аз ҳисоби маблағчудокуниҳо, бақияи охиринаи ҳамаи ҳисоб нишон дода мешавад. Ададҳои ниҳой дар ҳисобот - ин ғоидаи тақсимнашудаи ниҳой барои давраи охиринаи мебошад.

Мисол: ҳисобот оид ба ғоидаи тақсимнашуда, ки маблағчудокуниро дарбар мегирад.

Иттиҳодияи "Оби Зулол"

Ҳисобот оид ба фоидаи тақсимнашудаи **давраи ҳисоботӣ, ки 31 декабри соли 2012 ба охир мерасад**

Маблағҳои ҷудокардашуда:

Маблағҷудокуниҳо барои васеъкунии истехсолот ба 1 январи соли 2013	160 000
Маблағҷудокуниҳои иловагӣ	80 000
Фоидаи тақсимнашудаи маблағҷудокардашуда ба 31 декабри 2012	240 000

Маблағҳои ҷудокарданашуда:

Бақия дар 1 январи соли 2013	520 000
Фоидаи соф дар давоми сол 300 000	820 000
Дивидендҳои пулии эълоншуда 50 000	
Маблағҷудокуниҳо барои васеъкунии истехсолот 80 000	130 000
Фоидаи тақсимнашудаи озод ба 31 декабри соли 2013 (820 000-130 000)	690 000
Ҳамагӣ фоидаи тақсимнашуда ба 31.12.2013 (240 000+ 69 000)	930 000

Шарҳи ахборот оид ба фоидаи тақсимнашуда:

а) сохтори фоидаи тақсимнашуда – фоидаи тақсимнашудаи солҳои пешина, давраи ҳисоботӣ, зарарҳои тарҳкардашудаи солҳои пешин ва давраи ҳисоботӣ;

б) маблағҷудокуниҳои фоидаи тақсимнашуда, сохтори сармои захиравӣ;

в) маҳдудиятҳои ба фоидаи тақсимнашуда гузошташуда, муҳлатҳои амали маҳдудкуниҳо;

г) шартҳои пардохти дивидендҳо, маблағҳо ва шаклҳои дивидендҳо, дар ҳолати сахмияҳои имтиёзноки кумулятивӣ – маблағҳои дивидендҳои ҷамъкардашуда;

д) дар вақти шарҳи ахборот оид ба фоидаи тақсимнашуда бояд ахбороти иловагӣ оиди сармои хусусӣ ва сохтори он мавҷуд бошад.

Саволҳои санҷишӣ

1. Сармоя чист ва чаро таърифҳои гуногуни он вучуд дорад?
2. Таърифҳои муосири сармоя аз назарияи марксистӣ чӣ фарқият доранд?
3. Моҳияти Консепсияи байналмилалии сармояи молиявӣ ва қисмонӣ аз чӣ иборат аст?
4. Аломатҳо ва гурӯҳҳои таснифоти сармоя кадомҳоянд?
5. Ҳисобгирии муҳосибии сармоя дар мулкҳои якҷаҳзагӣ чӣ таъвир бурда мешавад?
6. Ҳисобгирии сармояи хусусӣ дар ширкатҳои шарикӣ чӣ хусусиятҳо дорад?
7. Таърифи тақсими фоида ва зарар дар корхонаҳои шарикӣ кадомҳоянд?
8. Фоидаи тақсимашуда чист ва бо дораҳои иттиҳодия чӣ алоқамандӣ дорад?
9. Дебет ва кредити ҳисоби «Фоидаи тақсимашуда» чӣ маъно дорад?
10. Сохтори одӣ ва мураккаби сармоя чӣ гуна аст?
11. Сармояи пешпардохтшуда (гузошташуда) аз кадом қисмҳо иборат аст?
12. Қамъиятҳои саҳомӣ дораҳои кадом афзалиятҳо ва камбудии мебошанд?
13. Кадом саҳмияҳоро саҳмияҳои имтиёзнок меноманд?
14. Дивиденд (судии саҳмияҳо) чист ва чаро пардохти онро ҳамчун маблағгузорӣ мефаҳманд?
15. Кадом дивидендҳоро дивиденди барҳамдода меноманд?
16. Шаклҳои пардохти дивидендҳо кадоманд?
17. Фарқияти сармояи гузошта ва фоидаи тақсимашуда аз чӣ иборат аст?
18. Моҳияти саҳмияҳои бозхаридашуда ва се ҳолати инъикоси амалиёт аз чӣ иборат аст?

19. Суди сахмияҳои пулӣ ва сахмияҳои майда ба сохтори сармояи иттиҳодия чӣ тавр таъсир мерасонад?

20. Ширкат соли чорӣ зарар гирифт ва он аз ҳисоби кадом манбаъ пӯшононида мешавад?

21. Дар ҳолати аз фоидаи тақсимнашуда ташкил намудани сармояи захиравӣ мукотибот чӣ хел мешавад?

«Боигарӣ дар истифодабарӣ
аст, на ҳуқуқ ба моликият»

*Арасту-файласуф ва олими
Юнони Қадим*

МАВЗҶИ 15. ҲИСОБГИРИИ ДОРОИҶОИ БА ИҶОРА ГИРИФТА

15.1. МАФҲУМИ ИҶОРА ВА ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ)

Иҷорагирию иҷорадиҳӣ ба асрҳои қадим тааллуқ дорад ва таърихи он дар асарҳои мутафаккирон хуб дарҷ ёфтааст. Вобаста ба гузариш аз як низоми иҷтимоӣ иқтисодӣ ба дигараш муносибатҳои иҷоравӣ ҳам такмил ёфта ҳоло дар сатҳи байналмилалӣ қарор доранд.

Иҷора (аз лот. *arrendare* – ба кироя додан) – шакли шартномаи амволист, ки мувофиқи он моликият ба та-сарруфи муваққатӣ ё истифодабарии муваққатӣ ба иҷорагир бар ивази иҷорапулӣ дода мешавад.

Дар СБҲМ (IAS) 17-Иҷора омадааст: «*Иҷора* – ин шартномаест, ки мувофиқи он иҷорадеҳ ба иҷорагир ҳуқуқи истифодабарии дороиро дар давоми муҳлати му-айяншуда бар ивази иҷорапулӣ ё силсилаи пардохтҳо медиҳад» (банди 4, с. 96). Ин стандарт сиёсати ҳисобдорӣ корхона ва шарҳи иттилоотро оид ба амалиё-ти гуногуни муносибатҳои иҷоравӣ байни иҷорагиру иҷорадеҳ муқаррар кардааст.

Яке аз шаклҳои афзояндаи иҷораи муосир лизинг (аз англ. *to lease* – ба иҷора супоридан) мебошад, ки дар он асосан ду тараф ва зиёдтар ҳам-лизингдиҳанда ва лизинг-гиранда иштирок менамоянд.

Лизинг – маҷмӯи муносибатҳои молумулкӣ ва иқтисодӣ оиди хариду фурӯши воситаҳои асосӣ ва ба иҷораи дарозмуддат супоридани онҳо мешавад. Дар ҷараёни муомилаи лизингӣ ду намуди шартнома тартиб дода мешавад: 1) шартномаи хариду фурӯш; 2) шартномаи лизингӣ, ки хеле муҳим аст, чунки лизингдиханда амволро на барои истифодабарӣ, балки барои ба истифодабарии муваққатӣ супоридан харид мекунад.

Лизингро ҳамчун дараҷаи баланди фаъолияти соҳибкорӣ медонанд, ки се шакли муносибатҳои ташкилӣ–иқтисодиро дар бар мегирад: 1) иҷоравӣ; 2) сармоягузорӣ; 3) тиҷоратӣ.

Вазифаҳои лизинг: молиявӣ, истеҳсолӣ ва фурӯшӣ мешаванд.

Намудҳои созишномаҳои иҷоравӣ:

1) *иҷораи молиявӣ (лизинг)* – ин иҷораест, ки ҳамаи хавфҳо ва подошҳои бо ҳуқуқи молумулк вобастабуда ба иҷорагир дода мешавад, ки ҳангоми он иҷорагир дороиҳоро дар ҳолати корӣ нигоҳ медорад. Ҳуқуқи соҳибият ба дороиҳо (моликият) ба иҷорагир мегузарад ва ё дода мешавад.

2) *иҷораи амалиётӣ (ҷорӣ)* – ин намуди иҷораест, ки аз иҷораи молиявӣ фарқ мекунад ва ягон хавфу подоши ба соҳиб будани моликият алоқамандро надорад.

Алоқамандии амалиёти лизингӣ байни иштирокчиёни муносибатҳои иҷоравӣ (лизингдиханда, лизинггиранда, таҳвилгар, ширкати суғурта) дар нақшаи 15.1. тасвир ёфтааст.

Аз нақша дида мешавад, ду намуди шартнома–байни лизингдиханда ва лизинггиранда (1) ва шартномаи хариду фурӯш байни фурӯшанда (таҳвилгар) ва лизингдиханда тартиб дода мешавад.

Агар аз нигоҳи таъмини ҳуқуқӣ нигарем, муомилаи лизингӣ хеле мураккаб буда, се давраро дарбар мегирад:

- тайёри ва асоснокнамоӣ;
- ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ;
- иҷрои муомила (хариду фурӯш).

Дар ҳар як давра гурӯҳи ҳуҷҷатҳо тартиб дода мешаванд, ки баъзе аз онҳоро номбар мекунем.

Дар давраи якум:

- ✓ дархости лизинггиранда ба лизингдиҳанда барои хариди таҷҳизот;
- ✓ ҳулоса оиди пардохтпазирии лизинггиранда ва самаранокии ҷараёни лизингӣ;
- ✓ дархост – супоришномаи лизингдиҳанда ба тахвилгари таҷҳизоти технологӣ;
- ✓ дархости ширкати лизингӣ ба бонки хизматрасон барои гирифтани қарзи лизингӣ;

Давраи дуюм омода сохтани ҳуҷҷатҳои зеринро дар назар дорад:

- шартномаи қарзӣ барои гузаронидани амалиёти лизингӣ;
- шартномаи хариду фурӯши объекти лизинг;
- санади (акти) қабулу супоридани объекти лизинг ба истифодабарӣ;
- шартномаи лизингӣ;
- шартнома оиди хизматрасонии техникаи амволи ба лизинг супорида;
- шартномаи суғуртаи объекти лизинг.

Давраи сеюм ба истифода супоридани объекти лизингро дарбар мегирад, ба монанди:

- ☞ таъмини нигоҳдории амвол;
- ☞ омодаи корӣ сохтани объект;
- ☞ пардохти лизингии муомила;
- ☞ ба ҳисоб гирифтани амалиёти лизингӣ ва дар ҳисобот тасвир кардани он;

☞ дар охири муҳлати иҷораи молиявӣ муайян наму-дани тарзи истифодаи таҷҳизоти иҷорагирифта.

Номгӯи ҳуҷҷатҳои номбаршуда ва ҳаҷми кори ҳуҷҷатикунонии амалиёти лизингӣ зарурияти ба ин масъала чиддӣ муносибат кардани муҳосибон, аудиторон ва ҳуқуқшиносонро талаб мекунад.

Дар тадқиқоти илмӣ баҳшида ба мавқеи иҷора дар рушди иқтисоди миллӣ баҳсу мунозираҳо ҷой доранд. Як ҷанбаи назариявии ин масъала мушаххас гардонидани фарқияти иҷора аз лизинг ва муайян намудани бартарихову норасогиҳои иҷора ва лизинг ба шумор ме-равад.

Иҷораву лизинг—ду мафҳуми пайваста, ки ба принципҳои монанд асос ёфтаанд, вале лизинг—як ҷузъи тасодуфии муносибатҳои иҷоравӣ ба ҳисоб меравад. Лизинг аз иҷораи одӣ фарқияти кулӣ ҳам дорад. Масалан, воситаи лизингиро ҳуди лизингиранда интиҳоб мекунад ва таҷҳизоти ба лизинг иҷора гирифта нав буда, пештар дар истифодабарӣ бояд набошад. Дар иҷорагирии одӣ чунин талабот риоя карда намешавад. Агар дар иҷораи одӣ объекти иҷора ба соҳибаш баргардонида шавад, дар муносибатҳои лизингӣ, пас аз ба итмом расидани муҳлати шартнома, воситаи ба лизингирифта—аз тарафи лизингиранда бозхарид (выкуп) мешавад. Дар мавриди иҷора соҳибмулк метавонад бо сабабҳои муайян шартномаро қатъ кунад ва ин амал қонунӣ ҳисобида мешавад. Барои лизингдиҳанда супоридани ягон амвол ба иҷора ғаъолияти асосӣ мебошад. Лизингиранда кӯшиш мекунад, объекти лизингро самаранок истифода бурда, аз он бештар даромад гирифта пардохтҳои лизингиро саривақт бар-гардонад.

Барои интиҳоби лизинг ё иҷора чиро доништан зарур аст?

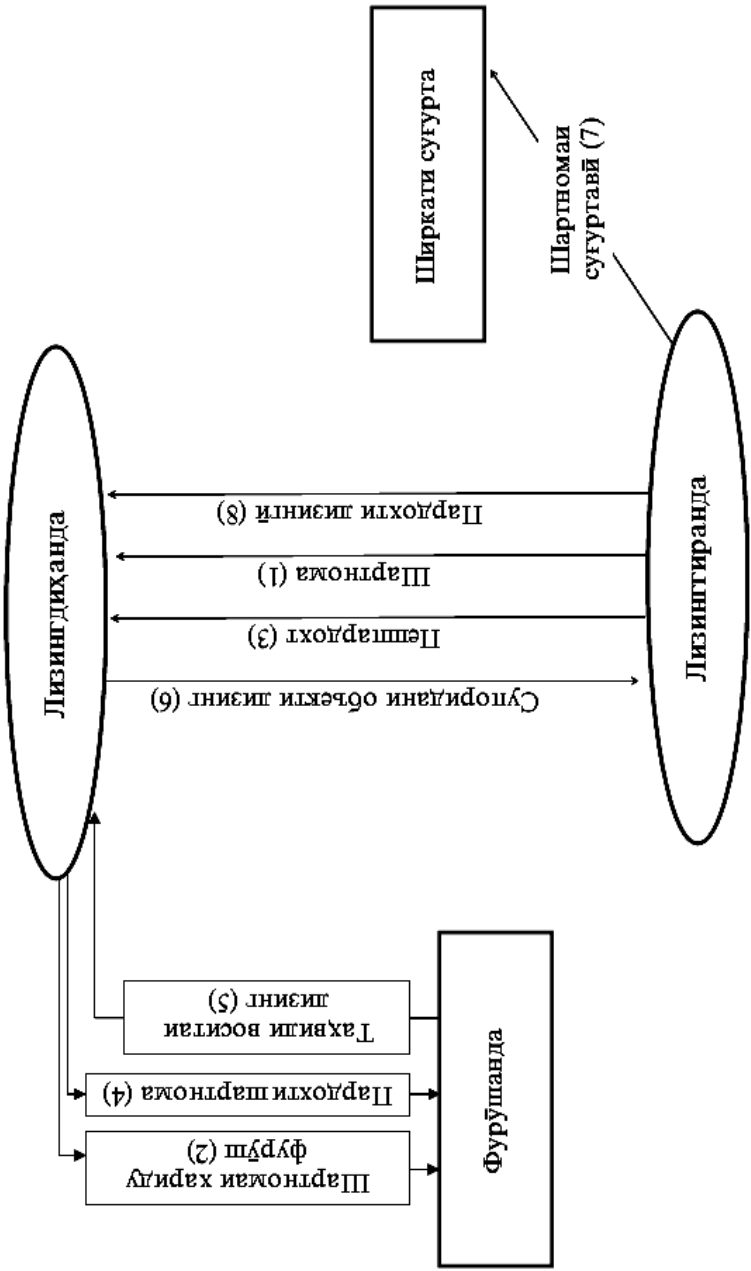
Мутахассисону экспертҳои ин соҳа ба ақидаанд, ки чанбаҳои зеринро бояд дар назар дошт:

1) *Технологияи гирифтани иҷора* бартарии зиёд дорад, осонтар аст, чунки ягон ҳуҷҷати молиявиро талаб намекунад. Лизинг бошад, муҳлати ташкилии дарозро талаб менамояд (аз як ҳафта то ним сол).

2) *Воситаи (предмети) лизинг ё иҷора.* Доираи объектҳои лизинг васеъ буда (аз иҷораи молиявии воситаҳои асосӣ то мутахассисони кордони муосир), объектҳои иҷора бо номгӯи биноҳо ва техникаи истифодашуда маҳдуд аст. Масалан, корхона ягон таҷҳизоти кӯҳнаро ба осонӣ ба иҷора гирифта метавонад, вале дар ҳолати лизинг таҷҳизот бояд нав ва аз ҷиҳати техникӣ ҳозиразамон бошад.

3) *Арзиши объект.* Одатан арзиши иҷорапулӣ аз арзиши пардохтҳои лизингӣ зиёдтар аст, чунки ба нархи он хароҷоти таъмир, талафот аз бозистии техникӣ ва дигар хароҷот дохил карда мешавад. Лизинг ҳамчун воситаи молиявӣ таъиноти сармоягузорию дорад ва бинобар он дорои баъзе имтиёзҳо ва сабукиҳои андозбандӣ мебошад, ба монанди тезонидани суръати истеҳлоки амволи лизингӣ, гузаронидани пардохтҳои лизингӣ ба хароҷот, ки дар натиҷа фоидаи андозбандиро кам мекунад.

4) *Муҳлат.* Агар муҳлати иҷора аз се моҳ то ба як сол бошад, лизинги дарозмуддат аз 1 то 5 сол ва аз ин ҳам зиёд мешавад. Мо баъзе тарафҳои фарқкунандаи иҷора ва лизингро мутолиа намудем. Дар натиҷаи таҳлил чунин ҳулоса баровардан мумкин аст: иҷора новобаста аз бартариҳои хосияти сармоягузорию надорад ва барои таъмини устувории соҳибкорӣ лизинг–ин як усули иқтисодии пешрафтатарин мебошад, ки метавонад корхонаро бо техникаву технологияи муосир таъмин намояд.

Нақшаи 15.1. Тарзи гузаронидани амалиёти лизинги

15.2. ФАРҚИЯТИ БАЙНИ ИҶОРАИ АМАЛИЁТӢ АЗ МОЛИЯВӢ

Муҳимтарин масъалаи дар СБҲМ (IAS) 17 – Иҷора дарҷёфта – ин *таснифоти* иҷора мебошад. Дар банди 7 кайд гардидааст, ки таснифоти иҷора ба тақсими хавфҳо ва манфиати иқтисодӣ ба соҳибияти дороиҳо алоқаманд буда, байни иҷорадиҳанда ва иҷорагир равона гардидааст.

Хавфи иҷораи дороӣ (Risks associated with a leased asset) – имкони талафот ба иллати истифода накардан ва ё ба таври пурра истифода набурдани иқтидор ё дороиҳо аз нигоҳи технологӣ кӯҳна ва ҳамчунин ноустуворӣ дар фоида ба тағйироти шароити иқтисодӣ фаҳмида мешавад.

Подоши ба дороиҳои иҷорагирифта алоқаманд (Rewards associated with a leased asset) – маънои чашмдошти кори фоиданок дар муддати истифодабарии дороиҳо ва гирифтани фоида аз баландшавии арзиши онҳо ва ё фурӯши арзиши бақиявиашонро дорад.

Шаклҳои лизинг, мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ду хел мешаванд:

а) *лизинги дохилӣ* – лизингдиҳанда ва лизинггиранда дар дохили мамлакат резидент ба ҳисоб мераванд.

б) *лизинги байналхалқӣ* – лизингдиҳанда ва лизинггиранда резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон нестанд.

Дар банди 15.1. мо таъкид карда будем, ки СБҲМ (IAS) 17 бештар иҷораи амалиётӣ (ҷорӣ) ва иҷораи молиявиро эътироф мекунад. Пас онҳо аз якдигар бо кадом шарту хусусият фарқ мекунад?

Иҷораи амалиётӣ (Operating lease) – иҷораест, ки аз иҷораи молиявӣ фарқ мекунад, яъне дигар ҳамаи намудҳои иҷораро ба худ таҷассум мекунад, ба ғайр аз иҷораи молиявӣ. Ин намуди иҷораро иҷораи фаврӣ (оперативӣ) низ меноманд. Мувофиқи шартномаи иҷораи амалиётӣ бино, таҷҳизот ва дигар дороиҳо ба муҳлати кӯтоҳ (аз як рӯз то як сол) ба иҷора супорида мешавад.

Ҳамаи хароҷоти нигоҳдорӣ, таъмир, андоз, суғуртакунии воситаҳои асосӣ аз ҳисоби иҷорадеҳ гузаронида мешавад, чунки моликияти иҷоравӣ дар тавозуни иҷорадеҳ ба ҳисоб гирифта шудааст.

Иҷораи амалиётӣ (ҷорӣ) бо шартҳои зерин асос меёбад:

👉 иҷорагир ягон ҳел хавфу подоши воситаҳои иҷораро ба уҳда намегирад ва ҳамчунин ягон ҳел афзалияти ба соҳиб будани дороиро надорад;

👉 дороиҳои ба иҷораи ҷорӣ гирифта дар тавозуни иҷорадиҳанда боқӣ мемонанд.

Иҷораи молиявии амвол (лизинг), иҷораи дарозмуддат ва асосӣ–инҳо се мафҳуми дорои як маъно мебошанд.

Иҷораи дарозмуддати амвол одатан муҳлати аз се моҳ ё сол ва зиёдтарро дар назар дорад. Агар муҳлати лизинг аз се сол камтар бошад (1 то 3 сол), онгоҳ чунин тарзи иҷора – хайринг (hairing), яъне иҷораи миёнамуҳлат номида мешавад.

Таҷрибаи муосири лизинг намудҳои гуногуни лизингро дорост: лизинги хурд (аз 20 000 то 50 000 доллар), лизинги миёна (аз 50 000 то 500 000 доллар) ва лизинги калон (то 2 000 000 доллар).

Иҷора молиявӣ ҳисобида мешавад, агар мувофиқи СБҲМ (IAS) 17 -Иҷора (банди 10 ва 11) ба шартҳои зерин ҷавоб диҳад:

👉 пас аз анҷоми муҳлати иҷора ҳуқуқи соҳиби дорой ба иҷорагир мегузарад;

👉 иҷорагир имконияти хариди дороиҳоро бо нархи ҳеле камтар аз арзиши ҳаққонии (одилонаи) бозорӣ дорад;

👉 муҳлати иҷора қисми афзалиятноки муҳлати хизмати иқтисодии дороиҳоро (зиёда аз 75%) ташкил мекунад, ҳатто новобаста ба он, ки ҳуқуқи моликият дода намешавад;

👉 дар охири муҳлати иҷора арзиши бақиявии дорой камтар аз 20% арзиши фурушро дар лаҳзаи бастанӣ шартнома ташкил мекунад;

👉 дороиҳои ба иҷора гирифта хосияти махсусе до-

ранд, ки иҷорагир онҳоро бе ягон дигаргунӣ истифода бурда метавонад;

✎ агар иҷорагир ҳуқуқи пешакӣ қатъ кардани шартномаи иҷораро пайдо кунад, зиёни иҷорадиханда дар ин ҳолат ба иҷорагир мегузарад;

✎ иҷорагир имконияти дароз кардани муҳлати иҷораро дорост, ки иҷорапулӣ аз арзиши бозорӣ хеле паस्तтар бошад.

Мувофиқи шарту шароитҳои шартномаи лизингӣ истифодабаранда метавонад амволро бихарад, созишномаи шартҳои имтиёзноро бандад ва ё муносибатҳои иҷоравиро қатъ намояд. Дар ин намуни иҷораи дарозмуддат масъалаҳои гарав, суғурта, кафолат ва тартиби хариди амволи лизингӣ бағоят аҳамият пайдо мекунад. Ба замми ин гуфтаҳои иҷораи дарозмуддатро ҳамчун як намуни махсуси қарзи ба иҷорагир пешниҳодгардида фаҳмидан дуруст аст, вале онро набояд чун амалиёти «бонкӣ» қабул намоем. Барои далелнокии ин ақида мисол меорем, ки лизингиранда ба лизингдиханда арзиши пурраи ҳиссаҷудокунииҳои истехлокро мегузаронад, вале на пардохти ҳармоҳаи ҳуқуқи истифодабарии объекти лизингро.

15.3. ҲИСОБГИРИИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ ВА АМАЛИЁТӢ АЗ ТАРАФИ ИҶОРАГИР (АРЕНДАТОР)

Иҷораи молиявӣ (лизингӣ) дар тавозуни иҷорагир ҳамчун воситаҳои ба иҷора гирифташуда дар қисми дороиҳо ва уҳдадорихои иҷоравӣ дарҷ карда мешаванд. Маблағи дар аввали муҳлати иҷора капитализатсияшуда, бояд ба арзиши дисконтшудаи ҷории камтарин пардохтҳои иҷоравӣ, ки дар асоси арзиши бозории объекти иҷора муайян карда мешавад, баробар бошад.

Мувофиқи СБҲМ (IAS) 17, камтарин пардохтҳои иҷоравӣ – ин пардохтҳо дар муддати муҳлати иҷора, аз иҷорагир (ба ғайр аз иҷорапулии шартӣ, пардохти хизматҳо ва андозҳои аз тарафи иҷорадеҳ пардохта ме-

шуда) талаб карда мешаванд. Он чунин муайян карда мешавад: маблағи пардохтҳои иҷоравӣ тарҳи хароҷот оид ба нигоҳдорӣ, суғурта ва пардохти андозҳо, яъне хароҷот оиди ба амалбарории иҷора.

Дар вақти ҳисобу китоби арзиши дисконтии (тахфифшудаи) камтарин пардохтҳои иҷоравӣ омили баҳисобгирии дисконткунонӣ – ин меъёри фоизи дар назар дошташудаи иҷора ба ҳисоб меравад. Мувофиқи СБҲМ 17 меъёри фоизи дар шартномаи иҷора дар назар дошташуда – ин меъёри дисконте, ки дар ибтидои муҳлати иҷора ба эътибор гирифта, барои он ки арзиши дисконтии умумии (а) камтарин пардохтҳои иҷоравӣ ва (б) арзиши кафолатдоданашудаи барҳамдиҳӣ бо арзиши одилонаи дороии ба иҷора додашуда баробар бошад.

Арзиши кафолатдоданашудаи барҳамдиҳӣ–ин он қисми арзиши барҳамдиҳии дороии иҷоравист, ки гирифтани аз тарафи иҷорадеҳ кафолат дода намешавад, ё кафолати онро тарафи сеюми ба иҷорадеҳ алоқаманд ба уҳда гирифтааст. Агар меъёри фоизро муайян намудан душвор бошад, он вақт меъёри фоизии афзоишбанда истифода бурда мешавад, ки бояд иҷорадеҳ бо истифодабарии воситаҳои барои гирифтани (харидани) ин дорой зарурбуда бипардозад.

Дорой ва уҳдадорӣ ба он мувофиқ дар иҷораи молиявӣ дар асоси риояи бартарии мазмун бар шакл ба ҳисоб гирифта мешавад.

Ҳисобгирии иҷораи молиявӣ аз тарафи иҷорагир ба принципҳои зерин асос меёбад:

1) дар ибтидои муҳлати иҷора дорой ва уҳдадорӣ аз рӯйи иҷорапулии минбаъда дар тавозуни муҳосибӣ бо маблағи якхела нишон дода мешаванд;

2) уҳдадорӣ аз рӯйи иҷораи молиявӣ ба ду қисм – чорӣ (то як сол) ва дарозмуддат (зиёда аз як сол) тақсим мешавад;

3) ҳангоми пардохт иҷорапулиҳо ба хароҷоти

молиявӣ (харочоти фоизӣ) ва пардохти уҳдадории чорӣ (пардохт мувофиқи шартномаи иҷоравӣ) тақсим мешаванд (ниг. ба чадвали 15.1);

4) маблағи фарсудаҳои моликияти иҷоравӣ аз ҷониби иҷорагир бо низоми муайян барои ҳар як давраи ҳисобгирӣ ва мувофиқати он бо талаботи СБҲМ (IAS) 16 ва сиёсати ҳисобдорӣ корхона тақсим карда мешавад. Агар боварии аниқ бошад, ки дар охири иҷора моликият аз иҷорадеҳ ба иҷорагир мегузарад, онгоҳ давраи пешбинишудаи истифодабарӣ–ин муҳлати хизмати фоиданоки доройҳо мебошад.

Муносибатҳои иҷоравии иҷорагир ва иҷорадиҳандаро дар иҷораи молиявӣ (лизинг) чӣ тавр ба осонӣ дарк кардан мумкин аст?

Бо ин мақсад аз тарзи ташаккули нишондиҳандаҳо истифода мебарем.⁴⁶

Чадвали 15.1.

Ҳисобгирии иҷораи молиявӣ

Иҷорадеҳ		Иҷорагир
Гирифтани иҷоралуӣ дар давоми муҳлати иҷора	А	Пардохти иҷоралуӣ аз тарафи иҷорагир дар давоми муҳлати иҷора
Арзиши бақиявии иҷорагир кафолатдода	Б	Арзиши бақиявии иҷорагир кафолатдода
Маҷмуи сармоягузориҳо ба иҷора (иҷоралуии камтарин А+Б)	В	Иҷоралуии камтарин
Даромади молиявии даромаднашуда	Г	Ҳарочоти молиявӣ
Сармоягузори соф ба иҷора (Арзиши хариди дорой В-Г)	Д	Арзиши хариди дорой

Агар ба қисми «Иҷорагир» назар афканем, пас

⁴⁶ Финансовый учет. ОБА. Применение Международных стандартов бухгалтерского учета на практике. Учебное пособие. Бишкек, Кыргызстан, 2001, с. 130

хусусиятҳои ҳисобгирии иҷораи молиявӣ аз ҷониби иҷорагир муайян мегарданд:

1. Арзиши хариди дорой (Д) ҳамчун дорoiи асосӣ ва уҳдадорӣ инъикос карда мешаванд.

2. Харочоти молиявӣ (Г) ҳамчун харочоти пардохти фоиз дар давоми муҳлати иҷора фаҳмида мешавад.

3. Иҷорапулӣ дар ҷадвали таксимот (В) маънои камшавии уҳдадорӣ ва пардохти фоизро дорад.

4. Фарсудашавии объекти ба иҷора гирифта чун воситаҳои асосии худӣ корхона ба ҳисоб меравад (А) ва ба харочот дохил карда мешавад.

Дар мисоли зерин тартиби инъикоси амалиётҳои бо ҳисобгирии иҷораи молиявӣ ва амалиётҳои аз тарафи иҷорагир ва иҷорадеҳ алоқамандбударо дар ҳисобгирии муҳосибӣ дида мебароем.

Мисоли 1. 01 январи соли 201X ширкати истеҳсолии «Анис» ва ҶС «Хучанд ЗИЛ» созишнома бастанд, мувофиқи он ҶС «Хучанд ЗИЛ» (иҷорадеҳ) ба ширкати «Анис» (иҷорагир) автомашинаи боркашро бо арзиши ҳаққонии (бозории) 22 750 в.ш. ба иҷора медиҳад. Муҳлати иҷора 5 сол аст ва ширкати «Анис» уҳдадор мешавад, ки дар охири ҳар сол маблағи 6 000,00 в.ш. – ро бипардозад. Ҳамин тавр, маблағи умумии пардохтҳо 30 000 в.ш. (5x6 000) ташкил медиҳад. Меъёри фоизи дар шартнома нишондодашуда ба 10% баробар аст. Автомашинаи боркаш барои тамоми муҳлати хизматрасонии муфиди дорой ба иҷора дода мешавад ва дар назар дошта шудааст, ки дар охири муҳлати хизматрасонӣ арзиши барҳамдиҳӣ ба сифр баробар аст.

Талаб карда мешавад, ки ҳамаи ҳисобкуниҳо ва муқотиботро барои иҷорадеҳ ва иҷорагир инъикос намоем.

Ҳал: Сараввал арзиши ҷории автомашинаи боркашро, ки арзиши софи сармоягузорӣ ҳисобида мешавад, муайян менамоем, чунки дар муддати 5 сол иҷорагир ҳарсола 6 000,00 в.ш. – ро мепардозад ва арзиши ҷории чунин аннуитет ба ҳисобгирии коэффитсиенти 3.792

Ҳисобгирии дороиҳои ба иҷора гирифта

чадвали (С-2) муайян карда мешавад: (ТСА 6 000x3.792) = 22 750 в.ш.

Ин маблағ барои эътироф ва инъикоси амалиёти иҷоравии барои ду тараф муайянкунанда ба шумор меравад.

Ҳар сол «Анис» 4 550 (22 750/5) в.ш. истехлоки дорои асосиро инъикос мекунад. (Фарз мекунем, ки дар миқсоли мазкур тарзи хориҷкунӣ мунтазам истифода бурда мешавад).

Чадвали 15.2.

Чадвали ҳисобкунӣ пардохтҳои иҷоравӣ ширкати «Анис» (иҷорагир)

Сол	Уҳдадорӣ дар аввали сол	Ҳароҷоти молиявӣ 10%	Уҳдадорӣ ҷорӣ	Пардохт	Уҳдадорӣ иҷоравӣ дар охири сол (1-3)
	1	2	3	4	5
2009	22 750	2 275	3 725	6 000	19 025
2010	19 025	1 902,5	4 097,5	6 000	14 927,5
2011	14 927,5	1 492,75	4 507,25	6 000	10 420,25
2012	10 420,25	1 041	4 959	6 000	5 461,3
2013	5 461,3	538,7	5 461,3	6 000	0

Аз чадвали 15.2. дида мешавад, ки маблағи пардохтшаванда (6 000 в.ш.) аз ду қисм иборат аст: Ҳароҷоти молиявӣ (фоиз) – 2 275 в.ш. ва уҳдадорӣ ҷорӣ (3 725 в.ш.). Маблағи уҳдадорӣ дар охири соли 2009 (19 025 в.ш.) ҳамчун фарқи уҳдадорӣ дар аввали сол (22 750) ва уҳдадорӣ ҷорӣ (3 725) муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, то соли 2013-ум ҳароҷоти фоиз 7 249,95 в.ш., уҳдадорӣ ҷорӣ 22 750,05 в.ш. ва дар маҷмуъ ба 30 000 (7 249,95+22 750,05) маблағи пардохт баробар шуд. Шартҳои масъала ва чадвали 15.1.-ро истифода намуда амалиёти иҷорагириро тасвир мекунем.

1. Муқотиботи муҳосибии иҷораи молиявӣ дар санаи иҷорагирӣ:

Ҳисобгирии дороиҳои ба иҷора гирифта

<i>Воситаи нақлиёт (автомашина)</i>	22 750
<i>Қисми ҷории уҳдадориҳои дарозмуддат</i>	3 725
<i>Уҳдадориҳо аз рӯи иҷораи молиявӣ</i>	19 025
2. Пардохти ҳақиқии иҷорапулии соли якум	
<i>Қисми ҷории уҳдадориҳои дарозмуддат</i>	3 725
<i>Хароҷоти фоизҳо</i>	2 275
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	6 000
3. Иҷорапулии соли дуюм	
<i>Қисми ҷории уҳдадориҳои дарозмуддат</i>	4 097,5
<i>Хароҷоти фоизҳо</i>	1 902,5
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	6 000
4. Фарсудаҳои дорои ба иҷора гирифта дар соли якум	4 550 (22 750/5)
<i>Хароҷоти иҷора</i>	4 550
<i>Фарсудаҳои ҷамъшуда – нақлиёт</i>	4 550
5. Бақия дар ҳисобҳои тавозуни иҷорагир дар охири соли дуюм то ба ислоҳкунии қисми ҷории уҳдадориҳо	
<i>Фарсудаҳои ҷамъшуда (4 550+4 550) в.ш.</i>	9 100
<i>Уҳдадориҳои иҷоравӣ</i>	13 650
<i>Воситаи асосӣ (автомашинаи боркаш)</i>	22 750 в.ш.

15.4. ҲИСОБГИРИИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ ВА АМАЛИЁТИИ ИҶОРАДЕҲ

Аз нигоҳи иҷорадеҳ иҷора мумкин ҳамчун молиявӣ ва ё иҷора аз рӯи намуди фурӯш пешниҳод карда шавад. Барои иҷорадеҳ дороиҳои ба иҷораи молиявӣ супорида шуда, дар тавозун ҳамчун воситаҳои асосӣ инъикос намешаванд, балки ҳамчун қарзи дебиторӣ, ки ба сармоягузори соф баробар аст, дарҷ карда мешавад. Арзиши софи чунин қарзи дебиторӣ бояд бо арзиши ҷорӣ дисконтии маблағи камтарини пардохтҳои иҷораи молиявӣ, новобаста аз дараҷаи кафолатнокиаш, муайян карда шавад. Баҳодиҳӣ ба монанди ҳисобгирии қарзи кредиторӣ иҷорагир ҳисоб карда мешавад. Иҷорадеҳ фоида аз иҷораро ҳамчун фоида аз фоизҳо инъикос мекунад. Ҳамаи

фоида ҳамчун фоида аз сармоягузорӣ (маблағгузорӣ) ҳисобида мешавад.

Барои иҷорадиҳанда дороиҳои аз истехсолкунанда гирифта дар ҳисоби захираҳои молию моддӣ (ЗММ) ба ҳисоб гирифта мешаванд.

1. Хариди дороиҳо аз молтаъминкунанда (истехсолкунанда)

<i>Захираҳои молию моддӣ</i>	80 000
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	40 000
<i>Ҳисобҳои қобили пардохт</i>	40 000

2. Ба иҷора супоридани дорой

<i>Қарздорӣ дебиторӣ</i>	80 000
ЗММ	80 000

Агар дороиҳои пештара дар истифодабарии иҷорадеҳбуда ба иҷораи молиявӣ супорида шаванд, онгоҳ ҳисоби «Воситаҳои асосӣ» ё «Дороиҳои ғайримоддӣ» кредит карда мешавад.

Худи иҷорадеҳон истехсолкунанда ё дилер шуда наметавонанд ва хароҷоти бевоситаи аввала ба қарздорӣ дебиторӣ иҷораи молиявӣ дохил карда, даромади молиявии даромаднашуда бошад аз маҷмӯи сармоягузорӣ тарҳ карда мешавад:

$$\begin{array}{ccccccc} \text{Сармоягузориҳои} & & \text{Хароҷоти} & & \text{Даромади} & & \text{Сармоягузориҳои} \\ \text{умумӣ ба иҷора} & + & \text{бевоситаи} & - & \text{молиявии} & = & \text{соф ба иҷора} \\ & & \text{аввала} & & \text{даромаднашуда} & & \end{array}$$

Шумо метавонед ин формуларо бо нишондиҳандаҳои чадвали 15.3. муқоиса кунед ва маълум мегардад, ки ҳардуяш як маъно дорад:

Сармоягузориҳои умумӣ ба иҷора (В) тарҳи даромади молиявии даромаднашуда (Г) баробар ба сармояи соф ба иҷора (Д).

Шарти масъалаи дар банди 15.3. барои иҷорагир овардари истифода намуда, чадвали пардохтҳои иҷораи молиявиро барои иҷорадеҳ (лизингдиҳанда) тартиб медиҳем.

Ҳисобгирии дороиҳои ба иҷора гирифта

Ҳар сол ҶС «Хучанд ЗИЛ» пардохтҳои 6 000 в.ш.-ро байни даромади молиявӣ ва пардохти уҳдадории дебиторӣ тақсим менамояд.

Ҷадвали 15.3.

Ҷадвали гирифтани пардохтҳои иҷоравӣ аз тарафи иҷорадеҳ ҶС «Хучанд – ЗИЛ»

Сол	Қарзи дебиторӣ дар аввали сол	Даромади молиявӣ 10%	Қарзи дебитории ҷорӣ	Пардохт	Қарзи дебиторӣ дар охири сол
	1	2	3	4	5
2009	22 750	2 275	3 725	6 000	19 025
2010	19 025	1 902,5	4 097,5	6 000	14 927,5
2011	14 927,5	1 492,75	4 507,25	6 000	10 420,25
2012	10 420,25	1 041	4 959	6 000	5 461,3
2013	5 461,3	538,7	5 461,3	6 000	-

Сармоягузориҳои умумӣ ба иҷора – маблағи ҳадди ақали пардохтҳои иҷоравӣ дар шароити иҷораи молиявӣ аз назари иҷорадиҳанда ва дигар воридоти арзиши бақиявии ғайрикафолатноки дороиҳои иҷорагирифта.

Маблағи қарздории дебитории аз ҷониби иҷорадиҳанда эътирофкарда аз ду қисм иборат аст:

а) қарздории дебитории ба иҷорадиҳии объект алоқаманд;

б) қарздории дебитории аз рӯйи хароҷоти бевоситаи аввала.

Мо барои осон гардонидан маблағи хароҷоти бевоситаи иҷорадиҳандаро ҷудо накардем ва тахмин намудем, ки ба қарздории дебиторӣ дохил гардидааст. Маблағи ҷунин хароҷот ба иҷорапулӣ дохил мешавад ва иҷорагир онро баъзан намедонад ва агар хоҳиш кунад, бояд таркиби иҷорапулиро омӯзад.

Мукотиботи ҳисобҳои иҷоравии иҷорадеҳро дида мебароем.

1. Инъикоси ба иҷораи молиявӣ супоридани объект	
<i>Қарздории дебитории дарозмуддат</i>	19 025
<i>Қисми ҷории қарздории дебиторӣ</i>	3 725
<i>Воситаҳои асосӣ (автомашина)</i>	22 750
2. Гирифтани маблағи иҷорапулӣ дар соли якум	
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	6 000
<i>Қисми ҷории қарздории дебиторӣ</i>	3 725
<i>Даромад аз иҷора</i>	2 275
3. Гирифтани иҷорапулӣ аз тарафи иҷорадеҳ дар соли дуюм	
<i>Воситаҳои пулӣ</i>	6 000
<i>Қисми ҷории қарздории дебиторӣ</i>	4 097,5
<i>Даромад аз иҷора</i>	1 902,5

Ҳисобгирии иҷораи амалиётӣ (ҷорӣ).

Иҷораи амалиётӣ (ҷорӣ ё фаврӣ) таснифот карда мешавад, агар вай амалан гузаштани ҳамаи хавфҳо ва подоши ба дорой алоқамандро дар назар надошта бошад (банди 8 СБҲМ (IAS) 17). Барои фарқ кардани иҷораи молиявӣ аз амалиётӣ муҳимтар фаҳмидани мазмуни амалиёт аст.

Дар вақти ба иҷораи амалиётӣ додани дороиҳо, дар асоси шартнома иҷорадеҳ онҳоро аз тавозунаш хорич намекунад ва мувофиқан хавфҳо ва подошҳо ба ҳисоби иҷорадеҳ боқӣ мемонанд. Бинобар он ҳамаи иҷорапулиҳои гирифтামешуда, ҳамчун даромади давраи ҳисоботӣ эътироф гардида, дар ҳисобот оиди натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагӣ (шакли №2) инъикос меёбанд.

Ҳисобгирии иҷораи амалиётӣ аз рӯи хусусияти дорой тасниф карда мешавад.

✍ Хароҷоти истехлок мувофиқи СБҲМ (IAS) 16 эътироф карда мешавад.

✍ Даромад аз иҷораи амалиётӣ дар асоси усули ростхата вобаста ба муҳлати иҷора эътироф карда мешавад.

✍ Хароҷоти бевоситаи аввалаи иҷорадиҳанда оид ба тартиб додани шартномаи иҷоравӣ ба арзиши тавозунии

дорой илова карда мешавад.

✎ Иҷорадиҳандаи истехсолкунанда ё дилер фоидани аз фурӯши бастании иҷораи амалиётро эътироф намекунад, зеро он муодили фурӯш нест.

Агар муносибати иҷоравии ширкати «Анис» ва ҶС «Хучанд ЗИЛ» ҳамчун иҷораи амалиётӣ ба ҳисоб гирифта шавад, онгоҳ мукотиботи муҳосибӣ ба таври зерин дарҷ карда мешавад.

1. Фарсудаҳои солони автомашинаи аз рӯйи усули хоричқунии мунтазам дар ҶС «Хучанд ЗИЛ»

Дигар хароҷоти гайриамалиётӣ 4 550

Фарсудаҳои ҷамъшуда (автомашина) 4 550

2. Ҳисобкунии харсолаи иҷорапулӣ аз тарафи ширкати «Анис»

Хароҷоти иҷора 1 450

Воситаҳои пулӣ 1 450

3. Ҳисобкунии иҷорапулии хармоҳа аз ҷониби ширкати «Анис» - 120,8 (1450/12)

Хароҷоти иҷора 120,8

Ҷоизҳои барои пардохт 120,8

4. Ҳисобкунии харсолаи даромади фоизии ҶС «Хучанд ЗИЛ» гирифта

Воситаҳои пулӣ 1 450

Даромад дар намуди фоизҳо 1 450

5. Ҳисобкунии хармоҳаи даромади фоизии ҶС «Хучанд ЗИЛ»

Ҷоизҳои барои қабул 120,8

Даромад дар намуди фоизҳо 120,8

Дар ҳолати пешпардохти иҷорапулӣ иҷорадиҳанда онро ҳамчун даромади мавқуфгузошта (ба давраҳои дигар гузаронида) ба ҳисоб мегирад.

а) Ҷоизҳои барои қабул xxx

Даромади мавқуфгузошта xxx

б) Даромади мавқуфгузошта xxx

Даромад дар намуди фоизҳо xxx

15.5. ХУСУСИЯТҲОИ ИҶОРАИ ЗАМИН ВА БИНОҲО

Мувофиқи илми назарияи иқтисодӣ замин ҳамчун яке аз омилҳои истеҳсолот буда, моликият ба замин бо захираҳои табиияш ва амволи ғайриманқул имконияти гирифтани рентаи соф (мутлақ) ва иҷорапулиро дорад. Муҳимтарин масоили ба муносибатҳои хариду фурӯш, иҷорадиҳии замин вобаста – ин муайян намудани арзиши замин.

Нархи замин – иҷорапулии капитализатсияшуда (сармоякунонида-шаванда), яъне арзиши имрӯза дисконтшудаи ҳамаи иҷорапулиҳои давраи оянда.

$P_3 = TR \text{ const}/r \text{ PDV}$ – беҳудуд, ки дар ин ҷо:

P – нархи замин;

$TR \text{const}$ – андозаи иҷорапулии солона;

r – ставкаи (меъёри) фоиз;

Дар амал барои муайян намудани арзиши замин ҳамаи хароҷоти ба он вобастаро ба ҳисоб гирифтани зарур аст. Таркиби арзиши замин иборат аст аз:

- арзиши хариди замин;
- хароҷоти бо шартномабандӣ, бақайдгирӣ алоқаманд;
- хароҷоти тайёр намудани замин ба ҳолати истифодабарӣ (тарозакунӣ, ҳамворкунӣ, тоза ва пур кардан, захбуркунӣ);
- қабули баъзе ҳуқуқҳои гаравнокӣ ба амвол;
- ҳамагуна корҳои иловагӣ оиди агромилиоратсия.

Тарзи ҳисобкунии арзиши заминро мисол оварда будем (ниг. ба банди 10.4), бинобар он дигар такрор намекунем, чунки ин ҷо фақат сухан дар бораи иҷораи замин меравад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки тарзи дарҷ намудани амалиёт дар ҳисобҳо нисбати хариду фурӯш ва иҷораи замин, натиҷабарорӣ аз истифодаи замин ҳоло хуб ҳаллу фасли худро наёфтааст, таҷрибаи комил ҳам надорем.

Масъалаи таснифоти иҷораи қитъаҳои замин ва биноҳо дар банди 14-19 СБҲМ (IAS) 17 - иҷора нишон

дода шудааст. Иҷораи қитъаҳои замин ва биноҳо иҷораи амалиётӣ ё молиявӣ шуда метавонад.

Иҷораи замин одатан, иҷораи амалиётиро дар бар мегирад, чунки муҳлати истифодабариаш маҳдуд аст. Дар мавриди иҷора харидкунӣ ё додани ҳуқуқи моликиятро ба замин дар назар дошта бошад, он вақт чунин амалиёт – фурӯши ба муҳлатдихӣ номида мешавад ва иҷора бояд ҳатман капитализатсия шавад. Агар дар таркиби арзиши бозории амволи ба иҷорагирифташуда нархи замин аз 25% камтарро доро бошад, онгоҳ амалиёт ҳамчун иҷораи таҷҳизот эътироф карда мешавад. Дар ҳолати арзиши замин аз 25% зиёд будан, иҷораи замин алоҳида ба ҳисоб гирифта мешавад.

Қитъаи замин ва бино ҷузъҳои алоҳидаи дорои ба иҷора гирифта мебошанд ва бо мақсади таснифот, баҳодихӣ ва ҳисобгирӣ онҳоро алоҳида тадқиқ мекунанд. Агар дар охири муҳлати иҷора ҳуқуқи моликият ба иҷорагир гузарад, онгоҳ ҳар ду ҷузъ (замину бино) якҷоя иҷораи молиявӣ тасниф мешаванд. Бо зарурияти ҳисобдорӣ ва назорат камтарин пардохтҳои иҷоравӣ байни қитъаи замин ва бино мутаносибан ба арзиши одилонаи ду объекти иҷоравӣ тақсим карда мешаванд.

Дар асоси пешниҳоди СБҲМ (IAS) 40 «Сармоягузори амвол» ченкунии алоҳидаи «қитъаҳои замин» ва «бино» талаб карда намешаванд, агар ҳиссаи иҷорагир ба қитъаҳои замин ва биноҳо ҳамчун сармоягузори амвол, дар асоси тамсилаи ҳисобдории арзиши одилона, таснифот карда шавад.

Саволҳои санҷишӣ

1. Иҷора чист?
2. Иҷора ва лизинг чӣ фарқият доранд?
3. Чаро лизинг иҷораи молиявӣ фаҳмида мешавад?
4. Муносибатҳои лизингӣ бо кадом ҳуҷҷатҳо асоснок карда мешаванд?
5. Иҷораи амалиётӣ ба кадом шартҳо асос меёбад?

6. Ба иҷораи молиявӣ (лизинг) кадом шартҳо ҳос аст?

7. Се мафҳум: иҷораи асосӣ, дарозмуддат ва молиявӣ аз якдигар чӣ фарқ доранд?

8. Объекти ба иҷораи молиявӣ (лизинг) гирифта дар тавозуни иҷорадиҳанда ё иҷорагир ба кадом ҳисоб гирифта мешавад?

9. Оё иҷораи одӣ метавонад корхонаро бо техникаи ҳозиразамон таъмин намояд?

10. Бартариҳову камбудииҳои иҷора ва лизингро номбар кунед.

11. Чаро арзиши иҷорапулӣ аз арзиши пардохтҳои лизингӣ зиёдтар мешавад?

12. Имтиёз ва сабукиҳое, ки Кодекси андоз ба лизинг додааст, кадомҳоянд?

13. Маблағи сармоягузори соф чӣ тавр ҳисоб карда мешавад?

14. Ба арзиши замин, ғайр аз нархи харидаш, боз кадом хароҷот дохил мешавад?

15. Дар кадом ҳолатҳо иҷораи замин, иҷораи амалиётӣ ва ё иҷораи фуруши муҳлатнок таснифот мешавад?

«Вақте ки Шумо ҳамаи имконнопазириро сарфи назар мекунед, он чи боқӣ мемонад, эҳтимолиятноқ набошад ҳам, ҳақиқат мешавад»

Доил, Артур Конан-нависандаи машҳури шотландӣ ва англис

МАЗҶИ 16. ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

16.1. МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Дар вақти омӯхтани моҳияти ҳисобгирии муҳосибӣ ба ҳулоса омадем, ки ҳисобгирӣ ин низоми хеле васеи иттилоотӣ фаҳмида мешавад. Иттилооте, ки аз ҳисобгирии муҳосибӣ бар меояд бо мақсади таъмини самаранокии идоракунии таҳлил карда мешавад. Бинобар ба ду намуд (ҳисобгирии молиявӣ ва ҳисобгирии идоракунии) тақсим гаштани як низоми ягона таҳлили иқтисодӣ низ ба *таҳлили молиявӣ* ва *таҳлили идоракунии* чудо карда мешавад, ҳар яке аз инҳо ҳамчун фанни алоҳида предмет, объект, тарзу усулҳо ва вазифаҳои мушаххасро доранд. Таҳлили молиявӣ (берунӣ) баҳодиҳии ҳолати молиявии корхонаро дар назар дорад.

Қарздохону сармоягузoron дар чараёни гузаронида ни таҳлил ду мақсадро дар назар доранд:

✦ баҳо додан ба ҳолати молиявии корхона дар давраҳои гузашта ва ҳозира;

✦ баҳо додан ба дурнамои иқтидори молиявии корхона, яъне пешгӯии рушди молиявии он.

Вазифаҳои таҳлили молиявӣ чунинанд:

• баҳодиҳии таркиб ва сохтори дороиҳои корхона ва манбаи пайдоиши онҳо;

• муайян намудани иқтидори истеҳсолии корхона;

- муайян намудани устувори ҳолати молиявӣ ва қобилияти пардохтадокунии корхона;

- тағйирёбии ҳолати молиявӣ дар якчанд давра ва омилҳои асосии ба он таъсиррасонанда;

- баҳодиҳӣ ба ҳолати молиявии корхона ва пешгӯии фаъолияти он дар оянда.

Вобаста ба вазифаҳои гузашта ва интихоби объектҳои таҳлили молиявӣ нишондиҳандаҳои зерин ҳисоб карда мешаванд;

- ✦ нишондиҳандаҳои мутлақи фоида, даромад, харочот;

- ✦ нишондиҳандаҳои нисбии даромадноқӣ;

- ✦ нишондиҳандаҳои устувори бозор, бозоргирии дороиҳо ва пардохттавонии корхона;

- ✦ самаранок истифодабарии сармои худӣ;

- ✦ самаранок истифодабарии сармои қарзӣ;

- ✦ таҳлили самаранокии сармоягузорӣ;

- ✦ ташхиси иқтисодии ҳолати молиявӣ ва баҳодиҳии рейтингии корхона.

Манбаи ахбороти таҳлили молиявӣ шаклҳои тасдиқгардидаи ҳисоботи молиявӣ (тавозуни муҳосибӣ, ҳисобот оиди фоида ва зарар, ҳисобот оиди маҷмӯи даромад, ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя, ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ) ба ҳисоб мераванд. Ба ғайр аз ин дигар сарчашмаҳои ахборотӣ ҳам истифода мешаванд, ба монанди хулосаи аудиторӣ, ҳисоботи институтҳои молиявӣ, маводҳои нашриёти даврӣ ва ҳуди корхонаҳо.

16.2. УСУЛҲО ВА ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Дар сатҳи корхона таҳлили молиявӣ дар асоси иттилооти ҳисоботи молиявӣ, дигар ҳисоботи молиявии иловагӣ, омори ва нишондиҳандаҳои баҳисобгирии идорақунӣ гузаронида мешавад. Тарзи гузаронидану пешниҳод намудани натиҷаи таҳлил графикӣ (нақшавӣ), ҷадвалӣ ва зарибӣ мешавад. Тартиб додани ҷадвалу

графикҳоро барномаҳои компютерӣ иҷро мекунанд ва вазифаҳои таҳлилгар аз баҳо додан, хулосабарорӣ ва назорат иборат аст.

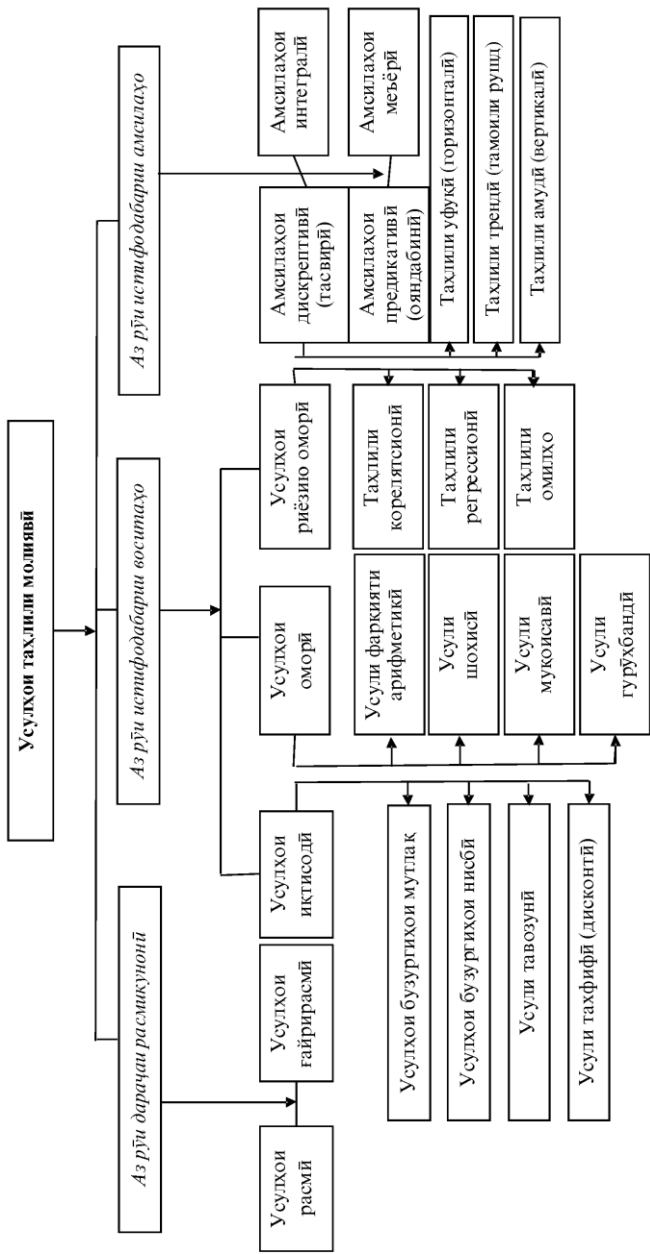
Усули таҳлили молиявӣ - ин гузаронидани тадқиқоти молиявиро дар назар дорад. Таснифоти усулҳо ва тарзи гузаронидани таҳлили молиявӣ аз мақсади гузошта, объекти тадқиқот ва хусусиятҳои соҳавӣ вобастагӣ доранд. Аломатҳо ва ба гурӯҳҳо ҷудо намудани усулҳои таҳлили молиявӣ дар расми 16.1 тасвир ёфтааст. Шумо бо бештари ин тарзҳо аз дигар фанҳои иқтисодӣ шинос ҳастед. Мо ба он усулҳо диққат ҷалб менамоем, ки аҳамияти амалӣ доранд.

Аз рӯйи дараҷаи расмикунонӣ (степень формализации) усулҳои таҳлил расмӣ ва ғайрирасмӣ мешаванд.

Усулҳои расмӣ дорои алоқамандии расмӣ таҳлилӣ буда, ба дараҷаи дуҷуми таснифот дохил мешаванд, ба монанди интисохкунӣ (элиминирование), алоқамандии (мувофиқатии) тавозунӣ, гурӯҳбандӣ, бузургҳои миёна ва таносубӣ, усулҳои графикӣ, индексӣ (шохисӣ) ва дигар.

Усулҳои ғайрирасмӣ бештар ба сатҳи мантиқии тартиби таҳлил асос ёфтаанд. Азбаски онҳо ба алоқамандии ҷиддӣ байни нишондиҳандаҳои иқтисодӣ таъя надоранд, бинобар онҳоро ба гурӯҳи усулҳои ғайрирасмӣ дохил мекунанд, масалан, усулҳои баҳодиҳии экспертӣ, психологӣ, таҳияи ҷадвалҳои таҳлилӣ.

Усулҳои иқтисодӣ – усулҳои бузургҳои мутлақ ва нисбӣ, усули тавозунӣ ва дигарҳо мебошанд. Нишондиҳандаҳои ҳақиқии ҳисоботи молиявӣ ва дигар бузургҳои мутлақӣ меёри, нақшавӣ, ҳисобдорӣ ва таҳлилӣ бояд муқоисасаванда бошанд.

Расми 16.1. Таснифоти усулҳои таҳлили ҳисоботи молиявӣ

Ба воситаи гузаронидани таҳлили нишондиҳандаҳои мутлақ усули уфуқӣ⁴⁷ ва амудӣ⁴⁸ мансубанд. Аз ҳама хубтараш ва ба усули таҳлил мувофиқ тарзи «фоизӣ» ва «индексӣ» (шоҳисӣ), ки Ван Хорн Ч. К. истифода намудааст.⁴⁹

Моҳияти *усули уфуқии* таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар он аст, ки нишондиҳандаҳои давраи ҳисоботӣ ва аввали давраи ҳисоботӣ бо ифодаҳои мутлақ ва нисбӣ муқоиса карда мешаванд. Мақсад аз гузаронидани таҳлили уфуқии ҳисоботи молиявӣ муайян намудани тағйироти мутлақ ва нисбии моддаҳои гуногуни ҳисобот мебошад.

Дарачаи баҳодиҳии тағйирот бояд якҷанд давраро дарбар гирад ва нишондиҳандаҳои соли қорӣ бо гузашта ҳатман муқоисашаванда бошанд. Тағйирёбии мутлақро бо формулаи зерин ифода менамоянд:

$$\text{Тағйирёбии мутлақ} \quad \text{Нишондиҳандаи давраи} \quad \text{Нишондиҳандаи аввали}$$

$$(\Delta T_M) \quad = \quad \text{ҳисоботӣ} (H_1) \quad - \quad \text{давра} (H_0)$$

Тағйирёбии нисбӣ вазни қиёсии тағйирёбиро дар нишондиҳандаи аввали давра бо ифодаи фоиз инъикос менамояд:

$$\text{Тағйирёбии} \quad \text{Маблағи} \quad \text{Нишондиҳандаи}$$

$$\text{нисбӣ} (T_n) \quad = \quad \text{тағйирёбии} \quad \text{соли гузашта}$$

$$\text{мутлақ} (\Delta T_M) \quad / \quad \text{(H}_0\text{)} \times 100\%$$

Таҳлили уфуқиро дар асоси тавозуни муҳосибӣ (шакли № 1), ҳисобот оиди фоида ва зарар ва дигар шаклҳои ҳисоботи молиявӣ мегузаронанд. Бо ин мақсад дар тавозуни муҳосибӣ маблағи зиёдшавӣ (камшавӣ) ва вазни қиёсии ҳар як гурӯҳ ва моддаҳои ба он дахлдошта

⁴⁷ Горизонталӣ, вақтӣ, шоҳисӣ (индексӣ) ҳам меноманд.

⁴⁸ Вертикалӣ, таркибӣ, фоизӣ, ки ҳаммаъноянд.

⁴⁹ Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами. –М.: Финансы и статистика, 2003, С. 161

ҳисоб карда мешаванд (ниг. ба чадв. 16.1).

Аз ин тавозуни таҳлилӣ маблағҳои мутлақи зиёдшавии унсурҳои тавозун ва моддаҳои алоҳида дида мешавад. Масалан, воситаҳои пулӣ дар муқоиса нисбати соли гузашта 518805 (зиёда аз 15 маротиба), қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ 1056599 (2 маротиба), уҳдадорӣ тичоратӣ – 355,6% (зиёда аз се маротиба), уҳдадорӣ қарзӣ -15,5%, уҳдадорӣ ҳисобкардашуда – 5 маротиба афзудаанд. Чунин тарзи таҳлил маъноӣ «хондан»-и тавозунро дорад. Агар ҳамаи иттилооти тавозунро бо мақсади тадқиқи тағйирҳои дороӣ дар давраи муқоисашаванда ба шакли чадвали одӣ таҳлили уфуқӣ оварем, онгоҳ чадвал шакли зеринро мегирад (чадв. 16.2).

Таҳлили уфуқӣ қисми дороӣ тавозун нишон медиҳад, ки дар давраи ҳисоботи соли 2013 дороӣ кӯтоҳмуддат нисбат ба соли 2012 зиёда аз се маротиба афзоиш ёфтаанд. Аз чадвали 16.1 бармеояд, ки зиёдшавӣ қарздорӣ харидорон – 2 маротиба, дигар қарздорӣ дебиторӣ – зиёда аз 6 маротиба ба ҳолати молиявӣ корхона таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин лиҳоз, баъдан тадқиқи сабабҳои пайдоиш, муҳлати пардохти қарздорӣ дебиториро омӯхтан ба мақсад аст, чунки баъзе аз қарздорӣ мумкин шубҳанок бошанд ва пӯшонидани зарари онҳо барои корхона мушкilot меорад.

Таҳлили амудӣ (фозӣ). Дар ҳолати таҳлили нишондиҳандаҳои мураккаби иқтисодӣ усули амудӣ таҳлил, бо мақсади муайян намудани тағйироти таркибии дороӣ, уҳдадорӣ ва сармояи худӣ истифода бурда мешавад. Моҳияти таҳлили амудӣ аз он иборат аст, ки қисми бутун ба 100% баробар карда шуда, вазни қисми ҳар як қисми алоҳидаи он ҳисоб карда мешавад.

Агар онро бо формула тасвир намоем, онгоҳ:

$$X_i = K_{Mi} : K_T * 100\%$$

X_i – ҳиссаи i – и таркибӣ;

K_{Mi} – қимати мутлақи, m – и таркибӣ;

K_T – қимати таркибии нишондиҳандаи мураккаб.

Тавозуни муҳосибии таҳлилии ҶСК «Амин» ба 31 декабри соли 2013

Модлаҳо	2012	2013	Зиёдшавӣ, камшавӣ (сомонӣ)	
			Маблағ	Вазни киёсӣ
Дороиҳо				
<i>Дороиҳои кӯтоҳмуддат</i>				
Воситаҳои пулӣ	33 172	551 977	518 805	156,4
Қарздорӣ дебиторӣ тижоратӣ	514 843	1 571 442	1 056 599	205,2
Дигар қарздорӣ дебиторӣ	210 106	1 613 207	1 403 101	667,8
Захираҳо	1 374 047	2 859 584	1 485 537	108,1
Ҷамъ, дороиҳои кӯтоҳмуддат	2 132 168	6 596 212	4 464 048	209,3
<i>Дороиҳои дарозмуддат</i>				
Воситаҳои асосӣ	2 980 457	5 331 177	2 350 720	78,8
Дигар дороиҳои дарозмуддат	62 146	62 145	0	0
Ҷамъ, дороиҳои дарозмуддат	3 042 603	5 393 322	2 350 719	77,3
Ҳамагӣ, дороиҳо	5 174 771	11 989 534	6 814 763	131,7
<i>Уҳдадориҳо ва сармоя</i>				
Уҳдадориҳо				
<i>Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат</i>				
Қарздорӣ кредитории тижоратӣ	715 412	3 259 861	2 544 448	355,6
Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ	1 981 395	2 289 685	308 290	15,5
Уҳдадориҳои ҳисоббардашуда	31 651	192 923	161 272	509,5
Ҷамъ, уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	2 728 458	5 742 469	3 014 011	110,4
<i>Уҳдадориҳои дарозмуддат</i>				
Қарзҳои дарозмуддат	1 541 085	3 150 127	1 609 042	104,4
Қарздорӣ ба муассисон	0	1 893 469	1 893 469	100,0
Ҷамъ, уҳдадориҳои дарозмуддат	1 541 085	5 043 596	3 502 511	227,3
Ҳамагӣ, уҳдадориҳо	4 269 543	10 786 064	6 516 521	152,6
Сармояи ҳудӣ				
Сармояи эълоншуда	290 000	290 000	0	0
Сармояи иловагӣ	313 483	313 483	0	0
Фоидаи тақсимнашуда	-67 001	231 241	298 242	4,45
Сармояи захиравӣ	368 745	368 745	0	0
Ҷамъ, сармояи ҳудӣ	905 228	1 203 469	298 241	32,9
Уҳдадориҳо ва сармоя	5 174 771	11 989 534	6 814 763	131,7

Таҳлили уфуқи тавозуни муҳосибӣ

Нишондиҳандаҳо	Дар аввали давраи ҳисоботӣ		Дар охири давраи ҳисоботӣ	
	Сомонӣ	%	Сомонӣ	%
Дороиҳои қўтоҳмуддат	2 132 168	100	6 596 212	309,3 (3 мар)
Дороиҳои дарозмуддат	3 042 603	100	5 393 322	177,3
Ҳамагӣ	5 174 771	100	11 989 534	231,6

Таҳлили амудии ҳисоботи молиявӣ барои муайян намудани сифати истифодабарии захираҳо дар фаъолияти корхона, гузаронидани таҳлили муқоисавӣ бо дигар корхонаҳои соҳавӣ, таркиби даромад ва хароҷот васеъ истифода мешавад. Ҳамчунин нишондиҳандаи нисбии ҳисса (X_i) барои баҳо додан ба фаъолияти корхона дар шароити бекурбшавии пул (пастшавии арзиш) ниҳоят қулай аст. Таҳлили таркибии нишондиҳандаҳои тавозуни муҳосибӣ имконият медиҳад, ки ба тамоилу тағйирёбии ҳолати молиявии корхона баҳои асоснок дода тавонем.

Аз тавозуни муҳосибии корхона (ҷадв. 16.1) истифода намуда таҳлили амудиро мегузаронем (ниг. ба ҷадв. 16.3).

Таҳлили ҳолати молиявии ҶСК «Амин» мувофиқи тавозун аз ноустувории вазъи молиявӣ шаҳодат медиҳад:

1) воситаҳои пулӣ ба маблағи 518 805 сомонӣ зиёд шуда бошанд ҳам, лекин ҳоло қарздорӣ харидорон 1 056 599 ё зиёда аз ду маротиба афзудааст.

2) аз таҳлили таркиби уҳдадориҳо бармеояд, ки дар корхона қарздорӣ тичоратӣ зиёда аз 2,5 млн. сомонӣ зиёд гардидааст.

3) дороиҳои бозоргиро дар соли 2013-17,8% (4,6+13,2) бо уҳдадориҳои ҷорӣ - 47.9% (27,2 + 19,1 + 1,6) муқоиса намоем, баръало қобилияти пардохтнопазирии корхона муайян мешавад.

Ҳамин тавр, ҳисоботи фоида ва зарар, ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулиро бо усулҳои уфуқӣ ва амудӣ таҳлил кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Таҳлили амудии тавозуни муҳосибӣ

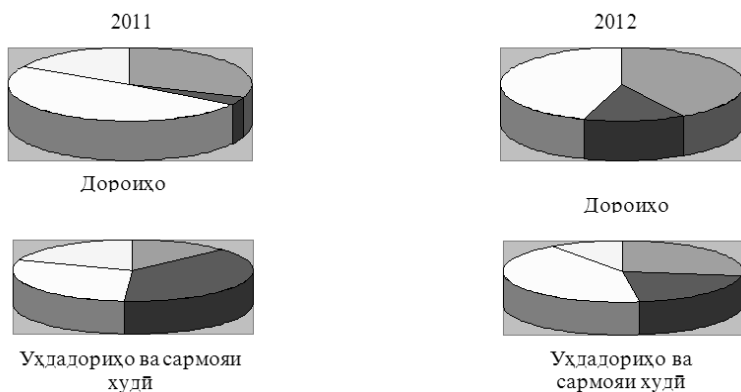
Нишондиҳандаҳо	Дар аввали соли ҳисоботӣ		Дар охири соли ҳисоботӣ	
	маблағ, сомонӣ	%	маблағ, сомонӣ	%
Дороиҳо				
Воситаҳои пулӣ	33 172	0,6	551 977	4,6
Қарздории дебитории тичоратӣ	514 843	9,9	1 571 442	13,2
Захираҳо	1 374 047	26,6	2 859 584	23,8
Дигар қарздориҳои дебиторӣ	210 106	4,1	1 613 207	13,4
Воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳо	3 042 603	58,8	5 393 322	45,0
Ҳамагӣ, дороиҳо	5 174 771	100	11 989 534	100,0
Уҳдадориҳо				
Қарздориҳои кредиторин тичоратӣ	715 412	13,8	3 259 860	27,2
Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати қарзӣ	1 981 395	38,3	2 289 685	19,1
Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддати ҳисобкардашуда	31 651	0,6	192 923	1,6
Уҳдадориҳои дарозмуддат	1 541 085	29,8	5 043 596	42,1
Ҳамагӣ, уҳдадориҳо	4 269 543	82,5	10 786 064	90,0
Сармояи худӣ				
Сармояи эълоншуда	290 000	5,6	290 000	2,4
Сармояи иловагӣ	313 483	6,0	313 483	2,6
Фоидаи таксимнашуда	-67 001	-1,2	231 241	1,9
Сармояи захиравӣ	368 745	7,1	368 745	3,1
Ҳамагӣ, сармояи худӣ	905 228	17,5	1 203 469	10,0
Ҳамагӣ, уҳдадориҳо ва сармоя	5 174 771	100	11 989 534	100,0

Иттилооти тавозуни муҳосибиро (чадв. 16.1) истифода намуда, тағйирёбиҳои таркибии дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи худиро дар ду соли охир ба тарзи диаграмма тасвир менамоем. (расми 16.2)

Диаграммаи 16.2-и бо тарзи ҳиссаӣ таҳиягардида нишон медиҳад, ки дар таркиби дороиҳои ҷорӣ дар соли 2013 нисбат ба соли 2012 зиёдшавӣ 4,5 банд (пункт) (41,6 – 37,1) мушоҳида карда мешавад. Тамоили зиёдшавӣ ба қарздории харидорон (соҳибкорони инфиродӣ) вобаста аст, ки мусбат баҳо дода намешавад, чунки пул дар қарздорӣ мавҷуд аст.

Таҳлили амудии тавозуни муҳосибӣ

Унсури тавозун	2012	2013
Дороиҳо		
1. Дороиҳои ҷорӣ	37,1	41,6
2. Дигар қарздорон	4,1	13,4
3. Воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳо	58,8	45,0
Ҳамагӣ	100,0	100,0
Уҳдадориҳо		
1. Уҳдадориҳои тичоратӣ	13,8	27,2
2. Уҳдадориҳои қарзӣ ва ҳисобкардашуда	38,9	20,7
3. Уҳдадориҳои дарозмуддат	29,8	42,1
Сармояи худӣ	17,5	10,0
Ҳамагӣ	100,0	100,0

Расми 16.2. Диаграммаи тағйирёбиҳои таркибии тавозуни муҳосибии ҶСК «Амин»

Агар дар муқоиса ҳамаи уҳдадориҳо 7,5 банд зиёд шуда бошанд, аз он ҷумла уҳдадориҳои тиҷоратӣ – 13,4 банд (27,2 -13,8). Сабаби чунин вазъ харидаи зиёди ашёи хом барои истеҳсоли маҳсулот маънидод карда мешавад.

Усули таҳлили тамоили инкишоф (трендӣ)⁵⁰ - яке аз намудҳои усули уфуқӣ ба ҳисоб рафта, тағйирот на дар 2 сол, балки дар якчанд сол (одатан 5 сол) муайян карда мешавад. Ҳангоми таҳлили тамоили индексоҳоро истифода мебаранд. Аз ин хотир ин тарзи таҳлилро индексӣ ҳам меноманд.

Масалан, соли 2011-ро ҳамчун асос 100% қабул намуда, нисбати он индекси дигар давраҳо ҳисоб карда мешавад. Аз иттилооти тавозуни муҳосибӣ истифода намуда индекси тамоили инкишофро барои «Қарздорӣ дебиторӣ тиҷоратӣ» ҳисоб мекунем:

$$\text{Индекси қарздорӣ дебиторӣ тиҷоратӣ} = \frac{\text{Қарздорӣ дебиторӣ тиҷоратӣ}}{\text{Қарздорӣ тиҷоратӣ аввали давраи ҳисоботӣ}} = \frac{514\,843}{48\,408} = 10,635 (1063,5\%)$$

Тавре аз ҷадвали 16.5. дида мешавад, барои соли 2013 индекси қарздорӣ дебиторӣ бо фоиз ифода шуда ба 3 246,2%, захираҳо 1 931,1% ва ҳамагӣ дорониҳои кӯтоҳмуддат – 744% афзудааст. Чунин тамоили зиёдшавии қарздорӣ дебиторӣ ва захираҳо мусбат баҳо дода наметавонанд. Аз тарзи гузаронидани таҳлили фоизӣ мо ин ҳолатро мушоҳида карда наметавонем. Шумо мустақилона қисми уҳдадориҳо ва сармояро аз таҳлили трендӣ (ҷадвали 16.5) гузаронида метавонед.

⁵⁰ Trend (анг.)- тамоил, ҳаракат, самти умумӣ

Тавозуни муҳосиби ЧСК «Амин» бо усули трендӣ (%)

Дороиҳо	2010	2011	2012
Воситаҳои пулӣ	100,0	9,7	161,7
Қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ	100,0	1 063,5	3 246,2
Дигар қарздорӣ дебиторӣ	100,0	60,3	462,7
Захираҳо	100,0	927,9	1 931,1
Дороиҳои кӯтоҳмуддат	100,0	240,5	744,0
Воситаҳои асосӣ	100,0	136,4	243,9
Дигар дороиҳои дарозмуддат	100,0	100,0	100,0
Дороиҳои дарозмуддат	100,0	139,2	246,8
Ҳамагӣ, дороиҳо	<u>100,0</u>	168,4	390,3
Уҳдадорӣ ва сармоя			
Қарздорӣ кредиторӣ тичоратӣ	0	7 154 12	3 259 861
Уҳдадорӣ кӯтоҳмуддати қарзӣ	100,0	132,8	153,5
Уҳдадорӣ ҳисобқардашуда	100,0	73,2	446,0
Уҳдадорӣ кӯтоҳмуддат	100,0	177,7	374,1
Уҳдадорӣ дарозмуддат	0	1 541 085	5 043 596
Ҳамагӣ уҳдадорӣ	<u>100,0</u>	278,1	702,6
Сармояи эълоншуда	100,0	100,0	100,0
Сармояи иловагӣ	0	313483	313 483
Ҷоидаи тақсимнашуда (зарар)	100,0	-7,63	26,3
Сармояи захиравӣ	100,0	100,0	100,0
Ҳамагӣ, сармояи худӣ	<u>100,0</u>	58,9	78,3
Уҳдадорӣ ва сармоя	<u>100,0</u>	168,4	390,2

Усули таҳлили тамоили инкишоф (трендӣ)-ро дар таҳлили ҳисоботи ҷоида ва зарар истифода мебарем (ниг. ба чадв. 16.6) ва он имконияти ояндабинии фаъолияти молиявиро таъмин месозад. Дар соли 2013 даромад аз фурӯш 2,79 маротиба зиёд гардидааст. Нисбат ба асоси муқоисасаванда (соли 2011) хароҷоти маъмурӣ – 867,8%, хароҷоти ғайриамалиётӣ 795,7% зиёд гардидааст. Дар оянда корхона бояд сатҳи хароҷоти номбурдаро паст гардонад, то ҷоида аз ин ҳисоб зиёд шавад.

**Ҳисобот оиди фоида ва зарар дар ҚСҚ «Амин» бо усули
тамоили (%)**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо	2011	2012	2013
Даромад аз фурӯш		100,0	87,2	279,3
Арзиши аслии фурӯш		100,0	96,3	268,2
Маҷмӯи фоида		100,0	7,7	376,8
Хароҷоти маъмурӣ		100,0	252,1	867,8
Фоидаи (зарари) амалиётӣ		100,0	-37,9	285,3
Хароҷоти ғайриамалиётӣ		100,0	747,9	795,7
Фоида (зарар) то андозбандӣ		100,0	-309,9	128,7
Фоидаи соф (зарар)		100,0	-454,3	106,9

Дар чараёни таҳлили уфуқӣ, амудӣ, трендӣ мо фақат се солро дарбар гирифтем, ки албатта, он норасо аст. Истифодабарии чадвалҳои электронии компютерҳо имконияти дароз намудани давраи таҳлил ва амалиёти ҳисобкунии фоизҳо, дараҷаи афзоиш, индексҳо, зарибҳоро осон мегардонад. Таҳлилгар бояд ахбороти чадвалҳои таҳлиро «хонда» тавонад ва хулоса барорад.

16.3. ТАҲЛИЛИ ЗАРИБҲОИ МОЛИЯВӢ

Зарибҳои (коэффитсиентҳои) молиявӣ - ин таносуби як нишондиҳандаи муҳосибӣ нисбати дигараш буда, тағйироти нисбии ягон нишондиҳандаро муайян менамояд. Бо ифодаи омӯрӣ онҳоро индекс ҳам меноманд.

Истифодабарии зарибҳо ба назарияе асос ёфтааст, ки мувофиқи он байни моддаҳои алоҳидаи тавозуни

ҳисоботи молиявӣ як дараҷаи муайяни алоқамандӣ вучуд дорад. Дар натиҷаи муқоиса тағйирёбии моддаҳои ҳисоботро бо арзиш ва фоиз ифода мекунанд. Зарибҳо усули беҳтарини таҳлили ҳисоботи молиявӣ буда, интиҳоби онҳо аз хусусиятҳои соҳавӣ, ҳаҷми фуруш, арзиши миёнасолонани доройҳо ва дигар омилҳо вобастагӣ дорад.

Афзалиятҳои истифодабарии усули зарибҳо имкон медиҳад:

1. иттилооти зарурӣ барои ҳамаи истифодабарандагони он дастрас карда шавад;
2. зарибҳо бо тарзи одӣ, фаҳмо ва фаврӣ ҳисоб карда шаванд;
3. тамоили тағйирёбии ҳолати молиявии корхона дар муддати якчанд сол муайян карда шавад;
4. ҳолати молиявии корхонаи тадқиқшаванда бо дигар корхонаҳои монанд муқоиса карда шавад;
5. таъсири манфии бекурбшавиро раҳо кунад.

Норасогии зарибҳои молиявӣ дар он аст, ки онҳо гуногунии истифодабарии усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳамчунин сифати нишондиҳандаҳои ҳисобкардари чандон пурра дарҷ карда наметавонанд.

Дар китобу дастурҳои таълимӣ номгӯй зиёди зарибҳо оварда шудаанд, ки чунин ҳолат масъалаи таснифот ва бо мақсад истифодабарии онҳоро ба миён мегузорад. Ба ақидаи Ҷ. К. Ван Хорн «... дар таҷриба истифодаи шумораи наонқадар зиёди нишондиҳандаҳо, ки ҳолати молиявии ширкатро дуруст баҳо дода метавонанд бас аст»⁵¹. Фикри Ҷ. К. Ван Хорнро ҷонибдори намуда, таъкид мекунем, ки номгӯи зарибҳои молиявӣ ба тарзи

⁵¹ Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: Пер. с англ. –М.: Финансы и статистика, 2003, с. 143

прогрессияи геометрӣ зиёд шуда дар таҷриба масоили ками истифодабарии онҳоро ба миён мегузорад. Дар ҳақиқат омӯхтани фанни таҳлили молиявиرو ҳам душвор мегардонад, чунки ба як намуди зариб номгузории гуногун дода, бо ҳар хел формулаҳо ифода карда мешавад. Масалан, «зариби бозоргирии чорӣ» «бозоргирии мутлак», «қобилияти умумии пардохт», «зариби умумии пӯшонидани уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат» ва ғайра номгузорӣ гардидаанд, ки чунин ҳолат ба мақсад мувофиқ нест. Қайд намудан бамаврид аст, ки ҳатто дар миқёси як давлат низоми ягонаи зарибҳо риоя карда намешавад. Тавсифи шартии зарибҳо, тарзи ҳисобкуниашон ва формулаи онҳо дар ҷадв. 16.7. тасвир ёфтааст. Ҳамаи зарибҳои молиявӣ ба чор гурӯҳи асосӣ тақсим карда шудаанд:

1. зарибҳои бозоргирии (ликвидность);
2. зарибҳои гирдгардиш;
3. зарибҳои қобилияти пардохти қарз;
4. зарибҳои даромаднокӣ.

Барои муайян намудани сатҳи пардохтпазирии корхона зарибҳои бозоргирии истифода мешаванд.

Зариби бозоргирии чорӣ (Збч) ҳамчун индикатори умумии қобилияти пардохт васеъ истифода мешавад.

Зариби бозоргирии чорӣ	2013	2012
Дороиҳои чорӣ/ Уҳдадориҳои чорӣ	$6596212/5742469=1,149$	$2132169/2728458=0,781$

Ин зариб қобилияти пардохти қарздорӣ кӯтоҳмуддатро бо воситаҳои гардони корхона муайян менамояд, лекин таркиби дороиҳои чорира ба назар намегирад.

Дар аввали соли 2013 ба ҳар як сомони уҳдадориҳои қарӣ 0,78 дороиҳои кӯтоҳмуддат рост ояд, дар охири сол қариб 1,15 сомони. Тағйирёбии нишондиҳанда ба андозаи 0,37 (1,15-0,78) беҳтаршавии ҳолати молиявиро нишон медиҳад, вале ҳоло аз меъёри талабқардашуда камтар аст.

Зариби баҳогузориҳои фаври (Збф) Қобилияти корхонаро оиди қонегардони талаботи фаврии қарздорӣ муайян намуда, бо ин мақсад фақат дороиҳои бештар бозоргир (воситаи пулӣ, қоғазҳои қиматнок, ҳисобҳои дарёфтӣ) истифода мешаванд. Баргари ин зариб дар он зоҳир мешавад, ки вай таркиби воситаҳои бозоргирро ба инобат мегирад.

Зариби баҳогузориҳои фаври	2013	2012
Воситаҳои пулӣ, қарздорӣ дебиторӣ тичоратӣ, дигар қарздорӣ дебиторӣ	$\frac{3\,736\,627}{5\,742\,469} = 0,65$	$\frac{718121}{2\,728\,453} = 0,28$
Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат		

Тавсифи зарибҳои (коэффитсиентҳои) молиявӣ

№	Зарибҳо	Тарзи ҳисобкунӣ	Формула	Мазмун, таъйинот
1.	I. Зарибҳои бозоргарӣ Зарибҳои бозоргарии чорӣ	Дороиҳои чорӣ/Уҳдадорихои чорӣ	$Z_{\phi} = A_{\phi} / Y_{\phi}$	Дарачаи таъмини қорхона бо воситаҳои гардон. Қобилияти пардохтназири қарзҳои қутоҳмуддат бо дороиҳои чорӣ. Маҳдудияти муқаррарӣ ≥ 2
2.	Зарибҳои бозоргарии фаврий	Пул, қогазҳои қиматнок, қарздории софи дебиторӣ/Уҳдадорихои чорӣ	$Z_{\phi\phi} = A_{\phi\phi} / Y_{\phi}$	Қобилияти консъргардонии талаботи фаврии пардохти қарзҳо
3.	Таносуби воситаҳои пулии чорӣ ва воситаҳои қарзӣ	Воситаҳои пулии соф аз фазолияти амалиётӣ/Қимати миёнаи уҳдадорихои чорӣ	$Z_{\text{пул}} = \text{ВП} / Y_{\phi}$	Қобилияти алои уҳдадорихои чориро бо таъмини фақат воситаҳои пули соф нишон медиҳад.
4.	Коэффитсиенти давраи амният	Воситаҳои пулӣ ва ҳамарзишҳои онҳо/Хароҷоти пешбинӣшавандан ҳаррӯза	$Z_{\Delta} = \text{ВП} + \text{Э}/X_{\phi}$	Таъмини хароҷоти ҳаррӯза бо воситаҳои пулӣ ва эквивалентҳои (ҳамарзишҳои) онҳо.
II. Зарибҳои гардишноки				
1.	Зариби гардишноки дороиҳо	Фуруш/Қимати миёнаи дороиҳои моддӣ	$Z_{\phi} = \Phi / \Delta$	Дарачаи самаранок истифодабарии захираҳои бо мақсади зиёд намудани истеҳсоли маҳсулот ифода менамояд.
2.	Зариби гардишноки қарздорни дебиторӣ	Фуруши соф ба қарз/Қимати миёнаи қарздорни дебиторӣ	$Z_{\phi} = \Phi_{\phi} / Y_{\phi}$	Сифати ҳисоббарбаркуниро бо харидорон, дараҷаи баргардондани қарзҳо ро нишон медиҳад. Зиёдшави ин нишондиҳанда маъно бехтаргардонии қор бо харидорон ва самаранокии гузарондани сибсаги нархгузорию дорад.
3.	Зариби гардишноки захираҳо	Арзиши аслии молҳои фурухташуда/Қимати миёнаи захираҳо (ЗММ)	$Z_{\phi} = A_{\phi} / Z_{\phi}$	Дарачаи самаранокии истифодабарии ЗММ, суръати ба воситаҳои пулӣ тақдир ёфтани онҳоро нишон медиҳад.
III. Зарибҳои қобилияти пардохти қарздори				
1.	Зариби қарздорӣ	Маблағи умумии қарздорӣ/Сармоҷи худӣ	$Z_{\phi} = Y_{\phi} / C_{\phi}$	Зиёдшави хиссаи қарз ҳеле хавфнок буда, нишон медиҳад, ки қадом қисми дороиҳо аз хисоби қарзи гирифташуда пушонда мешаванд, хиссаи қарзро дар сармоҷи худӣ инъикос менамояд.
2.	Зариби таносуби анбӯхи пул ва маблағи умумии қарздорӣ	Воситаҳои пулӣ/Маблағи умумии қарздорни кредитгорӣ	$Z_{\text{пул}} = \text{ВП} / Y_{\phi}$	Қадом қисми уҳдадорихо бо тези аз хисоби воситаҳои пулӣ пардохта мешаванд: қарздокунии мулкҳо < 1,5; қарздокунии маҳдуд аз 1 то 1,5; қобилияти пардохт нашонган < 1,0

3.	Зарби таносуи байни сармои қарзи ва ҷамъи доронҳо	Сармои қарзи/Ҷамъи доронҳо	$Z_1 = C_1/A$	Вазни қисми доронҳои аз ҳисоби қарз гирифтагари нишон мешинад.
4.	Зарби таъминоти фонизҳои қарз	Фондаи то андозбанди+Хароҷоти пардохти фонизҳо/Хароҷоти пардохти фонизҳо	$Z_{TK} = \Phi_U + X_{\Phi}/X_{\Phi}$	Дараҷаи ҳифзи кредиторонро аз қарзгирандагон муайян месозад.
5.	Зарби ҳаракати воситаҳои пулӣ ба сахмия	Маблағи софи воситаҳои пулӣ аз фаробияти амалиёти/Микдори сахмияҳои дар гардишбула	$Z_{\text{ПлС}} = \text{ВП}/\text{См}$	Маблағи воситаҳои пулӣ ба ҳар як сахмия
6.	Зарби сармоишавии дарозмуддат	Қарздорни кредиторни дарозмуддат/Ҳаҷми умумии воситаҳои ба сармоя таъдбирифта (Уҳдадорихон дарозмуддат+ сармоиҳои худӣ).	$Z_{\text{СД}} = Y_d/Y_{\text{КД}} + \text{СХ}$	Вазни қисми уҳдадорихон дарозмудтаро нисбати ҳамаи сармояи нишон мешинад.
IV. Зарбҳои даромднокӣ				
1.	Зарби фондаи умумӣ	Фондаи умумӣ/Маблағи даромдади соф аз фуруш	$Z_{\text{Ум}} = \Phi_U/D_c$	Ҳиссаи фондаи умумиро ба ҳар як в.ш. маблағи даромад аз фуруш ва дурустии сисёати нархгузориро асоснок менамояд.
2.	Зарби фондаи соф аз фуруш	Фондаи соф/Маблағи даромдади соф аз фуруш	$Z_{\text{Со}} = \Phi_{\text{С}}/D_c$	Ҳиссаи фондаи соф ба ҳар як сомонӣ маблағи даромдади софи фуруш
3.	Зарби даромднокии истеҳсоли маҳсулот	Фонда аз фуруши як намууди маҳсулоти/Арзиши аслии маҳсулот	$Z_{\text{ДМ}} = \Phi_{\text{М}}/A_{\text{А}}$	Хароҷотбарорини (таллофияти) маҳсулот, яъне ба харҷи 1 в.ш. чи қадар фондаи рост месояд.
4.	Зарби даромднокии доронҳо	Фондаи соф - Пардохти андозҳо/ Андозаи миёнаи доронҳои моддӣ	$Z_{\text{ДА}} = \Phi_{\text{С}} - \text{П}_{\text{А}}/A$	Ба ҳар як в.ш. доронҳои сармоягузоришуда чи қадар фондаи мувофиқат мекунад.
5.	Зарби даромднокии сармоя (бозлеҳии сармои саҳомӣ)	Фондаи соф - Судии сахмияҳои имтиёзноқ/ Сармоиҳои худӣ-Арзиши ибтидоии сахмияҳои имтиёзноқ	$Z_{\text{ДС}} = \Phi_{\text{С}} - \text{С}_{\text{И}}/\text{СХ} - A_{\text{ПС}}$	Андозаи фондаи софро ба тамоми сармояи чен мекунад
6.	Зарби фонда ба як сахмия	Фондаи соф-Судии сахмияҳои имтиёзноқ/Микдори миёнаи барқашидани сахмияҳои гардон	$Z_{\text{ФС}} = \Phi_{\text{С}} - \text{С}_{\text{И}}/\text{С}_{\text{М}}$	Фондаи ҳар як сахмияро баҳо дола. қобилияти пардохти дивидендҳоро (судии сахмияҳоро) аз ҳисоби захираҳои дохилии муайян месозад ва дар ҳисоботи молиявии дарҷ ҷффтааст.
7.	Ҳиссаи судии сахмия дар фондаи соф	Судии пулӣ сахмияҳои олдӣ/Фондаи соф-Судии сахмияҳои имтиёзноқ	$Z_{\text{С}} = \text{C}_{\text{О}}/\Phi_{\text{С}} - \text{С}_{\text{И}}$	Фондҳои соф, ки барои пардохти судии сахмияҳои олдӣ сарф мешаванд.

Зариби бозоргирии фаврӣ соли 2012 ба 0,28 баробар шуда буд. Муқоисаи таносубӣ ба соли 2013 аз он шаҳодат медиҳад, ки қисми дороиҳои фаврии бозоргир ба ҳар як сомонӣ уҳдадориҳо 0,37 сомонӣ (0,65–0,28) зиёд гардида, қобилияти пардохтпазирии корхона хубтар гардидааст.

Зариби давраи амният дараҷаи таъмини эҳтиёҷоти ҳаррӯзаи корхонаро бо воситаҳои пулӣ нишон медиҳад:

Зариби давраи амният	2013	2012
Воситаҳои пулӣ + Ҳамарзишҳои (эквивалентҳои) пулӣ	$\frac{551978}{10676847:12}$	$\frac{33172}{3833875:12}$
Уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат	$\frac{551\,978}{29\,252} = 18,9$	$\frac{33\,172}{10\,650} = 3,11$

Муқоисаи зариби давраи амният нишон медиҳад, ки дар соли 2013 нисбат ба соли 2012 ба ҳар як сомонӣ хароҷоти ҳаррӯза таъмини воситаҳои пулӣ қариб 16 сомонӣ (18,9–3,11) зиёд гардидааст, ки мусбат баҳо дода мешавад.

Зариби таносуби воситаҳои пулӣ ҷорӣ бо маблағи умумии уҳдадориҳо нишон медиҳад, ки кадом қисми уҳдадориҳо аз ҳисоби воситаҳои пулӣ соф пардохта мешаванд. Азбаски дар соли 2012 корхона зарар гирифта буд, бинобар ин мо зариби номбурдаро мувофиқи иттилооти ҳисоботи ғоида ва зарар ва тавозуни муҳосибӣ фақат барои соли 2013 ҳисоб мекунем. Маблағи ғоидаи соф – 211392 сомониро бо хароҷоти истехлок – 1897012 ҷамъ намоем ба 2108404 сомонӣ мешавад. Маблағи умумии уҳдадориҳо мувофиқи тавозун 10786064 сомонӣ (уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат 5742469 ва дарозмуддат 5043596) мешавад. Аз инҷо, зариби таносуби воситаҳои пулӣ чунин ҳисоб карда мешавад:

$$З_{\text{твп}} = \frac{\text{Воситаҳои пулӣ}}{\text{Маблағи умумии уҳдадориҳо}} = \frac{2108404}{10786064} = 0,19$$

Ба ҳар як сомонӣ маблағи қарздории корхона 19 дирам воситаҳои пулӣ мувофиқ меояд, ки ин нишондиҳанда дар сатҳи паст қарор дорад.

Агар ин зарибро нисбати уҳдадориҳои дарозмуддат ҳисоб кунем ба 0,42 сомонӣ баробар мешавад:

$$\frac{2108404}{5043596} = 0,42$$

Ҳарду зариви ҳисобкардамон аз нарасидани воситаҳои пулӣ барои пардохти уҳдадориҳо ва вазъи нугувори ҳолати молиявии корхона хабар мерасонанд.

Зариви гирдгардиши дороиҳо нисбати даромад аз фурӯш ва қимати миёнаи дороиҳои моддиро ифода мекунад.

Зариви гирдгардиши дороиҳо (ЗГД)	2013	2012
$\frac{\text{Даромад аз фурӯш (Ф)}}{\text{Қимати миёнаи дороиҳои моддӣ (А)}}$	$\frac{2393405}{11989534} = 1,034$	$\frac{3868976}{5174771} = 0,747$

Бузургии зарибҳои ҳисобкардашуда нишон медиҳанд, ки гардишнокии дороиҳои моддӣ дар соли 2013 нисбат ба соли 2012 ба андозаи 0,287 (қариб 0,3) зиёд гардида, корхона захираҳояшро андаке самаранок истифода бурдааст. Тавозун нишон медиҳад, ки бақияи захираҳо ба маблағи 1485537 сомонӣ зиёд гардида, бешубҳа, суръати гирдгардишро паст гардондааст.

Зариби гирдгардиши қарздории дебиторӣ (Згқ) нишон медиҳад, ки воситаҳои дар қарздории харидорон буда дар як сол чанд маротиба гардиш кардаанд. Зиёдшавии ин зариб маънои беҳтар шудани ҳолати ҳисоббаробаркуниро бо харидорон ва самаранокии гузаронидани сиёсати нархгузарониро ҳам дорад.

Дар корхонаи таҳлилшудаистода зариби гирдгардиши қарздории дебиторӣ ҳолати зеринро дорост:

Зариби гирдгардиши қарздории дебиторӣ (Згқ)	2013	2012
Фурӯши соф ба қарз (Фск)	$\frac{12393405}{1043142,5} = 11,88$	$\frac{3868967}{281625} = 13,1$
Қимати миёнаи қарздории дебиторӣ (Қд)		

Қимати миёнасолонаи қарздории дебиторӣ дар соли 2013 1043142,5 ба ҳисоби миёнаи ду давра (514843+1571442/2) ҳисоб карда шудааст. Таҳлил нишон медиҳад, дар соли 2013 нисбат ба давраи гузашта гирдгардиш қариб як маротиба кам шудааст, ки аз паст шудани ҳолати молиявӣ хабар мерасонад.

Зариби гардишнокии захираҳо дараҷаи самаранок истифодабарии захирахоро нишон медиҳад, яъне ба ҳар як сомони захираҳо чӣ қадар хароҷот мувофиқ меоянд. Дар ҳолати зиёд шудани қимати миёнаи захираҳо гардишнокии паст шуда, даромад аз фурӯш кам мешавад. Формула ва тарзи ҳисоби коэффитсенти гардишнокии захираҳо дар мисоли ҶСК «Амин» чунин аст:

Зариби гирдгардиши захираҳо (Згз)	2013	2012
Арзиши аслии молҳои фурӯхташуда (Аа)	$\frac{12393405}{1374047+2859584} = \frac{12393405}{2116815} = 5,85$ маротиба	$\frac{3833875}{148078+1374047} = \frac{3833875}{761062,5} = 5,037$
Қимати миёнаи захираҳо (Зм)		$= 5,04$ маротиба

Зиёдшавии зариби гирдгардиши захираҳо дар муқоиса бо ду сол нишон медиҳад, ки ба ҳар як сомонӣ захираҳо даромад аз фурӯши молҳо қариб 0,82 сомонӣ (16,2% нисбат ба соли 2012) афзудааст. Чунин ҳолат аз зиёдшавии ҳаҷми фурӯш ва самаранок истифодабарии захираҳо шаҳодат медиҳад. Афзудани маблағи захираҳои моддӣ ба андозаи 1355753 сомонӣ омили мусбат баҳо дода намешавад, чунки ҳар гуна афзудани маблағи захираҳои аз меъёр зиёд маънои аз гардиш ҷудо шудани воситаҳои пулиро дорад, дар ин ҳолат бозоргирии дороиҳо ҳам паст мешавад.

Қобилияти пардохти қарз (кредитоспособность) аз ҷониби вомгир маънои замина доштани қарз ва дар муҳлати муқарраршуда баргардонидани онро дорад. Ба ин таъриф баъзан қобилияти қарздихиро ҳам илова мекунам.

Дар вақти омӯختани ҳолати молиявии вомгир ташкилоти бонкӣ ба шартҳои зерин диққат ҷалб менамояд: «устуворӣ» ва қобилияти мизоч, даромаднокии фаъолият, мақсади гирифтани қарз ва маблағи он, шартҳои пардохтани қарз, таъмини қарз ва ғайра.

Дар ҷараёни таҳлил қобилияти адои қарз ба ду нишондиҳандаи хеле муҳим аҳамият додан зарур аст:

- меъёри фоида ба сармояи гузашта;
- бозоргирии дороиҳо.

Нишондиҳандаҳои меъёри фоида бо формулаи зерин ифода карда мешавад:

$$Mф = Фч / \sum CX;$$

дар инҷо Мф – меъёри фоида

Фч – фоидаи давраи чорӣ

$\sum CX$ – маблағи сармояи худӣ

Зариби қарздорӣ – ин нисбати маблағи ҳамаи қарздорӣ (ухдадорихои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат) ба сармояи худӣ ё ба маблағи умумии доройҳо:

Зариби қарздорӣ (Зқ)	2013	2012
$\frac{\text{Маблағи умумии қарздорӣ (Уқ)}}{\text{Сармояи худӣ (СХ)}}$	$\frac{10786064}{1203469} = 8,962$	$\frac{4269543}{905228} = 4,716$

Агар дар соли 2012 як сомонӣ доройҳо аз ҳисоби 72 дирами қарз ташкил ёфта бошад, пас дар соли 2013 ин бузургӣ ба 96 дирам (49%) расид. Корхона қариб нисфи воситаҳояшро аз ҳисоби қарзи берунӣ таъмин кардааст.

Зарибҳои даромаднокиро (фоиданокиро) индикаторҳои молиявӣ меноманд ва онҳо ба се гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

- даромаднокии сармоя;
- даромаднокии доройҳо;
- даромаднокии фуруш.

Зариби фоидаи умумӣ ҳиссаи фоидаи умумиро ба ҳар як сомонии даромад аз фуруш нишон медиҳад.

Таҳлили ҳисоботи молиявӣ

Зариби фоидаи умумӣ (Зфу)	2013	2012
$\frac{\text{Фоидаи умумӣ (Фу)}}{\text{Даромади соф аз фурӯш (Дф)}}$	$\frac{1716558}{12393405} = 0,138$	$\frac{35092}{3868967} = 0,009$

Дар соли 2013 нисбати давраи муқоисавӣ даромаднокии корхона хеле беҳтар гардида, ҳиссаи фоидаи умумӣ нисбати даромад аз фурӯш 13,8% - ро ташкил намудааст. Бо тарзи дигар маънидод кунем: ба ҳар сомонӣ корхона 14 дирам фоида гирифтааст, ки дар маҷмӯъ 1716558 сомонӣ мешавад.

Зариби фоидаи соф аз фурӯш нишон медиҳад, ки ҳиссаи фоидаи соф ба ҳар як сомонӣ даромад аз фурӯш чӣ гуна аст.

Зариби фоидаи умумӣ (Зфу)	2013	2012
$\frac{\text{Фоидаи (зарарӣ) соф (Фс)}}{\text{Даромади соф аз фурӯш (Дс)}}$	$\frac{211392}{12393405} = 0,017$	$\frac{-898169}{3868967} = -0,232$

Корхона дар соли 2012 ба ҳар як сомонӣ даромади софаш 23 дирам зарар дида бошад, дар соли 2013 фоидаи соф аз фурӯши маҳсулоташ ба 0,017 (қариб 2 дирам) баробар шуд, ки ин бузургии ниҳоят кам аст (1,7%). Сабаби чунин вазъиятро аз зиёдшавии хароҷоти амалиётӣ ба маблағи 440875 (621428 - 180553) асоснок кардан мумкин аст (нигаред ба ҳисобот оиди фоида ва зарар).

Зариби даромаднокии истехсоли маҳсулот – фарқи нархи фурӯш ва арзиши аслии маҳсулоти алоҳида ба харочоти он муайян карда мешавад:

$$Z_{\text{ДМ}} = \frac{\text{Нф}-\text{Аi}}{\text{Аi}} = \frac{10,0-7,50}{7,50} = \frac{2,50}{7,50} = 0,33$$

Фарз мекунем, ки аз истехсоли 1 кг рағғани пахта корхона 2,50 сомонӣ фоида гирифта бошад, даромаднокии он 33% мешавад.

Зариби даромаднокии (боздеҳии сармоияи саҳомӣ) сармоя (ROE – return on equity) алоқамандии фоида ва сармоягузорию ифода мекунад, бузургии фоидаи софро нисбати тамоми сармоя чен мекунад:

$$\frac{\text{Фоидаи соф (Фс)}}{\text{Сармоияи худӣ (Сх)} - \text{Арзиши ибтидоии саҳмияҳои имтиёзнок (Аси)}}$$

Фоида ба як саҳмия (англ. Earnings per share - EPS) – яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои молиявӣ буда, дар бозори қоғазҳои қиматнок дараҷаи ҷалбнокии сармоя, самаранокӣ ва қобилияти пардохти суди саҳмияҳоро нишон медиҳад. Мувофиқи талаботи СБҲМ – 33 «Фоида аз саҳмияҳо» зариби фоида ба ҳар як саҳмияи одӣ чунин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Фс(EPS)} = \frac{\text{Фоидаи соф (Фс)} - \text{Суди саҳмияҳои имтиёзнок}}{\text{Шумораи миёнасолони саҳмияҳои одӣ}} = \frac{211392-6000}{12000} = \frac{205392}{12000} = 17,1 \text{ сомонӣ}$$

Формулаи мазкур бузургии фойдаро аз шумораи саҳмияҳои одӣ тасвир менамояд, яъне ҳар як саҳмия дар охири соли ҳисоботӣ чӣ қадар фоида меорад. Дар натиҷаи ҳисобкунӣ муайян гардид, ки дар соли 2013 корхонаи тадқиқшаванда ба ҳар як саҳмияи одии баровардааш 17,1 сомонӣ фоида гирифтааст.

Саволҳои санҷишӣ

1. Таҳлили молиявӣ чист ва ба кадом мақсад гузаронида мешавад?
2. Манбаи ахбороти таҳлили молиявӣ аз чӣ иборат аст?
3. Усулҳои расмӣ кадомҳоянд?
4. Усулҳои ғайрирасмиро номбар кунед?
5. Ба усулҳои иқтисодию оморӣ кадом тарзҳо дохиланд?
6. Таҳлили уфуқӣ чист ва бо кадом мақсад гузаронида мешавад?
7. Таҳлили амудӣ чист?
8. Бартарии усули таҳлилии тамоили инкишоф (тренди) аз усули уфуқӣ дар чист?
9. Зарибҳои (коэффитсиентҳои) молиявӣ чиро ифода мекунанд?
10. Афзалияти камбудихоии зарибҳои молиявиро номбар кунед.
11. Зарибҳои бозоргирӣ кадомҳоянд ва чӣ тавр ҳисоб карда мешаванд?
12. Зарибҳои гардишнокии кадомҳоянд ва чӣ мазмуну таъйинот доранд?
13. Зариби фоидаи соф аз фурӯш чӣ тавр ҳисоб карда мешавад?
14. Зариби даромаднокии дороихо чиро мефаҳмонад?
15. Чаро дар вақти ҳисоб кардани зариби фоида аз сахмияҳои одӣ суди сахмияҳои имтиёзнок тарҳ карда мешаванд?

МУНДАРИЧА

Пешгуфтор.....	3
МАВЗЎИ 1. ХИСОБДОРӢ ҲАМЧУН НИЗОМИ	
ИТТИЛООТИИ ИДОРАКУНӢ	6
1.1. Тавсифи фарқиятҳои асосии ду намуди иктисодиёт	6
1.2. Мафҳуми ҳисобгирии муҳосибӣ ва намудҳои он.....	8
1.3. Вазифаҳои ҳисобдорӣ ва ченакҳои он.....	15
1.4. Истифодабарандагони иттилооти ҳисобдорӣ	19
1.5. Шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ	23
Саволҳои санҷишӣ.....	28
МАВЗЎИ 2. КОНСЕПСИЯ ВА ПРИНСИПҲОИ	
ҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ.....	29
2.1. Концепсияи ҳисобгирии молиявӣ ва меъёрҳои ахлоқии пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ	29
2.2. Унсурҳои ҳисоботи молиявӣ	30
2.3. Тавсифи сифатии унсурҳои ҳисоботи молиявӣ	33
2.4. Фарзияҳои асосӣ, принципҳои тартибдиҳӣ ва пешниҳод намудани ҳисоботи молиявӣ	34
2.5. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ	39
Саволҳои санҷишӣ.....	45
МАВЗЎИ 3. ҶАМЪБАСТИ ТАВОЗУНИ	
(БАЛАНСИ) МУҲОСИБӢ	46
3.1. Мафҳум, сохтор ва мазмуни тавозуни муҳосибӣ	46
3.2. Намудҳои тавозуни муҳосибӣ	51
3.3. Тағйирёбиҳои тавозун дар зами таъсири амалиёти хоҷагӣ.....	54
3.4. Тавсифи шаклҳои асосии ҳисоботи молиявӣ.....	61

3.5. Шарҳи ахбороти ҳисоботи молиявӣ	72
Саволҳои санҷишӣ.....	75
МАВЗҶИ 4. НИЗОМИ ҲИСОБҲОИ МУҲОСИБӢ	
ВА НАВИШТИ ДУТАРАФА.....	77
4.1. Ҳисобҳои муҳосибӣ, сохт ва мазмуни онҳо	77
4.2. Намудҳои ҳисоб: фаъл, гайрифаъл, асосӣ (доимӣ) ва муваққатӣ	80
4.3. Моҳияти навишти дутарафаи амалиёт. Муросилоти (алоқамандии) ҳисоб.....	84
4.4. Ҳисобгирии ҷузъӣ (аналитикӣ) ва кулӣ (синтетикӣ).....	87
4.5. Таснифот ва нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ	88
Саволҳои санҷишӣ.....	93
МАВЗҶИ 5. БААНЧОМРАСИИ ДАВРАИ	
ҲИСОБДОРӢ	94
5.1. Моҳияти давраи ҳисобдорӣ.....	94
5.2. Марҳилаҳои давраи ҳисобдорӣ.....	95
5.3. Тарзи тартибдиҳии чадвали корӣ	98
5.4. Бақайдгирии мукотиботи тасҳеҳоти дар чадвали корӣ	99
5.5. Тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ бо ёрии чадвали корӣ	106
Саволҳои санҷишӣ.....	111
МАВЗҶИ 6. АСОСҲОИ ТАШКИЛИ	
ҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР КОРҲОНАҲО	112
6.1. Хусусиятҳои асосии ташкили ҳисобгирии муҳосибӣ	112
6.2. Меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои рафтори муҳосибон	115
6.3. Сиёсати ҳисобдории субъектҳои хоҷагидорӣ.....	119
6.4. Танзими ҳуқуқи ҳисобдорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	125
6.5. Барӯйхатгирии амвол ва уҳдадорӣҳои молиявӣ	127

6.6. Шаклҳои ҳисобгирии муҳосибӣ, сохтор ва мазмуни онҳо.....	131
Саволҳои санҷишӣ.....	137
МАВЗҶИ 7. БАҲИСОБГИРИИ ВОСИТАҲОИ ПУЛӢ ВА АРЗИШИ МУВАҚҚАТИИ ПУЛ.....	139
7.1. Намудҳои асосии воситаҳои бозоргир.....	139
7.2. Тавсифи воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо	140
7.3. Хусусиятҳои баҳисобгирии ҳазина	141
7.4. Баҳисобгирии амалиёти суратҳисоб	143
7.5. Моҳияти арзиши муваққати пул, фоизҳои одӣ ва мураккаб	147
7.6. Арзиши оянда ва ҷорӣ (дисконтии) пардохти яквақта	151
7.7. Арзиши оянда ва ҷорӣ аннуитетҳо.....	153
7.8. Ҳисобот оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ.....	155
Саволҳои санҷишӣ.....	158
МАВЗҶИ 8. ҲИСОБГИРИИ ҚАРЗДОРИҲОИ ДЕБИТОРӢ	160
8.1. Мафҳум, таснифот ва эътирофи қарздории дебиторӣ.....	160
8.2. Ҳисобҳои қобили дарёфтӣ ва алоқамандии онҳо бо сиёсати қарзӣ, фурушҳо ва қарзҳои шубҳанок.....	162
8.3. Баҳисобгирии қарздориҳои дебитории шубҳанок.....	165
8.4. Инъикос ва ченкунии васиқаҳои дарёфтӣ.....	173
Саволҳои санҷишӣ.....	178
МАВЗҶИ 9. ҲИСОБГИРИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЮ МОДӢ	179
9.1. Мафҳуми захираҳои молию моддӣ (ЗММ) ва таснифоти онҳо	179
9.2. Қоидаҳои баҳодихии ЗММ.....	182
9.3. Усулҳои муайян намудани арзиши асли ЗММ.....	190

9.4. Низом ва усулҳои ҳисобгирии захираҳои молию моддӣ.....	196
9.5. Барӯйхатгирии ЗММ	199
9.6. Шарҳи ахбороти бо ЗММ алоқаманд.....	202
Саволҳои санчишӣ.....	203
МАВЗҶИ 10. ҲИСОБИРИИ ДОРОИҶОИ ДАРОЗМУДДАТ: ВОСИТАҶОИ АСОСӢ.....	204
10.1. Моҳият ва намудҳои дороиҳои дарозмуддат.....	204
10.2. Мафҳум, таснифот ва баҳодиҳии воситаҳои асосӣ	205
10.3. Ҳисобгирии хариди воситаҳои асосӣ	207
10.4. Ҳисобгирии хариди замин ва ободонии замин	212
10.5. Ҳисобгирии хариди гурӯҳи дороиҳо бо маблағи умумӣ	214
10.6. Ҳисобгирии истехлоки воситаҳои асосӣ ва усулҳои ҳисоби фарсудашавӣ	215
10.7. Ҳисобгирии хароҷоти минбаъдаи воситаҳои асосӣ	223
10.8. Ҳисобгирии хоричшавии воситаҳои асосӣ	224
10.9. Баҳодиҳии минбаъдаи воситаҳои асосӣ	230
10.10. Шарҳи иттилоот оид ба воситаҳои асосӣ	231
Саволҳои санчишӣ.....	232
МАВЗҶИ 11. ҲИСОБИРИИ ДОРОИҶОИ ДАРОЗМУДДАТ: ДОРОИҶОИ ҒАЙРИМОДДӢ	234
11.1. Мафҳум, тавсиф ва таснифоти дороиҳои ғайримоддӣ	234
11.2. Принципҳои ҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ	239
11.3. Харид ва баҳодиҳии дороиҳои ғайримоддӣ	239
11.4. Ҳисобгирии истехлоки дороиҳои ғайримоддӣ	242
11.5. Хусусиятҳои идентификатсия ва ҳисобгирии гудвилл	244

11.6. Ҳисобгирии харочоти корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ (КИТТК)	246
11.7. Хусусиятҳои ҳисобгирии захираҳои табиӣ	250
11.8. Шарҳи ахборот оид ба дороиҳои ғайримоддӣ ..	255
Саволҳои санҷишӣ	255
МАВЗҶИ 12. ЭЪТИРОФИ ДАРОМАД ВА ХАРОҶОТ	257
12.1. Моҳияти усули ҳисобу замкунӣ. Тавсифи мафҳумҳои даромад, хароҷот, фоида ва зарар	257
12.2. Ҷараёнҳо, меъёрҳо ва принципҳои эътирофи даромад ва хароҷот	260
12.3. Лаҳзаҳои эътирофи даромадҳо аз фаъолияти истехсолӣ ва тичоратӣ	261
12.4. Эътирофи даромадҳо аз хизматрасониҳо ва иҷрои корҳо	270
12.5. Эътирофи хароҷот аз фаъолияти асосии хоҷагидорӣ	271
Саволҳои санҷишӣ	274
МАВЗҶИ 13. ҲИСОБГИРИИ УҲДАДОРИҶОИ КҶТОҲМУДДАТ ВА ДАРОЗМУДДАТ	276
13.1. Мафҳуми уҳдадориҳо ва сабабҳои ба вучуд омадани онҳо	276
13.2. Таснифоти уҳдадориҳо	278
13.3. Тавсифи намудҳои одии уҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ва тарзи ҳисобгирии онҳо	280
13.4. Хусусиятҳои ҳисобгирии уҳдадориҳои дарозмуддат	304
13.5. Ҳисобгирии дигар намудҳои уҳдадориҳои дарозмуддат	312
Саволҳои санҷишӣ	317

МАВЗЎИ 14. ҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ	
ХУСУСИИ СУБЪЕКТҲОИ ХОҶАГИДОРӢ.....	318
14.1. Мафҳуми «сармоя» ва тавсифи он.....	318
14.2 Ҳисобгирии сармояи хусусии ширкати хоҷагидорӢ.....	323
14.3 Ҳисобгирии сармояи хусусии чамъиятҳои хоҷагидорӢ.....	324
14.4 Ҳисобгирии сармояи чамъиятҳои сахомӣ.....	329
14.5 Моҳияти фоидаи тақсимнашуда.....	339
14.6 Ҳисобгирии маблағчудокуниҳо аз фоидаи тақсимнашуда	341
Саволҳои санҷишӣ.....	344
МАВЗЎИ 15. ҲИСОБГИРИИ ДОРОИҲОИ БА	
ИҶОРА ГИРИФТА	346
15.1. Мафҳуми иҷора ва иҷораи молиявӣ (лизинг)	346
15.2. Фарқияти байни иҷораи амалиётӣ аз молиявӣ.....	352
15.3. Ҳисобгирии иҷораи молиявӣ ва амалиётӣ аз тарафи иҷорагир (арендатор)	354
15.4. Ҳисобгирии иҷораи молиявӣ ва амалиётии иҷорадеҳ.....	359
15.5. Хусусиятҳои иҷораи замин ва биноҳо.....	364
Саволҳои санҷишӣ.....	365
МАЗЎИ 16. ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ.....	367
16.1. Мақсад ва вазифаҳои таҳлили ҳисоботи молиявӣ	367
16.2. Усулҳо ва тарзи таҳлили ҳисоботи молиявӣ.....	368
16.3. Таҳлили зарбҳои молиявӣ	379
Саволҳои санҷишӣ.....	392

БАРОИ ҚАЙДҲО

Шобеков М., Бобоев М.У., Чонбеков Т.Т.,

ҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ

ISBN 978-999-75-405-9-1

Ба матбаа 19.04.2014 тахвил гардид. Чопаш 30.04.2014
ба имзо расид. Коғазӣ офсет. Андозаи 60x84 1/16.
Чузъи чопии шартӣ 25,0. Адади нашр 500 нусха.
Супориши № 33. Нархаш шартномавӣ.

Дар матбааи ЧДММ «Дақиқӣ» ба табъ расидааст.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Бофанда 1/5.